

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hacer SANCAKTAR

ARYKANDA AKROPOLİSİ KUTSAL ALANLARI ve KÜLTLERİ

I

Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2016

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hacer SANCAKTAR

ARYKANDA AKROPOLİSİ KUTSAL ALANLARI ve KÜLTLERİ

Danışman

Prof. Dr. Gül IŞIN

Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2016

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Hacer SANCAKTAR'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Arkeoloji Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Gül İŞİN (İmza)

Üye : Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ (İmza)

Üye : Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (İmza)

Üye : Doç. Dr. Dinçer Savaş LENGER (İmza)

Tez Başlığı: Arykanda Akropolis Kutsal Alanları ve Kültleri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 18/01/2016

Mezuniyet Tarihi : / /2016

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	v
GRAFİKLER LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY.....	ix
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARYKANDA KENTİ

1.1. Arykanda'nın Araştırma Tarihi ve Tarihsel Gelişimi.....	4
1.2. Kentsel Gelişim Sürecinde Arykanda Kutsal Alanları ve Tapınakları.....	9
1.2.1. Stadion Nişli Yapı.....	11
1.2.2. Tiyatro Tapınağı.....	13
1.2.3. Devlet Agorası Kutsal Alanı.....	13
1.2.4. Traianeum.....	14
1.2.5. Podyumlu Tapınak.....	15
1.2.6. Tapınak-Büyük Bazilika.....	16
1.2.7. Tören Alanı.....	17
1.2.8. Büyük Bazilika, Vaftizhane/Şapel ve Nekropolis Kilisesi.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

ARYKANDA AKROPOLİSİ KUTSAL ALANLARI

2.1. Akropolis.....	19
2.1.1. Helios Kutsal Alanı.....	20
2.1.1.1. Kutsal Alanın Kent İçindeki Yeri.....	20
2.1.1.2. Kutsal Alanda Yapılan Kazı ve Araştırmalar.....	20
2.1.1.3. Kutsal Alan.....	21
2.1.1.3.1. Merdivenli Sokak/Tören Yolu.....	21
2.1.1.3.2. Temenos Duvarı.....	22
2.1.1.3.3. Propylon.....	22
2.1.1.3.4. Tapınak Kuzeyi.....	23
2.1.1.3.5. Tonozlu Mezar ve Kireç Ocağı.....	24
2.1.1.3.6. Kutsal Alanın Güneydoğusu.....	25

2.1.1.1.1. Tapınak.....	25
2.1.1.1.1.1. Alt Yapı.....	25
2.1.1.1.1.2. Üst yapı.....	26
2.1.1.1.1.3. Krepidoma.....	26
2.1.1.1.1.4. Mimari Elemanlar.....	27
2.1.1.1.1.4.1. Dor Başlığı.....	27
2.1.1.1.1.4.2. Arşitrav ve Dor Frizi.....	30
2.1.1.1.1.4.3. Antefiks.....	32
2.1.1.1.1.4.4. Çatı Kiremitleri.....	33
2.1.1.3.7.4.4.1. Korinth Tipi Stroter.....	33
2.1.1.3.7.4.4.2. Korinth Tipi Kalypter.....	35
2.1.1.3.8. Tapınakta Kullanılan Malzeme ve Teknikler.....	36
2.1.1.3.9. Kutsal Alanda Ele Geçen Buluntular.....	38
2.1.1.3.9.1. Yazıtlar.....	38
2.1.1.3.9.2. Seramikler.....	38
2.1.1.4. Değerlendirme.....	43
2.1.1.4.1. Alan/Yer Seçimi.....	43
2.1.1.4.2. Konumlandırma ve Temenos Duvarları.....	44
2.1.1.4.3. Propylon.....	46
2.1.1.4.4. Birinci Evre.....	46
2.1.1.4.5. İkinci Evre.....	47
2.1.1.4.6. Restitüsyon.....	49
2.1.1.4.7. Tarihlendirme.....	55
2.1.1.4.8. Kült.....	58
2.1.2. Sebasteion.....	61
2.1.2.1. Sebasteion'un Kent İçindeki Yeri.....	61
2.1.2.2. Sebasteion'da Yapılan Kazı ve Araştırmalar.....	61
2.1.2.3. Sebasteion	61
2.1.2.3.1. Peristylli Avlu.....	61
2.1.2.3.2. Kült Mekânı.....	62
2.1.2.4. Sebasteion'un Güneyinde Alt Terastaki Kalıntılar.....	63
2.1.2.5. Mimari Elemanlar.....	64
2.1.2.6. Yazıt.....	64
2.1.2.7. Değerlendirme.....	65

2.1.3. Arykanda Akropolisi'nde Yer Alan Yapılar.....	68
2.1.3.1. Ticaret Agorası.....	68
2.1.3.1.1. Stoa.....	69
2.1.3.1.2. Dükkanlar.....	69
2.1.3.2. Bouleuterion.....	71
2.1.3.2.1. Birinci Evre.....	71
2.1.3.2.2. İkinci Evre.....	72
2.1.3.3. Prytaneion.....	73
2.1.3.4. Konutlar.....	74
2.1.3.5. Gözetleme Kulesi.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EPİGRAFİK, NÜMİSMATİK VE ARKEOLOJİK BULUNTULAR IŞIĞINDA ARYKANDA AKROPOLİSİ KÜLTLERİ

3.1. Helios.....	77
3.1.1. Lykia Bölgesi'nde Helios Kültü.....	89
3.1.2. Arykanda Kenti'nde Helios Kültü.....	92
3.2. Apollon.....	101
3.2.1. Arykanda Kenti'nde Apollon Kültü.....	107
3.3. Asklepios ve Hygieia.....	113
3.4. Roma İmparatorları ve İmparator Kültünün Gelişimi.....	116
3.4.1. Lykia Bölgesi'nde İmparator Kültü.....	129
3.4.1. Arykanda Kenti'nde İmparator Kültü.....	132
3.5. Hermes.....	135
3.6. Artemis.....	139
3.7. Mısır Tanrıları.....	146
3.7.1. İsis.....	146
3.7.2. Sarapis.....	149
3.7.3. Harpokrates.....	151
3.7.4. Apis.....	152
SONUÇ	159
KAYNAKÇA ve KISALTMALAR	165
KATALOG	210

PLAN, ÇİZİM ve LEVHALAR DİZİNİ	274
PLANLAR	1-17
LEVHALAR	1-108
ÖZGEÇMİŞ	412

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1 Helios Tapınağı Stylobatında Uygulanan Karelaj Sistemi..... 50

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1 Helios Tapınağı ve Kutsal Alanı Sikke Dağılımı.....	56
Grafik 2.2 Akropolis Geneli Sikke Dağılımı.....	56
Grafik 2.3 Sebasteion'da Ele Geçen Sikkelerin Dönemsel Dağılımı.....	66

ÖZET

"Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültleri" başlıklı bu tez çalışmasının amacı, akropoliste yer alan kutsal alanların yapısal özelliklerinin tespit edilmesi, tanımlarının yapılması ve sonrasında kültürleriyle birlikte değerlendirilmesidir. Tez çalışmasının odak noktasını, akropolisteki Helios Tapınağı ve Sebasteion olarak adlandırılan kutsal alan ve kültürleri oluşturmaktadır. Çalışmada, bu yapıların planları ve mimari özellikleri yapı evreleriyle tespit edilmiş, her iki yapının buluntular doğrultusunda kültürleriyle ilgili değerlendirmeleri yapılmıştır.

Çalışmada ayrıca akropolis genelinde ele geçen kültürel içerikli küçük buluntular alandaki Ticaret Agorası, Bouleuterion, Prytaneion, konutlar ve Gözetleme Kulesi gibi yapılarla ilişkilendirilmiş böylece farklı inanç ve tapınım biçimleri açığa çıkarılmıştır.

Üç ana başlık ve katalogdan oluşan çalışmanın birinci ana başlığında Arykanda Kenti'nin tarihçesi ve kentsel gelişim sürecinde Arykanda kutsal alanları kültürleriyle tanıtılmıştır. İkinci ana başlıkta akropolisteki kutsal alanlar üzerine yoğunlaşmış, Helios Kutsal Alanı ve Sebasteion'un mimari özellikleri, yapı evreleriyle ve buluntularıyla anlatılarak kültürleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca bu başlık altında akropolisteki Ticaret Agorası, Prytaneion, Bouleuterion, konutlar ve Gözetleme Kulesi'nin de mimarisi ve kültürel bağlantılarına kısaca değinilmiştir. Tez çalışmasının üçüncü ana başlığını epigrafik, nümismatik ve arkeolojik verilerle kentte varlığı saptanan ve özellikle akropolisteki kutsal alanlarla ilişkilendirilen kültürler oluşturmaktadır. Ana başlığı oluşturan kültür bölümünde ilk olarak Helios Tapınağı ile ilişkilendirilen güneş tanrısı Helios ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İkinci olarak Helios ile bağlantılı olarak Apollon anlatılmış; bu bölümde özellikle Helios-Apollon synkretizm ilişkisi değerlendirilmiştir. Ayrıca Asklepios ve Hygieia'ya da Helios ile ve tapınakla bağlantılı olabileceği varsayılarak kısaca değinilmiştir. Dördüncü olarak Sebasteion ile ilişkilendirilen İmparator Kültü, Ticaret Agorası ile bağlantılı Hermes, Mısır tanrıları ve konutlarla bağlantılı olduğu düşünülen Artemis'e yer verilmiştir.

Bu çalışmada, Helios Tapınağı'nın Vitruvius tarafından tanımlanan modüler sistem hesaplamalarıyla eustylos düzeninde yapıldığı ve templum in antis planlı Dor düzeninde bir cepheye sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca yapının MÖ IV. yy sonu veya MÖ III. yy başlarında inşa edildiği, MS 141 yılında meydana gelen deprem nedeniyle onarılamayacak şekilde hasar gördüğü tespit edilmiştir. Helios Tapınağı'nda Hellenistik Dönem'den itibaren Helios ve Apollon'un, tapınakta ele geçen buluntulara dayanarak da Roma İmparatorluk Dönemi'nde Helios'un Asklepios ve Hygieia ile birlikte ortak bir tapınımına sahip oldukları

anlaşılmasıdır. Helios Tapınağı'nın onarılamayacak şekilde hasar görmesinden sonra (MS II. yy sonlarında) kentin en yüksek noktasına, peristyl avlulu, templum in antis planlı, beşik tonoz örtülü kült mekânına sahip bir kutsal yapı inşa edilmiştir. Yazıtına göre, yapının İmparator Septimius Severus ve ailesine adanmış bir Sebasteion olduğu anlaşılmıştır. Bu yapıda Helios tapınımının İmparatorluk Kültü ile birlikte devam ettirilmiş olması muhtemeldir. Çalışmada, Arykanda Kenti'nde dini ritüellerin sadece tapınaklarla sınırlı olmadığı, Ticaret Agorası, Bouleuterion, Prytaneion, konutlar ve Gözetleme Kulesi'nin de kült ile bağlantıları saptanmıştır.

Sonuç olarak, ele geçen buluntularla tespit edilen yapısal ve dönemsel değişimler, farklı kutsal alanlar kentte kültürel, sosyal, siyasi ve inanç yapısı açısından çok fazla çeşitlilik olduğunu destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Arykanda, Kutsal Alan, Tapınak, Sebasteion, Kült

SUMMARY

SACRED AREAS AND CULTS OF ARYCANDA ACROPOLIS

The point of my dissertation, named as “sacred areas and cults of Arycanda acropolis” is to determine the structural characteristics of sacred areas in Acropolis, to make their definitions and to judge them with their cult organisations. The focal point of this dissertation is formed by the Helios Temple and Sebasteion including a sacred area and their cults. In this study, the plans and architectural features of these buildings are determined with their building phases, and the relation of both of these buildings with their cults are assessed on the basis of archeological evidence.

In this study, small cultic finds which were unearthed all around the acropolis are related to Trading Agora, Bouleuterion, Prytaneion, residences and other buildings such as Watchtower, so it is revealed various religious and worshipping types.

In the first chapter of my dissertation which is comprised of three chapters and a catalogue, the history of Arycanda and Arycanda sacred areas with their cults are described in the light of urban development process. In the second chapter, it is intensified over the sacred areas in Acropolis, and it is also described the architectural features of Helios Sacred Area and Sebasteion with their building phases and the archeological finds which were discovered in these contexts, and they are assessed all together with their cult contents.. Furthermore, the cultic relations and the architectural features of a number of building including Trading Agora, Prytaneion, Bouleuterion, residences and the watchtower are judged briefly in this context. In the third chapter, it is treated the cults which is defined by the epigraphic, numismatic and archeological evidence and which were especially related to the sacred areas in Acropolis. In this context, firstly, Sun god Helios who is related to Helios Temple is treated in detail; secondly, it is mentioned about Apollo who is related to Helios; in this context, it is especially assessed the relationship of Helios - Apollon Syncretism. It is also dealt with briefly Asklepios and Hygieia by assuming that these gods are related to Helios and his temple. Fourthly, it is also pointed out the imperial cult that is seemingly related to Sebasteion, Hermes who is related to the Trading Agora and Artemis who is related to Egyptian gods and residences.

In this study, it is revealed that Helios Temple were arranged in eustyle by the calculations of the modular system that was defined by Vitruvius, and that it has a Doric façade arranging in style of templum in antis. Furthermore, it seems that the building was

built in the end of 4th century BC - the beginning of 3rd century BC, and that it was damaged in an unrepairable manner by an earthquake in 141 BC. It seems that a common Helios-Apollo worshipping were carried out from the Hellenistic period, and also another one including Helios-Asklepios and Hygieia in Roman period. After the Helios temple was damaged in an unrepairable manner, another sacred building in the style of templum in antis with peristyle courtyard and covered with cradle vault was built in the highest point of town in the end of 2nd century BC. According to the inscription, this building, called as Sebasteion, is devoted to Emperor Septimus Severus and his family. In this building the imperial worshipping was probably kept on with the imperial cult. In this study, it is pointed out that the religious practices in Arycanda didn't only limit with temples, but they have also cultic connections to Trading Agora, Bouleuterion, Prytaneion, residences and watchtower.

Consequently, the structural and periodical changes, which are made firm by means of archeological finds, and different sacred areas point out that there a lot of diversity for the cultural, social, political and religious contexts of Arycanda.

Keywords: Archeology, Arykanda, Sacred Areas, Temple, Sebasteion, Cult

ÖNSÖZ

2003 kazı sezonunda ilk kez tanıdığım, tecrübe ve bilgilerinden her zaman faydalandığım, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve bu malzemeyi doktora tezi olarak çalışmama imkân sağlayan ve bana olan güvenini her daim hissettirmiş olan rahmetli, Hocam Prof. Dr. Cevdet BAYBURTLUOĞLU'na minnettarım.

Bu konuyu çalışmamda büyük payı olan, her daim yardımını ve desteğini benden esirgemeyen, çalışmalarımı da bizzat takip edip yol gösteren tez danışmanım Hocam Prof. Dr. Gül İŞİN'a içten bir teşekkürü bir borç bilirim.

Söz konusu malzemeyi çalışmama izin veren, tezimin oluşum aşamasından itibaren desteğini, önerilerini ve yardımlarını esirgemeyen Arykanda Kazı Başkanı Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme jürimde yer alarak bu süreçte desteğini ve yardımlarını esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ'a çok teşekkür ederim.

1971 yılından günümüze kadar ki tüm Arykanda kazı ekibine, özellikle kazı çalışmalarıyla Sebasteion ve Helios Tapınağı'nı ortaya çıkararak bu çalışmaya en büyük katkıyı sağlayan Hocam Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY, Doç. Dr. Tulga ALBUSTANLIOĞLU ve Dr. Çiğdem ÖZBEK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez kapsamındaki yazıtların çevirileri yaparak çalışmama büyük büyük katkı sağlayan Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU'na ve mimari bilgilerini benimle paylaşarak beni yönlendiren Doç. Dr. Oğuz ALP'e çok teşekkür ederim.

Düzeltilme, öneri ve manevi desteğiyle her daim yanımda olan Doç. Dr. Dinçer Savaş LENGER'e ve bronz figürinler konusundaki bilgilerini benimle paylaşan Hocam Doç. Dr. İsa KİZGUT'a, antik kaynak çevirimi yaparak ve yazıtlar konusundaki yardımlarıyla tezime katkı sağlayan Yrd. Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN'e, tezimin düzeltmelerini yapan Yrd. Doç. Dr. Rahşan TAMSÜ POLAT ve Araş. Gör. Fatih YILMAZ'a çok teşekkür ederim.

Bu çalışmanın hazırlanmasında Antalya Arkeoloji Müzesi çalışanlarına ve özellikle Arkeolog Süleyman ATALAY'a ve Elmalı Arkeoloji Müzesi çalışanlarına ve özellikle Arkeolog Fatma ŞİMŞEK ÖZCAN'a yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim.

Arazi çalışmalarımda her daim yardımlarını esirgemeyen İbrahim TÜRKASLAN, Faruk BUDAK, Mehmet AYDİL'e, seramik çizimlerdeki yardımlarından dolayı Nadire ASLAN'A, mimari çizimlerime büyük katkı sağlayan Mimar Yasemin TÜRKMEN

BEKAR'a, manevi destekleri için meslektaşım ve arkadaşım Arkeolog Tijen YÜCEL ve Öğr. Gör. Hayriye AKIL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son zamanlarımda her türlü yardımlarıyla gece gündüz benimle olan kuzenim Nesrin TAVUKÇU'ya, arkeolog olmak isteğime ve çalışmalarına her zaman sonsuz maddi ve manevi destek veren annem Hatice SANCAKTAR, babam Süleyman SANCAKTAR kardeşlerim Op. Dr. Nazlı TOSUN, Azize EDİS, Tuncay TOSUN ve Alper EDİS'e ve en çok da en kötü zamanlarımda bile beni mutlu eden iki küçük yeğenime tüm kalbimle teşekkürlerimi sunarım.

Bu tez, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Akdeniz Üniversitesi'ne teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nün (AKMED) sağladığı Doktora Araştırma Bursu ile desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı AKMED'e teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul Alman Arkeoloji Kütüphanesi (DAI) ve Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü çalışanlarına ve özellikle Remziye BOYRAZ'a teşekkürlerimi sunarım.

Hacer SANCAKTAR

Antalya, 2016

Bu tez çalışmasını Arykanda Kenti'ne yaşamını adayan, çalışmalarıyla sonraki nesile ışık tutan, arkeoloji hayatımda ve eğitimimde benim için çok önemli yeri olan hocam rahmetli Prof. Dr. Cevdet BAYBURTLUOĞLU'na adıyorum.

GİRİŞ

Işık Ülkesi olarak da bilinen Lykia Bölgesi'nin bir kenti olan Arykanda, C. Fellows'un 1938 yılındaki keşfinden sonra 1971 yılında Prof. Dr. C. Bayburtluoğlu tarafından başlatılan bilimsel kazı ve araştırmalar 2011 yılından itibaren de Doç. Dr. V. Macit Tekinalp başkanlığında kesintisiz olarak devam etmektedir.

Bu tez çalışmasının temel amacı, Arykanda Antik Kenti'nde akropoliste yer alan kutsal alanların yapısal özelliklerinin tespit edilmesi, tanımlarının yapılması ve sonrasında kültürleriyle birlikte değerlendirilmesidir. Tez çalışmasının odak noktasını, akropolisteki Helios Tapınağı ve Sebasteion olarak adlandırılan kutsal alanlar ve kültürleri oluşturmaktadır. Çalışmada bu yapıların planları ve mimari özellikleri yapı evreleriyle tespit edilmiştir. Ardından her iki yapının buluntular doğrultusunda kültürleriyle ilgili değerlendirmeleri yapılmıştır. Çalışmada ayrıca akropolis genelinde küçük buluntular yardımıyla belirlenen diğer inanç ve tapınım biçimleri de tespit edilmeye çalışılmış ve bu kültürel değişimlerin sosyal, siyasi ve kültürel nedenleri ele alınmıştır.

Başlangıçta "Arykanda Kutsal Alanları ve Kültürleri" başlığı altında planlanan çalışmanın kapsamı Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu'nun tavsiyeleri doğrultusunda "Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültürleri" olarak sınırlandırılmıştır. Ancak akropolis dışında yer alan kutsal alanlar ve kültürler, kentsel gelişim sürecinde Arykanda'yı daha iyi tanıttacağı düşüncesiyle kısaca ele alınmıştır.

"Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültürleri" başlığıyla sunulan bu çalışmada dört aşamalı bir çalışma planı uygulanmıştır. İlk olarak Arykanda Akropolisi'nde yer alan iki kutsal alanın mimarisine yönelik çalışmalar gerçekleştirildi. Yapıların Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından desteklenen 2013.03.0107.001 no'lu doktora tez projesi kapsamında 3D Laser Scanning Sistemi ile Rölöve ölçümleri yapıldı. 3D Laser Scanning Sistemi ile Rölöve ölçümleri için RIEGL 3 Boyutlu Laser Tarayıcı ile ölçüm yapılarak hassas renkli nokta bulutu oluşturuldu. Ölçümlerden sonra her iki kutsal alanın mimarisine yönelik ilk bölgesel veri, temizlenmiş veri olarak renkli nokta bulutu, plan, kesit ve görünüşlere ait orthografik fotoğraflar ile yapıların belgeleme işlemleri tamamlandı. Helios Tapınağı'na ait mimari elemanlar, çatı kiremitleri ve tarihlendirmeye yardımcı seramiklerin çizimleri yapılarak ölçekli fotoğrafları çekildi.

İkinci aşamada kültürle ilişkili buluntuları saptamak amacıyla öncelikle 1971 yılından günümüze kadar kazı belgeleme arşivi tarandı. Tespit edilen kültürle ilişkili buluntuların çizim, fotoğraf ve ölçü alma çalışmaları kazı evi deposu, Antalya ve Elmalı Arkeoloji Müzeleri'nde

gerçekleştirildi. Bu çalışmaların ardından akropolisteki kutsal alanların kültürleriyle bağlantılı buluntuların katalogu oluşturuldu.

Çalışmanın üçüncü aşamasında Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) tarafından desteklenen proje kapsamında araştırma ve inceleme gezileri yapıldı. Lykia, Pisidia, Karia ve Ionia Bölgelerinde yer alan seçilmiş kentler, konunun genel kapsamını oluşturan dinsel bağlantıların anlaşılması ve kutsal alanlarının incelenmesi amacıyla bir araştırma gezisi kapsamında dolaşıldı. Özellikle Lykia Bölgesi'ndeki kentlerde gerçekleştirilen çalışmalarla Arykanda Akropolisi'nde yer alan kutsal alanların bölge kutsal alanları ile karşılaştırılmaları sağlanarak ilişkileri saptanmaya çalışıldı. Epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntularla kentte kültürünün var olduğu bilinen, ayrıca Arykanda Akropolisi'nde yer alan ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Helios Tapınağı'nın, Helios kültürünün merkezi olarak bilinen Rhodos'daki kült merkezi de inceleme gezisi kapsamında dolaşıldı.

Çalışmanın dördüncü aşamasını kapsamlı kaynak taramalarının yürütüleceği kütüphane çalışmaları oluşturmuştur. Çalışmalar gerekli kaynakların toplanması amacı ile İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) ve Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) kütüphanelerinde gerçekleştirildi. Kütüphane çalışmalarında edinilen kaynaklar doğrultusunda Arykanda Akropolisi'ndeki kutsal alanların mimari değerlendirmesi ve kentte tapınımı bilinen tanrıların detaylı incelemeleri yapıldı.

Araştırmada hedeflenen amaca ulaşabilmek için tamamlanan dört aşamalı çalışma planının ardından "Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültürleri" konulu bu çalışma üç ana başlık ve katalogdan oluşturulmuştur. Birinci ana başlıkta Arykanda Kenti'nin tarihçesi ve kentsel gelişim sürecinde Arykanda kutsal alanları kültürleriyle birlikte kısaca anlatılmıştır. İkinci ana başlık altında odak noktası, akropolisteki kutsal alanlar üzerine yoğunlaştırılmıştır. Bu başlık altında öncelikle Helios Tapınağı ve temenos alanının mimari özellikleri ve tanımlaması yapılmış; tapınağın ve temenos alanının tanımlamasının ardından kutsal alanda ele geçen mimari elemanlar, epigrafik buluntular ve seramikler anlatılmıştır¹. Helios Tapınağı son olarak da mimarisi, buluntuları ve kültürleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Ardından ikinci önemli yapı olan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen Sebasteion'un mimari özellikleri ile tanımlaması yapılarak bu yapıda ele geçen mimari elemanlar ve epigrafik buluntular anlatılmıştır. Helios Tapınağı'nda olduğu gibi Sebasteion'da son olarak mimarisi, buluntuları ve kültürleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Bu başlık altında son olarak

¹ Helios Tapınağı kutsal alanında ve Sebasteion yapısında ele geçen sikkeler Doç. Dr. A. T. Tek tarafından doktora tezi kapsamında çalışıldığı için bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Yalnızca sikkelerin tarihsel sonuçlarından yararlanılmıştır (Tek 2002).

akropolisteki ticaret agorası, prytaneion, bouleuterion ve konutların da mimarisine ve kültürel bağlantılarına kısaca değinilmiştir. Tez çalışmasının üçüncü ana başlığını epigrafik, nümismatik ve arkeolojik verilerle kentte var olduğu saptanan ve akropolisteki kutsal alanlarla ilişkilendirilen kültürler oluşturmaktadır. Bu bölümünde ilk olarak Helios Tapınağı ile ilişkilendirilen güneş tanrısı Helios ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İkinci olarak kentte Helios Tapınağı'yla ve Helios ile ilişkilendirilen Apollon anlatılmıştır. Apollon bölümünde özellikle Helios-Apollon özdeşlik ilişkisi değerlendirilmiştir. Üçüncü olarak Sebasteion yapısı ile ilişkilendirilen İmparatorluk Kültü anlatılmıştır. Son olarak da Ticaret Agorası ile bağlantılı Hermes, Mısır tanrıları ve konutlarla bağlantılı Artemis kısaca anlatılmıştır. Ayrıca Hygieia ve Asklepios'a da Helios ile ve tapınakla bağlantılı olabileceği varsayılarak kısaca değinilmiştir.

Sonuç bölümünde amaca yönelik yapılan çalışmalarla Arykanda Antik Kenti'nde akropoliste yer alan kutsal alanlar, dönemsel olarak yapısal özellikleri ile birlikte saptanarak kültürleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Böylece akropolisteki kutsal alanların mimari özellikleri ve kültürleri hakkında daha ayrıntılı düşünce ve yorumlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Kutsal alanlar ve kültürel ilişkilere ilişkin epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntular doğrultusunda kentte sosyal ve siyasi olaylarla değişen dinsel yapının, kente yansımaları tespit edilmiştir.

"Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültürleri" konulu çalışmada son olarak kataloğa yer verilmiştir. Katalog üç ana başlık altında düzenlenmiştir. İlk olarak Helios Tapınağı ve Sebasteion yapısında ele geçen mimari elemanlar ve seramikler, Sebasteion yapısında ele geçen mimari elemanlar ele alınmıştır. Katalogun üçüncü ana başlığını epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntular ışığında Arykanda Akropolisi kültürleri oluşturmaktadır. Bu başlık altında öncelikle kültür ile ilişkili epigrafik buluntular; onurlandırma yazıtları, adak sunakları, adak stelleri ve mezar yazıtları şeklinde anlatılmış, ikinci olarak nümismatik verilere yer verilmiş, son olarak da kültürle bağlantılı arkeolojik buluntular tanıtılmıştır. Arkeolojik veriler başlığı altında kültürle bağlantılı buluntular akropolisteki kutsal alanlarla doğrudan ilişkilendirilen tanrı-tanrıçalara göre sınıflandırılmıştır.

Üç ana başlık ve katalogdan oluşan "Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültürleri" başlıklı tez çalışmasına dair planlar ve levhalar sistematik bir şekilde düzenlenmiştir. Öncelikle Helios Tapınağı ve Sebasteion yapılarının plan, kesit, cephe görünüşleri, orthografik fotoğrafları, resimleri ve sonrasında yapılarda ele geçen mimari elemanların, seramiklerin çizimleri ve fotoğrafları levhalar olarak düzenlenmiştir. Levhalarda son olarak akropolisteki kutsal alanlarla ilişkili tanrı-tanrıçalara dair buluntuların resimlerine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARYKANDA KENTİ

"Ary-ka-wanda Yüksek Kayalığın Yanındaki Yer"

1.1 Arykanda'nın Araştırma Tarihi ve Tarihsel Gelişimi

Lykia Bölgesi'nin doğusunda yer alan Arykanda Kenti, Phoinikos Limanı'nı iç kesimlerdeki Kabalia düzlüğüne ve Pisidia Bölgesi'ne bağlayan önemli bir yol güzergâhı üzerindedir². Bölgedeki konumundan dolayı Khoma, Kandyba, Podalia ve Nisa Kentleri ile birlikte "Lykia Milyas'ı" olarak da anılan Arykanda Kenti, Elmalı ve Finike arasındaki karayolu üzerinde bulunan Arif Köyü'nün kuzey doğusunda yer almaktadır. Arif Köyü yakınındaki harabenin Arykanda'ya ait olduğunu ilk söyleyen kişi Charles Fellows'tur. Lykia Bölgesi'ne yaptığı ikinci seyahatte 1838 yılı mayıs ayının ilk haftası sonunda Limyra'dan Arif'e doğru yola çıkan Fellows, önce vadi boyunca akan ırmağın Arykandos (Aykırıçay veya Başgöz) olduğunu tespit etmiş, daha sonra Arykanda'nın denizden 35 mil uzaklıkta, kendi ifadesiyle "20 asırdır bilinmeyen bir şehri" bulmanın sevincine erişmiştir³. Fellows'un keşfinden sonra 1971 yılında başlatılan bilimsel kazılar halen kesintisiz olarak devam ettirilmektedir.

Yüksek kayalığın yanındaki Arykanda Kenti'nin isminin etimolojisi üzerine Neumann bir çalışma yapmıştır. Neumann'ın yaptığı bu çalışmaya göre "Ary-ka-wanda", büyük bir olasılıkla Hint-Germen dil ailesinin bir parçası olan Hitit-Luwi grubunun güneydeki uzantısı durumundaki Luwice'ye ait Lykia dilinden geliştirilmiş bir formdur⁴. Neumann, kentin adında yer alan ak- kökünün Hititçe bir isim olan aku- "kaya, taş" sözcüğüyle ilişkilendirilebileceğini düşünmekte ve kök anlamı "yüksek" olan aru- sıfatıyla da sadece Hitit dil kontekstinde

² Arykanda'nın keşfi için bk.: Fellows 1840, 219-226. Arykanda kenti hakkındaki bilgilerimiz 1971-2010 yılları arasında sayın Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu başkanlığında ve 2011 yılından günümüze kadar Doç. Dr. V. Macit Tekinalp başkanlığında yürütülen çalışmalara dayanmaktadır. Bu çalışmalar, Kültür Bakanlığı'nın her yıl düzenlediği Kazı Sonuçları Toplantısında sunulmuş ve yayınlanmıştır (Kazı Sonuçları Toplantısı 1971-2014). Kentte yürütülen çalışmalar, aynı zamanda 2003 yılından günümüze kadar her yıl düzenli olarak Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri olarak da yayınlanmaktadır (Anmed 2003-2014). Ayrıca 1971 yılından 2002 yılına kadar yapılan çalışmaların değerlendirmesi C. Bayburtluoğlu tarafından "Arykanda" adlı bir rehber kitap olarak yayınlanmıştır (Bayburtluoğlu 2003a). Kentin Ary-ka-wanda adının kökenine dair bir çalışma için bk.: Neumann 1991, 165-169. Arykanda'da sosyal ve ekonomik hayat hakkında bilgi için bk.: Bayburtluoğlu 2012, 31-39. Kentin Geç Antik Çağ Dönemi'ne ilişkin bk.: Harrison ve Lawson, 1979, 13-18. Kentte ele geçen buluntular farklı araştırmacılar tarafından kitap ve makale olarak yayınlanmıştır. Yazıtlar için bk.: Şahin 1994; demir buluntular için bk.: Kuban 1993; cam buluntular için bk.: Tek 1993; 2003; 2007; 2013; Arykanda'da Ölüm ve Nekropoller için bk.: Gerçek 2015. Kentte ele geçen yapılar ve buluntular araştırmacılar tarafından doktora tezi ve makale olarak da çalışılmış ve yayınlanmıştır. Sikkeler için bk.: Tek 2001; Tek 2002a; Tek 2002b; 2005; 2006; Arykanda Tonozlu Anıt Mezarlar için bk.: Özbek 2005; Arykanda Konut Mimarisi için bk.: Gürgezoğlu 2006; Arykanda Madeni Buluntular için bk.: Oransay 2006.

³ Fellows 1841, 219; Bayburtluoğlu 2003a, 11.

⁴ Neumann 1991, 165.

karşılaştığını belirtmektedir⁵. Bu durumda Neumann tarafından yorumlanan "Aruw-ak-anda" sözcüğünün "Yüksek kayalığın yanındaki yer" anlamı, kentin konumuyla da mükemmel bir biçimde uyduğu görülmektedir.

Antik kaynaklar ve epigrafik veriler kentin kuruluşuna dair ne yazık ki bir bilgi sunmamaktadır. Nümismatik veri olarak ise İmparator III. Gordianus ve Tranquillina için darp edilen kentin sikkelerinin arka yüzünde, kesik yaban domuzu başı üzerinde kanatları açık kartal tasviri yer almaktadır⁶ (Kat. No. 80). Tek, söz konusu bu tasvirin kentin kuruluş kehanetiyle bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir⁷. Neumann, İmparator III. Gordianus için darp edilen kentin sikkeleri üzerinde atlarının dizginlerini tutan iki genç erkek figürün betimlendiğini ve üstte Hellence APYΑΣ alтта ise ΚΑΝΔΟΣ ifadelerinin okunduğunu belirtmektedir⁸ (Kat. No. 81). Neumann, bu figürlerin yerleşime adını veren kent kurucuları Aryas ve Kandos'un betimlemeleri olduğunu ve daha önce karşılaşılmayan bu isimlerin muhtemelen kentin Hellen öncesi döneme ait yerel isminden geliştirilmiş bir formu temsil ettiğini belirtmektedir⁹. Tek ise bu tipi Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki pek çok Küçük Asya kenti gibi Arykanda Kenti'nin de 'ktistes' yaratma düşüncesiyle kentin Hellen olmayan adını ikiye ayırarak ve Dioskurlar tiplemesini kullanarak kendilerine iki ktistes yaratmış olabileceklerini ifade etmektedir¹⁰. İmparator III. Gordianus Dönemi'nde basılan Arykanda Kent sikkelerinin arka yüzünde yer alan bir diğer tasvirde; sağda ayakta figür, cepheden, başı sağa dönük, khlamys ve kısa khiton giyimli, başında phryg başlığı, sol elinde Herakles sopası tutmaktadır. Figürün solunda at, sağa doğru, ön sağ ayağını havaya kaldırmaktadır. Sağda figürün sol ayağının yanında zeminde, içinden sağa doğru su akan bir hydria yer almaktadır (Kat. No. 79)¹¹. Tek, sikke üzerindeki bu tipi Arykandalılar'ın atlı tanrılarını gökyüzü ve suyla ilişkilendirdikleri yerel bir mythos olabileceğini düşünmekte ve ve ayrıca ikonografide bir kap içinden akan suyun da genellikle su kaynaklarını ifade ettiğini

⁵ Neumann 1991, 165-169.

⁶ Ö/ AYT KAI M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB. İmparator III. Gordianus'un drapeli ve defne çelenkli büstü, sağa dönük. A/ "APKANΔEΩN". Kesik yaban domuzu başı üzerinde kanatları açık kartal, başı sağa dönük (Hans v. Aul. Lykien, 59, No 41-42; Tek 2002a, 969-971). CΑΒΕΙΝΙΑ ΤΡΑΝΚΥΛΛΕΙΝΑ CΕ. İmparatoriçe Tranquillina'nın drapeli büstü, sağa dönük, omuzlarında hilal. A/ "APKANΔEΩN". Kesik yaban domuzu başı üzerinde kanatları açık kartal, başı sağa dönük (Hans v. Aul. Lykien, 60, No 51; Tek 2002a, 325, No 970-971).

⁷ A. T. Tek, Arykanda kentinin söz konusu sikke tipi ile benzer sikke tipi olan ve kuruluş kehaneti bilinen kentlerle karşılaştırarak bu yargıya varmıştır (Tek 2002a, 130).

⁸ Sikkenin arka yüzündeki bu tasvir aynı döneme ait diğer sikke örneklerindeki Dioskur betimlemelerini akla getirmektedir (Neumann 1991, 168).

⁹ Neumann 1991, 168.

¹⁰ Tek 2002a, 129. Arykanda kentinde Dioskurlar kültürünün varlığına dair adak stelleri, madalyon ve adak levhası ele geçmiştir.

¹¹ Tek 2002a, 325, Kat. No. 965-968. Bu sikke A. T. Tek'in doktora tezi dışındaki yayınlarda yer almamaktadır.

belirtmektedir¹². Sikke üzerinde hydriadan akan su, Tek'in de ifade ettiği gibi günümüzde "Suyun Gözü" olarak adlandırılan su kaynağıyla ilişkili olmalıdır.

Antik kaynaklarda çok fazla yer almayan Arykanda'dan söz eden ilk antik yazar, şair Pindaros'dur. Şair epigramında Arykanda'dan "*Yakında bulunan bu dağlık burun diğer bir şekilde de yorumlanabilir. Zira Rhodos Lykia'nın tam karşısında ve yakınında bulunur; Lykia'da ise Arykanda olarak adlandırılan bir kent vardır, bu kentin de, (bulunduğu) yerin konumundan dolayı önceden Embolos olarak adlandırılan bir kutsal alanı vardır. Bu bölgede, yan yana dizilmiş pek çok ve geniş kayalık dik olarak uzanır...*" şeklinde söz etmektedir¹³. Bir diğer antik yazar Yaşlı Plinius'da (MÖ 23-MS 79) "*Thrak soyundan gelen bir halkın ve Milyaslılar'ın kenti Arykanda*" olduğunu belirtmektedir¹⁴. Ayrıca Agatharkides'den alıntı yapan Athenaios'da Arykandalılar için "*Limyralılar'a komşu bölgede yaşayan Lykialı Arykandalılar savurganlıkları ve müsrifliklerinden dolayı borçlandılar ve bu borçları ödeyemeyecek duruma geldiler çünkü onlar çilgin ve macera seven bir halktı, kendilerini borçlarının affedileceği düşüncesiyle inandıkları Mithridates'in hırslı planlarına kaptırmışlardı...*"¹⁵ şeklinde ifade etmektedir. Günümüze ulaşabilen antik kaynaklarda söz konusu örnekler dışında yer almayan Arykanda, eldeki veriler değerlendirildiğinde tarihte pek de önemli bir rol oynamamış bir kent görünümündedir.

Arykanda Kenti, Luwi kökenli Ary-ka-wanda adıyla MÖ III. bin başlarına tarihlendirilmektedir. Kentin MÖ II. bin tarihi ise iki taş balta buluntusu dışında bir veri sunmamaktadır¹⁶. Kentin tahmin edilen MÖ V.-IV. yy'a tarihlenen ilk iskân dönemi öncesine ait bu iki taş balta ve bazı Geometrik Dönem seramik parçaları dışında arkeolojik bir buluntu günümüze kadar ele geçmemiştir¹⁷. Kentte bugüne kadar hiç Lykçe yazıt ele geçmemesi de ayrıca dikkat çekicidir. Kentin Batı Nekropolisi'ndeki ve Arif Köyü içerisinde dağınık bir şekilde tespit edilen Lykia tipi kaya mezarları da Arykanda'nın bölgenin kültürel yapısıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir¹⁸. Kentte yapılan çalışmalarda ele geçen Kupprili ve Aquawami'ye ait sikkeler ve Attika'dan ithal kaplar MÖ IV. ve MÖ III. yy'lara

¹² Tek 2002a, 125-128.

¹³ Schol. zu. Pind. Ol. VII, 35b.

¹⁴ "*A latere autem eius super Pamphyliam veniunt Thracum suboles Milyae, quorum Arykanda oppidum*" (Plin. Nat. 5. 25).

¹⁵ Athenaios 12.527; Şahin 1994, 6.

¹⁶ Taş balta için bk.: Bayburtluoğlu 1987, 123; Bayburtluoğlu 2003a, 26-27.

¹⁷ Bayburtluoğlu 2008, 8. Geometrik Dönem'e ait bu seramik parçası, 2007 yılında 6. Hamam'ın batısında Geç Antik Çağ mekânında yapılan çalışmalarda ele geçmiştir. Kentte Geç Bronz Çağı ile MÖ VI. yy'lar arasında tarihlendirilebilen buluntular iki taş balta ve Geometrik Dönem seramik parçasıdır.

¹⁸ Anadolu'daki Kaya Mimarlığı örneklerinin Lykia Bölgesi'ndekilerle karşılaştırması için bk.: Işık 2010b, 81-115; Çevik 2003, 213-250.

tariflendirilmektedir (Kat. No. 32-37)¹⁹. Kentte Attika ithali kapların bulunması Pers yönetiminin sağladığı olanaklardan ziyade Attika kaplarının tüm Küçük Asya'da aranır olmasıyla alakalı sosyal ve sınıfsal bir durumdur. Bayburtluoğlu, Asya seferi sırasında Phaselis'e ulaşmak için İskender'in kendisinin veya ordularının büyük bir kısmının Arykandos Vadisi'ni kullandıklarını düşünmektedir²⁰.

Lykia Bölgesi, MÖ 295 yılında Mısır'da hüküm süren Ptolemaioslar'ın hâkimiyetine girmiştir²¹. Arykanda'da ele geçen buluntular, Ptolemaioslar'ın bölgeye egemen oldukları dönemde kentin ekonomik yönden oldukça güçlendiğini göstermektedir. Bayburtluoğlu, kentin bu dönemdeki ekonomik gücünün nedeninin sedir ticareti veya Arykanda'nın kıyıyı iç bağlayan yol güzergâhı üzerinde olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir²². Sedir gerçekten de Ptolemaioslar'ın en önemli eksikliğidir. Güney kıyılarda hâkimiyet kurmak istemelerinin temel nedeni sedirdir. MÖ II. yy'da kentin Lykia Birliği'nde tek oyla temsil edilmesi, siyasi olarak geri planda olduğunu göstermektedir²³. Fakat bu döneme ait buluntulardaki yoğunluk, kentin siyasi hayatının aksine ticaret hayatının canlı olduğunu düşündürmektedir²⁴. Kentin akropolisinde yapılan çalışmalarda ele geçen damgalı amphora kulpları, Rhodos'un Lykia ve Karia kentlerindeki baskısının yoğun olduğu MS II. yy'da Rhodoslu tüccarların Limyra ve Arykanda üzerinden iç bölgelere şarap veya zeytinyağı ticareti yaptıklarının göstergesi olmalıdır. Kentin Hellenistik Dönem'de kapladığı alan akropolis dışında tam olarak bilinmemektedir. Bu döneme ilişkin buluntuların çoğunluğu kentin akropolisinde ele geçmiştir. MÖ II. ve I. yy'larda Arykanda'nın Hellenistik krallıklar arasındaki çatışmalardan çok fazla etkilenmediği görülmektedir. Sikke verileri kentin bu dönemde gelişmeye başladığını ve sikke basma otonomisini MÖ 80'lere kadar devam ettirdiğini göstermektedir²⁵. Kent bu tarihten sonra da Lykia Birliği'nin bir üyesi olarak sikke darp ettirmiştir²⁶.

Octavianus'un Asia ve Galatia seferinden sonra MÖ I. yy'da Pax Romana ile sağlanan barış ortamından Lykia Bölgesi'ndeki kentlerle birlikte Arykanda da etkilenmiştir. Büyük olasılıkla MÖ I. ve MS I. yy'lar arasında kent alanın genişlemesi ve yeni yapıların inşa

¹⁹ Sikkeler için bk.: Tek 2002a, 278-279, Kat. No. 1, 19-20. MÖ V. yy'a tarihlendirilen toplam 3 adet sikke ve MÖ IV. yy'a tarihlendirilen Perikle'ye ait toplam 25 adet sikke kentin akropolisinde ele geçmiştir.

²⁰ Bayburtluoğlu 2003a, 29.

²¹ Akşit 1971, 35-38.

²² Bayburtluoğlu 2003a, 29.

²³ Strab. XIV. 3, 8, 636.

²⁴ 1971 ve 2002 yılları arasında yapılan çalışmalarda MÖ II. yy'a tarihlendirilen toplam 97 adet sikke ele geçmiştir (Tek 2002a).

²⁵ Kentte ele geçen ve bu döneme tarihlendirilen sikkeler için bk.: Tek 2002a.

²⁶ Lykia Birliği üyesi olarak darp ettiği sikkeler için bk.: Tek 2002a.

edilmesi bu etkinin göstergesidir²⁷. MS 43 yılında İmparator Claudius Dönemi'nde, bağımsızlığı sona eren Lykia Bölgesi Roma İmparatorluğu'na dâhil edilmiştir. Patara'da bulunan Yol Kılavuz Anıtı'nda (Stadiasmus Provinciae) Lykia Bölgesi'ndeki yolları onartıp yenilerini yaptıran ve bölgeye barış ve huzuru getiren Vali Q. Veranius'dan övgüyle bahsedilmektedir²⁸. Lykia Bölgesi'nin Roma İmparatorluğu'nun kontrolündeki bir eyalet statüsünde olduğu dönemde, bölgeyi etkileyecek ölçüde iki büyük deprem meydana gelmiştir. MS 141 yılında yaşanan ilk depremde hasar gören kentteki yapılar, Rhodiapolis'li bir zengin olan Opramoas'ın yardımlarıyla kısa sürede onarılmıştır²⁹. İkinci büyük deprem ise MS 5 Ağustos 240 tarihinde meydana gelmiştir ve yarattığı etki ise ilki kadar kolay atlatılamamıştır³⁰. Çünkü depremin meydana getirdiği hasara dönemin askeri başarısızlıkları ve yönetimdeki sorunların eklenmesi Roma'da olduğu gibi eyaletleri de olumsuz etkilemiştir. Özellikle depremde tahrip olan yapıların onarılması için İmparator III. Gordianus tarafından bölgedeki diğer kentlere olduğu gibi Arykanda Kenti'ne de sikke darp etme yetkisi verilmiştir³¹. İmparator, ekonomik sıkıntıları bu şekilde çözümlenmeye çalışmıştır. Fakat imparatorluk genelinde yaşanan ekonomik kriz nedeniyle İmparator'un bölge kentlerine sikke basma hakkını vermesi ekonomik sıkıntıların çözümünde çok etkili olmamıştır. Bu nedenle bölge genelinde azalmaya başlayan yapı faaliyetleri, Arykanda Kenti'nde olasılıkla ticaret yolu üzerinde olmasından dolayı kısmen devam etmiş olmalıdır³².

MS III. yy'ın ortalarında artan ekonomik sıkıntılar MS IV. ve V. yy'larda da devam etmiştir. Bu nedenle İmparator Diocletianus, enflasyonun yükselmesi nedeniyle ekonomide bazı düzenlemelerle MS 294 yılında fiyatları kontrol altına almak için sikke reformunu gerçekleştirmiştir³³. MS III. yy ortalarından itibaren ekonomik sıkıntılarla uğraşan İmparatorlar'ın Hristiyanlara karşı hoşgörülü davranışları, Hristiyan nüfusun artmasına neden olmuştur. MS IV. yy da inşa edilen kiliseler de Hristiyanlığın kentteki gelişimini göstermektedir³⁴. Kentte eğimli bir arazide yaklaşık 700 m ile 900 m kotları arasındaki yerleşimin, MS IV. yy'ın ikinci yarısından itibaren 700 m ile 740 m arasındaki daha alt

²⁷ Bu dönemde Tiyatro, Stadion ve Büyük Hamam gibi büyük kamu yapıları inşa edilmiştir.

²⁸ Adak 2002,135.

²⁹ Arykanda Kenti'ne bu onarım için 10.000 denarius bağışlamıştır. Opramoas yaptığı yardımları, Rhodiapolis Kenti'nde kendisi için yaptırdığı anıt mezarın duvarına yazdırmıştır (Akdoğan-Arca 2002, 86-87).

³⁰ Bayburtluoğlu 2003a, 33.

³¹ Sikke basma yetkisinin verilmesiyle Arykanda Kenti'nin III. Gordianus ve Tranquillina için darp ettiği sikkeler için bk.: Tek 2002a, 324-325, Kat. No. 960-971.

³² Bayburtluoğlu bu durumu, gecekondur türü yapılarda MS 250-300 yılları arasında tarihlendirilen birkaç sikke definesiyle ilişkilendirmektedir (Bayburtluoğlu 2003a, 34).

³³ RIC VI, 1.

³⁴ Kentte yapılan çalışmalar sonucunda Bizans Dönemi'ne ait ikisi Bazilikal planlı ve biri Şapel olmak üzere üç kilisenin yanı sıra konutlar ortaya çıkartılmıştır (Bazilikal Planlı Kiliseler için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 77-83).

kotlarda yoğunlaştığı görülmektedir³⁵. MS 435 civarında ise çıkan bir yangınla kentin büyük ölçüde hasar gördüğü ve sonrasında kentteki yerleşimin günümüz Arif Köyü sınırları içinde kalan Bizans Kalesi'ne geçtiği düşünülmektedir³⁶. Kentteki kiliselerin MS VI.-VII. yy'da kısa süreli yeniden kullanıldığına dair mimari kalıntılar bulunmaktadır.

Bir piskoposluk olarak kilise kayıtlarında Arykandos, Akalanda, Orykanda veya Orykandos olarak adı geçen kent küçük bir yerleşim yeri olarak bilinmektedir³⁷. Türklerin MS 1158/1160 yılında Elmalı'nın kuzeyindeki Phileta/Philita Kalesi'ni ele geçirmesiyle Lykia Bölgesi tamamen Türklerin kontrolü altına girmiştir³⁸. XII. yy sonundan itibaren de bölgede Yörük Türkmenleri'ni görmek mümkündür. Arykanda Kenti'nde ise Türk yerleşimine dair sikke ve diğer buluntular XIX. yy'a tarihlendirilmektedir. Kentte yapılan çalışmalarda ele geçen buluntu ve kalıntılardan, Yörük Türkmenleri'nin Arykanda'daki bazı yapıları yeniden kullanmış oldukları anlaşılmaktadır. Sonrasında olasılıkla Arykanda Kenti'nin antik adından türediği düşünülen Arif Köy yerleşimi olarak yaşamını günümüze dek halen devam ettirmektedir³⁹.

Arykanda Kenti'nde 1971 yılından günümüze kadar kesintisiz yürütülen kazı çalışmaları sayesinde kentin büyük bir kısmı açığa çıkarılmıştır⁴⁰. Bu yapılar arasında Ticaret Agorası, Sebasteion, Bouleuterion, Prytaneion, Helios Tapınağı, Konutlar, Büyük Sarnıç, Gözetleme Kulesi, Yamaç Hamamı, Stadion, Tiyatro, Odeon, Devlet Agorası, Nymphaeion, Traianeum, Podyumlu Tapınak, Büyük Bazilika, Vaftizhane/Şapel, Perystyle Ev, Atriumlu Ev, Naltesesi Heroon/Hamam, Büyük Hamam, 5. Hamam, 6. Hamam, Doğu Villası, Batı Villası, Şaraphane, Demirci Atölyesi ve Doğu Nekropolisi'ndeki mezarlar sayılabilir.

1.2 Kentsel Gelişim Sürecinde Arykanda Kutsal Alanları ve Tapınakları

Doğayla bütünleşmiş bir yamaç yerleşimi olan Arykanda, arazinin doğal eğiminin sağladığı olanakların çok iyi değerlendirildiği bir kenttir⁴¹. Eğimli bir araziye kurulan kent, kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 350 m ve doğu-batı doğrultusunda 1,5 km'lik alanı kaplamaktadır (Plan 1). Kentin kuzeyinde Şahinkayası, doğusunda ve batısında derin vadiler yer almaktadır. Kenti üç yönden çevreleyen bu coğrafi oluşumlar doğal bir savunma sağlamaktadır. Bu nedenle kent, akropolis olarak adlandırılan alanın doğusu dışında bir sura

³⁵ Bu alan Geç Antik Çağ Mahallesi olarak da tanımlanmaktadır (Tekinalp 2006, 790).

³⁶ Arif Köyü Bizans Yerleşimi için bk.: Harrison ve Lawson, 1979, 13-18.

³⁷ Kent, MS 787 yılındaki Nikaia Konsili'nde diakon Petros, MS 879'daki Konstantinopolis Konsili'nde ise Theodoros tarafından temsil edilmiştir (Tekinalp 2006, 790).

³⁸ Lykia Bölgesi'ne VII.-XII. yüzyıllar arasında yapılan Arap Akınları hakkında detaylı bilgi için bk.: Küçükaşçı 2006, 375-383.

³⁹ Bayburtluoğlu 2003a, 35.

⁴⁰ Bayburtluoğlu 2003a.

⁴¹ Arykanda Kenti'nin şehircilik açısından Romanizasyon süreci için bk.: Alp 1998, 79-84.

ihtiyaç duymamıştır. Kentlerin kuruluş yerlerinin seçiminde, saldırılara karşı savunma ihtiyacının yanı sıra su kaynaklarının bolluğu da önemli bir unsurdur. Arykanda Kenti, yaşam için elverişli söz konusu bu olanaklara sahiptir⁴². Özellikle Arykandos'u oluşturan Aykırıçay ve Başgöz su kaynakları yerleşim için oldukça önemlidir. Jeolojisi, iklim koşulları, flora ve faunası Antik Dönem'den günümüze kadar çok fazla değişim göstermediği düşünülen Arykanda, karasal ve Akdeniz iklimi arasında bir sınır oluşturan Avlan Beli içinde yer almaktadır⁴³. Kuzeyini sınırlayan Bey Dağları ve yakınındaki Aykırıçay ve Başgöz kaynakları kentte Akdeniz ikliminin etkin olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle kentin ve çevresinin ormanlarla kaplı olması kente etkileyici bir görünüm kazandırmaktadır.

Yapılan çalışmalar Arykanda kent planlamacılığında cadde ve sokakların düzenlenmesinde topografyaya bağlı kalındığını göstermiştir (Plan 1)⁴⁴. Eğimli araziye kurulan Arykanda Kenti'nde ızgara planı uygulanmaya çalışılmıştır⁴⁵. Arazinin eğimli olması, kıvrılarak veya zikzaklar oluşturularak düzenlenmiş merdivenli sokakları zorunlu kılmıştır. Kent içi ulaşımında doğu-batı doğrultulu üç ana cadde ve bu caddeleri dikine kesen kuzey-güney doğrultulu iki merdivenli sokak belirgin durumdadır⁴⁶. Doğru-batı doğrultulu ilk cadde, kentin girişinde kyklopik örgülü teras duvarının batı ucundan başlayarak bazilikanın güneyinden palaestranın batı kapısına kadar devam etmektedir. İlkine paralel olarak ikinci cadde, bazilikanın kuzeyinden sel yatağı köprüsüne kadar devam ederek nekropolis caddesiyle birleşmektedir. Üçüncü cadde ise batıdaki ilk merdivenli sokağın olduğu yerden Devlet Agorası'nın güneyi boyunca sel yatağına kadar devam etmektedir. Kuzey-güney doğrultulu merdivenli sokakların birincisi Devlet Agorası'nın batısında ve ikincisi de doğusunda yer almaktadır. Merdivenli sokakların ikisi de kentin üç caddesini dik açıyla kesmektedir. Devlet Agorası'nın batısındaki birinci merdivenli sokak, agora üzerinden kuzeybatıya yönlendirilerek ikiye ayrılmakta ve bu şekilde Yamaç Hamamı'yla akropolise bağlantı sağlamaktadır. İkinci sokak ise Devlet Agorası ve tiyatronun batısından stadiona kadar devam etmektedir. Kentin akropolisinde ise kuzey-güney doğrultulu biri doğuda ve diğeri batıda olmak üzere iki merdivenli sokak ve onu doğu-batı doğrultusunda kesen ara sokaklar yer almaktadır. Yapılan çalışmalarla saptanan bu cadde ve sokaklar, yamaç yerleşimi olan kentte ızgara planının uygulandığını göstermektedir.

⁴² Kent arazisinin seçimindeki genel ilkeler için bk.: Vitruvius, *de Arch.* I. IV. 1-12.

⁴³ Arykanda Kenti'nin sosyo-ekonomik yapısı hakkında detaylı bilgi için bk.: Bayburtluoğlu 2012, 31-39.

⁴⁴ Sokakların yönlerinin rüzgârlara göre düzenlenmesiyle ilgili bk.: Vitruvius, *de Arch.* I. VI. 1-13.

⁴⁵ Lykia Bölgesi'nde eğimli araziye kurulu olan Tlos ve Pınara gibi Arykanda Kenti'nde de ızgara planının uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir (Kürkçü 2012, 222).

⁴⁶ Kentin cadde ve sokakları için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 47-55.

Hellenistik Dönem’de Arykanda’nın kentsel yaşam açısından en önemli yerleşim alanı akropolistir (Plan 1). Teraslar üzerine kurulan akropolisin merkezinde Ticaret Agorası yer almaktadır. Agoranın kuzeyini çevreleyen terasta doğudan batıya, Helios Tapınağı, Prytaneion, Bouleuterion ve Sebasteion gibi yapılar kentin idari ve dini uygulamalarının yürütüldüğü kamu yapılarıdır. Özellikle Ticaret Agorası ve çevresinde ele geçen buluntular arasında MÖ II.-I.yy’lara tarihlendirilen sikkeler yoğunluk göstermektedir⁴⁷. Bu durum Ticaret Agorası’nın kentin ticari hayatının merkezi konumunda olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca söz konusu sikke verilerindeki yoğunluk, Arykanda’nın Hellenistik krallıklar arasındaki çatışmalardan çok fazla etkilenmediğini ve ekonomik yönden oldukça güçlendiğini göstermektedir.

Arykanda’da Hellenistik Dönem öncesine dair anıtsal mimari örnekleri görülmemektedir. Tapınak mimarisi Hellenistik Dönem’de izlenen yeni bir olgudur ve akropoliste bu dönemde bir tapınak inşa edilmiştir. Bu tapınak aynı zamanda Hellenistik Dönem Arykanda Kenti’nin resmi kutsal alan yapısı olmalıdır. Hellenistik Dönem öncesindeyse kentteki dini ritüellerin, büyük olasılıkla akropolisteki kaya nişleri, stadionun batısında yer alan Nişli Yapı’nın batısındaki kayalık alan ve kentin güneyindeki kaya sunaklarından oluşan açık hava kutsal alanlarında yapıldığını akla getirmektedir. Büyük Hamam ve Nal Tepesi yapılarının yaklaşık 150-200 m güneyinde kaya sunaklarından oluşan açık hava kutsal alanları bulunmaktadır (Lev. 4, Res. 16-17)⁴⁸. Kuzeydeki kaya sunağı taht biçimlidir ve üzerinde bir sunu çanağı yer almaktadır. Bu kaya sunağının güneyinde ise basamaklı kaya sunağı yer alır.

1.2.1 Stadion Nişli Yapı

Stadion’un batı ucunda nişli bir yapı yer almaktadır (Plan 1-2, Lev. 1, Res. 1-4)⁴⁹. Yapının kuzeybatı duvarı rektagonal bloklarla örülerek yüzeyi stukko ile kaplanmıştır. Bu yapı duvarı, altta sekiz niş ve üstte Dor düzeninde alınlıklı bir cepheye sahiptir⁵⁰. Yapının batısını anakaya sığ bir niş sınırlandırmaktadır. Yapılan kazı ve sondaj çalışmalarında en erken Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen Nişli Yapı’nın, işlevini Roma İmparatorluk Dönemi’nde de uzun süre devam ettirdiği anlaşılmaktadır⁵¹. Hellenistik Dönem’de inşa edilen yapı, Roma döneminde stukko üzerine polikrom teknikte farklı kompozisyonlarla birkaç kez

⁴⁷ Sikkeler için bk.: Tek 2002a.

⁴⁸ Phrygia Bölgesi kaya sunakları için bk.: Sivas 1999, 154-173; Tamsü Polat 2010, 203-222. Lykia Bölgesi’ndeki kaya anıtları hakkında bk.: Çevik 2003, 214-250, Lev. 39-46.

⁴⁹ Nişli Yapı için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 106-108.

⁵⁰ Bayburtluoğlu 2003a, 106.

⁵¹ Stadion hakkında detaylı bilgi için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 106-110.

yenilenmiştir. Nişli Yapı'yı hatırlatan bir betimleme, kentte 1992 yılında bulunmuş bir madalyon üzerinde yer almaktadır (Kat. No. 106). Madalyon üzerindeki betimin dış hattı kline şeklindedir. Bu hattın alt kısmında üçgen alınlıklı altı niş, bu nişler içerisinde ve üzerinde tanrı-tanrıçalar yer almaktadır. Nişler içerisindeki tanrı-tanrıçalar bir arada düşünüldüğünde, betimleme oniki tanrılı bir pantheonu düşündürmektedir. Lyre'ün içindeki nişler üzerinde sağdan sola doğru Sarapis, Harpokrates, İsis/Hathor, Hathor/İsis ve Hermes, nişler içerisindeyse sağdan sola doğru tahtta oturan bir tanrı, Poseidon'un tridenti, tanımlanamayan bir figür, Ares, Selene ve tanımlanamayan bir figürün tasvir edildiği görülmektedir. Madalyon üzerindeki betimlemeleri Stadion Nişli Yapı'yla ilişkilendiren Bayburtluoğlu, yapıyı kentte ele geçen imparator yazıtlarıyla bağlantılı olarak nişlerin tanrıların ve imparatorların kült heykellerinin konulduğu yerler olabileceğini düşünmüştür. Bayburtluoğlu aynı zamanda söz konusu Nişli Yapı'yı Herakles ve Hermes ile de ilişkilendirmektedir⁵². Atletizm oyunlarının tanrıları ve sporcuların yardımcıları olarak Hermes ve Herakles Stadion yapılarında önemli bir yere sahiptir⁵³. Nal Tepesi yapısında ele geçen Hermes ve Herakles kabartmalı yazıt, Hermes'in kentte stadion ve gymnasionda tapınım gördüğünü kanıtlar niteliktedir (Kat. No. 70)⁵⁴. Madalyon üzerindeki betim eğer Stadion'daki Nişli Yapı'ya bir gönderme ise yapının öncelikli olarak Mısır tanrıları ile ilişkilendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. (Kat. No. 106). Bir yazıttan kentte Geç Hellenistik Dönem'de Apollon'un kutsal alanının olduğu anlaşılmaktadır (Kat. No. 57). Arykanda'da Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen iki kutsal alan bilinmektedir. Bu kutsal alanlar Helios Tapınağı ve Stadion Nişli Yapı'dır. Bu noktada hem Nişli Yapı hem de Helios Tapınağı için Helios ile birlikte Apollon'un ortak bir külte sahip olma olasılığı düşünülebilir. Pisidia Bölgesi'nde Perminus, Pednelissos ve Melli'de Apollon kültürle ilişkili Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen açık hava kaya tapınaklarının olduğu bilinmektedir⁵⁵. Apollon kültüne dair bilinen açık hava kaya tapınakları göz önünde bulundurulduğunda, Arykanda Kenti'ndeki Nişli Yapı'nın batısını sınırlayan anakayaya oyulmuş niş ve Helios Tapınağı kutsal alanındaki anakayaya oyulmuş nişler, Apollon kültürle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Arykanda Kenti, MÖ I. yy'da Roma'ya bağlı diğer kentler gibi Pax Romana'nın sağladığı barış ortamından yararlanmıştır. Bu durumun sonucu olarak kentin özellikle yapılaşma açısından MÖ I. yy - MS I. yy'lar arasında, akropolis dışında doğuya ve güneye doğru genişleyerek büyümeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle Tiyatro,

⁵² Bayburtluoğlu 2003a, 107-108.

⁵³ Talloen-Alp 2007, 740.

⁵⁴ Şahin 1994, 131-134, No. 162, Taf. 29.

⁵⁵ Pisidia Bölgesi'nde Melli'deki "Kutsal Alanlı Ev" ve Apollon tapınımı için bk.: Mitchell 2003, 153-155; Talloen-Alp 2007, 740; Işın 2014, 109-126.

Stadion, Devlet Agorası ve Büyük Hamam gibi kamu yapılarının inşa edildiği bilinmektedir. Ayrıca kamu binaları dışında kentin doğusunda yer alan Doğu ve Batı Villaları gibi yapılarda kentteki zengin ailelerin varlığını kanıtlar niteliktedir⁵⁶. Kentin zenginliğe bağlı büyümesi ile birlikte yeni tapınımlar/kültler için tapınaklar da inşa edilmeye başlanmıştır.

1.2.2 Tiyatro Tapınağı

İmparatorluk Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen tapınak akropolisin doğusunda, stadionun alt terasında ve tiyatronun kuzeydoğusundaki Tiyatro Tapınağı'dır (Plan 1-2, Lev. 2, Res. 5-6). Tiyatro Tapınağı olarak adlandırılan tapınağın yalnızca stylobatı korunmuştur. Olasılıkla Stadion ve Tiyatro ile aynı dönemde inşa edilmiş olan bu tapınağın üst yapısına dair hiç bir yapı elemanına rastlanmamıştır. Ayrıca yapılan çalışmalarda tapınağın kültüne ilişkin de hiçbir veri ele geçmemiştir. Bayburtluoğlu, bu tapınağın stadion ve tiyatro arasında olmasından dolayı Apollon, Dionysos, Herakles veya Hermes'e ait olabileceğini ileri sürmüştür⁵⁷. Vitruvius'a göre de tiyatronun yanında Apollon ve Dionysos tapınakları olmalıdır⁵⁸.

1.2.3 Devlet Agorası Kutsal Alanı

Akropolisin güneydoğusunda Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edildiği bilinen Devlet Agorası'nın ortasında tapınak olduğu düşünülen bir yapı kalıntısı ve sunak tespit edilmiştir (Plan 1-2, Lev. 2, Res. 7-9)⁵⁹. Tapınağı saptamak için yapılan sondaj çalışmasında ele geçen buluntular, tapınağın Geç Hellenistik veya Erken İmparatorluk Dönemi'nde inşa edildiğine işaret etmektedir. Bayburtluoğlu, diğer kentlerdeki uygulamaları dikkate alarak tapınağın Tykhe veya İmparator Kültü Tapınağı olabileceğini öne sürmüştür⁶⁰. Tykhe'nin aynı zamanda kentin III. Gordianus Dönemi'nde basılan sikkelerinin arka yüzünde de tasvir edildiği görülmektedir (Kat. No. 78)⁶¹. Talloen-Alp de Pisidia Bölgesi'nde Tykhe'nin birçok kutsal yapısı bulunduğunu ve bu yapıların olasılıkla agora çevresine konumlanmış çardak benzeri yapılar olduğunu ifade etmektedir⁶².

⁵⁶ Doğu ve Batı Villası için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 144-149.

⁵⁷ Bayburtluoğlu 2006, 61.

⁵⁸ Vit. *de Arch.* I. VII. 1.

⁵⁹ Arykanda Devlet Agorası hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 111-113; Knoblauch 1993, 246-249. Tapınağı saptamak için yapılan sondaj çalışmalarında, Agora zemininden 5,00 m aşağıya kadar inilmiş ve yapının temelini sağlam zemine kadar devam ettiği anlaşılmıştır. Fakat tehlike oluşturmaya başlaması nedeniyle yapının temelini kadar inilmeden çalışmalar durdurulmuştur.

⁶⁰ Bayburtluoğlu 2003a, 113.

⁶¹ Hans v. Aul. Lykien, 58, No. 26-28.

⁶² Talloen-Alp 2007, 743.

1.2.4 Traianeum

Kentte İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen bir diğer dini yapı Traianeum'dur. Konum olarak akropolisin güneyinde, bazilikanın kuzeybatısında ve Naltepesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. İmparator Kültü'nün politik anlamda önemini düşünerek eyaletlerde kendi kültürlerinin kurulmasını sağlayan Traianus, kendisini tahta çıkaran tanrısız iradenin Zeus/Iupiter olduğuna inanmaktadır⁶³. Bu doğrultuda İmparator Traianus'un, Pergamon'da MS 100 yılından itibaren Iupiter ve Traianus Tapınağı'nda tapınım görmeye başladığı bilinmektedir⁶⁴. Küçük Asya'nın birçok kentinde tapınım gören İmparator Traianus'un, doğu seferi nedeniyle Küçük Asya'ya gelişi ve sağladığı bazı özel olanaklarla Arykanda Kenti'nde de imparator adına bir tapınak inşa edilmiştir (Plan 1-2, Lev. 3, Res. 11-12)⁶⁵. Kentte İmparator Traianus adına inşa edilen bu tapınak, Bayburtluoğlu tarafından Pergamon örneği göz önünde bulundurularak "Traianeum" olarak adlandırılmıştır⁶⁶. Tapınağı çevreleyen yaklaşık 30,00x30,00 m'lik nişli alana girişler doğu ve batı yönden birer büyük kapı ile sağlanmaktadır⁶⁷. Kapıların her iki yanında yarım daire bitimli beşer veya altışar niş, kuzey duvarında korunmuş durumda olan on iki niş ve nişlerin üzerinde hatıl yerleri yer almaktadır⁶⁸. Bu nişli alanın ortasına prostylos veya amphiprostylos planlı, kuzey-güney doğrultulu bir tapınak inşa edilmiştir⁶⁹. Tapınak 10,00x12,00 m boyutlarında ve iki krepislidir. Traianeum ve çevresinde ele geçen çok sayıda Korinth başlığı parçaları, tapınağın Korinth düzeninde olduğuna işaret etmektedir. Kentte İmparator Traianus Tapınağına ilişkin bir yazıt ele geçmiştir. Ele geçen yazıtta "*Arykanda Halk Meclisi ... yazman-memur [] zamanında İmparator Nerva Traianus Caesar Augustus'un Tapınağı'nı beyaz renkli taş ile onarttı ve imparatora adadı*" şeklinde söz edilmektedir⁷⁰. Bu yazıttan tapınağın onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Tapınaktaki bu onarım bölgede MS 141 yılında meydana gelen büyük bir depremle ilişkilendirilebilir. Bu depremden zarar gören yapılar, Rhodiapolisli bir zengin olan Opramoas'ın yardımlarıyla tekrar onarılır. Rhodiapolis Kenti'nde Opramoas'ın kendisi için yaptırmış olduğu anıt mezarın duvarında Arykanda Kenti'ne de 10.000 denarius bağışladığı yazılıdır⁷¹. İmparator Traianus'un Tapınağı'na ait olduğu kabul edilen yazıt

⁶³ Plin. *Paneg.* I, 3-4.

⁶⁴ Price 2004, 233. Pergamon'daki Traianeum hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Nohlen 2014, 508-521. Pisidia Bölgesi'nde Adada kentindeki Traianus Tapınağı için bkz. Özseit 1985, 147. Pisidia Bölgesi'nde İmparator Traianus Kültü'yle ilgili bk.: Talloen 2015, 162-163.

⁶⁵ Bayburtluoğlu 2006, 64. Arykanda Traianeum yapısı için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 72-76.

⁶⁶ Bayburtluoğlu 2003a, 73; Bayburtluoğlu 2006, 64.

⁶⁷ Bayburtluoğlu 2003a, 73.

⁶⁸ Bayburtluoğlu 2003a, 72, 75.

⁶⁹ Bayburtluoğlu 2003a, 73.

⁷⁰ Şahin 1994, 18-19, Nr. 16; Bayburtluoğlu 2003a, 60-61.

⁷¹ Opramoas yaptığı yardımları, Rhodiapolis Kenti'nde kendisi için yaptırdığı anıt mezarın duvarına yazdırmıştır (Akdoğan-Arca 2002, 86-87).

dikkate alındığında⁷², tapınağın olasılıkla MS 141 yılındaki depremden zarar görmüş ve Opramoas'ın yaptığı yardımlarla da onartılmış olmalıdır.

1.2.5 Podyumlu Tapınak

Kentte 2007 yılı kazı sezonunda yapılan çalışmalarla İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen ve Podyumlu Tapınak olarak adlandırılan bir tapınak daha ortaya çıkarılmıştır (Plan 1-2, Lev. 3, Res. 10)⁷³. Tapınak konum olarak Büyük Bazilika'nın hemen kuzeyinde, Traianeum'un doğusunda ve Devlet Agorası'nın güneyinde yer almaktadır. Doğu-batı doğrultulu tapınağın ön tarafı üç krepisli olup yönü doğuya bakmaktadır. Tapınağa ve temenosuna giriş, doğusundaki bir propylon ile sağlanmaktadır. Temenos alanı, kuzey ve doğudan çevreleyen bir portikoya sahiptir. Temenos alanında tapınağın önünde, doğuda sunağı, kuzeyde portiko sınırında kurban edilecek hayvanın bağlandığı kireçtaşından kare bir blok ve kuzeybatısında kurban kanının akıtıldığı havuz in situ olarak ortaya çıkarılmıştır. Önde üç krepisli olan bu tapınağa, ikinci kullanım evresinde krepisin güneydoğu yarısına doğru yarım daire planlı üç basamak eklenmiştir. MS I. yy sonu ile II. yy başlarına tarihlendirilen bu tapınağın hangi tanrı, tanrıça veya imparatora adandığı henüz saptanamamıştır⁷⁴. Tapınağın temenosunun hemen doğusunda yapılan çalışmalarda İmparatoriçe Livia'ya ait terrakotta bir baş ve İmparatoriçe Plautilla'ya ait mermer ve altın diademli bir baş ele geçmiştir⁷⁵. İmparator Augustus'un eşi Livia'ya ve İmparator Caracalla'nın eşi Plautilla'ya ait söz konusu bu heykeltıraşlık eserler kentte bu İmparatoriçeler'in onurlandırıldıklarına işaret etmektedir⁷⁶. Lykialılar'ın Augustus'un eşi Livia ve İmparator Augustus'dan sonra gelen imparatorlar için çoğu zaman tapınımlar gerçekleştirdikleri bilinmektedir⁷⁷. Bu nedenle belki de söz konusu Podyumlu Tapınak, imparator ve eşlerine adanmış olabilir. Fakat bu durumu destekleyecek epigrafik buluntu olmaması bu konuda kesin bir yargıya ulaşmayı şimdilik zorlaştırmaktadır.

⁷² Şahin 1994, 18-19, Nr. 16.

⁷³ Bayburtluoğlu 2008, 8-9.

⁷⁴ Podyumlu Tapınağın temenos alanını çevreleyen portikonun hemen kuzeyine MS IV. yy başında yeni mekânlar inşa edilmiştir. Konut veya dükkân olarak kullanıldığı düşünülen bu mekânlarda çok sayıda sikke ele geçmiştir ve sikkeler MS IV. yy başı ile MS V. yy'n ilk yarısı arasına tarihlendirilmektedir. Doğudan birinci mekânın tabanında 258 adet sikkeden oluşan bir define ele geçmiştir. Define MS 305-457 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Define hakkında detaylı bilgi için bk.: Sancaktar 2012, 219-228). Kutsal alan ve çevresinde, define haricinde ele geçen tüm sikkeler de aynı döneme tarihlendirilmektedir (Kazı Envanteri 2007-2010).

⁷⁵ 2009 yılı çalışmalarında tapınağın doğusunda İmparatoriçe Livia ve Plautilla başları ele geçmiştir. Plautilla başı ile aynı mekânda söz konusu başa ait olduğu düşünülen altın diadem ele geçmiştir (Bayburtluoğlu 2010, 16, 18).

⁷⁶ Livia kültleri için bk.: Grether 1946, 222-252. Tanrıça olarak onurlandırılan Livia, genellikle Hera ve Demeter'in atribüleriyle tasvir edilmiştir.

⁷⁷ Şahin 2011, 16.

1.2.6 Tapınak-Büyük Bazilika

Arykanda'da Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen beşinci tapınak, Podyumlu Tapınağın hemen güneyindeki Büyük Bazilika'nın bulunduğu alandır (Plan 1-2, Lev. 4, Res. 13). Tapınak sonradan kiliseye dönüştürüldüğü için planı ve boyutları hakkında çok fazla bilgi edinilememektedir⁷⁸. Fakat Bazilika içerisinde ele geçen Korinth başlıkları, tapınağın Korinth düzeninde olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca yapı içerisinde tespit edilen sarmal dal süslemeli friz blokları, diğer mimari bezemeleri ve Korinth başlıkları Antoninler Dönemi yapı plastiğine büyük ölçüde uymaktadır. Söz konusu bu tapınağın da kültüyle ilişkili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Tapınak imparatorlara ve/veya tanrı-tanrıçalara adanmış olabilir. Tapınağın mimari elemanlarından dolayı Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilmesi, Antoninler Sülalesi'nden bir imparatora adanmış olabileceğini de düşündürülebilir.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen altıncı tapınak ise akropoliste yer almaktadır. Septimius Severus ve ailesine adanan ve Sebasteion olarak adlandırılan bu yapı akropolis kutsal alanları bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 1971 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalarla kentte Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen toplam altı tapınak ortaya çıkarılmıştır (Plan 1-2). Bu tapınlardan yalnızca birinin İmparator Traianus'a ve diğerinin Severuslar Hanedanlığı'na adandığı bilinmektedir. Diğer dört tapınağın ise imparatorlara mı ve/veya tanrı-tanrıçalara mı adandığı bilinmemektedir. Nekropoliste MS II. yy'a tarihlendirilen bir mezar yazıtı ele geçmiştir. Yazıtta "*Eutykheos'un oğlu Zosimos Pomponios Arykanda'da kendi elleriyle bu gördüğün mezar yapısını inşa etti. Kendi ana vatanı için krali bir hizmette bulunmuştur. İlk olarak sanatsal ve dini niteliği olan Athena Tapınağı'nı inşa ettirdi. Sonrasında tapınağın dini işlevlerini gerçekleştirdi*"⁷⁹ şeklinde söz edilmektedir. Bu yazıttan kentte MS II. yy'da Zosimos Pomponios tarafından inşa edilen Athena Tapınağı'nın var olduğu bilinmektedir. Fakat yukarıda sözü edilen dört tapınlardan hangisinin Athena Tapınağı olduğu bilinmemektedir. Tiyatro Tapınağı mı, Devlet Agorası'nın ortasındaki tapınak mı, Podyumlu Tapınak mı veya Büyük Bazilika'ya dönüştürülen tapınak mı olduğu sorusu halen cevapsız kalmaktadır. Athena kültürüne ilişkin buluntuların da kentte dağınık olarak ele geçmesi bu soruları cevapsız bırakmaktadır. Örneğin bu buluntular Devlet Agorası'nın dolgu temizliği çalışmalarında bulunan MS II. yy'a tarihlendirilen miğferli Athena başı, Helios Tapınağı doğusundaki konutlarda ele geçen bronz ayna üzerindeki Athena kabartması ve Tiyatro Tapınağı'nın kuzeyindeki Geç Antik Çağ mekânında ele geçen terrakotta figürindir (Lev. 107, Res. 196-199).

⁷⁸ Tapınak-Büyük Bazilika kazısı için bk.: Bayburtluoğlu 1983, 177-179.

⁷⁹ Şahin 1994, 101-102, No 108.

1.2.7 Tören Alanı

Arykanda'da 2012-2013 yılları arasında yapılan çalışmalarda, tören alanı olduğu varsayılan oturma sırası kalıntıları ortaya çıkarılmıştır⁸⁰. Tören alanı olarak adlandırılan bu alanın doğusunda Podyumlu Tapınak, batısında Traianeum ve güneyinde Tapınak-Büyük Bazilika yapıları yer almaktadır. Bu nedenle üç kutsal alan arasına yapılan tören alanı oldukça önemli bir konuma sahiptir. Söz konusu üç tapınak ve tören alanı, İmparatorluk Dönemi'nde kentin dini merkezi konumundadır. Kentin birinci ve ikinci ana caddesiyle ulaşım sağlanan dini merkez alanı aynı zamanda kent girişine de yakın bir konumda bulunmaktadır.

1.2.8 Büyük Bazilika, Vaftizhane/Şapel ve Nekropolis Kilisesi

MS 240 yılında bölgede meydana gelen büyük depremde kent çok fazla tahrip görmüş olmalıdır. MS IV. yy başlarında Arykanda Kenti'nde Hristiyanlığın yayılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Kentte ele geçen MS 311-312'ye tarihlendirilen bir yazıtta Hristiyanlar, Arykandalılar tarafından İmparator Maksiminus Daia'ya şikâyet edilerek onların cezalandırılması ve yok edilmesi istenmektedir. Söz konusu bu durum yazıtta, "*Bütün insanlığın kurtarıcılarına: Tanrısal Augustus Caesar Galerius Valerius Maximianus, tanrısal Augustus Caesar Flavius Valerius Constantinus ve tanrısal Augustus Caesar Valerius Licinianus Licinius. Sadık Lykia ve Pamphylia Eyaletinden bilgi ve dilekçe: Ey ulu imparatorlar ki siz yaptıkları işlerle hepimizi koruyan tanrılarla aynı soydan geliyorsunuz; Siz ki her düşmanın galipler, emrettiniz bize tanrılarımıza tapmamız için. Efendilerimiz; Biz, sizlerin ölümsüz yargınıza sığınmaya karar verdik ve rica ediyoruz sizlerden, ki eskiden beri ve hala saldırganlıklarını sürdüren ve aynı hastalığı devam ettiren bu Hristiyanlar, artık yok olmalıdırlar; her zaman yeni kötülükler yaratıp, tanrılara borçlu olduğumuz onuru zedelemektedirler. Bu sizlerin tanrısal ve sonsuz güçleriniz tarafından anlaşılacaktır ki bu atheistlerin bütün kötü ve nefret uyandıran eylemleri durdurulmalı ve yasaklanmalı; ki eğer herkes kendilerini en iyi şekilde sizinle aynı soydan olan tanrılarımıza sunarlarsa sizin ve yok edilmez hükümdarlığımıza ve size güvenen halkımıza faydalı olacaktır*"⁸¹ şeklinde ifade edilmektedir. Bu yazıt, Hristiyan nüfusun etkin olmaya başlamasıyla Hristiyanlar ve Paganlar arasında yaşanan çatışmayı belgeler niteliktedir⁸². Kentte olasılıkla Constantinler Dönemi'nde inşa edilen ve Büyük Bazilika olarak adlandırılan kilise, Vaftizhane/Şapel ve Nekropolis

⁸⁰ Tekinalp-Gerçek 2014, 23. Oturma sıraları, nymphaeion önündeki terastan başlayarak bazilika kuzeyi kotuna kadar inmektedir. Oturma sıralarını oluşturan blokların büyük çoğunluğu, eğimden dolayı alt kotlara yuvarlanmıştır. Bu nedenle oturma sıralarının günümüze kadar sadece temel kalıntıları koruna gelmiştir.

⁸¹ Şahin 1994, 12-16, No. 12.

⁸² Bayburtluoğlu 2003a, 34-35; Tekinalp 2006, 789. Yazıt için bk.: Şahin 1994, No 2.

Kilisesi de Hristiyanların kentte etkin olmaya başladıklarının bir göstergesidir⁸³. MS IV. yy başında olasılıkla Hristiyanlığın serbest din olarak kabul edildiği dönemde inşa edilen Büyük Bazilika olarak bilinen yapı, ilk evresinde tapınak olarak inşa edilmiştir (Plan 1-2, Lev. 4, Res. 13). İkinci evresinde yaklaşık 30,00x25,00 m ölçülerinde bir bazilikaya dönüştürülmüştür. Yapı narteks, üç nef ve apsis ile bazilikal bir plana sahiptir. Yapının üçüncü evresinde ise orta nefine küçük bir kilise inşa edilmiştir⁸⁴. Yapının ikinci ve üçüncü kullanım evrelerine ait tabanı mozaik döşemeye sahiptir. 2006 yılında yapılan çalışmalarla Büyük Bazilika'nın güneyinde iki evreli Vaftizhane/Şapel yapısı ortaya çıkarılmıştır (Lev. 4, Res. 14)⁸⁵. İkinci evresinde apsisin uç kısımlarına bağımsız olarak freskolu iki paye eklenmiştir. Bu payelerle üç nefli izlenimi kazandırılan yapının tabanı mozaik döşemelidir. Yapının apsisinin önü içten ve dıştan sıvanarak kapatılmış ve vaftiz havuzu oluşturulmuştur. Kentteki Hristiyanlıkla ilişkili bir diğer yapı Nekropolis Kilisesi'dir. Kilise, Doğu Nekropolisi 1, 4 ve 5 No'lu anıt mezarlar arasında yer almaktadır (Lev. 4, Res. 15). Yapı narteks, üç nef ve apsis ile büyük boyutlu basit bir plana sahiptir⁸⁶. Yapıya giriş, 1 Nolu mezarın güney duvarı hizasındaki karşılıklı kapılar ile sağlanmaktadır. Nefleri ve apsisi doğu-batı doğrultusundaki duvarlar ayırmaktadır. Narteks ve neflerin tabanı geometrik motifli mozaik döşemelidir. Yapıda iki farklı evreyi yansıtan başlıklar ele geçmiştir. Başlıkların boyutlarının küçüklükleri ve taş/mermer sütun tamburu olabilecek elemanların bulunmaması her iki evrede de kilisenin gövde ve çatısının ahşap olduğuna işaret etmektedir. Tahrip olan birinci evre synthrononu, ikinci evrede daha basit bir şekilde yapılmıştır. Kilisenin mozaik tabanı üzerine son kullanım evresinde mezarlar yapılmıştır. Büyük Bazilika, Vaftizhane/Şapel ve Nekropol Kilisesi'nin mimari evrelerinden ve yapılarda ele geçen sikkelerden MS VI.-VII. yy'larda ve MS XI. yy'da kısa süreli olarak yeniden kullanıldığı bilinmektedir.

MS 430 yıllarında çıkan bir yangınla Arykanda Kenti'nin büyük ölçüde hasar gördüğü ve bu nedenle kentteki yerleşimin günümüz Arif Köyü sınırları içinde kalan etrafı surlarla çevrili yerleşim alanına taşındığı anlaşılmaktadır.

⁸³ Bazilika'nın güney nefinin taban mozaïği altında Constantinler Dönemi'ne tarihlendirilen sikkeler ele geçmiştir (Bu sikkeler henüz yayınlanmamıştır ve bilgiler kazı arşivinden alınmıştır). Nekropolis Kilisesi'nin inşa tarihine ilişkin bir veri bulunmamaktadır (Bayburtluoğlu 2003a, 81-83).

⁸⁴ Büyük Bazilika için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 77-78.

⁸⁵ Bayburtluoğlu 2007, 4-5; Bayburtluoğlu 2008, 7-8.

⁸⁶ Bayburtluoğlu 2003a, 81-82.

İKİNCİ BÖLÜM

ARYKANDA AKROPOLİSİ KUTSAL ALANLARI

2.1 Akropolis

Arykanda'nın ilk yerleşim yerinin, kuzeybatısında en yüksek noktasındaki yaklaşık 825 m ile 900 m kotları arasındaki akropoliste olduğunu arkeolojik buluntu ve mimari kalıntılar göstermektedir (Plan 1-2, Lev. 5, Res. 18). Kentin akropolisinin kuzeyi ve batısı dik kayalık, doğusu da surla çevrilidir. Eğimli bir arazi üzerine kurulan kentte yapılaşma, arazi yapısına uygun olarak teraslar üzerine inşa edilmiştir. Kent genelinde olduğu gibi akropoliste de eğimli araziden dolayı sokaklar, merdivenli olarak düzenlenmiştir. Akropoliste kuzey-güney doğrultulu, doğuda ve batıda olmak üzere iki sokak yer alır (Lev. 5, Res. 18). Birinci sokak Ticaret Agorası'nın dokuzuncu ve onuncu dükkânları arasından başlayarak Helios Tapınağı ve Prytaneion yapıları arasından kuzeye doğru zikzaklar oluşturarak devam etmektedir. Merdivenli sokak, Helios Tapınağı kutsal alanına giriş sağlayan propylon önünde geniş törensel işlevli bir alan oluşturmaktadır. İkinci sokak büyük sarnıcın batısından başlayarak Bouleuterion ve Sebasteion arasından kuzeye doğru kıvrılarak devam etmektedir. Her iki sokağı doğu-batı doğrultusunda kesen ara sokakların izleri yer yer takip edilmekle birlikte bütünü anlaşılamamaktadır. Yalnızca birinci merdivenli sokağı, tapınağın propylonunun batısından keserek başlayan ve batıya doğru bouleuterionun kuzeyinden geçerek ikinci sokağı kesen ara hat korunmuş durumdadır. Anakayaya oyulmuş bir zemine sahip 1,73 m genişliğinde bu ara hat, Bouleuterion kuzeyinde bloklarla oluşturulan yedi basamaklı merdivenli geçişi zorunlu kılmıştır (Plan 1-3, Lev. 5, Res. 18). Teraslar üzerine kurulu olan yapılaşmada sağlamlık ve terasları geniş tutmak amacıyla anakaya kullanılmıştır. Yapıların kuzey ve kısmen doğu-batı duvarları anakayanın tıraşlanmasıyla oluşturulmuştur. Akropolisin merkezinde güneyde Ticaret Agorası yer almaktadır. Ticaret Agorası'nın batısında büyük sarnıç, kuzeyinde birinci-üçüncü teraslar arasındaki alanda doğudan batıya doğru konutlar, Helios Tapınağı, Prytaneion, Bouleuterion ve Sebasteion yapıları bulunmaktadır (Plan 3, Lev. 5, Res. 18). Dördüncü ve kuzeye Gözetleme Kulesi'ne kadar devam eden teraslarda konutlar yer almaktadır. Kuzeye doğru devam eden teraslardaki bazı yapılar yüzeyde izlenebilmelerine rağmen çoğunluğunun kazısı yapılmamıştır.

Akropoliste söz konusu yapılardan konumuz kapsamında Helios Tapınağı ve Sebasteion olarak adlandırılan iki kutsal alan ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sonrasında

akropoliste yer alan Bouleuterion, Prytaneion, Ticaret Agorası, Konutlar ve Gözetleme Kulesi gibi yapılara kısaca değinilmiştir.

2.1.1 Helios Kutsal Alanı

2.1.1.1 Kutsal Alanının Kent İçindeki Konumu

Helios Tapınağı, akropoliste Ticaret Agorası'nın kuzeyindeki bir üst terasta yer almaktadır (Plan 1-2, Lev. 5, Res. 18). Tapınağın hemen batısında Bouleuterion, Prytaneion, Sebasteion, kuzeyinde ve doğusunda ise konutlar yer almaktadır (Plan 1-2, Lev. 5, Res. 18). Tapınağa, Ticaret Agorası'nda doğudan batıya dokuzuncu ve onuncu dükkânlar arasında başlayan ve tapınağın temenos duvarı önünde zikzak yaparak kuzey yönünde devam eden merdivenli sokak ile ulaşılmaktadır.

2.1.1.2 Kutsal Alanda Yapılan Kazı ve Araştırmalar

1990 yılı kazı çalışmalarında ilk olarak kutsal alanın kuzey doğusunda tonozlu bir yapı ortaya çıkarılmıştır⁸⁷. Tonozlu yapı önündeki lento ve söve bloğu parçalarının nereye ait olabileceğini anlamak için çalışmalar kutsal alanın batısına doğru genişletilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda daha erken bir döneme ait tapınak izlerine rastlanmış, tapınağa ait iki basamaklı bir krepidoma ve tapınağın naosu ortaya çıkarılmıştır⁸⁸. Kutsal alanın kuzeyinde Geç Antik Çağ'a ait duvar kalıntılarının olduğu alanda Asklepios'a ait baş, belden aşağısı korunmuş bir heykelcik ve Hygieia'ya ait baş ele geçmiştir (Kat. No. 85-87)⁸⁹. Tapınağın tamamen ortaya çıkarılması ile birlikte tapınağın naosunda yapılan çalışmalarda biri "Ἡλίου" yazıtlı diğeri Helios kabartmalı iki adak sunağı bulunmuştur (Kat. No. 59, 100)⁹⁰.

Tapınağın ilk inşa evresini saptamak ve tapınağı tarihlendirmek için 1991 yılında kutsal alanda tapınağın güneydoğusunda sondaj çalışmaları yapılmıştır⁹¹ (Plan 3-4). Bu çalışmada tapınağın temelinin anakayaya oturuncaya kadar rektagonal kaba yontulu bloklar ile örülü bir duvar yapısına sahip olduğu saptanmış, MÖ IV. yy sonu-III. yy başına tarihlendirilen Attik seramik parçaları ve MÖ II.-I. yy'a tarihlendirilen sikkeler ele geçmiştir⁹².

⁸⁷ Bayburtluoğlu 1991, 229.

⁸⁸ Bayburtluoğlu 1991, 230.

⁸⁹ Bayburtluoğlu 1991, 229.

⁹⁰ Bayburtluoğlu 1991, 230.

⁹¹ Bayburtluoğlu 1992, 412.

⁹² Tek 2002a, 278, Kat. No. 213; 294, Kat. No. 583; 306, Kat. No. 773.

2.1.1.3 Kutsal Alan

2.1.1.3.1 Merdivenli Sokak/Tören Yolu

Tapınak kutsal alanına, Ticaret Agorası'nın dokuzuncu ve onuncu dükkânları arasında başlayan ve kuzey yönünde zikzak yaparak devam eden merdivenli sokak ile ulaşılmaktadır (Plan 2-6, Lev. 5, Res. 18). Bu sokağın aynı zamanda bir tören yolu işlevi de görmüş olduğu düşünülmektedir. Sokağın güneyden kuzeye çıkışı sağlayan ilk bölümünde on altı basamak yer almaktadır (Lev. 6, Res. 19-20). İlk altı basamak 2,00 m genişliğinde kireçtaşı bloklardan yapılmıştır. Yedinci basamaktan on altıncı basamağa kadar olan kısım ise anakayanın tıraşlanması ile arada 1,00 m boşluk oluşturularak basamaklar doğuda ve batıda olacak şekilde ikiye ayrılmıştır⁹³. Merdivenli sokağın birinci bölümünden ikinci bölümüne geçişte geniş bir alan oluşturulmuştur (Lev. 7, Res. 21). Sokağın doğu-batı doğrultulu ikinci bölümünde de basamaklar, birinci bölümde olduğu gibidir (Lev. 8, Res. 22)⁹⁴. Sokağın birinci ve ikinci bölümünde basamaklar arasında 1,00 m genişliğinde anakayanın tıraşlanmasıyla atık su tahliyesi için bir kanal oluşturulmuştur. Arazinin eğimli olması nedeniyle yağmur sularının yolun üst kısmında birikmemesi ve tahliye edilmesi amacıyla oluşturulan kanalın aynı zamanda üzeri plakalarla kapatılarak anakaya basamaklar birbirine bağlanmıştır. Sokağın ikinci bölümünün kuzeyini, kutsal alanın güney temenos duvarı sınırlandırmaktadır (Lev. 11-13, Res. 30-31). Üçüncü bölüm kuzey-güney doğrultulu yirmi bir basamaktan oluşmaktadır. Bu bölümde sokağın doğusunu tapınağın batı temenos duvarı ve batısını da prytaneionun doğu duvarı sınırlandırmaktadır (Plan 3-6, Lev. 9, Res. 23). Merdivenli sokağın doğusunda heykel kaidelerinin yerleştirilmesi için yuvalar tespit edilmiştir (Lev. 9-10, Res. 23-27). Bu yuvalar güneyden kuzeye doğru dördüncü basamaktan itibaren görülebilmektedir⁹⁵. Aynı zamanda tören yolu görevi de üstlenen merdivenli sokak, propylon önünde 3,40 m genişliğinde ve 1,92 m derinliğinde geniş bir alana dönüşmektedir. Sokak bu alandan sonra kuzeydoğu ve kuzey yönünde zikzak yaparak üst teraslardaki konutlara doğru yönelmektedir (Plan 3-6). Söz konusu merdivenli sokağın kutsal alanın anakaya kuzey duvarı üzerinden üst teraslara devam eden noktası, basamakların tapınağın inşasından önce de var olduğunu düşündürmektedir.

⁹³ Bu basamakların genişlikleri yaklaşık 0,42-0,50 m arasındadır.

⁹⁴ Basamaklar arasında 1,00 m boşluk oluşturacak şekilde kuzeyde ve güneyde 7'şer basamak yapılmıştır. Kuzeydeki basamak genişliği 0,32 m, güneydeki basamak genişliği 0,76 m'dir.

⁹⁵ 4. ve 5. basamaklar arasına denk gelen kaide yuva izi 1,13 m derinliğinde ve 0,97 m genişliğindedir. 11, 12 ve 13. basamaklara denk gelen kaide yuva izi 1,05 m derinliğinde ve 0,70 m genişliğindedir. 14 ve 15. basamaklara denk gelen kaide yuva izi 1,05 m derinliğinde ve 0,60 m genişliğindedir.

2.1.1.3.2 Temenos Duvarı

Kutsal alanın bulunduğu arazi güneyden kuzeye doğru artan 40° derecelik dik bir eğime sahiptir. Bu eğime göre konumlandırılan kutsal alan, kuzey-güney doğrultusunda 22,76 m ve doğu-batı doğrultusunda 24,70 m boyutlarında bir alanı kaplamaktadır (Plan 3-8). Kentin topografisine bağlı olarak inşa edilen temenos duvarı, aynı zamanda teras duvarı işlevine de sahiptir. Kutsal alanın kuzeyi anakaya, batısı, güneyi ve doğusu kireçtaşı ve çoğunlukla rektagonal, yer yer de trapezoidal blokların anakaya zemine oturtulması ile oluşturulan temenos duvarıyla sınırlandırılmıştır (Plan 3-6, Lev. 11-17, Res. 30-35). Teras duvarı işlevine sahip olan temenos duvarı, arazinin eğimli olması nedeniyle yağmur sularının statik açıdan zarar vermemesi için bölmeli duvar tekniğiyle yapılmıştır. Bu teknikte duvarın dış hattında rektagonal, yer yer de trapezoidal bloklar anakaya zemine oturtulmuş ve iç hattındaki duvarlar ise irili ufaklı kaba yontulmuş taşlarla örülmüştür. Yaklaşık 4-5 m arası kalınlıkta örülen bu duvarlara belli aralıklarla irili ufaklı kaba yontulmuş taşlarla örülü bölmeler eklenmiş ve boşluklarda toprak dolgu kullanılarak duvarlar sağlamlaştırılmıştır.

Temenosun güneyini ve batısını sınırlandıran rektagonal ve trapezoidal teknikte örülü duvarların yüzeyleri bosajlı ve çerçevesi olarak işlenmiştir⁹⁶. Düz rektogonal duvar örgüsüne sahip doğu temenos duvarını oluşturan blokların yüzeyleri, güney ve batıdaki gibi bosajlı ve çerçevesi işlenmemiştir (Lev. 17, Res. 35). Temenosun 8,29 m uzunluğunda batı duvarının yedi sıra duvar örgüsü iyi korunmuş, sekizinci ve dokuzuncu sırası ise kısmen korunmuş durumdadır (Lev. 14-16, Res. 32-33). Temenosun güney duvarının sekiz sıra duvar blokları iyi korunmuş, dokuzuncu sıra da ise sadece iki blok korunmuş durumdadır (Lev. 11-13, Res. 30-31). Güney duvarı batıdan doğuya doğru tapınak hizasına kadar 7,26 m uzunluğunda daha iyi korunmuş ve doğu duvarına kadar 17,44 m'si temel seviyesine kadar tamamen tahrip olmuş durumdadır. Temenosun doğu duvarı da kısmen korunmuştur. Batı ve güney temenos duvarının korunmuş yüksekliği 4,67 m'dir.

2.1.1.3.3 Propylon

Kutsal alana giriş, tören yolu işlevli güneyden gelen sokağın doğusundaki 5,00 m genişliğinde ve 2,26 m derinliğindeki propylon ile sağlanmaktadır (Plan 3-6, Lev. 18-19, 22, Res. 36-39). Temel seviyesi korunmuş olan propylonun üst yapısına dair herhangi bir mimari eleman tespit edilmemiştir. Propylonun kapısının 0,75x1,50 m ölçülerindeki monolit bloktan oluşan eşik taşı korunmuştur. Eşik taşının üzerindeki mil ve kilit yuvaları da yan yana aynı eksendedir. (Lev. 18, Res. 37). Propylonun kuzeyini beş bloğunun ve güneyini üç bloğunun

⁹⁶ Bosaj çıkıntısı 0,05-0,14 m arasında ve çerçeve genişliği 0,05 m'dir.

korunduğu 0,94 m genişliğinde birer duvar sınırlandırmaktadır (Plan 3-6, Lev. 18-19, 22, Res. 36, 40). Bu duvarların uç kısımları Attik kaideli altlıklara sahiptir (Kat. No. 6-7, 8). Kuzeyini sınırlandıran duvarın ön tarafında doğu ve batı uçlardaki Attik kaideler arasında batıdan üçüncü blok üzerinde bir platform yer almaktadır. Platform üzerinde yer alan yuva izi bunun adak stelleri için yapılmış olduğunu düşündürmektedir. Kentte ele geçen adak stellerinin ölçülerinin bu yuva izleriyle uyuşması düşüncemizi doğrular (Kat. No. 8). Propylonun zemini kırma blokaj taş döşeme ile kaplıdır (Plan 3-6, Lev. 18-19, Res. 36, 38-39). Propylonun kuzeyini sınırlayan duvar ile kutsal alanın kuzeyini sınırlayan anakaya duvar arasındaki mesafe propylonun batısında 0,95 m, doğusunda 1,57 m'dir. Bu alanda kutsal alanın kuzey duvarında anakayaya oyularak oluşturulan 1,56x1,60 m ölçülerinde üst kısmı yarım daire/kemer biçimli sığ bir niş yer almaktadır (Plan 3-6, Lev. 24-26, Res. 46-47). Üst kısmı yarım daire/kemer biçiminde kavislendirilmiş olan nişin içinde herhangi bir uygulama yer almamaktadır. Bu nişin üst kısmında iki küçük niş daha yer almaktadır⁹⁷. Propylonun kuzeybatı köşesinin üstünde anakayaya oyulmuş 1,01x1,03 m ölçülerinde bir heykel kaidesine ait izler görülebilmektedir (Plan 3-6, Lev. 10, Res. 28-29). Kaidenin yerleştirilmesi için hazırlanmış bu izlerin ölçüleriyle kutsal alanın doğusundaki yazıtlı heykel kaidesinin ölçüleri birbirini tutmaktadır (Kat. No. 31). Bu durum dikkate alındığında, heykel kaidesinin orijinalinde propylonun batı ucunda durduğu ileri sürülebilir⁹⁸.

2.1.1.3.4 Tapınak Kuzeyi

Tapınak kutsal alanının kuzeyi tıraşlanmış anakaya bir duvar ile sınırlandırılmıştır (Plan 3-6, Lev. 25-27). Doğu-batı doğrultulu duvarın uzunluğu 24,70 m ve korunmuş yüksekliği 5,17 m'dir. Anakaya duvar ile tapınağın kuzey krepidoması arasındaki uzaklık 4,19 m'dir. Anakaya duvarda tapınak ile aynı eksende 3,44 m yüksekliğinde ve 2,24 m genişliğinde üst kısmı üçgen alınlıklı bir niş yer almaktadır (Lev. 25-26, Res. 48)⁹⁹. Anakayadan oluşan kuzey duvarda ve niş içerisinde sıva izleri mevcuttur¹⁰⁰. Tapınağın kuzey krepidoması ve anakaya kuzey duvarı arasındaki anakaya zemin, tam olarak düzeltilmeden düzensiz bir şekilde bırakılmıştır (Lev. 28-29, Res. 50-53). Tapınağın krepidomasının kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinden anakaya duvara kadar Geç Antik Dönem yapısına ait duvar kalıntıları mevcuttur (Plan 3-6, Lev. 25-26, 28-29, Res. 50-53). Tapınağın kuzeydoğusunda ve Tonozlu Yapı'nın batısında, kuzey-güney doğrultulu 1,60 m uzunluğunda üzeri üç büyük blokla kapatılmış olan bir mezar yer almaktadır (Lev. 29, Res. 52-53).

⁹⁷ Bu küçük nişler 0,24x0,24 m ölçülerindedir.

⁹⁸ Fakat heykel kaidesinin arkasının kaba bir işçiliğe sahip olması bu düşüncüyü desteklememektedir.

⁹⁹ Niş, kuzeye doğru 0,91 m derinliğindedir.

¹⁰⁰ Yer yer korunmuş olan sıva izleri 0,01 m kalınlığındadır.

Mezarın ikinci bloğu üzerinde de kilit taşı in-situ olarak tespit edilmiştir. Mezarın doğu iç kenarı anakayaya oyularak, batı iç kenarı ise kaba yontulmuş taşlarla yapılmıştır. Mezarın içinde çok az miktarda yanmış kemik ve yanmış ahşap parçaları ele geçmiştir¹⁰¹.

2.1.1.3.5 Tonozlu Mezar ve Kireç Ocağı

Tonozlu Mezar, kutsal alanın doğusunda yer almaktadır. Yapının doğu, batı ve güney duvarları oldukça düzgün rektagonal kireçtaşı bloklarla, kuzeyi anakayanın tıraşlanmasıyla inşa edilmiştir (Plan 3-6, Lev. 30-34, Res. 54-59). Tonozlu Mezar'ın inşasında tapınağın krepidoma ve stylobat bloklarının kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır¹⁰². Krepidoma blokları özellikle Tonozlu Mezar'nın ön cephesinde ve batı yan duvarında görülebilmektedir (Lev. 27, 30-31, 35, Res. 49). Tonozlu Yapı, Özbek'e göre tipolojik olarak Arykanda'da yaygın olan iki anta arasında cephesi açık bırakılmış beşik tonoz örtülü anıtsal mezarlar grubuna dâhil edilmiştir¹⁰³. Mezarın dış ölçüleri, 6,52x6,0 m, iç ölçüleri 4,50x2,40 m ve tonoz yüksekliği 5,05 m'dir. Özbek, MS 141 yılındaki depremden sonra tahrip olan Helios Tapınağı'na ait blokların Tonozlu Mezar'ın inşasında kullanıldığını öne sürerek yapıyı MS II. yy'ın ikinci yarısına tarihlendirmiştir¹⁰⁴.

Tonozlu Mezar'ın içerisine sonraki bir evrede kireç ocağı inşa edilmiştir. Kireç ocağı girişi 0,50 metreden 0,36 metreye doğru daralmakta ve ocağın çapı 2,50 m'dir (Plan 3-6, Lev. 32-34, Res. 54-58). Ocak irili ufaklı kaba yontulmuş moloz taşların kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Kireç ocağının içerisinde kuzey, doğu ve batı duvarlarında sıva izleri yer yer korunmuş durumdadır. Ocağın önünde zemini kireçtaşından kare ve dikdörtgen formlu plakalar ile kaplı ve güneyi bir duvar ile sınırlandırılmış avlu yer almaktadır (Plan 3-6, Lev. 29, 34, 36, Res. 53, 58-60). Batısı tapınağın krepidoması tarafından sınırlandırılan ocak evresine ait avluya giriş çıkışlar 1,10 m genişliğindeki doğuya açılan bir kapı ile sağlanmaktadır. Avlunun tabanının doğusunda kare ve dikdörtgen, batısında ise 0,50x0,56 m. ölçülerinde kare şeklinde farklı döşeme taşlarının kullanılması yapının onarım gördüğünü düşündürmektedir (Plan 3-6, Lev. 34, 36, Res. 58, 60). Kireç ocağının giriş aksından güneye doğru 1,70 m mesafede, 0,94x0,60 m ölçülerinde iki sütundan oluşan ve MS I-II. yy'a tarihlendirilen yazıtlı bir blok taban döşeme taşı olarak kullanılmıştır (Lev. 56, Res. 82)¹⁰⁵. Avlunun güneyi, tapınağa ait malzemenin kullanılmasıyla oluşturulan bir duvar ile sınırlandırılmıştır (Plan 3-6, Lev. 29, 34, Res. 52, 58). Avlunun batısı ve tapınağın doğu

¹⁰¹ Mezar içinden çıkan yanmış kemiklere ait bilgiler 25.07.1991 tarihli açma defterinden alınmıştır.

¹⁰² Bayburtluoğlu 2003a, 66.

¹⁰³ Özbek 2008, 223.

¹⁰⁴ Özbek 2008, 223.

¹⁰⁵ Yazıt için bk.: Şahin 1994, 76, Nr. No. 60.

krepidoması arasındaki 0,50 m'lik alanda anakaya zeminin tıraşlanarak üzerinin taban döşeme plakalarıyla kaplandığı anlaşılmaktadır.

Yapının işlik olarak kullanıldığı evrede, mezar evresine ait izler tamamen tahrip olmuştur. Mezarı tahrip ederek içine yerleştirilmiş kireç ocağı gibi kentteki yaygın Geç Antik Dönem yapılaşması ise Hristiyanlaşma süreciyle ilgili olmalıdır. Ocak büyük ihtimalle MS V. yy'daki büyük yangın öncesinde ve belki sonrasında alandaki hazır malzemeden kireç elde etme amacıyla kullanılmış olmalıdır.

2.1.1.3.6 Kutsal Alanın Güneydoğusu

Kutsal alanın ve tapınağın güneydoğusunu, batıdan tapınağın temel duvarı, kuzeyden Tonozlu Mezar içine Geç Antik Çağ'da yapılan kireç ocağına ait avlunun güney duvarı, doğudan ve güneyden temenos duvarları sınırlandırmaktadır (Plan, 3-6, Lev. 37, Res. 62). Bu alanın tabanı anakayanın tıraşlanmasıyla oluşturulmuştur. Kuzey-güney doğrultusunda 5,26 m ve doğu-batı doğrultusunda 4,74 m ölçülerindeki alanın anakaya kuzey duvarında doğuda haç motifi şeklinde 0,70 m genişliğinde, batıda üst kısmı kemer biçimli 1,00 m genişliğinde ve 0,40 m derinliğinde iki niş yer almaktadır. Bu nişlerin hemen önünde anakaya tabana oyularak oluşturulan doğu-batı doğrultulu 1,70 m. uzunluğunda, 0,85 m. genişliğinde ve 0,60 m derinliğinde dikdörtgen bir çukur bulunmaktadır (Lev. 37, Res. 62-63). Bu çukurun genişliği üstten alta doğru daralmaktadır.

2.1.1.3.7 Tapınak

2.1.1.3.7.1 Altyapı

Tapınağın temeli ve altyapısı stereobat seviyesine kadar kuzeyden güneye anakayanın tıraşlanması ve yer yer doldurularak oluşturulmuştur. Söz konusu bu altyapı düzenlemesi, tapınağın korunmuş durumda olan doğusunda ve kısmen de güneydoğusunda iyi bir şekilde görülebilmektedir (Lev. 37, 39-40, Res. 62). 10,70 m uzunluğundaki tapınağın temeli kuzeyden güneye doğru 6,26 m mesafeye kadar tamamen tıraşlanmış düz anakaya zemine oturtulmuştur. Sonrasında ise 4,44 m'lik alan eğimden dolayı anakaya güney uçtaki zemine kadar V şeklinde tıraşlanmıştır. Tıraşlanan anakaya zeminin üzeri kabaca yontulmuş kireçtaşından rektagonal temel blokları ile yükselttilerek tapınak için zemin hazırlanmıştır. Güney uça doldurularak yükseltilen bu altyapı, anakaya tabandan stereobat seviyesine kadar 3,37 m yüksekliğindedir. Bu doğrultuda tapınağın güney cephesi de tıraşlanmış anakaya zeminden itibaren tamamen kabaca yontulmuş rektagonal kireçtaşı bloklarla yükselttilmiştir. Tapınağın kuzeyi ise tamamen anakaya zemin üzerine oturtulmuştur. Bu nedenle tapınağın

anakaya üzerine oturan kuzeyi, bloklarla doldurularak yükseltilen güneyine göre günümüze kadar daha iyi korunmuş durumdadır.

2.1.1.3.7.2 Üst Yapı

Stereobatin üstünde ve krepidomanın altında yer alan euthynteriası 7,70x10,70 m ve stylobatı 6,40x9,40 m boyutlarındaki tapınak kareye yakın planlıdır (Plan 3-6). Tapınağın genişliğinin uzunluğuna oranı 1/1.40'dır. Temenos alanına giriş batısındaki propylon ile sağlanan tapınak, kuzey-güney doğrultulu ve cephesi güneye bakmaktadır. Aynı zamanda tapınağın cephesinin güneyindeki agoraya yönlendirilmiş olması da oldukça önemlidir. Tapınağın euthynteriası, düzgün kesilmiş, çok sert tabakalı kireç taşı rektagonal bloklardan oluşmaktadır. Euthynteria, tapınağın batısında 0,04 m yüksekliğinde, 0,07 m genişliğinde, kuzeyinde 0,10 m yüksekliğinde, 0,07 m genişliğinde ve doğusunda 0,09 m yüksekliğinde, 0,07 m genişliğinde iyi korunmuş durumdadır (Lev. 39-41, 43-44, Res. 67). İki basamaklı tapınağın krepidoması çok sert ve ince grenli kireç taşından özenli olarak yapılmıştır. Krepidomayı oluşturan basamaklar doğuda ve batıda kısmen, kuzeyde ise tamamen korunmuş durumdadır.

2.1.1.3.7.3 Krepidoma

Tapınağın batı krepidoma ölçüleri: Alttan birinci basamağın rıht yüksekliği 0,34 m ve genişliği 0,335 m, ikinci basamağın rıht yüksekliği 0,35 m ve genişliği 0,365-0,35 m'dir (Lev. 39-41, Res. 67). Stylobat rıht yüksekliği 0,325 m ve genişliği de 0,09 m'dir. Krepidomanın üzerine gelen stylobatı oluşturan blokların yüzeylerinin alt kısmında 0,05 m yüksekliğinde, 0,02 m derinliğinde bir çerçeve yer almaktadır (Lev. 39-41, Res. 67). Helios Tapınağı'nın batısında euthynterianın güneyden kuzeye ilk bloğu üzerinde 0,40 m uzunluğunda yatay akıtma kanalı ve üst tarafında silindirik 0,04 m çapında dikey bağlama yuvası (dübel yuvası) mevcuttur (Lev. 42, Res. 68). Tapınağın birinci basamağında kuzeyden güneye altıncı blok üzerinde 0,32 m uzunluğunda ve uçlarda 0,04 m genişliğinde kırlangıçkuyruğu kenet yuvası bulunmaktadır. Kenet yuvasının tüm kenarları düzdür ve gövdesi 0,025 m derinliğindedir (Lev. 42, Res. 69). Kenet yuvasının hemen sol üst tarafında da küskü yardımıyla bloğun hareket ettirilmesi için 0,03 m x 0,04 m ölçülerinde derin bir küskü yuvası yer almaktadır.

Tapınağın kuzey krepidoma ölçüleri: Alttan birinci basamağın rıht yüksekliği 0,36 m ve genişliği 0,325 m, ikinci basamağın rıht yüksekliği 0,32 m ve genişliği 0,325 m'dir. Stylobat rıht yüksekliği 0,315 m ve genişliği 0,35 m'dir (Lev. 43-45, Res. 70). Stylobatı oluşturan blokların satırlarının alt kısmında 0,04 m yüksekliğinde, 0,01 m derinliğinde bir

süsleme çerçevesi yer almaktadır. Birinci basamağın, batıdan üçüncü bloğunun bir kısmında ve dördüncü bloğunun tamamında, blok kaldırma çıkıntısı tıraşlanmadan bırakılmıştır (Lev. 45, Res. 70-71).

Tapınağın doğu krepidoma ölçüleri: Alttan birinci basamağın rıht yüksekliği 0,325 m ve genişliği 0,38 m, ikinci basamağın rıht yüksekliği 0,34 m ve genişliği 0,36 m'dir (Lev. 39-41, Res. 66).

Stylobat blokları üzerindeki dikey bağlama yuvalarından ve anathyrosis izlerinden tapınağın üç tarafının duvarlarla çevrili olduğu ve yalnızca ön cephesinde sütunların yer aldığı anlaşılmaktadır. Stylobat düzeyinde korunmuş olan izlerden tapınağın pronaos ve naosunun ölçüleri saptanabilmektedir. Kutsal alanda ve bir teras aşağıdaki Ticaret Agorası'nın dükkânları içerisine yuvarlanmış tapınağa ait olduğu düşünülen az sayıda mimari eleman ele geçmiştir.

2.1.1.3.7.4 Mimari Elemanlar

Kutsal alanda tapınağın üst yapısına dair az sayıda mimari eleman tespit edilmiştir. Bu mimari elemanlar; Dor başlığı, triglyph parçası, arşitrav parçası, antefiks, stroter ve kalypterlerdir.

2.1.1.3.7.4.1 Dor Başlığı

Küçük Asya'da Hellenistik Dönem'de Dor, İon ve Korinth sütun başlıkları yoğun olarak görülmektedir. MÖ III. yy'a tarihlendirilebilen çok sayıda Dor sütun başlığı örneği olmasına rağmen daha erken döneme ait örnekler çok fazla değildir. Arkaik Dönem'den farklı olarak Hellenistik Dönem'de ekhinus profillerinin nasıl bir gelişim gösterdiği tam olarak bilinmemektedir. Örneğin bazı başlıklarda hafif bir yay çizen ekhinus bazen de düz bir form göstermektedir. Coulton, Hellenistik Dönem Dor sütun başlıkları üzerine bir analiz çalışması yaparak başlıkları gruplandırmıştır¹⁰⁶. Coulton'un yaptığı gruplandırmayı ele alan Rumscheid'da başlıkları stilistik özelliklerine göre gruplandırmıştır. Rumscheid, yapmış olduğu gruplandırmaya göre Dor sütun başlıklarının Hellenistik Dönem yapılarının tarihlendirmelerinde kesin sonuçlar vermeyebileceğini belirtmektedir¹⁰⁷. Dor sütun başlıklarında sütun gövdelerindeki bazı İon etkilerinin uygulanmasının da Hellenistik Dönem

¹⁰⁶ J. J. Coulton'un Hellenistik Dönem Dor sütun başlıkları üzerine yaptığı analiz çalışması için bk.: 1979, 81-153.

¹⁰⁷ Rumscheid 1994, 302.

öncesinde başladığı bilinmektedir. Dor sütun başlıklarında Ion kymationu uygulamasının kullanımı da en erken MÖ II. yy'a tarihlendirilmektedir¹⁰⁸.

Helios Tapınağı'nda yapılan çalışmalarda bir Dor sütun başlığı ele geçmiştir (Kat. No. 1). Başlık, sütun tamburunun üst kısmıyla birlikte işlenmiştir (Epitrachelium, Hypotrakhelion, Trakhelion). Dor başlığının taç profilli abakusunu, yayvan işlenmiş ekhinus takip etmekte ve ekhinus üçlü annulet ile sınırlandırılmaktadır¹⁰⁹. Üçlü annuleti takip eden sütun tamburunun alt kısmı bir bant ile sonlandırılmaktadır. Üçlü annuletin sütun tamburuyla birleşiminde yivler yarım daire dil motifi/yarım ay şeklindedir. Söz konusu başlıktan benzer ölçülerde kentte dağılmış olarak toplam on örnek/başlık tespit edilmiştir. Bu başlıklardan beşi akropoliste Ticaret Agorası birinci ve altıncı dükkânlar, Bouleuterion, Helios Tapınağı ve tapınağın doğusundaki konutlarda bulunmuştur. Diğer başlıklar ise kentin Geç Antik Çağ mahallesinde ele geçmiştirlerdir. Geç Antik Çağ mahallesinde ele geçen başlıklardan biri Peristylli Ev'in sütunlarında başlık olarak kullanılmıştır. Akropolisteki başlıklardan biri Bouleuterion'un bazilika olarak kullanım evresinde kuzey nefinde kaide olarak kullanılmıştır. Bu başlıklardan beşinin abakusu taç profilli, ikisinin abakusu düz profilli ve diğer iki başlığın ise abakusu korumuş durumda olmadığı için düz veya taç profilli olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Kentte ele geçen tüm Dor sütun başlıklarında üçlü annuletin sütun tamburuyla birleşiminde yivler yarım daire dil motifi/yarım ay şeklindedir. Toplam beş başlığın sütun tamburunu takip eden alt kısmı bir bant ile sonlandırılmaktadır.

Helios Tapınağı'nda ele geçen Dor sütun başlığı (Kat. No. 1) ve kentte ele geçen diğer Dor sütun başlıklarından dördünün abakusu taç profiline sahiptir. Rumscheid, Küçük Asya özelliği gösteren abakustaki bitiş profili veya taç profilini Tip 14 başlığı altında sınıflandırmıştır¹¹⁰. Bu grupta ele aldığı başlıkların en erken örneklerini MÖ IV. yy'a tarihlendirmektedir¹¹¹. Abakusu takip eden ekhinusun üçlü annuleti altında yarım daire dil motifi şeklindeki birleşimi, Arykanda Helios Tapınağı'nda (Kat. No. 1), Aigai Demeter-Kore Tapınağı'nda¹¹², Pergamon'da¹¹³, Kadyanda'da¹¹⁴, Side'de¹¹⁵ ve Pisidia Antiokheia'da¹¹⁶ ele

¹⁰⁸ Hem Ion hem de Dor düzenin birlikte kullanıldığı Ion kymationlu Dor sütun başlıklarının Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen örnekleri bilinmektedir. Söz konusu örnekler için bk.: Gider 2014, 139-148.

¹⁰⁹ Annuletlerin sayısında kesin bir kural yoktur, 2 ve 4 arasında değişiklik göstermektedir.

¹¹⁰ 14. Grupta sınıflandırılan örnekler için bk.: Rumscheid 1994, 7.2; 15; 72; 102.2; 112.2; 132.1; 143.4-5; 160.5; 188.18; 243.1-2; 267; 302.2; 305.2; 306.2; 310.1; 313.2; 335.26; 341.1; 352.3.

¹¹¹ Rumscheid, taç profilinin en erken örneği olarak Delphi'deki Kyrene Hazine Binası'nın başlıklarını vermektedir ve MÖ IV. yy'ın üçüncü çeyreğine tarihlendirmektedir (1994, 304, dn. 346). 15. Grup ise abakusu dörtten fazla köşeli başlıkları içermektedir ve bu başlıklar Anadolu'da pek görülmemektedir. Daha çok Yunanistan'da yaygındır ve genellikle sekizgen formludurlar. Pergamon'da sadece abakusu 6 köşeli örnek mevcuttur ve Traianus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (1994, 243.2; 245).

¹¹² Rumscheid 1994, 2.2.

¹¹³ Rumscheid 1994, 267.1; 288.1.

¹¹⁴ Rumscheid 1994, 76.

¹¹⁵ Mansel 1978, 252, Res. 282.

geçen Dor başlıklarında görülmektedir. Rumscheid, Side'deki hariç bu örnekleri kesin olarak tarihlendirememiştir. Side Kenti'nde Peristylli Ev'de ele geçen Dor sütun başlıkları Mansel tarafından Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir¹¹⁷. Yarım daire şeklinde sonlanan yivlerin keskin sırtları Ion etkisinde Arkaistik bir yapı sergilemektedir¹¹⁸. Kat. No. 1 numaralı başlıkta görülen yiv sırtları da Rumscheid'in ikinci grup sınıflandırmasında ele aldığı gibi keskindir. Rumscheid, bu özelliğin genellikle Orta ve Geç Hellenistik Dönem'de görüldüğünü ifade etmektedir¹¹⁹. En erken kesin tarihli örnekler Delphi'deki I. Attalos terasında yer alan doğu yapısında (MÖ 241-197)¹²⁰, V. Philipps Stoası (MÖ 221-179)¹²¹ ve Samothrake'deki kutsal alan stoasının önündeki heykel taşıyan sütun (MÖ 221-179)¹²² üzerinde yer almaktadır. Küçük Asya ve Rhodos Lindos Akropolisi'ndeki yapılarda kullanılan Dor sütun başlıkları Rumscheid tarafından onbirinci grupta sınıflandırılmıştır. Bu gruptaki Dor sütun başlıklarının en belirgin özelliği sivri sırtlı yivlerin yukarı doğru yay çizerek annuletlere kadar uzanan ekhinus yayının devamı gibi olmasıdır¹²³. Bu form Arkaik Dönem'den geliştirilmiştir ve Klasik Dönem'de Olympia Zeus ve Parthenon'da yoğun bir şekilde kullanılmışlardır¹²⁴. Arykanda Helios Tapınağı'nda ele geçen Dor başlığı ise onbirinci grubun özelliklerine sahip değildir (Kat. No. 1). Dor sütun başlıklarında annuleti takip eden yivli sütun tamburunun alt kısmının bir bant ile sonlandırılması ise çok karşılaşılan bir durum değildir. Arykanda Helios Tapınağı'nda ele geçen Dor başlığında yivli sütun tamburunun alt kısmı 0,015 m genişliğinde bir bantla sonlanmaktadır (Kat. No. 1). Söz konusu bu bantlı örnekler Lykia Bölgesi'nde Rhodiapolis Kenti'nde, Antalya Kaleiçi Kesik Minare ve İskenderiye'de Ptolemaioslar Dönemi yapısında görülmektedir¹²⁵. İskenderiye'de Ptolemaioslar Dönemi yapısında görülen söz konusu örnekler MÖ III. yy sonu ve II. yy başına tarihlendirilmektedir¹²⁶. Ayrıca Finike Turunçova'da Büke Restaurant önünde de bu Dor başlıklarından iki tane bulunmaktadır. Bu iki başlık Arykanda Kat. No. 1 numaralı başlıkla aynı stilistik özelliklere sahip ve yaklaşık

¹¹⁶ Rumscheid 1994, 15.

¹¹⁷ Mansel 1978, 254-255.

¹¹⁸ Söz konusu 2. grup örnekleri Delphi'deki Krenerliler'in Hazine Binası'nda, Paestum'daki Bazilika'da ve Olympia Hera Tapınağı'nda görülmektedir (Rumscheid 1994, 302, 80.7.; 89.1).

¹¹⁹ Anadolu ve Delos'da Hellenistik Dönem'de görülmeye başlayan sivri sırtlı yivlerin İmparatorluk Dönem içlerine kadar kullanıldığı bilinmektedir (Rumscheid 1994, 91.1; 217.2; 335.28). 7. grubun yivleriye önceki gruplardaki gibi keskin sırtlı değildir (Rumscheid 1994, 303, 232; 77.1; 82.1; 94.1; 102.2; 143.4-5; 160.5; 302.2; 310.1; 313.2; 335.26; 338.2; 360.5).

¹²⁰ Rumscheid 1994, 368.1.

¹²¹ Rumscheid 1994, 366.2.

¹²² Rumscheid 1994, 378.

¹²³ Rumscheid 1994, 92.3; 132.1; 133.1,5; 134.2, 7.

¹²⁴ Rumscheid 1994, 303.

¹²⁵ Rhodiapolis Dor başlıkları, Akdeniz Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Araş. Gör. Hülya Kökmen Seyirci tarafından doktora tezi kapsamında çalışılmaktadır. İskenderiye'de Ptolemaioslar Dönemi yapısındaki alt tarafın bantlı Dor başlığı için bk.: Hoepfner 1971, Taf. 17c.

¹²⁶ Bretschneider 1993, 311-312, 1, 3.

aynı ölçülerdedir. Bantlı örnekler şimdilik bunlar dışında bilinmemektedir. Özellikle Lykia Bölgesi'nde Arykanda, Rhodiapolis Kentleri'nde ve Finike çevresinden bilinen Dor sütun başlıklarının çok yakın benzer özellikler göstermesi, bu kentler arasında mimari bir birlikteliğin var olduğunu göstermektedir. Arykanda Kenti'nde ele geçen beş Dor sütun başlığının özellikle abakuslarının üst kısmının bir taç profil ile sınırlandırılmasından dolayı en erken örneği olarak Delphi'deki Kyrene Hazine Binası'nın başlıkları dikkate alınarak MÖ IV. yy'ın üçüncü çeyreğine veya sonuna tarihlendirilebilir¹²⁷.

2.1.1.3.7.4.2 Arşitrav ve Dor Frizi (Triglif-Metop)

Kutsal alanda yapılan kazılarda arşitrav bloğuna ait 0,078 m uzunluğunda, 0,094 m yüksekliğinde oldukça küçük bir parça ele geçmiştir (Kat. No. 5). Blokların en üst kısmında görülen taenia bölümü 0,036 m yüksekliğindedir. Regulanın altında yer alan altı guttaeden ikisi korunmuş durumdadır. Korunmuş olan sağdaki 0,02 m yüksekliğinde ve 0,02 genişliğindedir. Arşitrav bloğuna ait bu parça tarihlendirme için yeterli ipucu vermemektedir.

Küçük Asya'da Hellenistik Dönem mimarisinde Dor frizinde kabartmalı metop nadir olarak görülmektedir. Lykia Bölgesi'nde Limyra Kenti'nde bulunan Ptolemaion yapısından stilistik açıdan MÖ III. yy üçüncü çeyreğine tarihlendirilen kabartmalı metoplar bilinmektedir¹²⁸. Ptolemaion'un triglif frizindeki glif uçlarının altındaki basamaklı profil Küçük Asya'da Helenistik Dönem'de nadir olarak görülmektedir. İlion Athena Tapınağı'ndaki kabartmalı metoplar stilistik açıdan Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir¹²⁹. Letoon'daki tiyatronun girişinde maske kabartmalı metoplar ve Ephesos'daki Proskenion Tiyatrosu'ndaki Geç Helenistik Dönem'e tarihlendirilen metoplarda çelenk rölyefi görülmektedir¹³⁰. Sagalassos Bouleuterionu'nun metoplarında taç motifi yer alır¹³¹. Triglif yüzeyleri veya glifler kural olarak genellikle dikdörtgen bir şekilde bitmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde yenilediği tahmin edilen Teos'taki Dionysos Tapınağı'nın triglif frizlerindeki yarım küresel biçimli bir kenarla son bulan glifler sadece Pergamon etkisi altındaki bölgelerde az sayıda görülmektedir¹³². İlk örneklerinin görüldüğü Klasik Hellen yapılarında uç kısmı az kavisli gliflerin bulunduğu örneklerin sayısı sınırlıdır¹³³. Dıştaki yarım gliflerin üst kenarına Helenistik Dönem triglif frizlerinde dikey, içeriye doğru kalınlaşan bir

¹²⁷ F. Rumscheid'in Küçük Asya'daki Dorik yapıları da değerlendirdiği çalışmasında bu başlık tipi 14 grup altında değerlendirilmiştir (1994, 304, dn. 346).

¹²⁸ Triglif-metop frizinde kabartmalı 12 metopda kuzey yanda Kentauromakhi sahneleri görülmektedir (Borchhardt 1999, 80, Lev. 42-43, 48, 94-95).

¹²⁹ Rumscheid 1994, 74.3.

¹³⁰ Rumscheid 1994, 129. 1. 2. 3; Kat. 45.3.3.4.

¹³¹ Rumscheid 1994, 126.6.1.

¹³² Rumscheid 1994, 2.4; 3.3; 19.2; 112.4; 147.7; 186.3; 213.5; 238.7; 367.4.

¹³³ Rumscheid 1994, 20.4; 23.4; 28.3; 130.2; 238.6.

ek, yani "kulakçık" adı verilen bir dekorasyon ögesi görülmektedir. Triglif kulakçıklar en erken Laubrand'a MÖ 377-353 yıllarına tarihlendirilen Andron B'nin frizlerinde görülmektedir¹³⁴. Rumscheid, Küçük Asya'da Helenistik Dönem'de çok farklı formlarda kullanılan triglif kulakçıklarının zaman içinde herhangi bir gelişim kaydetmediğini belirtmektedir¹³⁵.

Helios Kutsal Alanı'nda Dor frizine ait iki triglif bloğu parçası ele geçmiştir. Dor düzenine özgü triglif-metop frizine ait blok parçalarında korunmuş olan triglifler iki tam iki yarım üçgen kesitli gliften oluşmaktadır (Kat. No. 2 ve 3). Fakat 0.036 m genişliğindeki iki tam gliften sağdakinin yarısı korunmuş durumdadır. Her iki yan kenardaki gliflerden soldaki tam olarak korunmuş, sağdaki ise kırık ve eksiktir. Glifler V şeklinde 0.018 m derinliğe sahiptir. Triglifin her iki kenarını sınırlandıran yarım gliflerin yüzeyi metop yüzeyine doğru eğimli kesilir. Triglif-metop frizinin üst kısmı 0,04 m yüksekliğinde düz ve 0,018 m yüksekliğinde bir taç profil ile sonlanmaktadır. Friz parçasında triglifin sol tarafındaki metop yalnızca 0,088 m genişliğinde çok az bir kısmı korunmuş durumdadır (Kat. No. 2). Bu nedenle metop üzerinde bezeme olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Ayrıca trigliflerin her iki kenarını sınırlandıran yarım gliflerin üst bitimine işlenen kulakçık veya çengel olarak tanımlanan motifler Arykanda Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen örneklerde görülmemektedir (Kat. No. 2). Yarım gliflerin üst bitiminin farklı şekilde sonlandırılması, ilk olarak Arkaik Dönem'de ortaya çıktığı ve Küçük Asya'da Labraunda'da Andron A, bu motifin en erken kullanıldığı yapı olarak bilinmektedir¹³⁶. Arykanda Helios Kutsal Alanı'ndaki örnekte triglifin korunmuş durumda olan sol tarafındaki yarım glif tam gliflerin biçimine uygun olarak sade bir şekilde sonlandırılmıştır (Kat. No. 2). Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen her iki triglif parçasının aynı özelliklere ve ölçülere sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu bu örnekler (Kat. No. 2-3), Trysa'daki Helenistik Dönem'e tarihlendirilen tapınağa ait triglif-metop bloğuyla benzer özellikler göstermektedir¹³⁷.

¹³⁴ Rumscheid 1994, 117.5.2/6.2.

¹³⁵ Rumscheid 1994, 314.

¹³⁶ Yarım gliflerin üst bitiminde kulakçık olarak tanımlanan bezekler için bk.: Weickert 1929, 134; Lehmann-Spittle 1964, 82-83; Coulton 1968, 172-173, dn. 105; Praschniker -Theuer 1979, 181; Martini 1984, 81-82, Tab. D; Rumscheid 1994, 313, ek D; Gider Büyüközer 2014, 155-188. Ayrıca triglif kulakçıklarının Küçük Asya'daki biçimsel gelişimi için bk.: Gider 2014, 179-182.

¹³⁷ Marksteiner 2002, 114, Abb. 24, Taf. 73.

2.1.1.3.7.4.3 Antefiks

Küçük Asya'da Helenistik Dönem antefikslerinde karşılaşılan en önemli dekorasyon ögesi büyük taçlı palmetlerdir¹³⁸. Sadece süslemelerindeki detaylandırma biçimleri, kompozisyonların tarihlendirmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum aynı zamanda antefikslerin gruplandırılarak sınıflandırılmasını sağlamıştır. Ön yüzleri boyalı olan bazı antefikslerdeki kompozisyon hakkında bir yorum yapılamamaktadır. Fakat ana süsleme ögesi büyük bir palmet motifi olduğu için bu kompozisyonlar ana konturları sayesinde genellikle anlaşılabilir¹³⁹. Öne doğru çıkıntı yapan tepe palmiyeleriyle aşağı yukarı aynı yüksekliğe sahip çok bölümlü süslemelerin bir parçası olan kompozisyonlarda kök formu olarak bir akanthus çanağı kullanılmıştır¹⁴⁰. Antefikslerde kullanılan bezeme kompozisyonu genellikle kısa sarmaşık dallarından oluşan palmetlerdir¹⁴¹. Bazı örneklerde palmetin altında akanthus yaprağı ve sarmaşık dallarından kombine edilmiş, zengin bir kompozisyon tipini görmek mümkündür¹⁴². Biçimsel zenginlik bakımından bu antefikslerin bazı tepe akroterlerden pek de geride kalmadıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan çoğunlukla terrakottadan yapılmış bitkisel motifli antefikslere sıkça rastlamak mümkündür¹⁴³.

Helios Tapınağı kutsal alanında yapılan çalışmalarda ana süsleme ögesi büyük bir palmet motifi olan bir antefiks ele geçmiştir (Kat. No. 4). Antefiksde kullanılan kompozisyon, kısa sarmaşık dallarından oluşan kapalı palmettir. Kompozisyonda, defne yaprağından oluşan bir kök formu, yaprağın uç kısmından çıkarak tepe noktasına kadar devam eden palmiye yaprağı, kök formunun her iki yanında dip kısmından çıkarak içe doğru kıvrım yapan kısa sarmaşık dalları ve kök formunun her iki yanından çıkan üçer palmet yaprağı, palmiye dalına doğru yükselerek uç kısımları içe doğru kıvrımlar oluşturmaktadır¹⁴⁴. Üstteki palmet yapraklarının uçları, palmiye dalı üzerinde birbirlerine yaklaşmaktadır. Ana süsleme ögesi kapalı palmet motifi olan antefikslerde kök formu şeklindeki akanthus çok yaygın bir

¹³⁸ MÖ VI.-V. yy'a tarihlendirilen Atina Akropolisinde ele geçen palmet bezemeli antefiksler için Vlassopoulou 1990, I-XXXI, Kat. 1-68. Arkaik Dönem'de antefikslerin çatı kiremitleriyle birlikte kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Cooper 1990, 65-93.

¹³⁹ Rumscheid 1994, 322.

¹⁴⁰ Rumscheid 1994, 74.6; 81.5; 196.

¹⁴¹ Rumscheid 1994, 78.7; 33.13; 220.9.

¹⁴² Rumscheid 1994, 377.13, 130.12; 363.15. Bitkisel motiflerin bir dekorasyon unsuru olarak kullanıldığı en yoğun antefiks tipi Pergamon, Assos Güney Agora, Kaunos Monopteros yapısından ve Ilion'dan bilinmektedir (Rumscheid 1994, 196; 241; 21.5; 81.5; 74.6). Samos ve Ephesos'dan iki antefikte Arkaik Dönem'den itibaren bilinen bir Gorgoneion motifi görülmektedir (Rumscheid 1994, 80.30; 57). Ephesos'dan başka bir antefikte ise muhtemelen taç yapraklı, kanatlı bir Hermes büstü betimlenmiştir (Rumscheid 1994, No. 58).

¹⁴³ Peleponnesos Messene'de ele geçen antefiksler, Themelis tarafından Lakonia ve Korinth tipi olarak iki grupta sınıflandırılmıştır. Her iki grupta bitkisel motiflerin bir dekorasyon unsuru olarak kullanıldığı terrakotta antefiksler için bk.: Themelis 1994, 141-169, Fig. 3, 8-11-13, 20, 24-25; Pl. 50 a-b, 51 a, 52 c-d, 55 b-c, 56 d. Themelis bu antefiksleri Hellenistik Dönem'e tarihlendirmektedir.

¹⁴⁴ Kompozisyondaki kök motifi olan yaprak ve palmet bezemesinin terrakotta örneği için bk.: Roebuck 1990, Pl. FA 452; Vlassopoulou 1990, Nr. 38-39, 41; Roebuck 1994, 39-51, Pl. 9-19.

kullanıma sahiptir. Arykanda Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen örnekte (Kat. No. 4), antefiks kompozisyonlarında biçimsel zenginlik gösteren kök formu şeklindeki akanthus çanağı yerine defne yaprağı kullanılmıştır. Piriene Athena Tapınağı adak sütunu üzerinde¹⁴⁵, Karia Bölgesi Kastabos kentinde MÖ 320-280 yılları arasına tarihlendirilen Hemithea Tapınağı frizindeki palmetler¹⁴⁶, MÖ yaklaşık 169 yılları veya öncesine tarihlendirilen Miletos II. Eumenos Gymnasionu'nun propylonuna ait sima alınlık frizindeki palmetler¹⁴⁷ ve Pergamon'daki Hera Besileia Tapınağı'ndaki (MÖ 159-138) antefiksde¹⁴⁸ Arykanda örneğine benzer kompozisyonlar görülmektedir. Bu örneklerdeki palmet motiflerinin süslemelerinin detaylandırma biçimleri dikkate alındığında Arykanda Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen antefiks Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmelidir (Kat. No. 4).

2.1.1.3.7.4.4 Çatı Kiremitleri

Antik çağda yağmur, kar, rüzgâr ve soğuk gibi doğal etkenlerden korunmak amacıyla ortaya çıkan çatılarda, bölgenin iklimi ve doğa koşulları çatı unsurlarının belirlenmesinde etkili olmuştur¹⁴⁹. Çatı kiremitlerinin gelişimi, çatı sisteminin değişimini sağlamıştır. Kullanımının en erken MÖ VII. yy'da başladığı bilinen çatı kiremitlerinde standartlaşmış olan üç farklı tip bilinmektedir. Bu tipler Korinth, Lakonia ve Attika tipi kiremitlerdir¹⁵⁰. Söz konusu bu tipler içerisinde en yaygın görülen çatı kiremiti Korinth tipidir. Küçük Asya'da olduğu gibi Arykanda Kenti'nde de en fazla Korinth tipi stroter ve kalypterin kullanıldığı buluntular yoluyla bilinmektedir.

2.1.1.3.7.4.4.1 Korinth Tipi Stroter

Küçük Asya'da çatıların kiremitle örtülmeye başlaması en erken MÖ VII. yy'a tarihlendirilmektedir¹⁵¹. Antik çağda Küçük Asya'da Korinth tipi çatı kiremidinin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir¹⁵². Korinth tipi çatı kiremitlerinin en yaygın olarak kullanılanı stroterdir (düz çatı kiremidi). Stroter dikdörtgen formudur ve üç tarafı çerçeveye

¹⁴⁵ Rumscheid 1994, 298.2.

¹⁴⁶ Rumscheid 1994, 78.5.

¹⁴⁷ Rumscheid 1994, 159.6

¹⁴⁸ Rumscheid 1994, 207.6.

¹⁴⁹ Brodribb 1987, 10.

¹⁵⁰ Demir 2003, 318.

¹⁵¹ Özyiğit, Bayraklı Kazıları'nda MÖ VII. yy'a tarihlendirilebilecek düz kiremit parçalarının ele geçtiğini belirtmektedir (Özyiğit 1990b, 152, dn. 4).

¹⁵² Korinth tipi çatı kiremidi Hellas ve Ege Adaları'nda da görülmektedir (Özyiğit 1990b, 152). Korinth'de Apollon Tapınağı'na ait MÖ VII. yy'a tarihlendirilen stroter ve kalypterler için bk.: Roebuck 1990, 47-48, Fig. 1.

sınırlandırılmaktadır¹⁵³. İlk kullanılmaya başladıkları süreçten Roma İmparatorluk Dönemi sonlarına kadar yaklaşık genişlikleri 0,44-0,60 m ve uzunlukları 0,54-0,68 m arasında değişiklik göstermektedir¹⁵⁴. Astragal olarak da tanımlanan kısa yan kenardaki çerçeve uzun yanlara göre daha kısa ve yarım yuvarlak bir profile sahiptir. Bu şekilde kısa yapılmasının nedeni, üstüne gelecek olan stroterin yerleştirilerek içe doğru oturtulması içindir. Stroterlerin alt tarafında yağmur sularının akması için çerçeve yapılmamıştır. Söz konusu bu kenarın alt kısmında da damlalık adı verilen çıkıntılar bulunmaktadır. Bu çıkıntılar Arkaik Dönem sonrasında ortaya çıkarak Roma İmparatorluk Dönemi'nde 0,04 m-0,06 m yüksekliğinde yapılmıştır ve Bizans Dönemi'ne kadar zamanla yüksekliği azalarak ortadan kaybolmuştur. Dönemsel değişiklikler gösteren uzun yan çerçevelerin iç profilleri ise Bizans Dönemi'nde yüksekliğini yavaş yavaş kaybederek birer şerit şeklini alıp zamanla tamamen kaybolmuştur¹⁵⁵. Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar dikdörtgen formlu stroterlerin alt ve üst genişlikleri aynı ölçülerde yapılmıştır. Fakat daha sonra damlalığın bulunduğu alt kenar zamanla daralmaya başlamıştır. Bingöl'e göre stroterler kullanım biçimlerine göre üç farklı tiptedir¹⁵⁶.

Helios Kutsal Alanı'nda çok sayıda ele geçen kireçtaşı ve pişmiş toprak stroter parçalarından sadece daha iyi durumda olan altı örneğe bu çalışmada yer verilmiştir. Çizimi yapılan üç örnek ve fotoğrafı çekilen üç örnekte ve çalışmaya alınmayan çok sayıdaki parçada, uzun yan çerçevesinin astragal olarak da tanımlanan kısa üst yan kenardaki çerçeveden daha yüksek ve kısa alt yanın çerçevesiz yapıldığı görülmektedir (Kat. No. 16-18, Lev. 58, Res. 83-84). Arykanda örneklerinin çoğunluğunda stroterlerin iç tabanında köşelerde üçgen veya yarım daire kabartmalar ve bazılarında da iç tabanında uzun yanlarda yukarıdan aşağı inen oluklar yer almaktadır. Kutsal alanda kireçtaşı ve pişmiş topraktan yapılmış olan stroterler kırık ele geçtiği için tam boyutları hakkında bilgi edinilememektedir. Stroterlerin Küçük Asya'da Arkaik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar değişmeden kullanımı devam ettiği için tarihlendirmede yardımcı olmamaktadır.

¹⁵³ Küçük Asya'da pişmiş toprak düz çatı kiremitleri için bk.: Koldewey 1891, 46; Wiegand-Schrader 1904, 306, Fig. 327; Humann 1904, 36-37, Fig. 25; Bingöl 1984, 52-61, 72-75, 78-80, Res. 2-5, 10-13; Özyiğit 1990b, 152-156, 162, 166, Şek. 2-3, 6-7. Yüceören'de yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan bir lahitte, kapak olarak düz çatı kiremidi kullanıldığı görülmektedir (Şenyurt 2006, 117, Fig. 132). Hellas'da Halieis'deki Apollon Tapınağı'ndaki pişmiş toprak stroter ve kalypterler için bk.: Cooper 1990, 67, Fig. 2.

¹⁵⁴ Özyiğit 1990a, 310. Stroterin iki uzun kenarındaki çerçevelerin düz yüzeyinden yüksekliği 0,02-0,04 m ve çerçeve kalınlığı da 0,02-0,03 m'dir.

¹⁵⁵ Özyiğit 1990b, 154, Şek. 3.

¹⁵⁶ Tip A, B ve C olarak gruplandırma için bk.: Bingöl 1984, 52-53.

2.1.1.3.7.4.4.2 Korinth Tipi Kalypter

Kalypter, düz formlu kiremitlerin yan yana gelen kenarlarını kapatma işlevine sahiptir. Bu formun kullanım amacı, düz kiremitler arasında kalan boşlukları kapatarak yağmur suyunun içeri girmesini önlemektir. Çatı kenarında dışa taşkınlık yapmaması için içtekilere göre daha kısa kalypterler kullanılmıştır. Uzun kalypterlerin ön uçları birbiri üzerine oturtulması için açık, kısa kalypterlerin ise ön uçları yağmur sularını geçirmemesi için daha kapalı yapılmıştır¹⁵⁷. Bingöl tarafından kalypterler de kullanım biçimlerine göre üç farklı tip altında gruplandırılmıştır¹⁵⁸. Küçük Asya'da MÖ VI. yy öncesine tarihlendirilen en erken kalypterler yarım yuvarlak profillidir¹⁵⁹. Bu profil MÖ VI. yy'da ise beşik çatı profiline dönüşmüştür¹⁶⁰ ve kullanımı uzun süre Klasik, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi başlarına kadar devam etmiştir¹⁶¹. Uzun süre kullanımı devam eden beşik çatı profilli kalypterlerin profillerinde çok bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcında da devam eden söz konusu bu form, profil yüksekliğini zamanla yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır¹⁶². MS IV.-V. yy'larda kalypterlerin formu değişerek beşik çatı şeklideki profilleri, iki yüzeyli üçgen veya ters V şeklindeki forma dönüşmüştür¹⁶³.

Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen kalypterler, dört farklı tiptedir. Birinci tip, dıştan dört yüzeyli, çift eğimli çatı görünümlü ve iç profili yarım dikdörtgen formludur (Kat. No. 19-21). Kutsal alanda ele geçen kalypterler içerisinde en yoğun bu tip görülmektedir. İkinci tip, dıştan beş yüzeyli, çift eğimli ve çatı görünümlüdür. İç profili yarım altıgen formludur¹⁶⁴ (Kat. No. 22). Üçüncü tip, dıştan üstü düz olarak, beş yüzeyli, çift eğimli ve çatı görünümlüdür. İç profili yarım daire formludur¹⁶⁵ (Kat. No. 23-24). Dördüncü tip, dıştan çift eğimli çatı görünümlüdür ve iç profili üçgen veya ters V formludur (Kat. No. 25-28). Kireçtaşı kalypterlerin korunmuş uzunlukları 0,40-0,43 m arasında, genişlikleri 0,11-0,14 m

¹⁵⁷ Bingöl 1984, 78-79, Res. 10-11.

¹⁵⁸ Tip A: 0,63 m uzunluğunda ve 0,09 m yüksekliğindedir. Bu gruptaki *kalypterlerin* ön taraflarındaki yarım yuvarlak profil açıktır. Tip B: ölçüleri yaklaşık olarak tip A ile aynı olan bu grubun özelliği *kalypterlerin* ön taraflarının tamamen kapalı olmasıdır. Tip C: Ölçüleri tam olarak saptanamayan bu grubun özelliği ön tarafının 0,028 m yüksekliğinde ve 0,09 m genişliğinde düzgün bir dikdörtgen olarak açılmasıdır (Bingöl 1984, 53).

¹⁵⁹ En erken bu örnekler, Hellas'da Korinth ve Isthmia'dan, Küçük Asya'da Neandria, Didyma, Düver, Gordion, Pazarlı, Akalan ve Boğazköy'den bilinmektedir (Özyiğit 1990b, 156, 158, Şek. 4a). Hellas örnekleri için bk.: Roebuck 1955, Lev. 62e; Robinson 1976, 232, Fig. 9, Lev. 52 a-c. Küçük Asya örnekleri için bk.: Akerström 1966, 122, 191, Lev. 3, 801;

¹⁶⁰ Özyiğit 1990b, 156, 158, Şek. 4b. Bu tipin en iyi örnekleri Miletos ve Didyma'dan bilinmektedir (Akerström 1966, 104, Fig. 32, Lev. 53, 1-3, 56-57).

¹⁶¹ Bingöl 1984, 53-61, 75-76, Res. 6-7, 9-13, 16-17; Özyiğit 1990b, 158, Şek. 4 c-d, 5 a-b-c.

¹⁶² Özyiğit, bu örneklerin Erythrai'de Cennettepe'deki büyük yapının değişik yerlerinde bulunduğunu belirtmektedir (Özyiğit 1990b, 158, dn. 12, Şek. 5 d-e).

¹⁶³ Özyiğit 1990b, 157-158, Şek. 5 f-g.

¹⁶⁴ Tip 1 ve tip 2 için bk.: Bingöl 1984, 76, Res. 7 c.c; 78-79, Res. 10-11; 81, Res. 16 c, 17 b. Bingöl tarafından Bayraklı'da ele geçen pişmiş toprak *kalypterler* Tip A, B ve C olarak sınıflandırılmıştır.

¹⁶⁵ Tip 3 için bk.: Bingöl 1984, 76, Res. 7 b.b.

arasında, kalınlıkları da 0,02-0,025 m arasında değişiklik göstermektedir (Kat. No. 19-28)¹⁶⁶. Küçük Asya'da pişmiş toprak veya özellikle kireçtaşı stroter ve kalypterler çok fazla araştırılmış bir konu değildir. Bu nedenle kutsal alanda ele geçen kireçtaşı kalypterler için karşılaştırma örneği olarak pişmiş toprak kalypterler kullanılmıştır. Çatı unsurlarının belirlenmesinde etkili olan bölgenin iklimi ve doğa koşulları nedeniyle Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen kalypterlerin kireçtaşından yapılmış olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁷. Çünkü Arykanda kışın bol yağışlı ve sert rüzgârlı bir iklime sahiptir.

Helios Tapınağı kutsal alanında ele geçen ve dört farklı tip gösteren kireçtaşı kalypterlerden ilk üç tipi, Bingöl tarafından çalışılan Bayraklı (Eski Smyrna) pişmiş toprak kalypterleri ile aynı profile sahiptirler. Bingöl, söz konusu profile sahip örnekleri MÖ IV. yy'a tarihlendirmektedir¹⁶⁸. Bayraklı örnekleriyle aynı profile sahip kalypterler en erken MÖ IV. yy'a tarihlendirilmektedir (Kat. No. 19-24). Bu döneme tarihlendirilen üç farklı kalypter tipi, aynı zamanda üç farklı stroter kullanıldığını göstermektedir. Olasılıkla her bir tip stroter için ayrı ayrı kalypter kullanılmıştır. Çatıya ait en erken MÖ IV. yy'a tarihlendirilen söz konusu bu buluntular, Helios Tapınağı'nın Korinth tipi bir çatıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Kutsal alanda ele geçen dördüncü tip kalypter ise MS IV.-V. yy'a tarihlendirilmektedir¹⁶⁹. Bu döneme tarihlendirilen dördüncü tip, olasılıkla tapınağın işlevini kaybettikten sonraki Geç Antik Çağ yapılaşmasıyla ilişkili olmalıdır (Kat. No. 25-28).

2.1.1.3.8 Kutsal Alanda Kullanılan Malzeme ve Teknikler

Kutsal alanı çevreleyen temenos duvar yapısında kullanılan yumuşak dokulu, gri renkte kireçtaşı bloklar, taş ocağından çıkarıldıktan sonra dikdörtgen düzgün bir şekilde kesilmiştir. Sonrasında yapının yakınına getirilen blokların satırlarının 0,05 m genişliğinde dörtkenarı, keski ile tıraşlanıp geniş ağızlı dişli tarak ile şekil verilmiştir. Blokların satırlarının ortası ise çekiçle kabaca yontularak bosaj (kavisli çıkıntı) oluşturulmuş ve yapıdaki yerine yerleştirilmiştir¹⁷⁰. Temenosun çoğunlukla rektogonal ve yer yer de trapezoidal örgülü duvar tekniğinde kenet kullanılmamıştır. Bölmeli duvar tekniği ile örülen temenos duvarlarının dış hattında kullanılan bloklar yapının her noktasında duvarla aynı kalınlıkta değildir¹⁷¹. Duvarların bazı noktalarında bloklar duvarla aynı kalınlıkta olsa da, yer yer üzerine veya yanına daha küçük bloklardan yapılmış eklemelerle duvar sırası

¹⁶⁶ Kentte sağlam olarak ele geçen bir kalypterin uzunluğu 0,60 m'dir.

¹⁶⁷ Brodrigg 1987, 10.

¹⁶⁸ Bingöl 1984, 61.

¹⁶⁹ Özyiğit 1990b, 157-158, Şek. 5 f-g.

¹⁷⁰ Genellikle sert taşlar çok köşeli ve yumuşak taşlar dört köşeli yontulmuştur (Akarca 1998, 110). Taşların ocaktan çıkarılışı, işlenişi ve kullanılan aletler için bk.: Adam 1994, 21-103.

¹⁷¹ Bölmeli duvar tekniği için bk.: Acarca 1998, 109, şek. 4.

tamamlanmıştır. Duvarın iç hattında ve bölmelerinde irili ufaklı kaba yontulmuş taşlar kullanılmıştır. Bölmeli duvar tekniği ile örülen temenos duvarlarının boşlukları doldurularak sağlamlaştırılmıştır.

Tapınağın alt ve üst yapısı için beyaz grenli kireçtaşı bloklar kullanılmıştır. Bloklar taş ocağından çıkarıldıktan sonra taşçı aleti külünk (madenci kazması) ile yontularak tapınağın yakınına taşınmıştır¹⁷². Alt yapısı için külünk ile kabaca yontulan dikdörtgen kesilmiş bloklarla tapınağın temel duvarı örülmüştür. Euthynteria, krepidoma ve stylobatı için düzgün kesilmiş dikdörtgen blokların yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve ince uçlu geniş ağızlı dişli tarakla perdahlanmıştır¹⁷³. Blokların yukarıdan aşağı doğru bir hareketle perdahlanması kaliteli bir görünüm sergilemektedir. Blokların yerlerine oturtulması ve üzerine yerleştirilecek bloklar için kırlangıçkuyruğu formunda kenet ve zıvana yuvaları mevcuttur¹⁷⁴. Kenet yuvasının hemen sol üst tarafında da küskü yardımıyla bloğun hareket ettirilmesi için derin bir küskü yuvası yer almaktadır¹⁷⁵. Ayrıca blokları yerlerine tam olarak oturtmak için yapılan küskü yuvaları, batı ve doğu krepidoma blokları üzerinde görülebilmektedir. Helios Tapınağı'nın batısında euthynterianın güneyden kuzeye ilk bloğu üzerinde yatay akıtma kanalı ve üst tarafında silindirik dikey bağlama yuvası (zıvana yuvası) mevcuttur¹⁷⁶. Tapınağın kuzey krepidomasında blokları kaldırmak için bırakılan çıkıntıların traşlanmadan bırakıldığı görülmektedir.

Yapıdaki mimari elemanlardan ince grenli kireçtaşından yapılan Dor başlığı ve Dor friz bloğu parçalarının genel hatları düz bir taşçı keski ile işlenmiştir. Dor başlığının sütun yivleri arası kalın uçlu taşçı kalemiyle oyularak bırıkmıştır. Antefiksin ana hatları da düz uçlu taşçı kalemiyle oyularak, detayları sivri uçlu taşçı kalemiyle işlenmiştir. Ion kapısına ait lento ve söve bloklarının faskialarının yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve taraklı keski ile perdahlanmıştır. Tapınak mimarisinde kullanılan tüm yapı elemanlarının genelinde ince dişli geniş veya dar ağızlı tarak ile yukarıdan aşağı doğru bir hareketle yapılan uygulama görülmektedir. Bu uygulama yapı elemanlarına kaliteli bir görünüm kazandırmaktadır.

¹⁷² Yapılarda kullanılan malzemenin taş ocağından nasıl çıkarıldığı ve nasıl taşındığı konusunda bk.: Bingöl 2012, 95-125. Taşın yontulması için kullanılan külünkler için bk.: Bingöl 2012, 129, Res. 144-146.

¹⁷³ Söz konusu bu uygulama ve taşçı aletleri için bk.: Bingöl 2012, 134-137, Res. 169-170, 172, 177-179.

¹⁷⁴ Kırlangıçkuyruğu kenet ve diğer kenet tipleri için bk.: Orlandos 1968, Fig.113. Kenet tipolojisi ve kronoloji için bk.: Dinsmoor 1913, 8-10; Dyggve 1948, 260-265; Schuller 1991, 12,73, Bingöl 2012, 233-237.

¹⁷⁵ Küskü yuvaları: bloğun yapıya kaldırılmasından sonra tam yerine oturtmak için üzerine veya kendi yan yüzünün alt köşesine açılan yuvalardır. Küskü yuvalarının şekilleri ittirme tekniğinde farklılıklar gösterebilmektedir (Orlandos 1968, Fig.133). Demirtaş, Magnesia Artemis Tapınağı'nda görülen küskü yuvalarını açıldıkları yüzeylere ve formlarına göre üç farklı başlık altında ele almıştır (Demirtaş 2006, 19).

¹⁷⁶ Yatay akıtma kanalları ve üst yüzeyde bulunan zıvana yuvaları: Blokların üst yüzeyine bloklar yerleştirildikten sonra kalan boşlukları doldurmak ve yuvadaki zıvanayı yerleştirmek için zıvana yuvasıyla bağlantılı olarak açılan kanallardır (Krencker 1923, Abb.138b; Gerkan-Krischen 1928, Abb. 55).

2.1.1.3.9 Kutsal Alanda Ele Geçen Buluntular

2.1.1.3.9.1 Yazıtlar

Kutsal alanda dört yazıt ele geçmiştir. Bunlardan ilki tapınağın naosunda yapılan çalışmalarda ele geçen adak sunağıdır. Bu adak sunağı üzerindeki Ηλίου "Helios'un" yazıtı, Helios'a ait bir temenosa veya tapınağa ilişkin sınır yazıtıdır (Kat. No. 59). Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen ve Helios'un "*genitivus casuslu*" isminden ibaret olan bu yazıt, Helios'a ait bir kutsal alanın varlığına işaret etmektedir¹⁷⁷. Tapınağın doğusundaki kireç ocağının avlusunun güneyini sınırlayan Geç Antik Çağ duvarı üzerinde devşirme olarak kullanılmış olan iki sütunlu yazıtlı bir blok yer almaktadır (Kat. No. 29). Yazıtta, "*Arykandalılar'ın Halk Meclisi; atalarından beri hem sözüyle hem işiyle iyi bir insan olmuş olan, Embromos oğlu Demetrios'u, erdemi ve Arykandalılar'ın halkına karşı gösterdiği teveccüh nedeniyle, cesaretinin ödülü olarak verilen altın bir çelenk ve bronzdan bir heykelle, tiyatrodaki ilk sırada oturma hakkıyla, Prytaneion'da resmi gıda ikramıyla onurlandırdı*" ifadesi yer almaktadır¹⁷⁸. Tapınağın doğusunda, kireç ocağı önündeki avlunun taban döşemesinde devşirme olarak Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen yazıtlı bir bloğun kullanıldığı görülmektedir. 0,67 m yüksekliğinde ve 0,94 m genişliğinde olan blok üzerinde iki sütunlu, bir aileyi onurlandırma yazıtı yer almaktadır. Yazıt, "[...]tüm halka karşı sahip olduğu iyi niyetinden ve erdeminden dolayı vatansever birisi olmuş [...]" (onurlandırdı[lar])¹⁷⁹ (Kat. No. 30) şeklindedir. Kutsal alanda yazıtlı heykel bir kaidesi tespit edilmiştir. Kaidenin ön yüzünde 7 satırdan oluşan yazıtında "*Paua, Apollodote, Kallidarsasis, Oudepeimis, Neoptolemos ve Parmenikos babaları Perpennunemis oğlu Ornymythes'u şefkati ve anısı vesilesiyle (onurlandırdılar)*" ifadesi yer almaktadır¹⁸⁰. MS II. yy'a tarihlendirilen bu yazıtlı kaide Tonozlu Mezar Yapısıyla ilişkili olmalıdır. Heykel kaidesinin yüksekliği 1,32 m, alt ve üst genişlik 0,90 m, orta genişlik 0,74 m'dir (Kat. No. 31). Kaide üzerindeki heykel ayak izleri, sağ ayak uzunluğu 0,22.5 m, genişliği 0,06-0,08 m, sol ayak uzunluğu 0,17 m, genişliği 0,06-0,08 m'dir. Kaidenin arka yüzünün ise kabaca işlenmiş olması, bir yere yaslanıyor olduğunu düşündürür.

2.1.1.3.9.2 Seramikler

Helios Kutsal Alanı'nda yapılan kazı çalışmalarında ele geçen buluntular kutsal alanın ve tapınağın erken döneminin saptanması açısından büyük önem taşımaktadır. Söz konusu

¹⁷⁷ Şahin 1994, 94-95, No. 88, Taf. 15.

¹⁷⁸ Yazıtın çevirisi için Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu'na teşekkür ederim.

¹⁷⁹ Şahin 1994, 76, Kat. No 60. Kat. 30-31 numaralı yazıtların çevirisini yapan Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü'nden Araş. Gör. Fatih Yılmaz'a teşekkür ederim.

¹⁸⁰ Şahin 1994, 120, Kat. No 137.

buluntular arasında en önemli gruplardan biri de seramiklerdir. Seramikler, kentin Hellenistik Dönem ile ilgili yazılı kaynaklar ve sikkeler dışında arkeolojik açıdan önemli bilgi kaynağını oluşturmaktadırlar. Helios Kutsal Alanı'nda ve akropolis genelinde yapılan çalışmalarda Hellenistik Dönem'e tarihlendirilebilecek buluntular mevcuttur. Akropolis genelinde ve Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen seramik buluntuları içerisinde Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen örnekler yoğunluk göstermektedir¹⁸¹. Bu çalışmaya yalnızca kutsal alanda ve tapınak temelinde yapılan sondaj çalışmasında ele geçen seramikler dâhil edilmiştir.

Helios Kutsal Alanı'nda yapılan çalışmalarda Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen çoğunluğu siyah firnisli seramik parçaları ele geçmiştir. Bunlardan yirmi adeti çalışmaya dâhil edilmiştir. Söz konusu yirmi parçadan üçü kantharos kaidesi, biri kantharos gövdesi, altısı kâse, beşi tabak, üçü unguentarium ve ikisi kandil gibi farklı formları içeren parçalardır (Kat. No. 32-51).

Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen kantharos gövde ve kaide parçaları, parlak siyah firnisli Attika klasik kantharoslarına yakın benzerlik göstermektedir (Kat. No. 32-35)¹⁸². Söz konusu örnekler pembe ve kırmızımsı sarı hamur rengine sahiptirler. Üç parçanın hamur renkleri, çamur bileşiminin katkısız, yumuşak dokulu olması ve iyi pişirilmiş olmaları Attika ithali olduklarına işaret etmektedir. Kantharos gövde parçasında içbükey profilli boyun ve boyundan gövdeye geniş, dışbükey profilli bir geçiş söz konusudur (Kat. No. 32). Ağız, boyun, gövdeden konik kaideye geçiş ve kulpların üst kısmı kırık ve eksiktir. Gövdenin dış yüzü boyundan gövdeye kadar kahverengimsi kırmızı firnisli ve gövdeden kaideye kadar parlak siyah firnislidir. Kantharos kaidelerinden birinin dış ve iç yüzeyi parlak siyah firnislidir (Kat. No. 34). Diğer iki kaidenin dış yüzeyi parlak siyah ve iç yüzeyleri parlak kırmızımsı kahverengi firnislidir (Kat. No. 33, 35). Kaidelerin düz ve yivsiz olan alt oturma düzlemleri Attik klasik kantharos formunun özelliğidir¹⁸³. Hellenistik Dönem'de çok yaygın olarak kullanılan klasik kantharos formu, MÖ IV. yy başlarından III. yy ortalarına kadar görülmektedir. MÖ 375-350 yılları arasına tarihlendirilen bu formun en erken örnekleri mahmuz kulpludur. Kat. No. 32'nin gövdeden kaideye geçişte kaide ayağı olup olmadığı ve kulplarının üst kısmı kırık ve eksik olduğu için kulp formu anlaşılamamaktadır. Gövde parçası ve kaideler tipolojik olarak Atina Agorası'nda ele geçen benzer örnekler yardımıyla MÖ 325-275 yılları arasına tarihlendirilmektedir¹⁸⁴. Arykanda Helios Kutsal Alanı'nda ele

¹⁸¹ Akropoliste yapılan çalışmalarda ele geçen siyah firnisli seramikler Emre Savaş tarafından 2005 yılında lisans tezi olarak çalışılmıştır.

¹⁸² Rotroff, 1997, No. 1-25.

¹⁸³ Rotroff, 1997, No. 1-2.

¹⁸⁴ Atina Agorası benzer örnekler için bk.: Rotroff 1997, Fig. 1, 6, 8-15, 23, 31, 42, 44, 58, 73, 82-83

geçen (Kat. No. 32-35) örnekler ile benzerlik gösteren Patara Kenti'nde ele geçen Attika ithali klasik kantharos örnekleri de MÖ IV. yy ortasına ve son çeyreğine tarihlendirilmektedir¹⁸⁵.

Kutsal alanda toplam beş "ekhinus kâse" formu veren seramik parçaları ele geçmiştir (Kat. No. 36-40). Mutfak kaplarının ayrılmaz bir unsuru olan "ekhinus kâseler", Hellenistik Dönem'de çok yaygın olarak görülmektedir¹⁸⁶. Korinth'te MÖ IV. yy başlarından II. yy ortalarına kadar üretildikleri bilinmektedir¹⁸⁷. Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen "ekhinus kâseler'den" birinin iç yüzeyi tamamen, dış yüzeyinin yarısı parlak siyah firnisli ve tondosunda iki sıra rulet içerisinde dört palmet bezemesi yer almaktadır (Kat. No. 36). Ağız ve kaidesinin bir kısmı kırık ve eksik olan kâse, ağız çapı 0,06-0,12 m arasında değişen küçük boyutlu, derin ve yüksek kalka kaideli bir forma sahiptir. Form ve bezeme olarak Atina Agorası'ndaki benzer örnekleri MÖ 325-310 yılları arasına tarihlendirilmektedir¹⁸⁸. Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen diğer "ekhinus kâseler" küçük (Kat. No. 37) ve büyük (Kat. No. 38-40) boyutlu derin bir forma sahiptirler. Bu kâse örnekleri aynı zamanda içe çekilerek oluşturulan ağız kenarından dolayı içe çekik ağızlı kâseler olarak da adlandırılmıştır. Kutsal alanda ele geçen bu örnekler kırmızımsı sarı, pembe ve açık gri renkli, yumuşak dokulu ve katkısız hamurludurlar. Söz konusu bu örneklerden birinin iç ve dış yüzeyi parlak siyah ve kırmızımsı kahverengi firnisli (Kat. No. 37), diğer üçünün iç ve dış yüzeyleri mat siyah firnislidir (Kat. No. 38-40). Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen "ekhinus kâse" formu veren seramik parçalarının Atina Agorası'nda ele geçen benzer örnekleri MÖ 325-275 yılları arasına tarihlendirilmektedir¹⁸⁹. Patara Kenti'nde ele geçen benzer ekhinus kâse örnekleri de MÖ 280/270-250 yılları arasına tarihlendirilmektedir¹⁹⁰. Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen kâse formlarının ikinci grubu, dışa çekik ağızlı, S profil gövdeli derin formlu ve iki kulplu kaptır (Kat. No. 41). Söz konusu bu formun Atina Agorası benzer örneği MÖ 200-170 yıllarına tarihlendirilmektedir¹⁹¹.

Helios Kutsal Alanı'nda toplam beş adet tabak formu veren seramik parçaları ele geçmiştir (Kat. No. 42-46). Tabak formu veren seramik parçalarından ilk ikisi yuvarlatılmış ağız profillidir (Kat. 42-43)¹⁹². Kalınlaştırılmış ağız profilli tabak formları, birçok merkezde sofrta kabı olarak Klasik Dönem'den Hellenistik Dönem'in sonuna kadar yaygın bir şekilde

¹⁸⁵ Işın 2008, 160, No. 4-5, Taf. 38, 4, Taf. 39, 1; Dündar-Işın 2015, 206-207, Fig. 10-12.

¹⁸⁶ Edwards 1975, 29; Rotroff 1997, 161-162.

¹⁸⁷ Sparkes-Talcott 1970, No. 827-889, Lev. 33; Edwards 1975, 29-30, Lev. 2, 15-71.

¹⁸⁸ Sparkes-Talcott 1970, 837, 841. Ekhinus kâsenin form gelişimi için bk.: Rotroff 1997, Kat. No. 965-1033. Korinth üretimi ekhinus kâsenin form gelişimi için bk.: Edwards 1975 30-31, No. 15-71.

¹⁸⁹ Rotroff 1997, No. 995-996, 1000.

¹⁹⁰ Dündar-Işın 2015, 206, Fig. 17-18.

¹⁹¹ Rotroff 1997, No. 391-392.

¹⁹² Jones 1950, 212, No. 27-38; Sparkes-Talcott 1970, 147, No. 1046-1060; Edwards 1975, 36, No. 101-106; Rotroff 1997, 142, no. 631-700; Durukan-Körsulu 2007, 170-171.

kullanılmıştır¹⁹³. Yuvarlatılmış ağız profilli tabak formlarının biri açık gri hamurlu ve koyu gri firnisli (Kat. No. 42), diğeri pembe hamurlu, çok ince kireç tanecikli ve kahverengi firnislidir (Kat. No. 43). Söz konusu bu form Atina Agorası örnekleriyle karşılaştırıldığında benzerleri yaklaşık MÖ 200-175 yılları arasına tarihlendirilmektedir¹⁹⁴. Kutsal alanda ele geçen tabaklardan üçüncüsü yayvan gövdeli ve içe dönük ağız profilli form grubunu oluşturmaktadır (Kat. No. 44). Bir örnekle temsil edilen bu tabak formu, yeşilimsi gri hamurlu ve koyu gri renk firnislidir. Formun Atina Agorası benzer örneği MÖ yaklaşık 200 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bir diğeri tabak formunun (Kat. No. 45), Atina Agorası benzer örneği MÖ 200-175 yılları arasına tarihlendirilmektedir¹⁹⁵. Kutsal alanda ele geçen dördüncü grup dışa sarkık ağız profilli ve derin gövdeli tabak formudur (Kat. No. 46). Pembe hamurlu ve pembe astarlı formun dışa sarkık ağız kenarında dil bezemesi görülmektedir. Dışa sarkık ağız kenarındaki dil bezemesinin Pergamon'da ele geçen tipolojik benzer örnekleri, MÖ II. yy sonlarından Augustus Dönemi'ne kadar tarihlendirilmektedir¹⁹⁶. Pergamon örneğindeki dil bezemesi, Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen forma göre daha kaliteli bir işçiliğe sahiptir (Kat. No. 46).

Kutsal alanda ele geçen seramiklere ait üçüncü form grubu unguentariumlardır. En erken örneklerinin MÖ IV. yy'a tarihlendirildiği bilinmektedir¹⁹⁷. Unguentariumların "İğ ve Torba" biçiminde iki farklı tipte üretildikleri görülmektedir. MÖ IV. yy ortalarından MÖ I. yy sonlarına kadar "İğ" biçimli unguentariumların daha sık kullanıldığı bilinmektedir¹⁹⁸. Helios Kutsal Alanı'nda toplam dört adet "İğ" biçimli unguentarium saptanmış ve bunlardan üçü kataloga alınmıştır (Kat. 47-49). Söz konusu bu dört örnekten üçünün ayak kısmı ve birinin boyun kısmı korunmuş durumdadır. Bu nedenle boyutları tam olarak bilinmemekle birlikte olasılıkla 0,10-0,15 m arasında değişiklik göstermektedir. Unguentariumlardan ikisi (Kat. No. 47-49) benzer örnekler yardımıyla MÖ III. veya II. yy'a tarihlendirilmektedir¹⁹⁹.

¹⁹³ Sparkes-Talcott, 1970, 147; Rotroff 1997, 142. Birçok merkezde karşılaşılan Attika üretimi siyah firnisli bu tip tabak buluntuları için bk.: Edwards 1975, 36-37, No. 101-106, Lev. 4; Rotroff 1997, 143, dn. 6.

¹⁹⁴ Rotroff 1997, No. 669, 673.

¹⁹⁵ Rotroff 1997, No. 1603, 1605.

¹⁹⁶ Meyer-Schlichtmann 1988, 150, T 30, Kat. 314-317, Taf. 19.

¹⁹⁷ Anderson-Stojanović 1987, 106; Rotroff 2006, 15; Baldran 1990, 14. En erken MÖ IV. yy'a tarihlendirilen unguentariumlar MS 7. yy'a kadar form değişikliklerine uğrayarak kullanımları devam etmiştir (Özhanlı-Fırat 2011, 9).

¹⁹⁸ Thompson 1934, 368, Res. 52; Jones 1950, 230, No. 237, Pl.135; Henninger-Kossatz 1979, Taf. 55-1; Anderson-Stojanović 1992, 81-83, No. 570-573, Pl. 68; Metzger 1994, 72-73, 34-35, 37; Rotroff 2006, 159-160, 298, No. 512, Pl. 55, Fig. 67; Civelek 2006, 56-58, Çiz. 11-8; Dündar 2008, 18; Saraçoğlu 2011, 25, Kat. No. 30, U30, Fig. 3; Yaşar 2010, Lev. I-VIII.

¹⁹⁹ Shaw 1981, Lev. 58f, C 2704, 2735, 2743; Hayes 1991, Lev. XIV, No. 9-17; Dotterweich 1999, Lev. 2-3, Kat. Nr. 2; Civelek 2001, 127, U29, Lev. XXVII; Rotroff-Oliver 2003, 69, Kat. No. 256-257, Pl. 44; Lafli 2003, Taf. 60 a-b; Dündar 2006, Kat. No. U92-95; Stewart 2010, 308, Kat. No. 410, Fig. 249; Saraçoğlu 2011, 17, Cat. No. 13, U13; Fırat 2013, Kat. No. 8, Çizim 8.

Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen seramiklere ait dördüncü form grubu kandillerdir. Bu kandillerden ilki küresel gövdeli, uzun burunlu ve parlak siyah firnislidir (Kat. No. 50)²⁰⁰. Çark yapımı, küresel bir gövdeye sahip kandilin uzun burun kısmının üstü gövdeye düz bir şekilde bağlanmakta ve alt kısmı da pelikan gagasına yakın bir profil çizmektedir. Kandilin fitil deliği çok küçük ve doldurma deliğinin etrafı derin geniş bir yivle çevrelenmiştir. Howland tip 42A ile benzerlik gösteren kandilin kaidesi mevcut değildir²⁰¹ (Kat. No. 50). Bu nedenle olasılıkla Howland tip 42A da olduğu gibi kaide kısmı kalın olmalıdır. Devetüyü hamur renkli ve parlak siyah firnisli olan kandil, Attika kökenli kandillerle ve Howland 25B Prime ile de çok benzerdir (Kat. No. 50)²⁰². Arykanda örneğinin Lykia Bölgesi'ndeki yakın benzeri Patara kentinde ele geçmiştir²⁰³. Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen söz konusu kandil ile benzer örnekler, Howland ve Thompson tarafından MÖ III. yy'ın başlarına tarihlendirilmektedir (Kat. No. 50)²⁰⁴. Bu çalışma kapsamında ele alınan ikinci kandil örneği, tapınağın güneydoğusunda yapılan sondaj çalışmasında parlak siyah firnisli seramiklerle birlikte ele geçmiştir (Kat. No. 51). Söz konusu bu kandil çark yapımı ve çift konik bir gövdeye sahiptir. Bu formdaki kandillerde yağ deliği etrafında yivle çevrili konkav bir ağız bulunmakta ve fitil deliği de oldukça küçüktür. Benzer örneklerinde olduğu gibi içbükey yüksek bir kaideye sahiptir. Bu kandilin en belirgin özelliği, Hellenistik Dönem'de diğer örneklerde görülen gövdenin sağ tarafında yer alan delikli bir kulakçıktır. Hellenistik Dönem kandillerinde olduğu gibi Arykanda örneğinde de kulp görülmemektedir. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen söz konusu forma sahip kandiller genellikle devetüyü ve kiremit rengi hamurlu ve siyah firnislidirler. Helios Tapınağı'nın güneydoğusunda yapılan sondaj çalışmasında ele geçen bu kandil diğer konteks buluntularıyla da uyum içerisindedir. Kutsal alanda ele geçen söz konusu kandil, Broneer tip 9, Iconomu tip 4 ve Vessberg tip 3 ile benzerlik göstermektedir²⁰⁵. Hellenistik Dönem'de yoğun olarak üretilen bu kandil formunun özellikle Doğu Akdeniz'de Rhodos, Lindos, Kıbrıs, Delos ve Tarsus'da ele geçen örneklerden çok

²⁰⁰ Arykanda Kandilleri, Yrd. Doç. Dr. Özlem Vapur tarafından lisans tezi olarak çalışılmıştır. Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen kandiller de tez kapsamındadır. Bu çalışmada tekrar ele alınan tapınak buluntularına ait bilgi ve çizimler Ö. Vapur'un tezinden alınmıştır. Kandillerin bilgi ve çizimlerini kullanmama izin verdiği için kendisine teşekkürlerimi sunarım.

²⁰¹ Howland 1958, 129-130, No 530.

²⁰² Howland 1958, 74-75.

²⁰³ Işık-Yılmaz 1989, 5, Res. 30.

²⁰⁴ Thompson 1933, 200, Res. L268.

²⁰⁵ Broneer tip 9 için bk.: Broneer 1930, 47-49, 143-144, Kat. No. 141-153. Iconomu tip 4 için bk.: Iconomu 1967, 8, Res. 7.10. Vessberg tip 3 için bk.: Vessberg 1953, 118, No. 814.

yaygın bir dağılıma sahip olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁶. Arykanda örneğiyle benzer örneklerin MÖ III. yy'da yaygın olarak üretildiği bilinmektedir²⁰⁷.

Helios Kutsal Alanı'nda yapılan sondaj çalışmasında ele geçen seramikler MÖ IV. yy sonuna ve MÖ III. yy başına tarihlendirilmektedir (Kat. No. 32-40, 51-52). Kutsal alanda ele geçen seramikler ise MÖ III. yy ve MÖ I. yy arasına tarihlendirilmektedir (Kat. 41-50).

2.1.1.4 Değerlendirme

2.1.1.4.1 Alan/Yer Seçimi

Vitruvius'a göre "*kent planlamasında cadde ve sokaklar belirlendikten sonra uygunluk ve yararlılık göz önünde bulundurularak tapınak ve diğer kamu yapılarının yer seçimi yapılmalıdır*"²⁰⁸. Yer seçimi konusunda Vitruvius, "*tapınaklar için kentin, özel koruması altında bulunduğu varsayılan tanrılarla, İupiter, İuno ve Minerva'nın alanları kentin büyük bir kısmını gören en yüksek yerinde olmalıdır*" şeklinde belirtmektedir²⁰⁹. Tomlinson, kutsal alan için belirli bir noktanın seçilme nedeninin değişken olabileceğini ve bu konunun çoğunlukla bilinmezlik taşıdığını ifade etmektedir²¹⁰. Dinsel uygulamaların yerine getirilebilmesi için ihtiyaç duyulan olgu, tanrıya ibadet için bir alanın ayrılması ve tanrının kent için önemi büyük etken olmalıdır. Hellen kentlerinin koruyucu tanrıları için bir kutsal alanın ayrılması gerekiyordu. Tapınakların yer seçimi ve sınırları konusunda Wycherley; "*Bütün kent tanrılara ya da belirli bir tanrıya aitti. Bir anlamda Atina kenti Athena'ya, Argos Hera'ya vb. sunulmuştu. Tanrı kenti korurdu, kent ise tanrıya aitti. Bir anlamda tanrının kutsal alanıydı ve tanrıya adanmıştı. Agorası gibi akropolisi de kutsaldı. Bir kentte bir ya da birkaç tapınak ile pek çok kutsal alan bulunmaktaydı. Kutsal alan oluşturmak için bir arazi parçasıyla tanrıya adanacak ya doğal ya da yapay bir işaret gerekirdi. Yerin kutsallığının bozulmadan korunması için sınırları yalın işaretlerle, sınır taşlarıyla belirtilir ya da daha*

²⁰⁶ Rhodos örnekleri için bk.: Kassab-Tezgör 1995, 78, No 188. Lindos örnekleri için bk.: Kassab-Tezgör 1995, 77-78, No. 185-187. Kıbrıs örnekleri için bk.: Vessberg 1953, 118, No. 9-14, Lev. 1. Delos örnekleri için bk.: Bruneau 1965, 21, No. 35. Tarsus örnekleri için bk.: Goldman-Jones 1950, 99, No. 66.

²⁰⁷ Benzer örnekler için bk.: Blinkenberg 1931, No. 3201; Vessberg 1953, 118, Tip 3; Bruneau 1965, No 193, 229; Catling 1972, 76-78; Kassab-Tezgör 1995, No.184-196.

²⁰⁸ Vitr. de Arch. I.VII.1.

²⁰⁹ Vitruvius'un diğer tanrıların kutsal alanları için aktarımları, "*Merkür forumunda veya İsis ile Serapis gibi emporiumunda; Apollon ve Bacchus tiyatrosunun yanında; Herkül gymnasium veya amphitiyatrosu bulunmayan topluluklarda circusun yanında; Mars kent dışında fakat eğitim sahası içinde; Venüs de aynı şekilde fakat limanda olmalıdır. Etrüks kâhinlerin bilim üzerine tezlerinde Venüs, Vulcan ve Mars'ın maketlerinin surlar dışında olmaları gerektiği yazılıdır. Böylece evli kadınlar ve delikanlılar kent içerisinde Venüs'e tapınma ayinlerinden etkilenerek günaha girmeyecekleri gibi yapılarda Vulcan'ın gücünü duvarların ötesinden çağıran dinsel ayinlerin ve kurban törenlerinin yaratacağı yangın korkusundan uzak olacaklardır. Tanrı Mars'a da surların dışında tapınıldığında kenti düşmanlardan ve savaş sırasındaki tehlikelerden korur. Ceres de kent dışında, halkın kurban adamak dışında hiçbir zaman uğramayacakları bir yerde olmalıdır. Burası dinin, saflığın ve iyi ahlakın koruması altında olması gerekiyor. Diğer tanrılara da kendilerine adanan kurbanların türüne göre uygun yerler ayrılmalıdır*" şeklindedir (Vitr. de Arch. I.VII.1-2).

²¹⁰ Tomlinson 2003, 72.

*etkileyici biçimde yanları çitle ya da duvarla çevrilirdi. Kült, kurallara uygun sürdürülecekse bir de sunak gerekirdi. Sunak ve sınır kutsal alanın asıl nitelikleriydi, belki tanrının bir heykeli dikilebilir, belki de bir tapınak yapılabildi*²¹¹ şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Arykanda kentinde akropoliste Ticaret Agorası'nın kuzeyinde bir üst terasta yer alan Helios Tapınağı için de öncelikle kent planlamasına uygun bir yer seçimi yapılmış olmalıdır.

Epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntulardan ve Pindaros'un aktarımından güneş tanrısı Helios'un Arykanda Kenti için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Büyük olasılıkla Helios veya Helios-Apollon, kentin koruyucu tanrısı/tanrıları olmalıdır. Bu nedenle Hellenistik Dönem'de Vitruvius'un da aktardığı gibi akropoliste kentin büyük kısmını gören kente hâkim yüksek bir noktada Helios Tapınağı için yer ayrılmıştır. Doğal topografya ve ızgara kent planına uyum sağlayan Helios Tapınağı, kuzey-güney doğrultulu ve cephesi güneye yönlendirilmiştir. Kent merkezinde konumlandırılmış olan tapınağın hemen güneyinde Ticaret Agorası ve hemen batısında da Prytaneion ve Bouleuterion gibi kamu yapıları yer almaktadır. Helios Tapınağı'nın bu konumu Lindos Akropolisi'ndeki Athena Tapınağı ile benzerlik göstermektedir²¹². Pedley, kutsal alanları yer seçimine göre doğadaki kutsal alanlar, kent kutsal alanları, kente gömülü kutsal alanlar, kent kenarındaki kutsal alanlar ve kırsal kutsal alanlar şeklinde sınıflandırmıştır²¹³. J. Pedley'in bu sınıflandırmasına göre kent merkezinde yer alan Helios Tapınağı, kent kutsal alanıdır. Tanrıya adanacak kutsal alan için bir yer belirlenmesiyle yerin kutsallığının bozulmadan korunması için sınırlar, sınır taşlarıyla belirtilirdi. Akdoğu Arca, "tapınak, temenos ve kutsal alan arazisi" olmak üzere üç tip sınır taşı olduğunu belirtmektedir²¹⁴. Yazıtlarda 'tanrının temenosunun sınırı' veya 'tanrının sınırı' şeklinde ifadelere rastlanmaktadır. Helios Tapınağı'nda ele geçen adak sunağı üzerindeki tanrının genitivus casus'lu Ηλίου (Helios'un) isimli yazıt, Helios'a ait bir temenosa veya tapınağa ilişkin sınır yazıtıdır (Kat. No. 59)²¹⁵. İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bu sınır yazıtı, Helios'a ait bir kutsal alanın varlığına işaret etmektedir²¹⁶.

2.1.1.4.2 Konumlandırma ve Temenos Duvarı

Stillwell, Hellas'da Klasik Dönem kutsal alanların konumlandırılması konusunda şu aşamaları sıralar; yüksek bir yer tercih edilmeli, temenos duvarı veya diğer yapılarla

²¹¹ Wycherley 2011, 113-115.

²¹² Lehmann 1954, 15-6, Fig. 1-2;

²¹³ Pedley 2005, 39-204.

²¹⁴ Akdoğu Arca 2008, 94. E. N. Akdoğu Arca, "Küçük Asya'nın Sınır Yazıtları" konulu doktora tez çalışması yapmıştır ve tez kapsamında Küçük Asya'daki tapınak sınır yazıtlarını da ayrıntılı olarak ele almıştır. Küçük Asya'daki tapınak sınır yazıtlarına ilişkin bk.: 2008, 199-245.

²¹⁵ Şahin 1994, 94-95, No. 88, Taf. 15.

²¹⁶ Küçük Asya'da, MÖ V. yy.'a tarihlendirilen en erken tapınak sınır yazıtı Erythrai kentinden bilinmektedir. Söz konusu bu en erken sınır yazıtı Ion formunda "οὔροç" sözcüğüyle belirtilmiştir (Akdoğu Arca 2008, 95).

çevrenmeli, kapıdan temenosa girildiğinde yapılar görülebilmeli ve son olarak da daima bir açıdan üç boyutlu görülebilmelidir²¹⁷. Stillwell'in bu tespitlerine uygun biçimde Helios Tapınağı da yüksek bir yerde, etrafı temenos duvarıyla çevrili ve daima bir açıdan üç boyutlu görülebilmektedir. Tapınağı sınırlayan ve çevreleyen temenos duvarı, kutsal alanı sınırlandırır. Kutsal alanın kuzeyi anakaya, batısı ve güneyi rektagonal ve trapezoidal teknikte kaliteli bir işçilik gösteren bosajlı blokların anakaya zemine oturtulması ile oluşturulan temenos duvarıyla çevrenmiştir (Plan 3-6, Lev. 11-17, Res. 30-35). Temenosun doğusunu, batısını ve güneyini sınırlandıran temenos duvarı, aynı zamanda coğrafi konumdan dolayı teras duvarı işlevine sahiptir. İlk kez MÖ V. yy'da uygulanan bosajlı ve rektagonal duvar örgü tekniği, MÖ IV. yy'da çok yaygın olarak görülmektedir²¹⁸. Daha çok dikdörtgen blokların satırlarının dörtkenarına uygulanan çerçeve de MÖ IV. yy'da ve Hellenistik Dönem'de görülmektedir. Duvar yüzeylerinde tekdüzelikten kurtulmak için yapılan bu uygulamayla duvarlara hareket verilmiştir. Yüzeyleri çerçevesel ve bosajlı bloklarla örülen duvar tekniği Gözetleme Kulesi'nin güney duvarının korunmuş olan üst üç sırasında ve Helios Kutsal Alanı'nın batı ve güney duvarında görülmektedir. MÖ IV. yy'ın en yaygın örgü tipini oluşturan bu duvar örgü tekniği, Lykia Bölgesi'nde Trysa²¹⁹, Avşar Tepe²²⁰, Hoyran²²¹, Büyük Avşar²²², Kırandağı Tepesi²²³, Kyaneai²²⁴, Trysa²²⁵, Tyberissos²²⁶, Sidyma²²⁷ ve Limyra²²⁸ Kentleri'nde görülmektedir. Helios Tapınağı temenos duvarları, özellikle Trysa Kenti'ndeki B, C ve F teras duvarlarıyla yakın benzerlik göstermektedir²²⁹. Marksteiner, Trysa'daki bu teras duvarlarını MÖ IV. yy'a tarihlendirilmektedir²³⁰. Helios Kutsal Alanı'nın duvarlarıyla paralel bölgedeki diğer söz konusu duvar örnekleri de MÖ IV. yy'a tarihlendirilmektedir. Lykia Bölgesi'nde yaygın olarak savunma sistemlerinde görülen daha

²¹⁷ Stillwell 1954, 3-8.

²¹⁸ Söz konusu bu duvar örgü tekniği ve blok işçiliğine dair en iyi örnekler Attika'da Eleutherai, Rhamnus, File, Peloponnesos'da Messene, Gortis, Megalopolis, Orkhomenos, Samikon ve Küçük Asya'da Notion, Kolophon, Priene ve Halikarnasos'dan bilinmektedir (Akarca 1998, 117).

²¹⁹ Teras duvarları planı, Dynastik konut F yapısının duvar örgüsü ve Hellenistik Dönem Tapınağı'nın duvar örgüsü için bk.: Marksteiner 2002, Abb. 8-9; Kolb 2008, 88, 194, Abb. 130, 269. Helios Tapınağı temenos duvarları, Trysa Heroon'unun satırları bosajlı ve çerçevesel duvar örgüsüyle de benzerlik göstermektedir. Heroon'un duvar örgüsünde bosajlar daha düzgün işlenmiştir (Marksteiner 2002, Abb. 46-49; Kolb 2008, 85, Abb. 124, 135). Ayrıca kentte

²²⁰ Kolb 2008, 41-42, Abb. 61.

²²¹ Kolb 2008, 99, Abb. 147.

²²² Kolb 2008, 148, Abb. 218.

²²³ Kolb 2008, 150, Abb. 222.

²²⁴ Kolb 2008, 170, Abb. 249.

²²⁵ Marksteiner 1989, 62-63, Abb. 15; Kolb 2008, 194, Abb. 269.

²²⁶ Marksteiner 1989, Abb. 20-21.

²²⁷ Marksteiner 1989, Abb. 27.

²²⁸ Marksteiner 1989, Abb. 4, 7, 9-10.

²²⁹ Marksteiner 2002, Abb. 12-14, Taf. 37, 40-42, 50.

²³⁰ Trysa'daki duvarların tarihlendirmesi için bk.: Marksteiner 2002, 75.

düzgün kesilmiş, dikdörtgen, satırları çerçevesi ve bosajlı bloklarla örülen duvar tekniği, Hellenistik Dönem'in tipik uygulaması olduğu anlaşılmaktadır²³¹.

2.1.1.4.3 Propylon

Arkaik Dönem'den beri kutsal alanlara girişler genellikle anıtsal propylonlar ile sağlanmıştır²³². Helios Kutsal Alanı'na giriş batısında yer alan propylon ile sağlanmaktadır (Plan 3-6). Propylonun yalnızca temel seviyesi korunmuş durumdadır ve üst yapısına dair herhangi bir yapı elemanı saptanmamıştır. Yapının korunmuş olan eşik taşı üzerindeki mil ve kilit yuvalarının yan yana aynı eksende olması, kapının iki kanattan oluştuğunu göstermektedir²³³. İçte ahşap kanatlar içeren kapı, dışta mil kilit yuvalarına göre ikiz kanatlı metal bir kapıya sahip olmalıdır²³⁴. Korunmuş olan bu eşik taşından dolayı propylonun tek geçitli in antis planlı olduğu anlaşılmaktadır (Lev. 18, Res. 36-37). Kutsal alana girişi sağlayan propylon, Pergamon Kenti'ndeki Demeter Tapınağı kutsal alanı²³⁵ ve Miletos Kenti'ndeki kuzey agoraya açılan Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen in antis planlı propylonlar²³⁶ ile benzerlik göstermektedir. Kutsal alanda ele geçen Dor başlığı (Kat. No. 1) ile yakın ölçülerde kentte toplam 10 başlık tespit edilmiştir. Bu başlıklardan dördünün propylona ait olma olasılığı yüksektir. Temenos alanında Ion kapısına ait kireçtaşı, iki fascialı bezemesiz lento ve söve blokları ele geçmiştir. Lento bloklarının derinliği ile propylon eşik taşı genişliği aynıdır (Kat. No. 12-13, Lev. 18, 51-52, Çiz. 12-13, Res 37). Bu nedenle alanda ele geçen lento ve söve blokları propylonun kapı blokları olmalıdır.

Etrafi temenos duvarlarıyla çevrili olan ve propylon yapısıyla giriş sağlanan kutsal alanda dört evre saptanmıştır (Plan 5). Bu evrelerden ilki anakaya kutsal alanları, ikincisi tapınak, üçüncüsü Tonoğlu Mezar, dördüncüsü Kireç Ocağı ve Geç Antik Çağ yapılaşmasıdır.

2.1.1.4.4 Birinci Evre

İki teras üzerine oturtulan kutsal alanın birinci evresinde alt terasta bir ve üst terasta iki anakaya kutsal alan yer almaktadır (Plan 5). Alt terasta yer alan anakaya kutsal alanın kuzeyinde yan yana iki adak nişi ve nişlerin hemen önünde anakaya tabanına oyularak yapılan

²³¹ Kolb 2008, 170, 174, 194, 212-213, 231, 282, Abb. 249, 254, 269, 282-283, 304, 326. Phaselis kenti ve teritoryumunda yapılan yüzey araştırması çalışmalarında da Tahtalı Dağı istikametinde Gökgür Alanı'nda savunma sistemine yönelik inşa edilen Hellenistik Kule tespit edilmiştir. Üç kattan fazla olduğu düşünülen Kule'nin korunmuş duvarı yaklaşık 5.0 m'dir. Kule, bosajlı çift sıra dikdörtgen bloklardan örülmüş bir duvar yapısına sahiptir (Arslan-Tüner Önen 2014, 294).

²³² Propylon yapılarının öncüleri Minos ve Miken mimarlığından bilinmektedir (Wycherley 2011, 118).

²³³ Varkıvanç 2008, 325.

²³⁴ Varkıvanç 2008, 328.

²³⁵ Demeter Kutsal alanı propylonunun planı için bk.: Bohtz 1981, Taf. 45. I. Attalos'un dul eşi Apollonis, temenos alanına anıtsal bir giriş olan propylonun inşa edilmesini sağlamıştır (Agelidis 2014, 392).

²³⁶ Kuzey Agora in antis planlı propylon için bk.: Gerkan-Rehm 1923.

bir adak çukuru bulunmaktadır (Lev. 37, Res. 62-63). Bu adak nişlerinden batıdaki üst kısmı kemer biçimli ve doğudaki niş ise haç şeklinde yapılmıştır. Haç şeklindeki nişin anakaya anıtlarında motif olarak kullanılan örnekleri Phrygia Bölgesi'ndeki kaya anıtlarında görülmektedir²³⁷. Üst terasta yer alan anakaya kutsal alandan ilki tapınağın kuzeyinde tapınak ile aynı eksende anakayaya oyulmuş üst kısmı üçgen alınlıklı bir niştir (Lev. 25-27, Res. 48). İkincisi ise tapınağın batısında ve propylonun kuzeyini sınırlandıran duvarın kuzeyinde anakaya duvara oyularak oluşturulan üst kısmı kemer biçimli sığ bir niştir (Lev. 24-26, Res. 46-47)²³⁸. Birinci evreye dair tanrı/tanrıçaya ulaşmayı sembolize eden anakaya yüzeyine oyulmuş söz konusu bu nişlerden oluşan kutsal alanın tarihi hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Küçük Asya'da Prehistorik Dönem'lerden itibaren kutsal kabul edilen dağ ve kayalıklar Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'nde de kutsal kabul edilmeye devam etmiştir²³⁹. Özellikle Urartu'da ve Phrygia Bölgesi'nde rastlanan "Kaya Kutsal Alanları" yaygın olarak görülen açık hava tapınım alanlarıdır²⁴⁰. F. Işık, açık hava kaya kutsal alanlarının Lykia Bölgesi'ne anakayaya oyulmuş nişler, basamaklı sunaklar ve sunu çanakları şeklinde Phrygia etkisiyle girdiğini ifade etmektedir²⁴¹. Çoğunlukla toprağın bereketi ve ölen kişilerin ruhları için tanrılara duaların yapıldığı, adakların ve kurbanların sunulduğu bu tapınım alanlarının ilk çağ insanın inanç sisteminde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır²⁴².

2.1.1.4.5 İkinci Evre

Arykanda Kenti'nde Helios Kutsal Alanı'nın birinci evresinde yer alan anakaya üzerindeki kaya işçilikleri kentteki eski kültürlerin en erken kalıntıları olmalıdır; ikinci kullanım evresinde ise bu alana bir tapınak inşa edilmiştir. Tapınağın, güneydoğu ve kuzeyindeki anakaya kutsal alanları ile orantılı, uyumlu ve simetrik bir eksene göre konumlandırılmış olduğu anlaşılmaktadır (Plan 3-6). Bu amaçla tapınağın kutsal alanın tam merkezine değil, batıya doğru kaydırılarak inşa edildiği görülmektedir. Bu konuda Wycherley, "*Eski kutsal alanlar, gösterişli yeni yapı tasarımları hazırlayan mimarlar için sorun olabiliyordu. Atina Akropolisinde çok sayıda geleneksel kutsal alanla MÖ V. yy'ın yeni yapıları arasındaki*

²³⁷ Kaya Anıtları'ndaki haç motifi için bk.: Sivas 1999, 60, 91, 142-143, Şek. 25, Lev. 10 a-b, 11 a-b, 18, 20, 23, 91, 92b, 93, 103b, 105.

²³⁸ Özellikle Phrygia Bölgesi'nde yaygın olarak görülen anakayaya oyulmuş nişler için bk.: Haspels 1971; Çapar 1978; Işık 1999; Sivas 1999.

²³⁹ Şimşek-Sezgin 2011, 40. Pessinus Kybele Tapınağı için bk.: Devreker-Vermeulen 1995, 453-474, 466, Fig. 1.

²⁴⁰ Urartu, Phrygia ve Lykia Bölgeleri'nde açık hava kaya anıtları için bk.: Çevik 2003, 233-246, Lev. 43-45. Lykaonia Bölgesi'ndeki açık hava kutsal alanları için bk.: Baldıran-Söğüt 2010, Fig. 1-14.

²⁴¹ Işık 2010a, 78; Işık 2010b, 113.

²⁴² Sivas 2002, 343.

*bağlantılar özenli uyarlamalar gerektirmişti. Bu ayarlamalar sonucunda eski ile yeninin ilginç bir şekilde yan yana getirildiğini*²⁴³ ifade etmektedir. Helios Tapınağı'nın kendisinden önceki anakaya kutsal alanlarla uyumlu bir şekilde inşa edilmesi, anakaya kutsal alanların daha sonraki dönemlerde de kutsallığını sürdürdüğünü göstermektedir. *"Kutsallıkları Hellen öncesine kadar giden yerlerde bazı kutsal alanlar vardı. Hellenler eski kutsal alanları benimsemişler; eski tanrılara olasılıkla birer niş ayırmışlar; sonra da kutsal alanlara Hellen tanrılarını yerleştirerek bu alanları kendilerine özgü biçimde geliştirmişlerdi. Bir yer bir kez kutsal sayıldı mı, artık oranın kutsallığına sıkıca sarılındı"*²⁴⁴. Bu tür köklü inançlar, Hristiyanlığın egemen olduğu dönemlerde bile varlığını korumuştur²⁴⁵.

Yukarıda kısaca değinildiği gibi dört evreli bir kullanıma sahip olan kutsal alanın ikinci evresinde söz konusu alana bir tapınak inşa edilmiştir (Plan 5). Değerlendirme bölümünün girişinde söz edildiği gibi tapınak inşa edilmeden önce ilk olarak alan/arazi seçimi yapılmış ve sınırları belirlenmiş olmalıdır. Sonrasında kendisinden önce yani birinci evrede var olan kutsal alanların kutsallığını bozmayacak şekilde tapınağın boyutları hesaplanarak plan oluşturulmuştur. Yapılan bu hesaplamalarla oluşturulan plan doğrultusunda tapınağın temel yapısının hazırlıklarına geçilmiştir. Tapınakların temelleri ve alt yapıları konusunda Vitruvius'un belirttiği kurallar şöyledir: *"Bu yapıların temelleri, bulunabilirse sağlam zemine kazılıp, yapının büyüklüğünün gerektirdiği ölçüde derine inmeli ve tümü mümkün olduğu kadar sağlam yapılmalıdır. Sağlam zeminin bulunmadığı, derinlere kadar gevşek toprak veya bataklık bulunan durumlarda, toprak kazılarak temizlenmeli ve yanık kızılâğaç, zeytin veya meşeden oluşan kazıklar kullanılarak zemin hazırlanmalıdır. Yer üstünde, sütunların altına öngörülen sütun kalınlığının yarısı kadar fazlalıkta duvarlar yapılmalı ki alttaki üstekinden daha sağlam olabilsin. Bu nedenle, bunlara stereobate denir, çünkü yükü taşırlar. Duvarların kalınlığı yer üstünde de aynı şekilde korunarak aralarındaki boşluklar, ayrı durmalarını sağlamak için kapatılmalı veya sıkıştırılmış toprakla doldurulmalıdır"*²⁴⁶. Vitruvius'un belirttiği kurallara göre Helios Tapınağı'nın temeli ve altyapısı için de anakayanın zemin olarak kullanılmasıyla sağlam alt yapı oluşturulduğu görülmektedir. Helios Tapınağı için yapılan bu uygulamada, stereobate seviyesine kadar kuzeyden güneye bir kısmı anakayanın tıraşlanması ile ve bir kısmı ise kabaca yontulmuş kireçtaşı rektagonal temel bloklarının kullanılması ile alt yapı hazırlanmıştır. Tapınağın stereobate seviyesine kadar altyapısı ve zemini hazırlandıktan sonra üst yapıya dair ilk olarak krepidoması eklenmiştir. Krepidoma iki

²⁴³ Wycherley 2011, 115-117.

²⁴⁴ Wycherley 2011, 114-115.

²⁴⁵ Şimşek 2009, 680.

²⁴⁶ Vit. de Arch. III. IV.1-2.

basamaklı olarak inşa edilmiştir (Lev. 39-41, 43-45, Res. 66-67, 70). Fakat Vitruvius'a göre tapınakların krepidoması "Her zaman tek sayı olacak şekilde düzenlenmelidir"²⁴⁷. Ü. Serdaroğlu da Dor düzenindeki tapınakların genellikle 3 basamaklı olduğunu ifade etmektedir²⁴⁸. Dor düzeninde iki basamaklı yapılan Helios Tapınağı gibi Küçük Asya'daki Assos Athena Polias Tapınağı²⁴⁹, Pergamon Athena Tapınağı²⁵⁰ Herakleia Athena Latmia Tapınağı²⁵¹, Kaunos Dor Tapınağı²⁵², Sura Apollon Surlus Tapınağı²⁵³ ve Lyrbe-Seleukeia Dor Tapınağı²⁵⁴ bu kurala uymamaktadır. Vitruvius aynı zamanda krepidomayı oluşturan basamakların genişliğinin 1,5 ayaktan az, iki ayaktan fazla yapılmaması gerektiğini ifade etmektedir²⁵⁵. Fakat Helios Tapınağı'nın basamaklarının yaklaşık 1 ayak olan genişliği Vitruvius'un kuralına uymamaktadır. Krepidomanın iki basamaklı olması ve basamak genişlik kurallarına uymaması tapınağın inşa edileceği alanın darlığı ile ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

Tapınağın krepidomasından sonra gelen aynı malzeme ve işçiliğe sahip stylobat bloklarının batıda 3,79 m uzunluğundaki beş bloğu ve kuzeyde 3,57 m uzunluğundaki dört bloğu korunmuş durumdadır (Plan 3-6). Korunmuş olan stylobat bloklarının sathlarının alt kısmında 0,05 m yüksekliğinde ve 0,02 m derinliğinde bezemesiz sığ bir çerçeve yer almaktadır (Lev. 41, Res. 67). Benzer uygulama Side Dionysos Tapınağı, Kos A Tapınağı ve Rhodos Apollon Tapınağı'nın krepidoma bloklarında da görülmektedir²⁵⁶. Bu tapınaklardaki ve Arykanda örneğindeki süsleme çerçevesinin ölçüleri de birbirlerine yakındır²⁵⁷.

2.1.1.4.6 Restitüsyon

Tapınağın sütunların oturduğu stylobat yüzeyi 6,40x9,40 m ölçülerinde ve uzunluğunun genişliğine oranı 1/1,4'tür (Plan 3-6). Stylobat yüzeyini oluşturan bloklar üzerindeki dikey bağlama yuvalarından (dübel yuvaları) tapınağın üç tarafının duvarlarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır²⁵⁸. Önde anta uçlarına denk gelen zivana yuvalarının yerleşebileceği bloklar eksiktir. Bu nedenle tapınak planı için prostylos veya templum in antis

²⁴⁷ Vitr. de Arch. III. IV.4.

²⁴⁸ Serdaroğlu 2004, 146.

²⁴⁹ Serdaroğlu 2005, 87.

²⁵⁰ Radt 2002, 165.

²⁵¹ Serdaroğlu 2004, 150.

²⁵² Serdaroğlu 2004, 43.

²⁵³ Borchhardt 1975,79; Brandt-Kolb 2005, 113.

²⁵⁴ İnan 1998, 69-71.

²⁵⁵ Vitr. de Arch. III. IV.4. Antik Çağ'da Hellen ve Romalılar tarafından kullanılan uzunluk ölçüsü ayaktır (Pedes). Attika'da 1 ayak: 0,308 m ve Roma'da 0,297 m'dir (Tekçam 2007, 28).

²⁵⁶ Side Dionysos Tapınağı için bk.: Büyükolancı 2008, 273. Kos A Tapınağı için bk.: Schazmann 1932, 7.

²⁵⁷ Kos A Tapınağı'nda birinci basamakta yükseklik 0,05 m, derinlik ise 0,032 m ve ikinci basamakta yükseklik 0,032 m, derinlik 0,008 m'dir.

²⁵⁸ Dikey bağlama yuvaları için bk.: Bingöl 2012, 224-228.

olarak iki temel plan önerisi getirilebilir. Ayrıca tapınağın stylobat seviyesinden sonraki üst yapısının cephe düzeni konusunda bilgi verebilecek çok az sayıda mimari eleman günümüze kadar ulaşmıştır. Tapınağın temenosunda ele geçen Dor başlığı, arşitrav parçası ve iki tiriglif parçasından oluşan bu mimari elemanlar tapınağın Dor düzeninde olması gerektiğini düşündürmesi açısından oldukça önemlidir²⁵⁹. Temenosda ele geçen söz konusu bu yapı elemanlarından özellikle abakus genişliği 0,44x0,44 m olan Dor sütun başlığının tapınağa ait olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda öncelikle Dor sütun başlığı ve triglif bloğunun ölçülerinden yola çıkılarak hesaplamaları yapılmıştır (Kat. No. 1-3). Sonrasında tapınağın stylobatından yola çıkılarak öncelikle Vitruvius'un aktardığı sütun aralıkları ve sütun oranlarının nasıl olması gerektiği konusundaki kurallarına göre hesaplamalar yapılmıştır. Sütun aralıklarına ve oranlarına göre Helios Tapınağı'nın stylobatı üzerinden yapılan hesaplamalar, tapınağın Vitruvius'un sütun aralıkları ve yüksekliklerini temel alan beş düzen içinden 'eustylos' düzenine dâhil olduğunu göstermektedir²⁶⁰. Bir tapınağın tasarımı bakışma dayanır. Vitruvius, "*Mimar bakışım ilkelerini titizlikle gözetmelidir. Bu ilkeler orantıya bağlıdır. Orantı bir yapının öğeleri arasında bulunan ve tümünün birim olarak belirlenen belli bir öğeye göre uygunluğudur. Bakışım ve orantı olmadan hiçbir tapınağın tasarım ilkelerinin belirlenemeyeceğini*" belirtir²⁶¹. Tapınak tasarımlarında bakışım ve orantı için mükemmel sayı olarak 10 ve 6 kullanılmıştır. MÖ II. yy'a tarihlendirilen Lagina Hekate Tapınağı'nda eustylosdan fazla, diastylosdan az olan oranlamalarla mimarın her iki stili ortalamaya çalıştığı anlaşılmaktadır²⁶². Büyüközer, Lagina Hekate Tapınağı'nın matematiksel oranları üzerine yaptığı çalışmasıyla tapınakta altın oran/ideal modül olarak 6'nın kullanıldığını saptamıştır²⁶³. Arykanda Helios Tapınağı'nda ise altın oran/ideal modül olarak 10 rakamının ve eustylos düzeninin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Vitruvius'a göre eustylos düzeninin kuralı²⁶⁴:

- 1) *Sütun aralıkları 2 tam ve dörtte bir sütun kalınlığında ve ortadaki sütunların aralıkları 3 sütun kalınlığında olmalı.*
- 2) *Bu düzenin kuralı, eğer tetrastylos inşa edilecekse; öncelikle stylobat ön genişliği 11,5 kısma bölünerek 1 modül alınmalı.*

²⁵⁹ Bayburtluoğlu 2003a, 66.

²⁶⁰ "Sütunları birbirine yakın olan Pycnostylos, sütun aralıkları biraz daha açık olan Systylos, daha da açık olan Diastylos, gereğin fazla açık olan Araeostylos ve aralıkları doğru olarak düzenlenen Eustylos" şeklinde 5 tapınak sınıfı olduğunu belirtmektedir (Vitr. de Arch. III. III.1).

²⁶¹ Vitr. de Arch. III. I.1.

²⁶² Büyüközer 2006, 37.

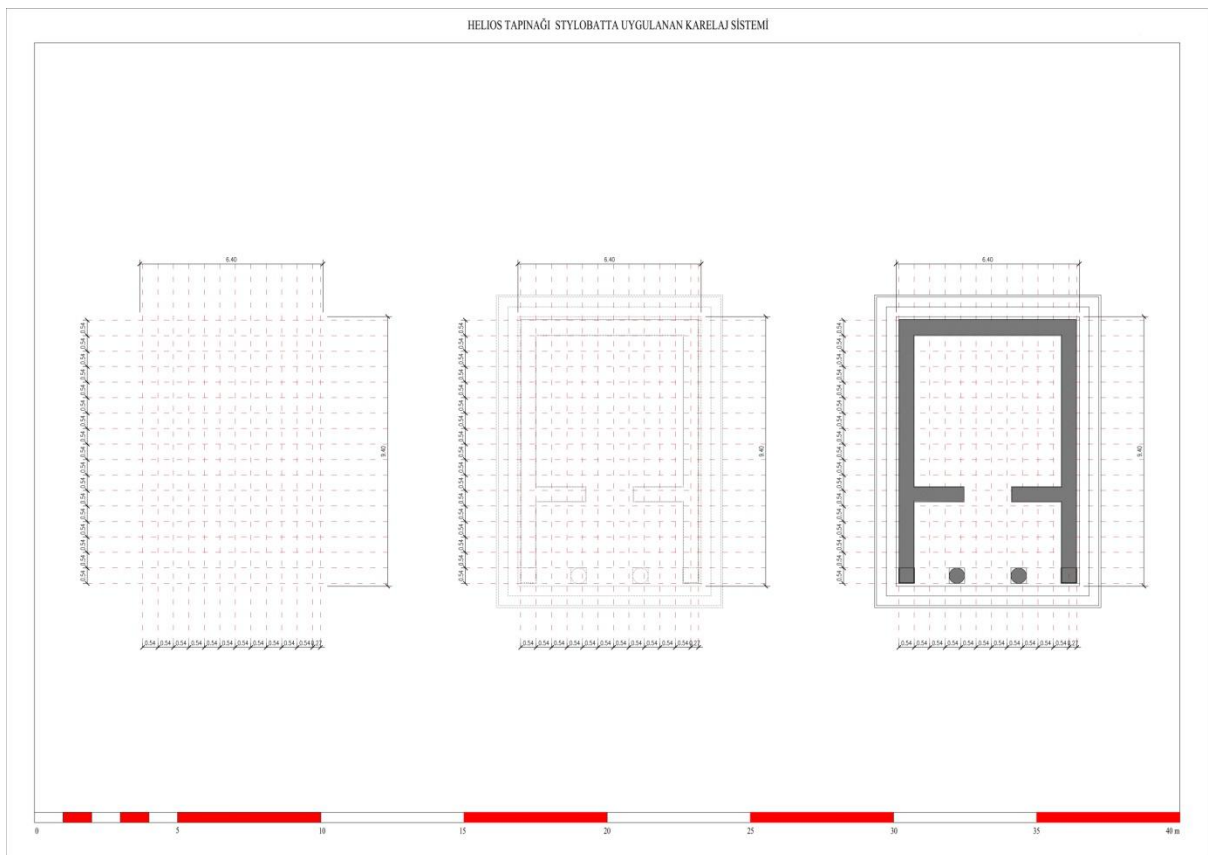
²⁶³ Büyüközer 2006.

²⁶⁴ Vitr. de Arch. III. III.7.

3) Sütun kalınlığı 1 modül, sütun aralıkları 2 tam 1 çeyrek modül, ortadaki sütunların aralığı 3 tam modül olmalıdır.

Bu kurala göre Helios Tapınağı için yapılan hesaplamalar:

- 1) 6,40 m ölçülerindeki stylobat ön genişliğinden kenarlardaki izlere dayanarak doğu ve batı uçlardan toplamı 0,18 m olan mesafe çıkartılarak 6,22 m bulunmuş ve bu ön genişlik 11,5'e bölünmüştür. Çıkan sonuç 54,0 m (1 modül).
- 2) Sütun kalınlığı 54,0 m (1 modül).
- 3) Sütun aralıkları 1,215 m (2 tam 1 çeyrek modül).
- 4) Ortadaki sütunların aralığı 1,62 m (3 modül).

Şekil 2.1 Helios Tapınağı Stylobatında Uygulanan Karelaç Sistemi

Stylobat ön genişliği ve Dor sütun başlığı üzerinden yapılan sütun aralıkları ve sütun oranları kuralına göre tapınağın stylobat ön genişliği karelaçlara ayrılarak plan elemanlarının her birinin bu karelaçların kesişme noktalarına yerleştirilmesinde, Vitruvius tarafından tanımlanan modüler sisteme bağlı kalındığı saptanmıştır (Plan 9, Şekil 1). Modüler sisteme göre yapılan bu hesaplamalar başlığın tapınağa ait olduğunu ve tapınağın da Dor düzeninde anteler arasında templum in antis veya prostylos planlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca temenos alanında ele geçen arşitrav ve triglif bloğu parçasının ölçüleri yapılan hesaplamalarla

örtüşmektedir. Bu birimin saptanmasıyla tüm diğer üst kısımlar bu birime göre hesaplanarak belirlenmiştir.

Vitruvius'un ideal oranlarına dayanan Helios Tapınağı'nın Dor düzeni için yapılan hesaplaması sonucunda;

- 1) Stylobat ön genişliği $6,40/27=0,237$ m (1 modül).
- 2) Sütun kalınlığı 0,474 m (2 modül).
- 3) Sütun yüksekliği başlıkla birlikte 3,318 m (14 modül)
- 4) Başlık yüksekliği 0,237 m (1 modül).
- 5) Başlık genişliği 0,513 m (2 tam 6'da 1 modül).
- 6) Arşitrav yüksekliği taenia ile birlikte 0,237 m (1 modül).
- 7) Taenialar regularlarla birlikte 0,0395 m (6'da 1 modül).
- 8) Triglif-metop yüksekliği 0,3555 m (1.5 modül).
- 9) Triglif genişliği 0,237 m (1 modül).
- 10) Her glif ölçüsü 0,0395 m (6'da 1 modül).
- 11) Triglif-metop üzerine gelen mutulus ve mutuli guttaeler 0,0395 m (6'da 1 modül).
- 12) Geison 0,1185 m (yarım modül).
- 13) "*Arşitravın üzerine gelen metoplar, köşelerdeki sütunlarla orta sütunların arasına ikişer ve ortadaki iki sütun arasına ise üçer tane gelecek şekilde yerleştirilmelidir*"²⁶⁵.

Vitruvius'a göre Helios Tapınağı'nın Dor düzeni için stylobat ön genişliği üzerinden yapılan bu hesaplamalarla Dor başlığı, arşitrav parçası ve triglif-metop bloğu parçası üzerinden yapılan hesaplamalar aynı sonuçları vermektedir. Bu doğrultuda tapınağın Dor düzeninde bir cepheye ve templum in antis veya prostylos plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bu cepheye ait olduğu düşünülen, tapınağın hemen güneyindeki dükkânlarda iki, bouleuterionun ikinci evresinde devşirme malzeme olarak kullanılan bir ve tapınağın doğusundaki konutlarda bir Dor sütun başlığı tespit edilmiştir²⁶⁶. Bu Dor sütun başlıkları hemen hemen tapınağın temenosunda ele geçen başlıkla aynı ölçülerdedir. Bu nedenle söz konusu bu başlıklar da tapınağa ve propylona ait olabileceği öne sürülebilir. Tapınağın planı ve düzeninden sonra stylobat yüzeyine kadar korunmuş olan izlerden pronaos ve naosu da saptanmaya çalışılmıştır. Tapınağın korunmuş olan stylobat düzeyindeki izler dikkate alındığında pronaosu, kapının olduğu duvara kadar 2,87 m derinliğinde, 5,17 m genişliğinde ve naosu ise 5,26 m derinliğinde, 5,17 m genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Vitruvius'a

²⁶⁵ Dor düzeni kuralları için bk.: Vit. de Arch. IV. III.4-6.

²⁶⁶ Akropolis dışında kentin Geç Antik Çağ Mahallesi olarak adlandırılan alanda da dağınık olarak 4 adet daha Dor başlığı tespit edilmiştir. Bu başlıklarda yapılan hesaplamalar doğrultusunda tapınağa ait olarak düşünülen Dor başlıklarıyla yakın ölçülerdedir.

göre, *pronaos* ve *naos* oranlaması "*tapınağın uzunluğu, genişliğinin iki katı olacak şekilde ayarlanır; naosun kendisinin uzunluğu ise kapıların bulunduğu duvarla birlikte genişliğinden dörtte bir oranından fazla olması gerektiğini*" belirtir²⁶⁷. Fakat *pronaos* ve *naosun* oranlaması için 6,40x9,40 m ölçülerindeki Arykanda Helios Tapınağı Vitruvius'un oranlamasına uymamaktadır. Bunun nedeni de olasılıkla tapınağın inşa edildiği alanın darlığıyla ilişkili olmalıdır. Helios Tapınağı'nın 5,17x5,26 m ölçülerinde kareye yakın bir *naosa* ve 2,84x5,17 m ölçülerinde bir *pronaosa* sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu boyutlarıyla Helios Tapınağı'na en yakın benzer örnek 5,20x5,20 m ölçülerinde kareye yakın bir *naosa* ve 3,12x5,20 m derinliğinde bir *pronaosa* sahip 6,70x9,70 m ölçülerindeki Aigai Demeter-Kore Tapınağı'dır²⁶⁸. Bir diğer yakın örnek, 6,78x9,60 m ölçülerinde bir alana oturtulan yaklaşık 6,10x6,00 m ölçülerinde kareye yakın bir *naosa* ve 2,50x6,00 m derinliğinde bir *pronaosa* sahip Kaunos Teras Tapınağı'dır²⁶⁹. Aynı zamanda Hellenistik Dönem tapınakları içinde genişliğinin uzunluğuna oranı 1/1.40 olan Helios Tapınağı'nın en yakın benzer örneği de 1/1,45 oranında olan Aigai Demeter-Kore Tapınağı'dır²⁷⁰. Helios Tapınağı'nın 5,17x5,26 m ölçülerindeki *naosuna* geçiş, kısmen korunmuş olan izlerden anlaşıldığı kadarıyla yaklaşık 1,65 m genişliğindeki kapıdan sağlanmaktadır. Benzer şekilde Aigai Demeter-Kore Tapınağı'nda da *pronaos*tan *naosa* geçiş, 3,29 m yüksekliğe ve yaklaşık 1,60 m genişliğe sahip bir kapıdan sağlanmaktadır²⁷¹. Üst yapı ve ön cephe düzenlemesinden sonra kuzey-güney doğrultulu konumlandırılan Helios Tapınağı'nın cephesi güneye yönlendirilmiştir.

Vitruvius tapınakların baktığı yönü, "*sınırlayıcı nedenlerin bulunmadığı ve seçimin serbest olduğu durumlarda tapınaktaki heykelin gökyüzünün batı tarafını görmesi gerektiği ilkesine göre saptanması veya arazinin konumu buna olanak sağlamıyorsa tapınaktan kentin en iyi görülebileceği şekilde değiştirilmelidir. Kamu yolları üzerinde bulunan tapınakların da geçenlerin onları görebileceği ve bağlılıklarını sunabileceği biçimde düzenlenmesi gerektiğini*"²⁷² belirtmektedir. Arazinin topografik konumuna bağlı olarak Helios Tapınağı'nın cephesi de en iyi görülebileceği güney yönüne bakmaktadır. Aynı zamanda hemen güneyindeki Ticaret Agora'sına gelenlerin de tapınağı görebilecekleri bir konumdadır. Klasik Hellen tapınaklarının cephesi genellikle doğuya bakmaktadır. Helios Tapınağı'nın güneye bakması öncelikle topografik gereklilikten ve aynı zamanda gün boyu ışık alan bir konumda olması muhtemelen kült ile ilişkili olmalıdır. Tapınakların konumlandırılmasında

²⁶⁷ Vitr. *de Arch.* IV. IV.1.

²⁶⁸ Bohn-Schuchhardt 1889, 52; Tül 1995, 30.

²⁶⁹ Ögün 1968, 124, Res. 17; Ögün-Işık 2001, 88. Serdaroğlu 2004, 40.

²⁷⁰ Serdaroğlu 2004, 154.

²⁷¹ Aigai Demeter-Kore Tapınağı'nın *naosuna* geçişi sağlayan kapısının genişliği de söve ve kiriş bloklarından hesaplanmıştır (Bohn-Schuchhardt 1889, 52).

²⁷² Vitr. *de Arch.* IV. V. 1-2.

öncelikle topografya, sonrasında cephelerinin kamu yapılarına yönlendirilmiş olması ve kültlerin etkisi oldukça önemlidir²⁷³. Vitruvius'un konumlandırma kurallarına göre tüm bu özellikleri barındıran Helios Tapınağı, antik mimarlık ilkelerine uygun günümüze ulaşmış tapınaklardan biri olma özelliğine sahiptir. Helios Tapınağı'na benzer şekilde kuzey-güney doğrultulu konumlandırılan Aigai Demeter-Kore Tapınağı'nın da cephesi güneye, tiyatronun ve agoranın bulunduğu yöne bakmaktadır²⁷⁴. Ayrıca Herakleia Athena Latmia Tapınağı ve Lindos Akropolisi'ndeki Athena Tapınağı'nın da cephelerinin kamu yapılarına yönlendirilmiş olmaları ile benzerlik göstermektedir²⁷⁵.

Tapınağın önünde anta uçlarına denk gelen zıvana yuvalarının yerleşebileceği blokların eksik olması nedeniyle stylobat ve kutsal alanda ele geçen mimari elemanların Vitruvius'un kurallarına göre oranlarının hesaplanmasıyla planı ve düzeni saptanmaya çalışılmıştır. Buna dayanarak tapınak planı için iki temel öneri getirilmiştir. Önerilerden birincisi prostylos ve ikincisi templum in antis planıdır. Her iki planda Vitruvius'un oran kurallarına uymaktadır. Fakat prostylos plan önerisine naos ve pronaosun oranları uymamaktadır. Pronaos ve naos oranları templum in antis plan oranına uymaktadır. Ayrıca stylobat ölçüleriyle Helios Tapınağı'nın en yakın benzer örneği olan Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen templum in antis planlı Dor düzenindeki Aigai Demeter-Kore Tapınağı ve Kaunos Teras Tapınağı plan olarak dikkate alınmalıdır. Boyut olarak yakın bu iki tapınak ile Helios Tapınağı'nın pronaos ve naos oranlarına göre templum in antis plan önerisi daha kabul edilebilir görünmektedir. Bu doğrultuda yapılan oran hesaplamaları ve karşılaştırma örnekleri ile tapınağın Dor düzeninde bir cepheye sahip eustylos düzeninde templum in antis planlı olduğu önerilir.

Kutsal alanın ikinci evresinde inşa edilen tapınağa ait bir sunağa dair hiçbir iz tespit edilmemiştir. Vitruvius'a göre "*sunaklar doğuya bakmalı ve her zaman dua edenlerle kurban adayanların yukarıya, tanrıya doğru bakabilmeleri için tapınak içindeki heykellerden daha aşağıda yer almalıdırlar. Her biri kendi tanrısına göre düzenlendiğinden farklı yükseklikte olurlar. Yükseklikleri şöyle ayarlanmalıdır. Iupiter ve tüm gök tanrıları için mümkün olduğu kadar yüksekte, Vesta ve Toprak Ana için alçakta yapılmalıdırlar*"²⁷⁶. F. Işık, tapınak yapılarıyla bir arada olan kaya sunaklarının aynı zamanda tapınağın sunağı olma işlevine

²⁷³ Kültle ilişkili olarak Artemis Tapınakları'nın cephelerinin batıya yönlendirilmesi Artemis Tapınakları'nda görülen ortak bir özelliktir. Örneğin Sardeis Artemis Tapınağı için bk.: Dinsmoor 1950, 228; Ephesos Artemis Tapınağı için bk.: Bammer-Muss 2010, 39; Magnesia Artemis Tapınağı için bk.: Lawrence 1996, 163.

²⁷⁴ Bohn-Schuchhardt 1889, 45, Res. 40.

²⁷⁵ Lehmann 1954, 15-16, Fig. 1-2.

²⁷⁶ Vit. de Arch. IV. IX.

sahip olabileceğini ifade etmektedir²⁷⁷. Buna dayanarak Helios Tapınağı'nın güneydoğusu, kuzeyi ve kuzeybatısındaki birinci evredeki anakayaya oyulmuş nişler ikinci evrede inşa edilen tapınağın sunağı olma işlevinde kullanılmış olabileceğini düşündürebilir.

2.1.1.4.7 Tarihlendirme

Kentte MÖ IV. yy ve öncesine giden mimari izlere rastlanmazken, bu tarihe önerilebilecek kentin dışındaki kaya mezarları ve belki onlarla çağdaş kentin içindeki kaya nişleri ve kaya sunakları MÖ IV. yy ve belki de öncesindeki erken evreye dair kalıntılardır. Kutsal alanın ikinci evresinde alana Helios Tapınağı inşa edilmiştir. Kutsal alanda yapılan kazı ve sondaj çalışmaları sonucu, yapının inşa dönemine yönelik daha aydınlatıcı bir takım arkeolojik veriler bulunmuştur. Bu veriler temenos duvarları, mimari elemanlar ve seramiklerdir. Tapınağın tarihlendirilmesi için öncelikle temenos duvarları dikkate alınmıştır. Helios Kutsal Alanı'nın duvarları, Marksteiner tarafından en erken MÖ IV. yy'a tarihlendirilen Trysa ve Hoyran duvarlarıyla en yakın benzer işçiliğe sahiptir. Helios Kutsal Alanı'nda yapılan sondaj çalışmasında ele geçen Attik seramikler yardımıyla temenos duvarları MÖ IV. yy sonu ve MÖ III. yy başına tarihlendirilmiştir²⁷⁸. Temenos duvarlarından sonra kutsal alanda ele geçen Dor sütun başlığı, triglif parçaları, antefiks, kalypterler ve seramikler yardımı ile tapınağın inşa evresi hakkında bilgiler edinilebilmektedir. Tapınağa ait olduğu saptanan Dor sütun başlığı en erken MÖ IV. yy'ın üçüncü çeyreğine veya sonuna, triglif-metop bloğu parçası ve antefiks Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir²⁷⁹. Bayraklı pişmiş toprak kalypterleri ile aynı profile sahip kireçtaşı kalypterler MÖ IV. yy'a²⁸⁰ ve kutsal alanda yapılan sondaj çalışmasında ele geçen siyah firnisli ithal Attik seramikler MÖ IV. yy sonu ve MÖ III. yy başına tarihlendirilmektedir (Kat. No. 32-40). Kutsal alanın ikinci evresinde inşa edilen tapınağın inşa tarihi, temenos duvarları, mimari elemanlar ve seramiklerden anlaşıldığı üzere MÖ IV. yy sonu III. yy başı olmalıdır.

Helios Kutsal Alanı'nda 1990 ve 1991 yılında yapılan çalışmalarda toplam yirmi üç sikke ele geçmiştir²⁸¹. Bu sikkelerden üçü 1991 yılında temenosun güneydoğusunda tapınağın temelene kadar inen sondaj çalışmasında bulunmuştur. Bu sondaj çalışmasında sikkelerle birlikte aynı zamanda MÖ IV. yy sonuna tarihlendirilen Attik seramik parçaları ele geçmiştir.

²⁷⁷ F. Işık, bu duruma örnek olarak Asarcık'ta birkaç sunu işlevli açık hava Kaya Tapınağı'nın kuzey bitişiğinde ve onunla organik bütünlük içinde konumlanan 9,00x4,50 m boyutundaki dikdörtgen yapı kalıntısının ancak bir tapınak olabileceğini belirtmektedir (Işık 2010b, 114, Res. 15, 24-29, 31, 33, 36).

²⁷⁸ Trysa'daki duvarların tarihlendirmesi için bk.: Marksteiner 2002, 75, Abb. 12-14, Taf. 37, 40-42, 50.

²⁷⁹ F. Rumscheid'in Anadolu'daki Dorik yapıları da değerlendirdiği çalışmasında bu başlık tipi 14 grup altında değerlendirilmiştir (1994, 304, dn. 346).

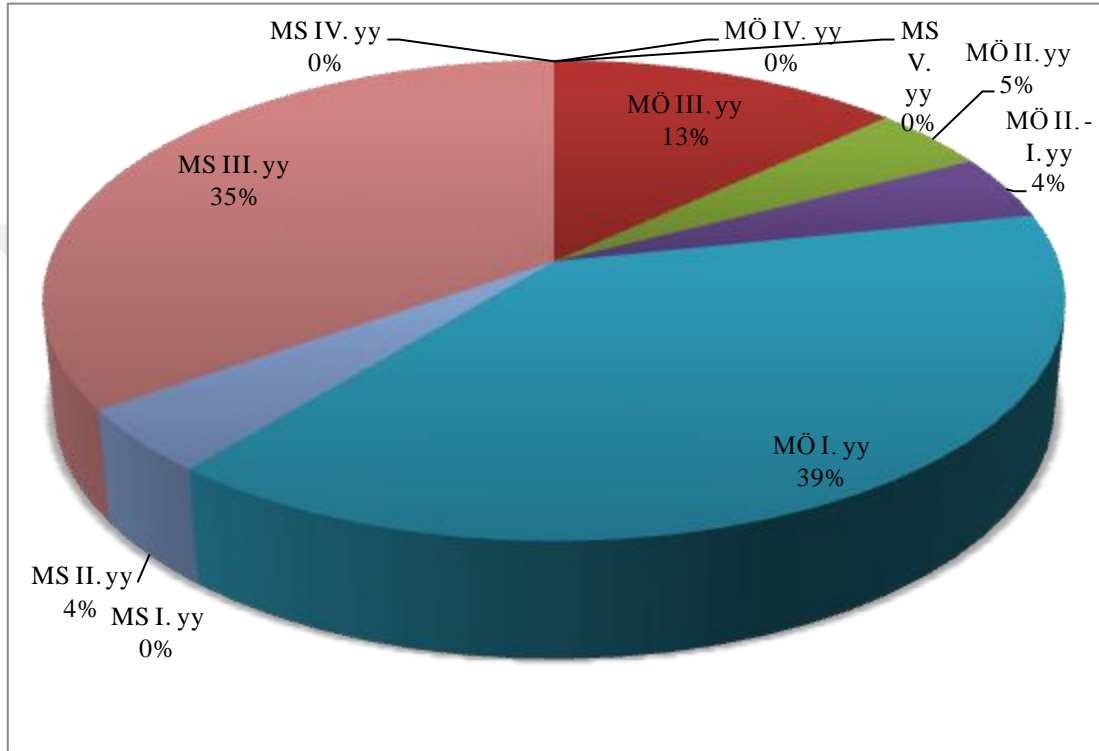
²⁸⁰ Bingöl 1984, 61.

²⁸¹ Kutsal alanda ele geçen sikkeler için bk.: Tek 2002a, Kat. No. 91, 118, 213-214, 279, 583, 608-609, 649, 773, 777, 848, 853, 860-861, 943, 961-962, 986, 1025, 1052, 1091, 1177,

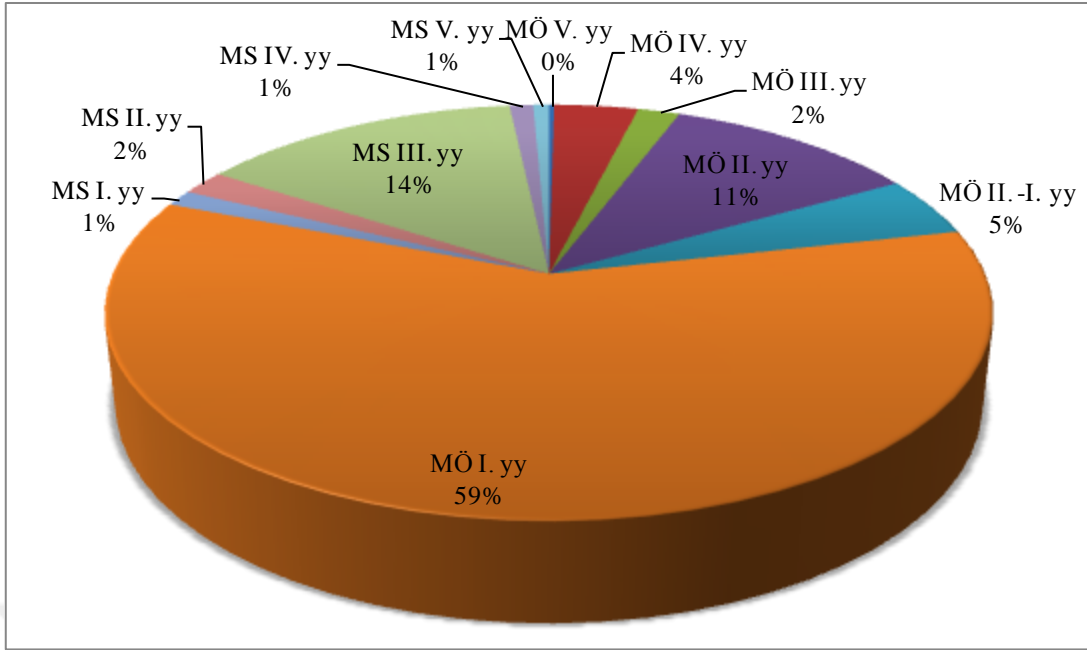
Helios Tapınağı ve temenos alanında ele geçen yirmi sikkeden on biri MÖ III.-I. yy arasına ve dokuzu MS II.-III. yy arasına tarihlendirilmektedir. Sondaj çalışmasında ele geçen üç sikke ise MÖ II.-I. yy'a tarihlendirilmektedir. Helios Tapınağı kutsal alanında ele geçen bu sikkeler akropolis genelinde ele geçen sikke buluntuları ile benzer bir dağılım sunmaktadırlar (Grafik 2.1-2.2). MÖ IV.-III. yy'lar az sayıda ve MÖ II.-I. yy'lar ise oldukça yoğun temsil edilmektedir. MS I.-II. yy'a tarihlendirilen yirmi dokuz sikke ele geçmiştir. Bu sikke verileri akropolisin bu yıllarda belki depremden dolayı işlevini yitirmekte olduğunu veya terk edildiğini düşündürülebilir. Akropolis genelinde ve özellikle çoğunluğu Ticaret Agorası'ndan MS III. yy'a tarihlendirilen 114 sikke ele geçmiştir. Bu döneme tarihlendirilen sikkeler MS 240 depreminde akropolisin kent alanı içinde görece daha az tercih edildiğini ve sonrasında yeniden faaliyette olduğunu düşündürür. MS IV.-V. yy'a tarihlendirilen yalnızca on beş sikke ele geçmiştir. Bu dönem sikke buluntularının yoğunluğu kentin güneyinde Geç Antik Çağ Mahallesi olarak adlandırılan yerleşim alanında daha fazladır. Bu alanda yaklaşık on binin üzerinde MS IV.-V. yy'a tarihlendirilen sikke ele geçmiştir. Sikke verilerine dayanarak bu durum, özellikle ticaretin ve yaşamın MS III. yy sonlarında kentin güneyinde yoğunlaştığını göstermektedir. Akropoliste bu dönemde bazı yapılar kireç ocağı gibi işlikler olarak kullanılmaya başlamış ve belki konutların da kullanımı devam ettirilmiş olmalıdır.

Grafik 2.1 ve 2.2'de görüldüğü gibi kutsal alan ve akropolis genelinde MS II. yy'a tarihlendirilen sikke verilerinin % 2'lik bir oranı temsil etmesi MS 141 yılında meydana gelen depremle ilişkilendirilebilir. Buluntular doğrultusunda uzun bir kullanım sürecine sahip olan tapınak olasılıkla depremden büyük hasar görmüş olmalıdır. Tapınak bu depremde onarılamayacak derecede hasar görmüş olmalı ki tapınağın bloklarıyla kutsal alanda yeni bir yapı inşa edildiği görülmektedir. Bu yeni inşa edilen Tonoğlu Mezar'ın günümüze kadar korunmuş ön ve batı yan cephesinde tapınağın krepidoma bloklarının kullanılmış olduğu görülebilmektedir. Kutsal bir alana tapınak malzemesi kullanılarak bir mezar yapısı inşa edilmesi düşündürücüdür. Geleneksel kutsal alan kavramına ters olmasına rağmen meclisten çıkan bir kararla kutsal alana belki kent için önemli hayırsever biri veya bir rahip için mezar yapılmış olabileceği düşünülebilir. Fakat bunu açıklayacak hiçbir buluntu ve iz bulunmamaktadır. Tapınağın bloklarıyla inşa edilen Tonoğlu Mezar'ın ikinci kullanım evresinde içine bir kireç ocağı yapılmıştır. Mezarı tahrip ederek içine yerleştirilen kireç ocağı kentteki Hıristiyanlaşma süreciyle ilgilidir. Ocak büyük ihtimalle MS V. yy'daki büyük yangın öncesinde ve belki sonrasında da alandaki hazır malzemedен kireç elde etme amacıyla kullanılmıştır. Kutsal alanda tapınağı kesen Geç Antik Çağ duvar kalıntıları mevcuttur. Bu kalıntılar da kireç ocağı evresiyle ilişkili olmalıdır.

Helios Tapınağı, Pindaros'un epigramı, kutsal alanda ele geçen mimari elemanlar, ve seramikler tapınağın MÖ IV. yy sonunda veya III. yy başında inşa edildiğini, MS 141 depremine kadar da faaliyette olduğunu göstermektedir. Uzun bir kullanım sürecine sahip olduğu anlaşın tapınağın onarım görüp görmediğine dair ise hiçbir iz saptanmamıştır.

Grafik 2.1 Helios Tapınağı ve Kutsal Alanı Sikke Dağılımı

Grafik 2.2 Akropolis Geneli Sikke Dağılımı²⁸²

2.1.1.4.8 Kült

Arykanda Kenti'nde Helios kültü hakkında bilgi aktaran Pindaros'un epigramı oldukça önemlidir.

" δύναται καὶ ἐτέρως ἐρμηνεύεσθαι τὸ πέλας ἐμβόλω ναίοντας. ἡ γὰρ Ῥόδος ἀντικρὺ μὲν κεῖται τῆς Λυκίας καὶ πλησίον· ἐν Λυκίᾳ δέ ἐστι πόλις Ἀρύκανδα λεγομένη, ἧς πλησίον ἱερόν τι χωρίον, ὃ πρότερον μὲν Ἔμβολος ἐκαλεῖτο διὰ τὴν θέσιν τοῦ χωρίου· ἐκ γὰρ πολλῶν καὶ πλατέων τῶν παρακειμένων πετρῶν εἰς ὄξυ λήγει μέρος ἡ χώρα· νῦν δὲ προσονομάζεται Τριήρης ἀπὸ τῆς αὐτῆς αἰτίας, ἐπεὶ ὡσπερ πλοῖω προσέοικεν ἡ θέσις τοῦ τόπου. ἐπεὶ οὖν μάλιστα ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ θρησκευτήριόν ἐστιν Ἥλιου, Ῥόδιοι δὲ ἐξ Ἥλιου, διὰ τοῦτο ὡς οἰκειότερου καὶ προσφόρου μέμνηται τοῦ τόπου. δύναται δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἐκ μέρους περιφράσεως νοεῖσθαι τῆ τῆς Λυκίας πλησίον ὑπαρχούσῃ. σημείωσαι ὅτι εἰς Ῥόδον τόπος ἐστὶν ἀποτεινῶν εἰς ὄξυ κατὰ Λυκίαν ἐμβόλω παραπλήσιος" (Schol. Pind. *Ol.* VII 35b (ed. A. B. Drachmann).

Epigramın çevirisi: "Yakında bulunan bu dağlık burun diğer bir şekilde de yorumlanabilir. Zira Rhodos Lykia'nın tam karşısında ve yakınında bulunur; Lykia'da ise Arykanda olarak adlandırılan bir kent vardır, bu kentin de, (bulunduğu) yerin konumundan dolayı önceden Embolos olarak adlandırılan bir kutsal alanı vardır. Bu bölgede, yan yana

²⁸² Grafik 1 ve 2'deki sikkeler için bk.: Tek 2002a.

dizilmiş pek çok ve geniş kayalık dik olarak uzanır. Şimdi ise (burası) yine aynı sebepten ötürü - (bulunduğu) yerin konumu gemiye benzediği için – Trieres olarak adlandırılıyor. En çok da, bu yerde Helios'a ait bir tapınım yeri olduğu için ve Rhodoslular da, burası kendi vatanlarındakine benzer olan yeri hatırlattığından dolayı burayı Helios'a ait olarak düşünürler. Lykia'nın yakınında konumlanan bu yere kısmen bir imada bulunulmasından dolayı (bu şekilde) algılanabilir. Rhodos'la ilişkili olan bu bölgenin Lykia boyunca dik uzanan buruna benzediğini hatırla (aklında tut)!"²⁸³.

Epigramda sözü edilen ve embolos (öne doğru çıkıntı yapan) olarak adlandırılan kutsal alan ile tapınağın bulunduğu alan coğrafi olarak dikkati çeken bir benzerlik göstermektedir. Tapınağın bulunduğu teras coğrafi olarak öne doğru çıkıntı yapmaktadır. Frei'da Pindaros'un epigramına dayanarak Lykia Bölgesi'nde güneş tanrısı Helios'un kült yerinin Arykanda Kenti'ndeki Helios Tapınağı olduğunu belirtmektedir²⁸⁴. Ayrıca tapınakta ele geçen yazıtlı ve kabartmalı adak sunakları Helios kültü ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır (Kat. No. 59, 100). Bayburtluoğlu da bu adak sunaklarına ve Pindaros'un epigramına dayanarak tapınağı Helios Tapınağı olarak adlandırmıştır²⁸⁵. Tapınağın inşa tarihi ve Pindaros'un aktarımı bu adlandırmayı doğrular niteliktedir. Antik kaynak ve adak sunakları ile araştırmacılarında belirttiği gibi kentte Helios Tapınağı ve kültürünün var olduğu bilinmektedir. Lykia Bölgesi'ne Rhodos etkisiyle girdiği öne sürülen Helios kültüründen önce bölgede ve/veya kentte yerel bir güneş tanrısı var mıydı sorusu akla gelmektedir. Fakat bunu kanıtlayacak somut veriler şimdilik bilinmemektedir.

Lykia Bölgesi'nin MÖ V. yy ortalarından itibaren darp edilen sikkelerinin arka yüzünde triskeles sembolü tasvir edilmiştir²⁸⁶. Triskelesin dini bir sembol olarak bölge için ışığın tanrısı Apollon'dan dolayı güneşi temsil ettiği düşünülmüştür. Ayrıca Triskeles sembolü, Pindaros'un epigramından MÖ V. yy'da bölgede Arykanda Kenti'nde kültürünün varlığı bilinen güneş tanrısı Helios ile de ilişkilendirilebilir²⁸⁷.

Bölgede günümüze kadar yapılan çalışmalar, Rhodos'un kolonizasyon hareketleriyle birlikte bölgede ve Arykanda Kenti'nde güneş tanrısının Helios adıyla saygı ve tapınım

²⁸³ Epigramın Türkçe çevirisini yapan Yrd. Doç. Dr. Nihal Tüner Önen'e teşekkür ederim.

²⁸⁴ Frei 1990, 1798.

²⁸⁵ Bayburtluoğlu 2003a, 68.

²⁸⁶ Güneşi sembolize ettiği varsayılan triskeles sembolünün Lykos=Işık epithetonundan dolayı Apollon ile ilişkilendirilmesi için bk.: Head 1911, 688; Babelon 1907, 482-483, 510-511. Triskeles sembolünün dinsel anlamı için bk.: Morkholm-Zahle 1972, 81.

²⁸⁷ Kentin Hellenistik Dönem'de darp edilen sikkelerinde de ön yüzde Helios başı ve arka yüzde triskeles tasvir edilmiştir (Kat. No. 73). Kentte yapılan kazılarda ele geçen triskeles tasvirli sikkeler için bk.: Tek 2002a, 282, Kat. No. 79-85; Tek 2006, 777, dn. 51, Res. 28.

görmeye başladığını düşündürür²⁸⁸. A. Bresson, Lykia Bölgesi'nde Helios kültürünün varlığını Rhodos etkisinin göstergesi olduğunu belirtir²⁸⁹. Bölgede MÖ VII. yy başlarında politik ve ekonomik nedenlerle gerçekleşen kolonizasyon hareketinde sosyo-kültürel etkilerle birlikte dinsel etkileşimde önemlidir²⁹⁰. Bu etkileşimler, yerel tanrı ve tanrıçaların biçim ve nitelik değiştirmiş olabileceğini de akla getirmektedir.

Arykanda Kenti'nde Helios kültü konusunda dikkat çekici bir diğer nokta da Helios ve Apollon birlikteliğinin olasılığıdır. Kentte Apollon Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bir yazıtta geçmektedir (Kat. No. 58). Kentin MÖ II.-I. yy'a tarihlendirilen sikkelerinin ön yüzünde ışın taçlı Helios başı ve arka yüzünde Apollon tasvirlerinin yer alması da her iki tanrının kent için önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Kat. No. 72-73). Helios ve Apollon özdeşliğine dair antik yazarların aktarımları ve araştırmacıların yazıtlara dayanarak yaptıkları çalışmalar, Apollon bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır²⁹¹. Antik kaynaklar ve araştırmacıların çalışmaları Helios-Apollon özdeşliğinin en erken MÖ V. yy'dan itibaren var olduğuna işaret etmektedir²⁹².

Helios'un kült merkezi olan Rhodos Akropolisi'nde MÖ IV. yy'a tarihlenen Apollon Pythios'a adanmış günümüzde önemli bir kısmı ayakta duran bir tapınak bulunmaktadır. Hoepfner, Apollon ve Helios'a pek çok yerde ortak tapınıldığı için Rhodos'ta da bu türden bir durumun söz konusu olabileceğini varsaymaktadır²⁹³. Vedder ise Rhodos Kenti'nin baş tanrısı olan Helios'un neden Apollon Pythios Tapınağı'nda tapınım gördüğünü ve neden Helios'un kendine ait bir tapınağı olmadığı soruları üzerinde durmaktadır²⁹⁴. Rhodos Akropolisi'ndeki Apollon Pythios Tapınağı, akropoliste ele geçen yazıtlara göre adlandırılmıştır. Fakat akropoliste Helios'a ilişkin de çok sayıda yazıt ele geçmiştir. Bu nedenle tapınağın Apollon Pythios Tapınağı mı yoksa Helios Tapınağı mı olduğu konusu halen tartışmalıdır. Küçük Asya'da Byzantion Kenti'nde Septimius Severus tarafından inşa ettirildiği düşünülen Apollon-Helios'a ait bir tapınağın varlığı bilinmektedir²⁹⁵. Bu noktada Arykanda Kenti'nde

²⁸⁸ T. R. Bryce'da Patara'daki kutsal alanın MÖ IV. yy'a kadar Lykia Bölgesi'nin yerel tanrısıyla bağlantılı olduğunu ve MÖ IV. yy'dan itibaren de Apollon ile ilişkilendirildiğini düşünmektedir (Bryce 1983, 11, dn. 39; Bryce 1986b, 184; Bryce 1990-91, 146; Bryce 1996, 48).

²⁸⁹ Bresson 1999, 105.

²⁹⁰ Bölgenin Hellenizasyon'unda Rhodos'lu denizciler, tüccarlar ve paralı askerler önemli bir rol oynamış olmalıdır (Bresson 1999, 103). A. Bresson, MÖ 691 yılında Phaselis Kenti'nin Rhodos'tan Lindos'lu kolonistler tarafından kurulduğunu ifade etmekte, Gagai ve Korydalla Kentleri'nin de Rhodos kolonisi olup olmadıklarını sorgulamaktadır (Bresson 1999, 101).

²⁹¹ Apollon ve Helios özdeşliği için bk.: Apollon Bölümü.

²⁹² Hdt. II. 144; Paus. VII. 23. 6; McCasland 1939, 221; Fontenrose 1940, 430; Burkert 1985, 149; Simon 1998, 120; Graf 2008, 121.

²⁹³ Hoepfner 2003, 33.

²⁹⁴ Vedder 2006, 364-368.

²⁹⁵ Matern 2002, 19. Ayrıca Constantinus Dönemi'nde Constantinopolis Kenti'ndeki güneş kültü için bkz. Dagrón 2012, 54-61, 73-78.

Helios Tapınağı olarak adlandırılan tapınakta Hellenistik Dönem'den itibaren her iki tanrının da ortak bir tapınma sahip oldukları öne sürülebilir.

2.1.2 Sebasteion

2.1.2.1 Sebasteion'un Kent İçindeki Konumu

Akropolisin kuzeybatısında bulunan Sebasteion'un batısında Bouleuterion, güneybatısında Büyük Sarnıç ve kuzeyinde konutlar yer almaktadır (Plan 1-2). Kentin kuzeybatı sınırında yer alan Sebasteion'un batısını kayalıklar sınırlandırmaktadır. Sebasteion ve Bouleuterion yapıları arasından geçen kuzey-güney doğrultulu merdivenli sokağın kuzeye doğru ne kadar devam ettiği bilinmemektedir. Yapının kuzeyinde de kazı çalışması yapılmadığı için bu alandaki yapılara dair bilgiler mevcut değildir.

2.1.2.2 Sebasteion'da Yapılan Kazı ve Araştırmalar

1989 yılında bouleuterionun batısında yapılan kazı çalışmaları ile Sebasteion olarak adlandırılan peristyl avlulu bir kült mekanı ortaya çıkarılmıştır²⁹⁶. Kazı çalışmaları ile kutsal alanda ele geçen buluntulardan yapının MS III. yy'da kült mekânı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

2.1.2.3 Sebasteion

Sebasteion, kuzey-güney doğrultusunda 20,00 m ve doğu-batı yönünde 24,00 m'lik bir alanı kaplamaktadır (Plan 11-13). Kutsal alana ulaşım, Ticaret Agorası'nın batı ucundan başlayan ve hemen doğusundan kuzeye doğru devam eden merdivenli sokak ile sağlanmaktadır (Lev. 5, Res. 18). Kutsal alana giriş bu sokağın batısındaki bir kapı ile yapılmaktadır. Kapının eşik taşı ve izleri korunmadığı için kapı açıklığı konusunda bir bilgi edinilememektedir. Yapı peristyl avlulu ve templum in antis planlı iki mekândan oluşmaktadır (Plan 11-13). İki mekândan oluşan doğu-batı doğrultulu yapının cephesi doğuya yönlendirilmiştir.

2.1.2.3.1 Peristylli Avlu

Sebasteion kutsal alanında öncelikle doğusundaki kapı ile 10,50x8,70 m boyutlarındaki peristylli dikdörtgen planlı avluya girilmektedir (Plan 11-13). Peristylli avlu için teras alanı anakayanın tıraşlanmasıyla genişletilerek uygun alan oluşturulmuştur. Peristylli avlu için teras kuzeye ve güneye doğru her iki yönde 3,40 m genişletilmiştir. Bu

²⁹⁶ Bayburtluoğlu 1990, 24-25.

noktada yapının kuzeyini anakayanın tıraşlanmasıyla yapılan duvar sınırlandırmaktadır. Duvarın korunmuş yüksekliği yaklaşık 2,50 m'dir. (Plan 14, 15, Lev. 66, Res. 109). Güneyini ise alt terastaki anakaya zeminden itibaren yükseltilecek aynı zamanda teras görevine sahip olan 1,50 m genişliğindeki irili ufaklı kaba yontulmuş taşlarla örülü bir duvar sınırlandırmaktadır. Avlunun güneyini sınırlandıran bu duvar ile avlunun anakaya tabanı arası 1,00 m mesafedeki boşluk alanın doldurulması ile uygun alt yapı zemini oluşturulmuştur (Plan 11-13). Avlunun zemini anakayanın tıraşlanması ile yapılan anakaya tabandan oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı peristylli avlunun tam merkezine sütunlar için stylobat yerleştirilmiştir. Avlunun kuzeyindeki stylobat için anakaya yükseltilmiş zemin, doğusunda batısında ve güneyindeki stylobat için de bloklar kullanılmıştır (Plan 11-13). Kuzeydeki stylobat üzerinde insitu olarak kireçtaşından profilsiz düz blok olarak işlenmiş üç sütun kaidesi tespit edilmiştir (Lev. 65-66, Res. 107-109). Sütun kaidelerinin boyutları, doğudan batıya birincisi 0,45x0,40 m, ikincisi 0,45x0,40 m ve üçüncüsü 0,40x0,40 m'dir. Bu kaideler arası mesafe 2,0 m'dir. Stylobatın doğusunda ve güneyinde ise kaideler korunamamıştır. Stylobatın doğu-batı doğrultusunda 7,15 m ve kuzey-güney doğrultusunda 5,31 m olan iç ölçüleri 1.34 oranındadır.

2.1.2.3.2 Kült Mekânı

Peristylli avludan templum in antis planlı, içte beşik tonoz örtülü mekâna geçiş pronaos ile sağlanmaktadır (Plan 11-13). Yapının iki sütunlu dış cephesine ait sadece bir sütunun postamenti ve arşitrav kaplama levhaları kısmen korunmuş durumdadır (Lev. 66, 72, 76, Res. 110, 121). İki sütunlu, 4,40x2,50 m boyutlarındaki pronaosunun tabanı geometrik motiflerden oluşan sarı, kırmızı, beyaz ve siyah renkli küçük tesselalı mozaik döşemeye sahiptir (Plan 11-13, Lev. 66-68, Res. 110-112, 114). Pronaosdan naosa geçiş sağlayan kapının iki yanında 0,50 m yüksekliğinde mermerden seki şeklinde oturma yerleri mevcuttur (Lev. 66, 70-72, Çiz. 54-55, Res. 110, 118-119). Güneydeki seki şeklindeki oturma yeri uzunluğu 1,60 m ve kuzeydeki 0,59 m'dir. Güneydeki oturma sırasının cephesinde kabartma olarak aslan ayağı işlenmiştir. Templum in antis planlı yapının pronaosundan naosuna geçişi sağlayan monolit bloktan oluşan kapı eşik taşının uzunluğu 1,70 m, genişliği 0,85 m'dir (Lev. 67-69, Res. 111-116). Eşik taşı üzerindeki mil ve kilit yuvalarının yan yana aynı ekseninde olması, kapının iki kanattan oluştuğunu göstermektedir²⁹⁷. Kareye yakın planlı naos 4,10x5,30 m ölçülerindedir. Naosun uzunluğunun genişliğine oranı 1/1.29'dur (Plan 11-13). Naos, renkli tesseraların kullanıldığı geometrik motiflerden oluşan mozaik döşemeli bir tabana sahiptir

²⁹⁷ Varkıvaç 2008, 325. İçte ahşap kanatlar içeren kapı, dışta mil kilit yuvalarına göre ikiz kanatlı metal bir kapıya sahiptir (Varkıvaç 2008, 328).

(Plan 11, 13, 17, Lev. 69, Res. 115-116)²⁹⁸. Mozaik tabanın tam merkezinde daha küçük tesseraların kullanıldığı 0,50 m çapında Medusa başı tasviri yer almaktadır (Plan 17, Lev. 74, Çiz. 54, Res. 122). Medusa başının etrafında çerçeve ile sınırlandırılan panolarda saç örgüsü, baklava dilimi, üç boyutlu küpler, spiraller ve rüzgârgülü motifleri kullanılmıştır. Beşik tonoz örtülü bir üst yapıya sahip naosun kuzey duvarında tonozu oluşturan ilk sıra duvar örgüsü kısmen korunmuş durumdadır (Plan 15, Lev. 70, Res. 118). Naos kapısı ile aynı ekseninde batı duvarına bitişik olarak 0,80x0,90 m boyutlarında in situ bir altar yer almaktadır (Kat. No. 56, Lev. 72-73, Çiz. 53, Res. 120). Altarın alt kısmı profilli ve üst kısmı düzdür. Naosun güney duvarının doğusunda, 1,00 m genişliğinde bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Güneye açılan bu kapı ile 8 basamaktan oluşan merdivenle alt terasa geçiş sağlamaktadır (Plan 11-13).

2.1.2.4 Sebasteion'un Güneyinde Alt Terastaki Kalıntılar

Sebasteion'un güneyindeki alt terasta, kuzeyi kısmen korunmuş olmasına rağmen güneyi tamamen tahrip olması nedeniyle işlevi tam açıklanamayan duvar kalıntıları mevcuttur (Plan 11-13). Bu kalıntılardan ikinci bir kutsal alanın var olabileceğini düşündüren izlere kısaca değinilmiştir²⁹⁹. Buradaki kullanım alanı gözlemlendiğinde, Sebasteion yapısındaki peristylli avlunun stylobatı ile paralel bir stylobatın varlığı ve aynı zamanda stylobat üzerinde Sebasteion'daki peristylli avlunun sütun kaideleri ile aynı ölçülerde bir sütun kaidesinin in situ olarak korunmuş durumda olması dikkat çekicidir. Fakat veriler ve buluntular bu alanı peristylli avlu olarak tanımlamak için yetersizdir. Bu alana ait hemen batısında girişi bulunan bir mekân yer almaktadır. Bu mekânın giriş bölümünün tabanındaki kireçtaşı kaplama levhaları kısmen ve giriş bölümünden ana mekâna geçişi sağlayan kapının eşik taşı daha iyi korunmuş durumdadır. Ana mekâna geçişi sağlayan monolit bloktan oluşan kapı eşik taşı uzunluğu 1,83m, genişliği 0,78 m'dir. Eşik taşının üzerindeki mil ve kilit yuvalarının yan yana aynı ekseninde olması, kapının iki kanattan oluştuğunu düşündürmektedir³⁰⁰. Bu alandaki stylobat izleri ve giriş bölümü olan mekâna dair izlerin, üst terastaki Sebasteion yapısına paralel doğrultuda olması (Plan 11-13), üst terasta olduğu gibi alt terasta da birbirine paralel doğrultuda iki Sebasteion yapısının olabileceğini düşündürür. Fakat buluntular ve kalıntılar bunları söylemek ve kabul edebilmek için oldukça yetersizdir.

²⁹⁸ Mozaikte 0,01 x 0,01 m boyutlarında tesseralar kullanılmıştır.

²⁹⁹ Bayrburtluoğlu 71-72.

³⁰⁰ Varkıvanç 2008, 325.

2.1.2.5 Mimari Elemanlar

Sebasteion kazılarında kireçtaşından oluk/yivli-Akanthus başlığı tespit edilmiştir (Kat. No. 52)³⁰¹. Tek sıra akanthus yapraklı ve oluk/ yivli başlıkta akanthus yaprak yüzeylerinin derince oyulması ve alt yaprak çelenklerinde sivri yaprak uçlarının birbirine ince ipçiklerle bağlanmasıyla çok gözlü köprüler oluşmuştur. Sebasteion'da ele geçen başlığın akanthus yaprağının stilistik özellikleri, Miletus Faustina Hamamı Palestrası ve Hierapolis Tiyatrosu'ndaki başlıklarla yakın benzerlikler içermektedir³⁰². Bu özellikler erken Severuslar Dönemi'ne (MS II. yy sonu) tarihlendirilmektedir³⁰³. Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen başlıkların en önemli stilistik özellikleri; akanthus yapraklarının genişlemesi, derin oyulmuş kanallar, alt yaprak çelenginde akanthusların birbirine bağlanmasıyla oluşan göz göz oyulmalarının sayısının artması ve akanthus yapraklarının bağlantısında iki köprünün tamamlanarak üçüncüsü için zemin hazırlanmasıdır³⁰⁴. Bu döneme özgü bir yenilik ise, yaprak yüzeylerinin iç bükey oyulmaları ve akanthus yapraklarının ince ipçiklerle birbirine bağlanması sonucu oluşan dantelsi görünümüdür.

Sebasteion'da ele geçen mimari parçalar arasında; pronaos girişinde profilli postamenler, peristylli avluda profilsiz düz blok şeklinde sütun kaideleri ve yarısı on yivli işlenmiş çok sayıda sütun tamburuna ait parçalar yer almaktadır (Kat. No. 55)³⁰⁵. Yarısı düz ve yarısı yivli işlenmiş bu sütunlar olasılıkla peristylli avluya aittir. Sütunların yivli kısımları içe, yivsiz olarak işlenmemiş kısımları dışa/arkaya gelecek şekilde yerleştirilmiş olabileceği varsayılmaktadır. Templum in antis planlı yapının, ele geçen mimari parçalara dayanılarak oluk/ yiv-akanthus başlıklı ve yivli sütunlara sahip olması muhtemeldir.

2.1.2.6 Yazıt

Sebasteion'da toplam uzunluğu yaklaşık 4,50 m olan kaplama levhaları şeklinde yazıtlı arşitrav parçaları ele geçmiştir (Kat. No. 58, Lev. 76, Çiz. 56). Yazıtlı kaplama levhalarından oluşan üç faskialı arşitravda faskialar oluk şeklinde olup, geçişler düz şeritler halindedir. Yazıt, üstten üçüncü faskia üzerindeki düz geçişten başlamakta ve aşağı doğru üç faskiada devam etmektedir. "*Falancanın oğlu [...] Archepolis bu yapıyı kendi parasından yaptırdıktan sonra yapıyı İmparator L. Septimius Severus Pertinax ve Marcus Aurelius*

³⁰¹ Bu başlıktan kentte Traianeum yapısının hemen güney alt terasında da tespit edilmiştir.

³⁰² İdil 1984, 19, Lev. 13. 2; Başaran 1999, 32, 73-74, Res. 30-31; Köster 2004, Taf. 121-122, 3-4.

³⁰³ Başaran 1999, 32, 73-74, Res. 30-31.

³⁰⁴ Başaran 1999, 31-32.

³⁰⁵ Trebenna Kenti'nde Sebasteion yapısında da profilli postamentler ve yarım sütunlar yer almaktadır (Çevik-Varkıvanç-Bulut-Kizgut 2005, 40).

Antoninus'a, Caesar Publius Septimius Geta'ya, Iulia Sebaste'ye ve vatana adanmıştır"³⁰⁶ şeklindeki bu yazıt, yapının Septimius Severus ve Severuslar ailesine ithaf edildiğini belgeler niteliktedir. Yazıtta ilk dizide aile üyeleri ve İmparatorlar'ın isimleri bulunmaktadır. İkinci satırda da anavatana ithaftan söz edilmektedir. S. Şahin, yazıtta göre İmparatorlar'a ve vatana ithaf edilen bu yapının nymphaion gibi halka açık resmi bir kamu yapısı olduğunu ifade etmektedir³⁰⁷.

Romalılaştırma politikasıyla kentlerdeki mevcut yapılarda Roma'ya göre bazı değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. Eyaletlerdeki kentlerde Romalılaştırma etkisi özellikle kamu yapılarında görülmektedir. Bu yapıların bazıları Valiler'in kontrolünde inşa edilirken, bazıları da euergetesler-hayırseverler tarafından kentlerini güzelleştirerek Roma kentine benzetmek için inşa ettirilmiştir. Arykanda Kenti'ndeki Sebasteion'da yazıtından anlaşıldığı üzere Archepolis isimli euergetes tarafından yaptırılarak vatana ve imparatorlara adanmıştır.

2.1.2.7 Değerlendirme

Sebasteion, akropolisin kuzeybatı ucunda yer almaktadır (Plan 1-2). İmparator tapınakları ve kutsal alanlarının yer seçimi için genellikle kent merkezi tercih edilmesine³⁰⁸ rağmen büyük kentlerde kentin en yüksek noktasının da tercih edildiği görülmektedir. Pergamon Kenti'ndeki Traianus Tapınağı gibi Arykanda Kenti'ndeki Sebasteion da akropolisin en yüksek noktasına yerleştirilmiştir³⁰⁹. Roma İmparatorluğu'nun etkisi kentlerde tapınakların yanı sıra stoa gibi yapılarda da görülmektedir. Price, stoa ve Sebasteion'un belki de ortak bir yapı oldukları için birlikte anıldığından söz etmektedir³¹⁰. Örneğin Atina'daki Zeus Stoası'nda Augustus ve Tanrıça Roma heykellerinin bulunduğu templum in antis planlı iki mekân ve Thera'daki Stoa Basilika'da da İmparator heykellerinin bulunduğu bir mekân yer almaktadır³¹¹. Sebasteion'lar stoa, gymnasion ve temenoslara imparatorlar için eklenen kült mekânları olarak biçimsel çeşitlilik göstermektedirler. Peristylli avlulu, templum in antis planlı ve beşik tonozlu kült mekânından oluşan planıyla Arykanda Kenti'ndeki Sebasteion'da biçimsel çeşitlilik göstermektedir³¹² (Plan 11-13). Bu plana sahip olan Arykanda örneği de dâhil olmak üzere bölgedeki Sidyma³¹³, Rhodiapolis³¹⁴, Boubon³¹⁵ ve Trebenna³¹⁶

³⁰⁶ Şahin 1994, 20-23, No. 18, Taf. 5; Bayburtluoğlu 2003a, 68-69.

³⁰⁷ Şahin 1994, 24.

³⁰⁸ Sidyma Kenti'ndeki Sebasteion kent merkezine yerleştirilmiştir (Serdaroğlu 2004, 75).

³⁰⁹ Pergamon Kenti Traianus Tapınağı konumu ve mimarisi için bk.: Nohlen 2014, 508-516.

³¹⁰ S. R. F. Price, kent merkezinde imparator kültüne yer ayırmak için stoa gibi gymnasion ve diğer yapılara da mekânlar eklendiğinden söz etmektedir (Price 2004, 238, 242-243).

³¹¹ Price 2004, 239, Şek. 4-5. Thera'daki bu mekân Kaisareion ve Stoa Basilika olarak anılmaktadır (IG XII 3, 326, 26. 18-19).

³¹² Peristyle avlular, evler ve gymnasionlar gibi kutsal ve kamusal yapıların ön avlularında da kullanılmıştır.

³¹³ Sidyma Kenti'ndeki Sebasteion'un mimarisi ve planı için bk.: Serdaroğlu 2004, 75-79.

Kentleri'ndeki Sebasteion'ların birbirinden farklı planlara sahip oldukları görülmektedir. Schollmeyer, imparatorluğun doğusunda eski gelenek ile yerel farklı form gösteren bazı tapınakları Hellenistik Dönem etkili portikolu yapılar olarak ele almıştır³¹⁷. Arykanda Kenti'ndeki imparatora ve ailesine ithaf edilen peristyl avlulu Sebasteion'da benzer plan özellikleri göstermektedir. Schollmeyer'in Hellenistik Dönem etkili yerel plan özelliği gösteren yapılardan biri olan Thugga Kenti'ndeki Avlulu Tapınak B ile Arykanda Kenti'ndeki Peristylli Avlulu Sebasteion plan olarak ortak özellikler göstermektedir³¹⁸.

Peristylli Avlulu Sebasteion'un kült mekânında, kısmen korunmuş durumda alt kısmı profilli ve üst kısmı düz bir altar yer almaktadır (Kat. No. 56)³¹⁹.

Yapının kuzeydoğusunda yapılan kazılarda Severuslar Hanedanlığı İmparatorları'ndan İmparator Severus Alexander'e ait bronz bir heykel başı ele geçmiştir (Kat. No. 88). Yapının Septimius Severus ve ailesine adanmış olması bu başın ait olduğu heykelin Sebasteion yapısına dikilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bölgede Boubon Kenti'ndeki Sebasteion'da Lucius Verus ve Septimius Severus'a ait bronz heykellerin varlığı da bu düşünceyi destekler³²⁰. İmparatorluk heykelleri barındıran kült yapılarında imparatorluğun hanedanlığına dayanan yapısının vurgulandığı görülmektedir³²¹. Thera'daki stoada yer alan kült mekanında Antonines, Faustina, Marcus Aurelius, Lucius Verus ve belki de Antoninus Pius'un tek bir büyük kaide üzerindeki heykelleri bulunmaktadır³²². İmparatorluk egemenliğin istikrarının, iktidarın imparatorluk hanedanı içindeki aktarımında yattığı düşünülmüş ve bunun sonucunda tüm imparatorluk hanedanına özel bir önem atfedilmiştir³²³. Yapıların ithaf edildiği imparatorların ve ailelerinin heykellerini barındıran benzer örnekler göz önünde bulundurulduğunda kentte ele geçen Severus Alexander başının (Kat. No. 88) Sebasteion'a ait olabileceği düşünülebilir.

³¹⁴ Hadrianus Sebasteionu (Hadrianeum) için bk.: Kizgut 2011, 95, Res. 3.

³¹⁵ Boubon Kenti'ndeki Sebasteion'un planı için bk.: İnan 1994, Lev. II-III, Res. 3-5; Gliwitzky-Moser 2009, Taf. 29.

³¹⁶ Trebenna Kenti'ndeki Sebasteion yapısı ve planı için bk.: Çevik-Varkıvaç-Bulut-Kizgut 2005, 39-42, Lev. Res. 58, 67-72. Trebenna Kenti'ndeki Sebasteion'un girişinin karşı duvarında ortadaki büyük ve yanlardakiler daha küçük olmak üzere üç niş yer almaktadır.

³¹⁷ Schollmeyer 2008, 36-38.

³¹⁸ Thugga Kenti Avlulu Tapınak B'nin planı için bk.: Schollmeyer 2008, 39, Abb. 36.

³¹⁹ Altarın alt profili, Boubon Kenti'nde Sebasteion yapısındaki heykel kaidelerinin alt profili ile benzerdir. Boubon Sebasteion yapısındaki heykel kaideleri için bk.: İnan 1994, Lev. IX-X, XII, Res. 17, 20, 25.

³²⁰ Boubon Kenti'ndeki Sebasteion yapısına Severuslar Hanedanlığına ait bronz heykellerin adanmış olması, Arykanda Kenti'ndeki Sebasteion yapısında da aynı şekilde Severuslar Hanedanlığı'na ait heykellerin adanmış olabileceğini düşündürür. Bu nedenle hemen Sebasteion yapısının kuzeydoğusunda ele geçen bronz Severus Alexander başı bu yapıya adanmış bir heykele ait olmalıdır. Boubon Kenti'nde Sebasteion yapısındaki heykeller için bk.: İnan 1994, Lev. XVI-XXXI, Res. 29-58.

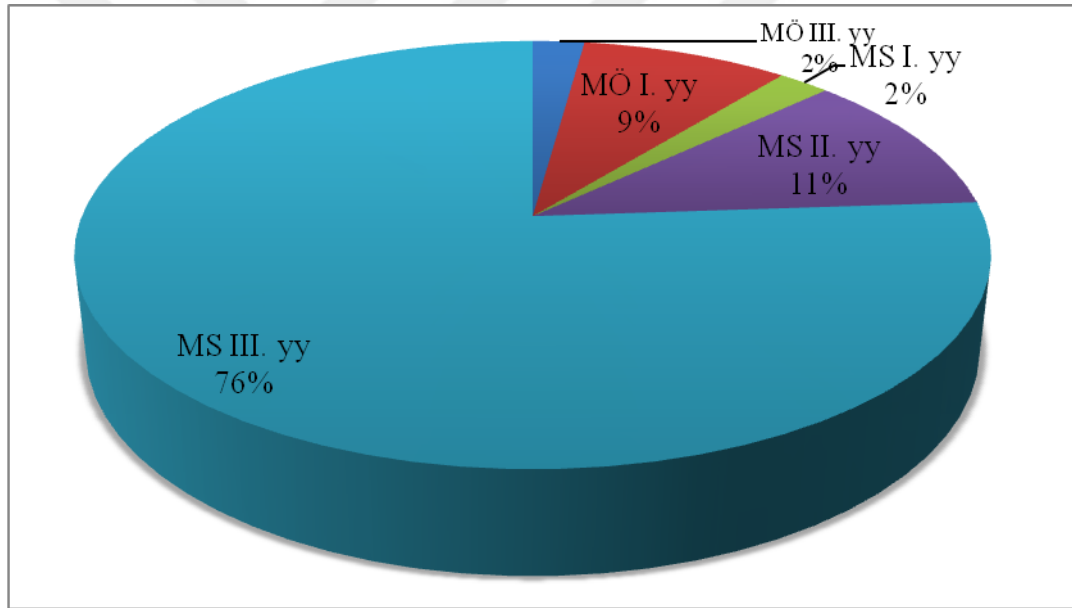
³²¹ Son derece yaygın olan imparator tapınağı ve kutsal mekânlarının yakınındaki heykel kaidesi gibi buluntular tapınağın veya mekânın imparatora ithaf edildiğine dair yeterli bir kanıt değildir.

³²² Price 2004, 265, Şek. 5, Kat. No. 11.

³²³ Price 2004, 269.

Arykanda Kenti'nde akropolisin kuzeybatı sınırında 1989 yılında ortaya çıkarılan yapı, kazı çalışmalarında ele geçen bir yazıt yardımıyla İmparator Septimius Severus ve ailesine ithaf edildiği anlaşılmış ve bu nedenle Sebasteion olarak adlandırılmıştır (Kat. No. 58). Ayrıca imparatorlara adanan naos veya kutsal mekânlarda olduğu gibi naosunda bir altara sahip peristylli avlulu, templum in antis planlı bir yapı olması da yapının Sebasteion olarak adlandırılmasını destekler niteliktedir. Price, imparatora adanan kutsal mekânların görünüşünün değil işlevinin önemli olduğunu ifade etmektedir³²⁴. Sebasteion gibi kült mekânları, çok gösterişli olmayan ve yaygın tapınak planlarından farklı bir plan sergilemektedir.

Sebasteion yapısında yapılan kazı çalışmalarında ele geçen arşitrav yazıtı MS 197-209 yılları arasına ve yapıda ele geçen sütun başlığı MS II. yy sonuna tarihlendirilmektedir³²⁵. Sebasteion'da ele geçen kırk altı sikkeden otuz beşi MS III. yy'a tarihlendirilmektedir³²⁶.

Grafik 2.3 Sebasteion'da Ele Geçen Sikkelerin Dönemsel Dağılımı

MS III. yy'da Roma İmparatorluğu Hristiyan inancını kabul eden nüfusun artışına karşı koymak için tanrılar ve İmparator Kültü'nün canlanmasına destek olmuştur. Bu nedenle

³²⁴ Price 2004, 230.

³²⁵ Şahin 1994, 22, No. 18.

³²⁶ Sebasteion'da ele geçen sikkeler, A. T. Tek tarafından doktora tezi kapsamında çalışılmıştır. Sebasteion'da ele geçen sikke hakkındaki bilgiler bu tez çalışmasından alınmıştır. Sikkeler için bk.: Tek 2002a, Kat No, 32, 89, 218, 453, 602-603, 606, 854, 893, 909, 916, 919, 928, 930, 932, 936, 937-939, 941-942, 944, 960, 964, 967, 973, 978, 984-985, 1001, 1005, 1011, 1027, 1031, 1063, 1069, 1075, 1110, 1117, 1120, 1122-1123, 1128, 1132, 1150, 1153-1154, 1161-1162, 1172, 1206, 1212, 1461, 1507, 1752, 1992, 2044.

MS III. yy'da tanrılar ve imparatorların birlikte tapınım görmesinde artış yaşanmaya başlamıştır³²⁷.

Helios Tapınağı'nın işlevini kaybetmesiyle olasılıkla MS III. yy başında inşa edilen Sebasteion yapısında Helios tapınımı İmparator Kültü'yle birlikte devam ettirilmiş olmalıdır. Bu noktada Severuslar Hanedanlığı ile birlikte Helios/Sol kültürünün önemli bir noktaya getirilmiş olmasını göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca Gradel'de İmparator Elagabalus ve Aurelianus Dönemleri'nde Sol Invictus'un Hristiyanlık üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir³²⁸. Severuslar Dönemi'nden itibaren Helios kültüne duyulan ilgi, Sebasteion'un Severus ailesi ve Helios'a adanmış bir kült yapısı olabileceği düşüncesini destekler.

Arykanda Kenti'nde günümüze kadar yapılan çalışmalarla Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen toplam altı tapınak ortaya çıkarılmıştır. Yazıtlar aracılığıyla bu tapınaklardan yalnızca birinin İmparator Traianus'a ve diğerinin Severuslar ailesine adandığı bilinmektedir. Roma ile yakın ilişkiler kurmak için İmparatorlara ithaf edilen Traianeum ve Sebasteion, Arykanda Kenti'nin siyasi amaçları doğrultusunda İmparator Kültü'ne ve kutsal alanlara verdiği önemi göstermektedir.

2.1.3 Arykanda Akropolisi'nde Yer Alan Yapılar

2.1.3.1 Ticaret Agorası

Agora yalnızca kamusal bir yer değil, aynı zamanda kentin merkezi ve atan kalbiydi. Agora, yurttaşlar için sürekli bir toplantı yeri ve toplumsal yaşam, iş ve siyet için de gündelik bir sahne oluştururdu. Kentin bütünü gibi agora da basit biçimde ortaya çıkmıştı. Tek gereken oldukça düz ve açık bir alandı. İlk dönemlerde kentte akropolisin egemen olması doğallıkla agoranın konumunu etkiledi. Ancak önem sırası daha sonra tersine dönerek akropolis artık kentin bir eki, agora ise kentin tüm yapısını oluşturan ve öğeleri bir arada tutan bir merkez niteliği kazanmıştır³²⁹. Agoraya genellikle stoalar ve tapınaklar egemendir.

Arykanda Kenti'nde Ticaret Agorası, akropolisin en güney hattını oluşturmakta ve akropolise hâkim bir konumdadır. Agorayı hemen kuzeyinde bir üst terasta doğudan batıya doğru konutlar, Helios Tapınağı, Bouleuterion ve Sebasteion ve güneybatı ucunda Büyük Sarnıç sınırlandırmaktadır (Plan 1-2). Ticaret Agorası kazısına 1979 yılında başlanmış ve ilk olarak doğudan birinci ve ikinci dükkânların kazısı yapılmıştır. Ticaret Agorası 1988, 1989 ve

³²⁷ Hudson 1938, 234.

³²⁸ Gradel 2002, 352.

³²⁹ Wycherley 2011, 71-72.

1998 yıllarında devam ettirilen çalışmalarla tamamen açığa çıkarılmıştır³³⁰. Yapının güneyini ve doğusunu oldukça iyi korunmuş rektagonal teknikteki bosajlı teras duvarları sınırlandırmaktadır. Agora, bir üst terastaki Bouleuterion ve Helios Tapınağı gibi yapılar ve arazi yapısı da dikkate alınarak çok iyi planlanmıştır. Dikdörtgen bir plana sahip olan agora, biri daha uzun ve geniş, diğeri kısa ve dar iki alanın birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Agora, kuzeyinde anakayanın tıraşlanmasıyla yapılan on iki dükkâna sahiptir (Lev. 5, 77, Res. 18, 124). Bu dükkânlardan dokuzu Helios Tapınağı'na ulaşım sağlayan merdivenli yolun doğusunda ve üçü ise batısındadır. Doğudan birinci ve ikinci dükkân karşına denk gelen agora meydanının tabanında kireç taşı döşeme plakalardan bir kısmı günümüze dek koruna gelmiştir.

Ticaret Agorası'nda stoa basamakları ile agoranın güneyini sınırlayan teras duvarı arası mesafe 14,35 m'dir. Stoa'nın genişliği 3,0 m'dir. Stoa basamak yüksekliği 0,35 m ve genişliği 0,44 m'dir. Agorada doğudan birinci dükkân kuzey- güney doğrultusunda 5,66 m ölçülerindedir.

2.1.3.1.1 Stoa

Her amaca elverişli ve yararlı bir yapı sayılan stolar özellikle agoraların simgesidir. Arykanda Ticaret Agorası'nda doğudaki dokuz dükkânın önünden yukarıda sözü edilen merdivenli yola kadar ve agora alanından iki basamakla çıkılan bir stoa yer almaktadır. Agora zemininden daha yüksek ve uzunlamasına bir avlu gibi algılanmaktadır. Stoa'nın zemini anakayanın tıraşlanıp düzgün yüzey haline getirilmesiyle sağlanmıştır. Dükkânların kuzeyini sınırlayan anakaya duvarda dikdörtgen prizması şeklinde giriş uçlarının girebileceği birkaç tane oyuk korunmuştur. Bu giriş yuvaları, stoa ve dükkânların birbirleriyle bağlantılı bir ahşap üst örtüsüne sahip olduğunu düşündürür.

2.1.3.1.2 Dükkânlar

Agoranın kuzeyinde Helios Tapınağı'na ulaşım sağlayan merdivenli yolun doğusunda dokuz tane, batısında ise üç tane olmak üzere toplam on iki dükkân yer almaktadır (Plan 1-2, Lev. 5, Res. 18). Dükkânların büyük bir bölümü anakayanın tıraşlanıp düzgün bir yüzey oluşturularak yontulmasıyla sağlanmıştır. Özellikle dükkânların arka duvarlarında anakayanın olabildiğince kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu bu anakaya duvarların üst kısmında, düzgün olmayan kaba yontulmuş taş malzeme ve kireç karışımı toprak harç kullanılarak oluşturulan bir duvar örgüsü mevcuttur.

³³⁰ Bayburtluoğlu 2003a, 94-97.

Ticaret Agorası'nın kuzeyinde yer alan dükkânlarda iki evreye ait izler mevcuttur. Bu izler doğudan ikinci, beşinci, dokuzuncu, onuncu ve on birinci dükkânlarda görülmektedir. Dükkânlar ikinci evrede kuzeyden güneye doğru 0,42-0,48 m mesafede genişletilmiştir. Dükkânların birinci evresine ait duvar temellerinde büyük bloklar, ikinci evresindeki duvarlarda ise moloz taş duvar örgüsü kullanılmıştır. Doğudan beşinci dükkânın birinci ve ikinci evresine ait eşik taşı da günümüze kadar koruna gelmiş durumdadır. Beşinci dükkânın birinci evresine ait eşik taşından ve altıncı dükkânın ikinci evreye ait eşik taşından çift kanatlı bir kapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır³³¹. Helios Tapınağına çıkan merdivene göre doğudaki dokuz dükkân doğudan batıya, batıdaki üç dükkân ise batıdan doğuya doğru devam eden güney duvarı önünde bir atık su kanalı mevcuttur. Dükkânların atık suları Helios Tapınağına çıkan merdivenli yolun altındaki daha geniş bir kanala bağlanmıştır. Atık su buradan güneye doğru bir kanalla Ticaret Agorası'nın teras duvarı dışına aktarılmıştır.

Dükkânların hangi işleve sahip olduklarını belirlemek oldukça güçtür. Bayburtluoğlu, buluntulara ve dükkân içinde oluşturulan özel yerlere dayanarak üç dükkânın işlevi hakkında tahminde bulunmuştur. Bunlardan ilki Helios Tapınağına ulaşımı sağlayan merdivenli yolun hemen batısındaki dükkândır. Bu dükkânda yapılan çalışmalarda bronz bir Hermes heykelciği ve çok sayıda sikke ele geçmiştir. Bayburtluoğlu buluntulardan yola çıkarak bu dükkânın heykelcik pazarlayan bir yer olarak kullanıldığını düşünmüştür³³². Merdivenli yolun hemen doğusunda yer alan ikinci dükkânın ise, kuzeydoğu duvarı köşesinde su biriktirme yeri mevcuttur. Bu dükkân suyu devamlı kullanması gereken bir atölye olmalıdır. Merdivenli yolun doğusundaki üçüncü dükkân ise ele geçen buluntulara dayanarak bir demirci atölyesi veya bir dökümcünün çalışma yeri olmalıdır.

İki evresi saptanabilen dükkânların kullanım sürecini doğudaki iki dükkân önündeki su kanalı büyük ölçüde yansıtmaktadır. Bu kanalda define olarak tanımlanan çok sayıda sikke ele geçmiştir. Bu sikkeler MÖ II. yüzyıl ve MS IV. yüzyıl başları arasına tarihlendirilmektedir. Sikkelerin verdiği bu tarih aralığı aynı zamanda Arykanda Akropolisi'nin kullanım sürecini de belgelemektedir (Grafik 2.2).

Ticaret Agorası dükkânlarında 1979 ve 1998 yıllarında yapılan çalışmalarda iki adet bronz elinde para kesesi tutan Hermes figürünü ele geçmiştir (Kat. No. 91-92). 1988 yılında Ticaret Agorası dükkânları, altıncı odada da Hermes heykeline ait bir parça olarak para kesesi bulunmuştur (Kat. No. 84).

Antik çağda tapınım yerleri sadece tapınaklarla sınırlı değildir ve dinsel uygulamalar önemli resmi binalarda da yapılmıyordu. Kentin pazar yeri olan agora da ticari, resmi, adli ve

³³¹ Varkıvaç 2008, 325.

³³² Bayburtluoğlu 2003a, 97.

dini fonksiyonlara sahiptir³³³. Antik çağda kentlerin kùltleri çoğalarak gelişirken agoralarda sunaklardan ve tapınaklardan geniş ölçüde payını almıştır. Agoralar kimi zaman içerdiği kùltlerin sayısı ve çeşitliliği konusunda akropolis ile yarışabilecek konuma ulaşmıştır³³⁴. Agoralarda tapım gören tanrıların başında, kazanç elde etmek isteyen tüccarların ve agoraların koruyucu tanrısı olarak Hermes gelmektedir. Agorada ele geçen söz konusu buluntular, kentte Hermes'in Ticaret Agorası'nda tüccarların ve agaranın koruyucusu olarak tapınım gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Ayrıca Geç Hellenistik Dönem ve MS IV. yy arasına tarihlendirilen çoğunluğu akropoliste ele geçen Mısır kùltünün varlığına işaret eden buluntular, tüccarlar ve Ticaret Agorası ile ilişkilendirilebilir (Kat. No. 91-99, 106, 108-109) Mısır tanrıları kùltü, Ptolemaioslar'ın Lykia Bölgesi'ndeki egemenlikleri sonucunda Arykanda Kenti'ne gelen Mısırlı kereste tüccarları aracılığı ile girmiş olabileceği düşünölebilir.

2.1.3.2 Bouleuterion

Bouleuterion, Ticaret Agorası, kuzey stoanın batı ucunun kuzeyinde yer almaktadır (Plan 1-2, Lev. 5, Res. 18). 1979 yılı kazı sezonunda yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılan yapı, anakayanın tıraşlanması ile oluşturulmuştur³³⁵.

2.1.3.2.1 Birinci Evre

Bouleuterionun caveası ve duvarlarının bir kısmı anakayanın tıraşlanması ile oluşturulmuştur (Lev. 5, 77-78, Res. 18, 125-127). Caveayı oluşturan oturma basamaklarının yükseklikleri 0,20 m ile 0,25 m arasında değişiklik göstermektedir. 2002 yılında yapı içerisinde yapılan sondaj çalışmalarıyla bouleuterionun ilk evre planına ilişkin önemli veriler tespit edilmiştir³³⁶. Parodos olduğu düşünölen alanda tespit edilen oturma sıraları, yapının ikinci kullanım evresine ait giriş merdivenlerine doğru devam etmektedir. Bu nedenle merdivenlerin caveanın uçları olduğu ve ön hol denilen alanın ise parodos ve orkestra olduğu saptanmıştır. Günümüze kadar korunan mevcut güney cephe duvarının aslında daha önde yer alması gerektiği anlaşılmıştır³³⁷. Yapının mevcut durumu kavisli oturma sıralarına sahip plan tipinde olmasına rağmen özgün durumunun yarım daire cavea planında olduğu görölmektedir³³⁸. Kareye yakın bir alanı kaplayan yapıya asıl girişler kuzey duvarının doğu ve

³³³ Talloen-Alp 2007, 740.

³³⁴ Wycherley 2011, 74.

³³⁵ Bayburtluoğlu 1980, 53-55.

³³⁶ Bayburtluoğlu 2003a, 86.

³³⁷ Öz 2006, 65.

³³⁸ Öz 2006, 66.

batı bitim yerlerinde bulunan ve odeondaki uygulamaya benzeyen kapılar aracılığı ile olmalıdır.

2.1.3.2.2 İkinci Evre

Olasılıkla MS III. yy'da bouleterion yapısında köklü değişiklikler yapılmıştır³³⁹. Yapının caveasının yarısı orkestra seviyesine kadar tıraşlanmıştır. Tıraşlanan bu alan, iki sıra sütun ile üç nefli bir salona dönüştürülmüştür. Benzer şekilde Sagalassos Kenti'ndeki bouleterion yapısına ait avlu da Aziz Michael'e adanmış bir kiliseye dönüştürülmüştür. M. Waelkens Hristiyanların artışının yeni mimari yapıların inşasına veya eski yapıların dönüştürülmesine yol açtığını ifade etmektedir³⁴⁰. Arykanda kentindeki üç nefli salona dönüştürülen yapının çatısını destekleyen sütunlarda kaide olarak Helios Tapınağı'na ait olan Dor sütun başlığı ve Sebasteion yapısının peristyl avlusundaki sütun kaideleri kullanılmıştır. Planı değiştirilen yapı stoa seviyesine göre yaklaşık 1,0 m yüksekliğe sahip olan giriş holü bir duvar-teras ile stoadan ayrılmaktadır. Duvarın-terasın batı ucunda yükseklikleri 0,50 m olan üç basamak ile yapının 2,10x8,40 m boyutlarındaki ön holüne geçişi sağlayan bir sahanlığa çıkılmaktadır³⁴¹. İlk evrede parados, ikinci evrede ön hole dönüştürülen alanın tabanı anakaya üzerine çakıl mozaik ile döşenmiştir. Stoa yönünden yapıya girişin sağlandığı bu alanda in-situ olarak bronz kapı mili ele geçmiştir³⁴². Yapının anakaya duvarlarının kalın bir sıva ile kaplandığı özellikle batı duvarında görülebilmektedir. Yapıda kireç taşından yapılan çok sayıda stroter ve kalypter ele geçmiştir. Bu buluntulara göre yapı, Odeion'daki gibi piramidal veya kırma çatılı olmalıdır.

Planı değiştirilen yapıda ön holün doğu ucu anakayanın tıraşlanması ile oluşturulan bir niş şeklinde bitmektedir ve nişin tabanındaki yangın tabakasından çok sayıda 0,035 m çapında pişmiş toprak ostrakon ele geçmiştir³⁴³. Ostrakonlar üç farklı (evet, hayır, çekimser) oy pusulası şeklindedir³⁴⁴. Bunların hepsi çap ve form bakımından aynı olmakla beraber üzerlerinde tek ya da çift çukurluk ve ya hiçbir iz olmayışı ister istemez bunların oy pusulaları şeklinde kullanılmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Bouleterionun inşa tarihinin kesinliğine ilişkin mimarisi ve yapıda ele geçen buluntular yetersiz kalmaktadır. Hemen batısındaki yapıda ele geçen sikkeler MÖ II. ve I. yy'a tarihlendirilmektedir. Kentte ele geçen en erken meclis kararı yazıtı ise MÖ II. yy

³³⁹ Öz 2006, 65.

³⁴⁰ Waelkens 2006, 220, Fig. 7.

³⁴¹ Bayburtluoğlu 2003, 89.

³⁴² Bayburtluoğlu 2003a, 87.

³⁴³ Bayburtluoğlu 2003a, 89-90.

³⁴⁴ Öz 2006, 65.

başlarına tarihlendirilmektedir³⁴⁵. Bu yazıt, kentte MÖ II. yy başlarından itibaren boule ve demosun toplandığı bir yapının varlığını işaret etmektedir. Yapının bazilika olarak ikinci kullanım evresi MS III. yy'dan sonra olmalıdır.

Bouleuterion yapıları kentin politik merkezini oluşturmaktadır ve aynı zamanda dinsel bir işleve de sahiptir³⁴⁶. Söz konusu bu yapılarda her oturma başında, sununun yapıldığı bir altar bulunmaktadır. Ayrıca bouleuterionların içinde tanrılara ait kutsal mekânlar da bulunmaktadır. Bu kutsal mekânlarda olasılıkla kenti ve kurumlarını koruyan tanrı ve tanrıçalar tapınım görmektedir³⁴⁷.

2.1.3.3 Prytaneion

Akropolisde bouleuterionun hemen doğusundaki yapı prytaneion olarak değerlendirilebilir. Yapının kuzeyini anakaya traşlanmış duvar, doğusunu merdivenli sokak, batısını bouleuterion ve güneyini Ticaret Agorası dükkânları sınırlandırmaktadır (Plan 1-2, Lev. 5, Res. 18). Prytaneiona hemen doğusundaki kapıdan merdivenli sokak ile ulaşım sağlamaktadır. Dikdörtgen planlı yapı üç mekândan oluşmaktadır. Prytaneion içindeki mekânlar, irili ufaklı kaba yontulmuş taşlarla örülü duvarlarla bölünerek oluşturulmuştur. Prytaneionu oluşturan mekânların tabanları çakıl mozaik döşeme ile kaplıdır.

Prytaneionda yapılan kazı çalışmalarında Aphrodite heykeli ele geçmiştir (Lev. 107, Res. 192). Arykanda Kenti'nde Aphrodite'nin varlığı, prytaneionda ele geçen heykelde kendini göstermektedir. Ayrıca akropolisteki konutlarda Aphrodite kabarmalı adak sunağı ve Aphrodite heykelciği ele geçmiştir (Lev. 107, Res. 194-195). Tanrıçanın kültüne ilişkin bu buluntular, Aphrodite'nin prytaneion veya bouleuterion yapısıyla ilişkili olabileceğini düşündürür. Fakat bu konuda kesin bir şey söylemek güçtür. Sagalassos Kenti'nde Ares ve Athena'nın varlıkları, bouleuterionun mimari dekorasyonunda kendini göstermektedir. Fakat bouleuterionun cephesine ait MÖ I. yy başına tarihlendirilen Athena ve Ares büstleri, kentte

³⁴⁵ Bayburtluoğlu 2003a, 86; İplikçioğlu-Cluzeau-Öztürk-Dönmez Öztürk 2008, 118-119.

³⁴⁶ Talloen-Alp 2007, 740. Arykanda *bouleuterionun* politik bir merkez olduğuna ve dinsel işlevine dair bir yazıt 1999 yılı Yazıtlı Ev'in batısında yapılan çalışmalarda ele geçmiştir. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bu yazıtta: "*Danışma ve Halk Meclislerinin Kararı:*] Atalarının geleneğine bağlı olarak her bakımdan mükemmel insan, [---vatandaşı, --- oğlu Ermananis]; kurbanlar için (gerekli) işleri yapmak için Halkımızın mükerrer daveti üzerine, kendisini gönüllü olarak emre amade ederek kentimize gelmiş ve tanrılar için kurbanları göreneğe uygun bir şekilde sunmuş ve ikametini amacına uygun, edep ve terbiyeyle ve yurduna hem de halkımıza yaraşır bir şekilde biçimlendirmiş bulunduğu için; Danışma ve Halk Meclisleri, Ermananis'i Halkımıza karşı göstermekte olduğu bu hayırhahlığa istinaden övmeye ve O'na minnet borcunu ödemedede (Halkımızın) geri kalmayacağını bilerek aynı tutumu sürdürmesi ve Halkımıza karşı daima iyi bir şeyin nedeni olması için çağrıda bulunmaya karar versin! Öte yandan, Ermananis için kararlaştırılmış olan ayrıcalıkların çok daha açık bir biçimde görülebilmesi için, O'nun taştan bir steli de en seçkin yerde dikilsin ve onun üzerine bu kararnamenin (bir) kopyası yazılsın! Haznedarlar O'na 60 İskender drahmisi tutarında bir konuk armağanı da göndersinler; stel için oluşan masrafları ise haznedarlar [kent kasasından?] karşulasınlar! (İplikçioğlu-Cluzeau-Öztürk-Dönmez Öztürk 2008, 118-119).

³⁴⁷ Talloen-Alp 2007, 740.

daha sonra inşa edilen kemerli kapı yapısında kullanılmıştır. Waelkens bu durumu aslında savaş pagan tanrılarının kentin ana kapılarından birinde kullanılmasını Arcadius Dönemi'nin sonlarına kadarki belediye zihniyetinin yaşatılmasına dair bir ipucu oluşturabileceği şeklinde yorumlamaktadır³⁴⁸.

2.1.3.4 Konutlar

En alt kottaki Ticaret Agora'sının kuzeyinde, dört düzenli yapı terası üzerinde konutlar yer almaktadır. Konutlar, akropolisin en üst kotundaki gözetleme kulesine kadar teraslar üzerinde devam etmektedir (Plan 1-2, Lev. 5, Res. 18). Konutların doğusunu Geç Antik Çağ sur duvarı, batısını falezler ve güneyini Ticaret Agorası sınırlandırmaktadır. Akropoliste 1998-2003 yılları arasında sadece Ticaret Agorası kuzeyindeki dört teras üzerinde çalışılmış ve bu alanda konutlara ait odalar açığa çıkarılmıştır³⁴⁹. Dördüncü teras üzerinden kuzeye doğru gözetleme kulesine kadar devam eden teraslarda çalışma yapılmamıştır. Fakat bu alanda da konutların devam ettiği gözlemlenmektedir.

Akropoliste Yamaç Evler olarak da adlandırılan konutlar, eğimli arazi yapısına uygun olarak teraslar üzerine inşa edilmiştir³⁵⁰. Arazi yapısı ve bakış açısı dikkate alınarak planlanan tüm konutların yönü güneye bakmaktadır³⁵¹. Gürgezoğlu, konutların iki farklı plana sahip olduğunu saptamıştır³⁵². İlk grup bir ana oda ve hemen önünde dörtgen planlı bir avludan, ikinci grup ise avlusuz sadece dörtgen formlu bir odadan oluşmaktadır. Konutlara ait odaların duvarları genellikle tıraşlanmış anakayadır. Fakat büyük olasılıkla arazinin durumuna göre bazı konutların anakaya duvarları üzerinde düzensiz taş duvar örgü uygulaması ve ayrıca bazı konutlara ait odaların iç mekânlarında ise anakaya duvarların harç ile sıvalı olduğu görülmektedir. Konutlarda genellikle tıraşlanarak düzlenmiş anakaya zeminler kullanılmıştır. Bazı konutlarda ise anakaya zeminlerin harç ile sıvalı olduğu, bazılarında ise zemin kaplama malzemesi olarak çakıl mozaik ve ya pişmiş toprak kiremitlerin kullanıldığı görülmektedir³⁵³. Konutların tabanlarının yapım şekli, sahibinin maddi durumuna bağlı olmalıdır³⁵⁴. Konutların bazılarının odalarında dikme yerleri ve anakaya duvarlarında hatıl delikleri tespit edilmiştir. Hatıl deliklerinden bu evlerin iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Konutlardan birinin korunmuş olan üst katına ait duvarları da bunu desteklemektedir. Sözü edilen alanda yer alan konutların

³⁴⁸ Waelkens 2006, 220.

³⁴⁹ Kazı raporları için bk.: Bayburtluoğlu 2002, 353-358; Bayburtluoğlu 2003b, 8-10;

³⁵⁰ Vitruvius'a göre konutların oranları seçilen alana göre uyarlanmalıdır (Vitr. *de Arch.* IV. II, 129).

³⁵¹ Arazinin eğiminin güneye doğru olması, kullanım amacını etkileyerek girişlerinin ve cephelerinin güneyden olmasını da zorunlu kılmaktadır.

³⁵² Gürgezoğlu 2006, 31.

³⁵³ Gürgezoğlu 2006, 20.

³⁵⁴ Bayburtluoğlu 2003b, 8.

bazılarının iki katlı bazılarının ise tek katlı olduğu anlaşılmaktadır. Arazi eğiminin sağladığı imkânlar, evlerin iki katlı yapılmasına olanak sağlamış olmalıdır. Bazı konutların alt kat odalarında tespit edilen depolama sarnıçları, bu odaların çoğunlukla kiler olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Hatıl yerleri, konutların üst katları için anakayanın imkân vermediği durumlarda tamamen ahşap kullanıldığını düşündürmektedir. Akropoliste yer alan söz konusu konutların çatıları, yatay ahşap tomrukların üzerinin sıkıştırılmış toprak ile düz damlı veya eğimli çatılar kullanılmış olmalıdır. Fakat genellikle konut mimarisinde düz damlı çatıların kullanımının daha yaygın olduğu bilinmektedir. Çünkü eğimli arazide hava şartlarından korunma ve günlük işler için kullanılabilir alan yaratması açısından daha elverişlidir.

Bayburtluoğlu Lykia Bölgesi'nde konutlarla mezarların yan yana olabileceği olgusunu göz önünde bulundurarak, Yamaç Evler olarak adlandırılan konut alanında da benzer durumun uygulandığını belirtmektedir³⁵⁵. Fakat buluntulara dayanarak hangi konutun mezar olarak kullanıldığı saptanamamaktadır. Aynı zamanda benzer uygulama Perge Kenti'nde de görülmektedir³⁵⁶.

Yamaç Evler olarak adlandırılan konutlar, bölgeye özgü Klasik-Hellenistik Dönem konut tipi özelliği göstermektedir. Kentteki konutların en yakın benzerleri Limyra Kenti'nde yer almaktadır. Limyra Kenti'ndeki konutlar MÖ IV.-II. yy'lar arasına tarihlendirilmektedir³⁵⁷. Arykanda Akropolis'i'ndeki konutlar ise ele geçen tüm buluntular ile birlikte değerlendirildiğinde MÖ IV. yy'dan MS IV. yy'a kadar kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

Akropolis alanında Yamaç Evler olarak adlandırılan konutların bazılarında farklı boyutlarda ve formlarda nişler tespit edilmiştir (Lev. 79, Res. 128-129). Konutlarda ele geçen adak sunakları ve adak stelleri doğrultusunda bu nişlerin ev tapınımına ilişkin olduğu saptanmıştır. Benzer uygulama Termessos, Side ve Pergamon konutlarında da görülmektedir³⁵⁸. Taşınabilir adak sunakları ve buluntu yerleri, Artemis'in veya yerel ismiyle Ertemidi'nin kentte büyük olasılıkla evler veya özel yerlerdeki nişlerde tapınım görmüş olabileceğini düşündürmektedir³⁵⁹. Bu nedenle Artemis veya yerel ismiyle Ertemidi'nin kentte büyük olasılıkla evler veya özel yerlerdeki nişlerde tapınım görmüş olabileceğini düşündürmektedir. Sebasteion'un kuzeyinde üçüncü terasta batı uçta "Kutsal Alanlı Ev" olduğu düşünülen bir yapı yer almaktadır. İki katlı bu konutun üst katını sınırlayan kuzey anakaya duvar yüzeyine oyulmuş üst kısmı üçgen çatılı bir niş yer almaktadır (Lev. 80, Res.

³⁵⁵ Bayburtluoğlu 2002, 354; Bayburtluoğlu 2003a, 153.

³⁵⁶ Zeyrek 2002, 170.

³⁵⁷ Seyer 1991/1992, 145; Seyer 1993, 180.

³⁵⁸ Termessos için bk.: McKay 1998, 211; Side için bk.: Mansel 1978, 256; Bergama için bk.: Wulf 1999, 15.

³⁵⁹ Bayburtluoğlu 2006, 63.

130-131). Akropoliste en üst terastaki dik kayalık alanda kaya yüzeyinde batıdaki derin ve digdörtgen formlu ve doğudaki üst kısmı kemer biçimli sığ olmak üzere iki niş yer almaktadır (Lev. 81, Res. 132-134). Bu nişler ve "Kutsal Alanlı Ev" olasılıkla kültle ve belki de tanrıça Artemis veya Apollon ile ilişkili olmalıdır.

2.1.3.5 Gözetleme Kulesi

Gözetleme Kulesi, kentin kuzeybatısında en yüksek noktada yer almaktadır (Plan 1). Kuzeyi, doğusu ve batısı anakayanın traşlanması ile inşa edilen Gözetleme Kulesi'nin güneyini bosajlı rektagonal ve yer yer de trapezoidal bloklarla örülü duvar sınırlandırmaktadır (Lev. 82, Res. 135-136). Gözetleme Kulesi'nin güneyini sınırladılan duvar örgüsü, Helios Tapınağı temenos duvarları ile aynı işçilik özelliklerine sahiptir. Helios Kutsal Alanı'nın duvarlarıyla benzer işçilik özellikleri gösteren Gözetleme Kulesi'nin güney duvarı MÖ IV. yy sonu MÖ III. yy başına tarihlendirilmiştir³⁶⁰.

Limyra Kenti ve Arykanda Kenti arasında dört, Arykanda ve Avlan Geçidi arasında üç Gözetleme Kulesi saptanmıştır³⁶¹.

Genellikle kuleler, tanrı ve kahramanlara adanmaktadır. Smyrna Kenti'nde birbirine yakın kulelerden biri Dioskurlar'a ve diğeri Herakles'e adanmıştır³⁶². Arykanda Kenti'nde de çoğunluğu akropoliste ele geçen Herakles, Disokurlar ve atlı tarılara ilişkin buluntular, Gözetleme Kulesi'nin bu tanrılarla ilişkilendirilmiş olabileceğini düşündürür (Lev. 108, Res. 200-210).

³⁶⁰ Trysa'daki duvarların tarihlendirmesi için bkz. Marksteiner 2002, 75, Abb. 12-14, Taf. 37, 40-42, 50).

³⁶¹ Knoblauch-Witschel 1993, 238; Bayburtluoğlu 2003a, 40-41.

³⁶² Cadoux 1938, 213-214; Akarca 1998, 187.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EPIGRAFİK, NÜMİSMATİK VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ARYKANDA AKROPOLİSİ KÜLTLERİ

3.1 Helios (‘Ηλιος)

Helios'a ait en eski kült merkezinin, MÖ 408 yılında kurulan Rhodos Kenti'nde bulunduğu³⁶³ ve Rhodos Adası'nın "Helios'un kutsal adası", Rhodos Kenti'nin de "Helios'un kutsal kenti" olarak tanımlandığı kabul edilmektedir³⁶⁴. Helios'un kutsal adası olarak bilinen Rhodos Adası'nda günümüze kadar yapılan çalışma ve araştırmalarda henüz Helios'a ait bir tapınak bilinmemektedir. Küçük Asya'da Trakya Bölgesi'ndeki Byzantion'da, Septimius Severus tarafından inşa ettirildiği düşünülen Apollon-Helios'a ait bir tapınağın varlığı³⁶⁵ ve Lykia Bölgesi'nde Pinara Kenti'nden Helios'a ait bir temenos sınır yazıtı³⁶⁶ bilinmektedir. Rhodos ile ilişkilendirilen güneş tanrısı Helios'a adanmış az sayıdaki kutsal alanlardan birisi olan Arykanda Kenti'ndeki MÖ IV. yy sonu ve MÖ III. yy başında inşa edilen Helios Tapınağı oldukça önemlidir. Bu nedenle Helios kültü, bilinen en erken güneş tanrısı kültüründen başlatılarak ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Eskiçağ'da insanlar tabiat olayları, doğum ve ölüm gibi durumlarda çaresiz kalarak insanüstü güçlere inanmaya ihtiyaç duymuşlardır. Bu şekilde ortaya çıkan inanç sisteminde gökyüzü varlıklarından güneşe büyük önem verildiği görülmektedir. Güneşin, gökyüzünde hareket etmesi, tabiat anayı canlandırması ve yaratıcı bir güce sahip olması insanların günlük yaşantılarında önemli bir rol oynamıştır. İnsanlar, soğuk kış günlerinden sonra gelen sıcaklığı, mevsimleri meydana getiren, tabiattaki bütün canlılara yaşam enerjisi veren, ilkbaharda doğanın yeniden canlanmasını, yaşamsal öneme sahip ekinlerin büyümesini sağlayan ya da onları kavurarak kıtlıklara yol açan gücün kaynağının güneş olduğunu düşünmüşlerdir. İnsanoğlunun güneş ile ilişkili bu düşünceleri tüm eskiçağ toplumlarında MÖ III. binden başlayarak yaklaşık olarak MS IV. yy sonuna kadar devam etmiş olmalıdır.

Bereketin ve doğurganlığın kaynağı güneş tanrısı Ra, MÖ 2500'lere tarihlenen Mısır hiyerogliflerinde Mısır'ın en önemli tanrısı olarak kaydedilmiştir³⁶⁷. Mısır'ın yaradılış

³⁶³ Jessen 1912, 66.

³⁶⁴ Diod. V. 56-3.

³⁶⁵ Matern 2002, 19. Ayrıca Constantinus Dönemi'nde Constantinopolis Kenti'ndeki güneş kültü için bk.: Dagrón 2012, 54-61, 73-78.

³⁶⁶ Pinara ve Sidyma yazıtları için bk.: TAM II.182,501; Frei 1990, 1797.

³⁶⁷ Rosenberg 2006, 255. Mısır dini hakkında detaylı bilgi için bk.: David 2007, 46-104. Mısır pantheonunda Ra'dan bir kademe aşağıda olan Osiris ve İsis'le birlikte sekiz büyük tanrı daha vardır (Uncu 2013, 358). R. David (2007, 65), piramidlerin güneş tanrısı Ra ile ilişkili olabileceğini ileri sürmüştür.

efsanelerinden birinde her şeyin başlangıcında Ra'nın (güneşin) olduğu anlatılmaktadır³⁶⁸. Heliopolis Kenti'nin koruyucu tanrısı olan güneş tanrısı Ra, dünyanın yaratıcısı olarak düşünülmüştür. Orta Krallık Dönemi'nde (MÖ 1991-1786) yaşanan siyasi ayrılık nedeniyle Heliopolis Kenti'nin koruyucu güneş tanrısı Ra ile Teb Kenti'nin baş tanrısı Amon birleştirilerek tanrı Amon-Ra oluşturulmuştur. Böylece 18. Hanedanlık Dönemi'nde (MÖ 1567-1320) Amon-Ra en üstün tanrı konumuna yükseltilerek ilk kez tek tanrı inancı ortaya çıkmıştır³⁶⁹.

Mezopotamya toplumunda ilk pantheonu oluşturanlar Sümerler'dir³⁷⁰. "Kader tayin eden tanrılar" arasında yer alan Sümerler'in güneş tanrısı Utu'nun tanrı Enlil tarafından yaratıldığına inanılmıştır³⁷¹. Tabiatıta var olan her şeye yaşam gücü veren güneş tanrısı Utu, Sümer pantheonunda önemli bir yere sahiptir³⁷². Kışın dondurucu soğukların bitkileri yok etmesi, ilkbaharda güneşle birlikte tabiatın uyanışı, yazın ürünlerin olgunlaşması olayları insanlar arasında güneş tanrısının önemini arttırmıştır³⁷³. Ayrıca her sabah doğan, güneş tanrısı Utu'nun günlük rotasını tamamladıktan sonra gece olunca yeraltı dünyasına indiği düşünülmüştür. Güneş tanrısı Utu, gökyüzünde izlediği günlük rotasında her şeyi gördüğü düşüncesiyle doğruluğun, adaletin ve haklılığın tanrısı olarak görülmeye başlamıştır. Aynı zamanda, yeraltı dünyasına inen güneş tanrısı ölüleri yargılayan, suçlarına göre ceza veren bir tanrıydı³⁷⁴. Mezopotamya'daki bir uygarlık olan Babilliler de MÖ II. binyılın sonunda, Sümer tanrılarının özelliklerini benimsemişlerdir. Sümer güneş tanrısı Utu, Babil'de Utu veya Akadca Şamaş olarak adlandırılmıştır³⁷⁵. Babil'de adalet tanrısı olarak yoksulları koruyan Utu veya Şamaş, hem yerde hem gökte yargıç olarak özel bir konuma sahiptir³⁷⁶. Kötü ruhları

³⁶⁸ Freeman 1996, 25.

³⁶⁹ Freeman 1996, 42-51; David 2007, 69.

³⁷⁰ Mezopotamya dini hakkında detaylı bilgi için bk.: Foster 2007, 161-213.

³⁷¹ Sümer güneş tanrısı Utu için bk.: Black-Green 1992, 183-184.

³⁷² Sippar Kenti'nin, güneş tanrısı Utu için kurulduğuna ve kentin koruyucu tanrısı olduğuna inanılmıştır. Sippar Kenti'nin güneş tanrısı için kurulduğunu ifade eden Tufan mitinde: "...Beş şehri kurdu...temiz yerde, Onların adını verdi, onları kült merkezi yaptı...Bunlardan...Dördüncüsü, Sippar'ı, kahraman Utu'ya verdi..." (Kramer 1998, 129). Mezopotamya'da her kentin bir baş tanrı için kurulduğu ve kentin koruyucu tanrısı olduğu düşünülmüştür (Uncu 2013, 351).

³⁷³ Mezopotamya'da güneşin ilkbaharda tabiatı yeni bir hayat vermesiyle kutlanan "*Yeni Yıl Bayramı*", Sümerce'de zagnuk (yılın başlangıcı) ve Akadca'da *akitu* olarak adlandırılmaktadır. Bu bayram nisan ayının ilk on iki günü kutlanmaktaydı (Eliade 2003a, 93). Önasya'da tabiatın tekrar canlanmasına ilişkin bahar aylarında düzenlenen "*Yeni Yıl Bayramı'nda*" tanrılara su, çeşitli içecekler, kurban edilen hayvanların parçaları ve çeşitli tarım ürünlerinden oluşan besin maddeleri sunulmuştur (Uncu 2013, 352).

³⁷⁴ Kramer 2002, 279.

³⁷⁵ Güneş tanrısı Utu veya Şamaş'ın en önemli simgesi, bir çeşit tasteredir. Bir diğer sembolü dört uçlu yıldız ve bu uçların her biri arasındaki üç ışın yayan dalgasıyla güneş diskidir. Akkad Dönemi'nden Yeni Babil Dönemi'ne kadar, Utu'nun simgesi olarak kullanılmıştır. Şamaş'ın simgelerinden kabul edilen "kanatlı disk" de güneş tanrısının simgesiydi (Er 2011, 23). Şamaş ile Hellen güneş tanrısı Helios arasındaki benzerlikler üzerinde yapılan çalışma için bk.: Steele 2002, 583-588.

³⁷⁶ Oates 2004, 183. Güneş tanrısı Şamaş'ın dünyayı aydınlatan, ışık saçan, adaleti sağlayan, yargılayan ve yargılama sonucunda ceza veren işlevini dair Akkad Dönemi'nde yazılmış olan bir ilahide: "*Ey Şamaş, göğün ve toprağın yargıçsı, Hakkın, hukukun, bu dünyanın ve öte dünyanın ülkelerinin valisi! Ey Şamaş,(suçluyu)öldürmek,*

kovmak için de yardım istenen güneş tanrısının tüm evren ve insanlar üzerinde büyük etkisi olduğu düşünülmüştür³⁷⁷.

Küçük Asya'ya MÖ II. binyılda egemen olan Hititler, İmparatorluk Dönemi'nde Hurri dinini benimsemişlerdir³⁷⁸. Bu doğrultuda inanç sisteminden etkilenen Hitit pantheonunda Sümer-Akad kökenli tanrılar ile Küçük Asya ve Hurri tanrıları özdeşleştirilmiştir³⁷⁹. Güneş tanrısına, Sümerliler Utu, Babilliler Şamaş, Hurriler Simegi, Hititler Utu, Luviler Şimege, Mitanniler ile Medler Mithra, Urartular Şivini ve Phrygialılar Sabazios adını vermiştir³⁸⁰. Özellikle güneş kültünün çok yaygın olduğu Hititler'de güneş tanrısı, adaletin temsilcisi ve kimi zamanda bütün tanrıların kralı olarak kabul edilmiştir. Güneşin doğuşunu kutsal bir olay olarak düşünen Hitit kralları, gündeğümünde güneşe dönerek günlük dini ritüellerini gerçekleştirmişlerdir. "*Güneş*", "*güneşin oğlu*" ve "*güneşin torunları*" adlarına sahip olan Hitit krallarının olasılıkla öldükten sonra da güneş tanrısı oldukları düşünülmüştür³⁸¹. Hitit panteonunda önemli bir yere sahip olan güneş tanrısı, özellikle bereketle ilişkilendirilmiştir³⁸². Güneş tanrısının ilkbaharda tabiata yeni bir hayat vermesi, festivallerle kutlanmıştır. Mezopotamya'da olduğu gibi Hititler'de de güneş tanrısının hastalıkları iyileştirici gücünün de var olduğuna inanılmıştır³⁸³. Ayrıca Eski Hitit Dönemi'nden itibaren var olduğu bilinen "*Arinna'nın güneş tanrıçası*" Hitit pantheonunda en önemli tanrıçalarından biridir³⁸⁴.

tutukluysu salıvermek senin elindedir! Ey Şamaş sana geldim! Şamaş seni aradım! Ey Şamaş sana yöneldim!" (Bonney 2000, 633).

³⁷⁷ Güneş Tanrısı Şamaş'a hitap eden bir ilahide: "*Yalanları gideren sen, olağanüstü kötü etkileri, kehanetleri, kızgın hastalık belirtilerini, düşleri, kötü görüntüleri yok eden sen, büyü ve sihirle uğraşan ve ülkeleri yok eden sen*" (Uncu 2013, 354).

³⁷⁸ Macqueen 2013, 124.

³⁷⁹ Eliade 2003a, 176. Küçük Asya'da Hitit egemenliği: Eski Krallık MÖ 1740-1460 ve İmparatorluk MÖ 1460-1200.

³⁸⁰ Uncu 2013, 354. Şamaş ile ilişkilendirilen Urartu güneş tanrısı Şivini, kanatlı bir disk ile tasvir edilmiş ve tanrı için bayramlarda dört sığır ile sekiz koyun kurban edilmekteydi. Meher Kapı yazıtında tanrı-tanrıçalar listesinde güneş tanrısı Şivini üçüncü sırada yer almaktadır. Bu nedenle güneş tanrısı Urartu pantheonunda tanrısal üçlüyü oluşturan tanrılar arasında yer almaktadır (Piotrovskiy 1965, 38-40). Phrygia'da güneş tanrısı Sabazios için bk.: Birecikli 2010, 220.

³⁸¹ Uncu 2013, 355.

³⁸² Bereket ile ilişkilendirilen güneş tanrısı, Hitit veya Hatti kökenli efsanelerde tanrının kayboluşu ve tekrar dönüşü şeklinde konu edilmiştir. Hatti kökenli en iyi bilinen kaybolan tanrı efsanelerinde, bir çok tanrının kaybolma niteliği taşıdığı bilinmektedir. Bu tanrılar, bir olay ya da kişiye kızdıklarında kaybolmakta ve kaybolurken kendileriyle birlikte bolluk ve bereketi de götürmektedirler. Efsanelerde tanrının kaybolmasıyla gelen felaketler, tanrının aranması ve dönüşüyle yeryüzünün yeniden hayata dönmesi ardışıklığı birbirini takip etmektedir. Bu ardışıklık Adonis, Attis, Osiris ve Tammuz efsaneleri ile paralellik göstermektedir (Elmalı 1991, 39-40). Kaybolan tanrı için bk.: Eliade 2003a, 178-180.

³⁸³ Güneş tanrısının hastalığı iyileştirici yönünü vurgulayan büyü metni için bk.: Ünal 2003, 79.

³⁸⁴ "*Arinna'nın Güneş Tanrıçası*" için bk.: Karacasu 1997, 182-184. "*Arinna'nın güneş tanrıçası'nın*" tapınağı Küçük Asya'da Arinna Kenti'ndedir. Bu nedenle Arinna'nın Güneş Tanrıçası olarak bilinmektedir (Hutter 1997, 79; Martino 2006, 91). Hitit İmparatorluk Dönemi'nde "*Arinna'nın Güneş Tanrıçası*", kraliçe Puduhepa tarafından Tanrıça Hepat ile özdeşleştirilmiştir (Karacasu 1997, 182; Arıkan 1998, 46; Uncu 2013, 356). Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Hepat ile özdeşleştirilmesini aktaran yazılı belgede: "*Arinna'nın Güneş Tanrıçası, benim efendim; bütün ülkelerin kraliçesi. Sen Hitit Ülkesi'nde Arinna'nın Güneş Tanrıçası adını taşırsın. Sedir (ağaçları) Ülkesinde ise adın Hepat'tır*" (Karasu 1997, 182; Belli 2001, 28). Güneş tanrısı ve Hitit kralı Telepinu'ya (MÖ 1525-1520) ait Yozgat dua tabletinde: "*O bir masa Güneş tanrısı için, bir masa da*

Arinna'nın güneş tanrıçası ve güneşe verilen önem Hitit krallarının mühür baskılarında da açıkça görülmektedir. Hititler'de krallık simgesi olarak kullanılan "*kanatlı güneş kursu*" Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile ilişkilendirilmektedir³⁸⁵. Hitit siyasi antlaşma metinleri de tanrı ve tanrıçaları hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Şattiwaza ve I. Şuppiluliuma (yak. MÖ 1344-1322) arasında yapılan antlaşma metninde güneş tanrısı ve tanrıçasının adının geçtiği görülmektedir. Bu yazılı antlaşma metni güneşin Hititler için oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir³⁸⁶. Mezopotamya ve Küçük Asya toplumlarında güneş kültü ile ilgili bilgiler, Küçük Asya toplumlarının Mezopotamya'dan inanç sistemi konusunda etkilenmiş olduklarını göstermektedir.

MÖ II. ve I. binde Mezopotamya, Küçük Asya ve Mısır toplumlarının sahip olduğu güneşle ilgili benzer dinsel kavramlar, Hellenler'de güneş tanrısı Helios adı altında karşılık bulmuştur. Güneş ile ilişkili olarak tüm toplumları aynı noktada buluşturan dini duygular, günlük yaşantılarında benzer biçimde bir rol oynamıştır³⁸⁷.

Evrensel bir tapınma sahip olan güneş tanrısından antik çağ yazarları da söz etmektedirler³⁸⁸. Hesiodos (MÖ VIII. yy), Theogonia adlı eserinde (Tanrıların Doğuşu) "*Theia güneşi doğurdu. Ardında da ay ve şafak tanrıçası geldi. Dünyadaki insanlar, gökyüzündeki tanrılar için parıldayıp durdular. Theia'nın Hyperion ile sevişmesinden doğdu hepsi de*" şeklinde ifade etmektedir³⁸⁹. Titanlar soyundan gelen Helios, ışık tanrısı Apollon'dan farklı olarak doğal bir güç olan güneşin kendisidir³⁹⁰. Homeros'un MÖ VIII.

Telipinu için kuracak. Tanrı oturduğu zaman yemeği bitirecek ve o, tanrın önündeki ateş kabından ateşi alıp yakacak. Tatlı bir koku yayılacak ve yaşlı rahibe yeminler edecek. (ayini) üç defa tekrarlayacak. Mabedi kapatacak ve dışarı çıkacak. Ondan sonra o gün hiçbir şey yapmayacak. Sonraki gün ayini idare eden rahibe, tanrının huzuruna geldiği zaman, tatlı kokular saçacak ve yemin edecek. Ayini üç kez tekrarlayacak. Güneş tanrısı için kalın bir somun ekmeğin büyük bir parçasını bölüp, güneş tanrısının masasına koyacak. Bir miktar marnuwan, bira ve şarabı güneş tanrısına ikram edecek. Güneş tanrısı ve Telepinu için bir teke ve bir koyun kurban edecek" (Elmalı 1991, 51-52). II. Muwatalli'nin (MÖ 1295-1272) Arinna'nın güneş tanrıçasına, göğün güneş tanrısına, şimşeğin fırtına tanrısına ve diğer tanrılara dua tableti için bk.: Alp 2000, 101-102.

³⁸⁵ Kanatlı güneş kursunu ilk kez sembol olarak kullanan Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'dır. Tanrıçanın dini törenlerinde birden fazla sembolünün kullanıldığını aktaran yazılı metinde: "*Kâhin Arinna kentinin sekiz adet güneş tanrıçasını ibadet salonuna getirir. (Bunlardan) üçü heykel, beşi güneş kursudur...*". Yazılı metin, Arinna'nın güneş tanrıçasının heykel ve güneş kursu sembolleri ile temsil edildiğini göstermektedir (Uncu 2013, 357).

³⁸⁶ Güneş tanrısı ve tanrıçasından söz eden antlaşma metni: "*...Onlar dursun, dinlesin ve tanık olsun. Hatti ülkesinde krallığı ve kraliçeliği yöneten Arinna Şehri'nin güneş tanrıçası, göğün beyi güneş tanrısı, Hatti ülkesinin beyi fırtına tanrısı...*" (Uncu 2013, 357).

³⁸⁷ Jessen 1912, 58.

³⁸⁸ Farnell 1909, 417.

³⁸⁹ Hes. *theog.* 371-374. Helios için bk.: Hom. *h.* XXXI; Farnell 1909, 449; Jessen 1912, 58-82; Matern 2002; Larson 2007, 158-159. Homeros'da ἥλιος, Dor'da αἰλιος ve ἄλιος, Girit'te ἀβέλιος formunda karşımıza çıkan Helios sözcüğünün kökeni, sāvel sözcüğünden türetilen σαφέλιος ifadesine dayandırılmaktadır (Jessen 1912, 58). Helios, Eos (Şafak) ve Selene'nin (Ay'ın) kardeşidir. Helios, Okeanos ile Tethys'in kızı Perseis'le evlenir ve birçok çocukları olur (büyücü Kirke, Kolkhis kralı Aietes, Minos'un karısı Pasiphae ve Perseus). Rhodos adlı Nympe ile olan evliliğinden de Helios'un Heliadlar olarak adlandırılan çocukları olur (Heliadlar-Heliadai-Heliades (yedi kız) için bk.: Diod. V. 56. 3-7; 57. 1-8; Malten 1912, 2849-2852; Grimal 2007, 238).

³⁹⁰ Grimal 2007, 239.

yy'da kaleme alınan Odysseia adlı eserinde, güneş tanrısı Helios'un ikincil derecede tanrıların oluşturduğu konseyde yer aldığından söz edilmektedir³⁹¹. Homeros'un Odysseia'sında ve Homerik İlahiler'de (*Hymnoi*) güneş tanrısının, ışığı sadece ölümlüler için değil aynı zamanda tanrıların hizmetine sunmak için yaratıldığından söz edilmektedir³⁹². Bu da Helios'u diğer tanrılardan farklı bir konuma sahip kılmakta ve Helios'un ışığı olmadan Olympos tanrılarının yaşantısını hayal etmenin neredeyse imkânsız olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Homeros, Ilias adlı eserinde (MÖ VIII. yy) insanın doğduğu zaman ilk kez gün ışığını gördüğünü, güneşi gördüğü müddetçe de hayatta olduğunu belirtir³⁹³ ve ölümü ise gün ışığını kaybetmek olarak nitelendirir³⁹⁴. Homeros gibi benzer şekilde MÖ 310/305-240 yıllar arasında yaşamış olan Kallimakhos da, ölüm esnasında "güneşe elveda" (ήλιε χάρε) sözcüklerini haykırırdı³⁹⁵. Jessen, Hellen ve Barbar kökenli kavimlerin genellikle dini duygular uyandıran bir obje olarak algılanan güneşe, doğup battığı esnada tapınıldığını ifade etmektedir³⁹⁶. Platon, bir kimse güneş tanrısının kişisel niteliğini inkâr etse bile, Sokrates (MÖ 469-399) gibi yeni günün ilk saatlerinde gökyüzünde yükselen güneş ışığını dindar bir sofı edasıyla selamlayabilmektedir³⁹⁷. Farklı dönemlerde yaşamış olan Platon ve Lukianos'a (MS 125-185/190) göre, sabah güneş doğduğunda elini öper gibi tapınım işaretiyle güneşi selamlama sıradan bir Hellen geleneğiydi³⁹⁸. Macrobius'un, Labeo'nun "*Apollon Klarios Kehanet Ocağı*" isimli kitabında tanrının ismi gizlidir konusunu açıklayan bir kehanet metni:

"Güneş Liber ile karıştırılır. Orpheus aşağıdaki dizelerinde bunu özellikle ortaya koyar.

'Helios, Dionysos'un ek adı olarak söylenir'

*'Bir Zeus, bir Hades, bir Helios, bir Dionysos'*³⁹⁹

"Apollon Klarios'a tanrı Iao'nun kim olduğu sorulmuştur. Söyle bir yanıt verir:

Mysterler mistisisizme erdikten sonra bildikleri gizemleri saklı tutmalıdırlar.

³⁹¹ Hom. *Od.* XII. 374. Benzer şekilde Artemidoros (MS II. yy), Helios'u Olympos tanrılarından (θεοί 'Ολύμπιοι) biri olarak değil, bir gökyüzü tanrısı olarak yani bir Uranos tanrısı (θεοί ουρανίοι) olarak aktardığını belirtmektedir (Artem. II. 34; Jessen 1912, 61). Diodorus Siculus'da (MÖ 90-30) (*Bib. Hist.* V 71. 3) Zeus'un *Gigantomakhia*'dan önce güneş, yeryüzü ve gökyüzüne kurban sunduğunu aktarmaktadır.

³⁹² Hom. *Od.* XII. 385; Hom. *h.* XXXI. 8, Helios.

³⁹³ Hom. *Il.* XVI. 187-188 ("*Gün ışığına çıkarıp çocuğu, güneşin ışınlarını gösterince ona*", Hom. *Od.* IV. 539-540, 833 ("*Ne yaşamak istiyordu artık canım ne de görmek gün ışığını*", "*Sağ mı görür mü gün ışığını*").

³⁹⁴ Hom. *Il.* XVIII. 11 ("*Troyalıların eli altında yumacak gözlerini gün ışığına*").

³⁹⁵ Kall. *Epigr.* 23.

³⁹⁶ Jessen 1912, 58.

³⁹⁷ Plat. *Symp.* 121.

³⁹⁸ Plat. *Leg.* X. 887 E. Benzer durum Küçük Asya'da MÖ II. binde Hititler'de de söz konusudur. Güneşin doğuşunu kutsal bir olay olarak düşünen Hitit kralları, gündeğümünde güneşe dönerek günlük dini ritüellerini gerçekleştirmişlerdir (Uncu 2013, 355). R. Merkelbach ve J. Stauber (1996, 2) de güneşin doğuşunda Apollon-Helios'a dua etmenin yararlı olduğundan söz etmektedirler.

³⁹⁹ Macr. *Sat.* I. 18. 1-21; Merkelbach-Stauber 1996, 45, No. 28. Bu dizeleri Akar Tanrıver (2009, 512, 564) "*Bu satırların içeriği Apollon Klarios'un kehanet merkezinde güneşe verilen yeni bir isimdir. Zira aynı kutsal satırlarda Iao olarak adlandırılır*" şeklinde aktarmaktadır.

Gerçek olan sudur ki zekâ sınırlıdır. Düşünce ise yetersizdir. Bilinmesi gereken şudur ki tüm tanrılar arasında en büyük olan Iao'dur. Kış Hades'tir. Zeus ilkbahar başlangıcıdır. Helios yazdır. Sonbahar en kuvvetli olan Iao'dur. Bu kehanetin anlamı, tanrının isminin yorumlanması olup, buradan çıkan sonuca göre Iao, Liber ve güneştir⁴⁰⁰. Bu kehanette dört mevsim boyunca çeşitli biçimler alan Iao'nun (Yehova) aynı tanrı olduğu açıklanmaktadır: Iao kışın yer altı tanrısı Hades, baharda Zeus, yazın olasılıkla Apollon ile özdeşleştirilen güneş ve sonbaharda Dionysos'tur⁴⁰¹.

Yeryüzünü ışınlarıyla aydınlatan Helios'un her şeyi gören ve duyan bir tanrı olarak düşünülmesi⁴⁰², insanoğlunu güneş ışığından korkarak suç işlemekten alıkoyacağı varsayılmıştır⁴⁰³. Saf güneş ışığının tanrısı Helios'un huzurunda suç ve günah işlemek ve güneş gözden kaybolana kadar böyle bir şeye cüret etmek doğru sayılmamıştır⁴⁰⁴. Bu nedenle Helios'un, işlenen günahların şahidi olarak cezalandırıldığı düşünülmüştür⁴⁰⁵.

Helios genellikle yeminlere başka tanrılar ile birlikte tanık olarak çağrılmıştır⁴⁰⁶. Tanrıların yemin şahidi olduğu durumlarda, çoğunlukla Zeus-Ge-Helios üçlüsü telaffuz edilmiştir. Homeros'ta kurbanların, Zeus, Ge ve Helios'a sunulduğundan, yemin işleminin ise Zeus, toprak, Helios, Erinysler ve yeraltı tanrılarının huzurunda icra edildiğinden söz edilmektedir⁴⁰⁷.

Mezopotamya'da ve Hititler'de hastalıkları iyileştirici gücünün de var olduğuna inanılan güneş tanrısı, Hellen dünyasında da şifa tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁰⁸. Helios, özellikle insanoğluna gizli olanı görünür kılması nedeniyle göz ile ilişkilendirilmiştir⁴⁰⁹. Helios'un özellikle körlüğü tedavi eden bir tanrı olmasının yanı sıra aynı

⁴⁰⁰ Metnin orijinali: "Ἥλιος ὄν Διόνυσον ἐπίκλησιν καλέουσιν. Εἷς Ζεὺς, εἷς Ἄιδης, εἷς Ἥλιος, εἷς Διόνυσος. Ὅργια μὲν δεδαῶτας ἐχρήν νηπευθέα κεύθειν, εἰ δ' ἄρα τοι παύρη σόνεσις καὶ νοῦς ἀλαπαδῶνός, φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰαῶ, χεῖματι μὲν τ' αἰδῆν, Δία δ' εἶραρος ἀρχομένοιο, Ἥελιον δὲ θέρευς, μετοπώρου δ' ἀβρόν Ἰαῶ (Macr. sat. I.18.18-21; Macmullen 1981, 142). Metnin Türkçe çevirisi için bk.: Akar Tanrıver 2009, 512, 564, T 88. Aslında burada tüm tanrıların Iao'ya eşit olduğu ve Iao'nun onları kapsadığı anlatılmaktadır.

⁴⁰¹ Akar Tanrıver 2009, 272.

⁴⁰² Hom. *Il.* III. 277; Hom. *Od.* XI. 109, XII. 323.

⁴⁰³ Dem. *de fal. leg.* XIX. 267.

⁴⁰⁴ Eur. *med.* 1327. Euripides, *Medea*'da (IV. 55, 58) güneş tanrısından "*Güneş Babanın parlak ışıkları*" ve "*Güneş Baba*" olarak söz etmektedir.

⁴⁰⁵ Ayrıca Helios'un kutsal ağaç ve mezarları gizli saldırılara karşı koruma gücüne sahip olması herkes için bir uyarı niteliği taşımaktadır (Jessen 1912, 59).

⁴⁰⁶ Farnell 1909, 418; Larson 2007, 158; Macmullen 1981, 137. Yeryüzü, gökyüzü ve Styks Irmağı'na edilen yeminlerin yanında Helios'un da hazır bulunduğu bahsedilmiştir (Styks Irmağı'na edilen yeminler için bk.: Hom. *Il.* XV. 36; Hom. *Od.* V. 184).

⁴⁰⁷ Zeus, Ge ve Helios'a sunulan kurbanlar için bk.: Hom. *Il.* III. 104, XIX. 197, 258. Helios'a yeminler için bk.: Hom. *Il.* III. 276, XIX. 258. Yeminlerde çok sayıda tanrının yanında yer alan Helios; Helios-Ge, Helios-Hekate, Helios-Hades; Helios-Zeus-Athena örnekleri de bilinmektedir (Jessen 1912, 59).

⁴⁰⁸ Hititlerde güneş tanrısının hastalığı iyileştirici yönünü vurgulayan büyü metni için bk.: Ünal 2003, 79.

⁴⁰⁹ Plat. *Rep.* VI 507 D-509 B; Jessen, 1912, 60.

zamanda günahkârları da körlükle cezalandırabileceğine inanılmıştır⁴¹⁰. Körlüğün Helios tarafından verilmiş bir ceza olduğuna dair önemli bir örnek Sophokles'te (MÖ V. yy) dile getirilmektedir⁴¹¹. Herodotos'da (MÖ V. yy) Helios'un sığırlarını koruyan Euenios'un, görevini ihmal ettiği için güneş tanrısı tarafından kör edildiğinden söz edilmektedir⁴¹².

Her gün düzenli olarak gökyüzünde gezinen Helios, yeryüzündeki hiçbir kült yeriyle yakın bir ilişki içine sokulmamıştır. Helios'un gökyüzünde izlediği rotayı terk etmesi, yeryüzündeki tapınağında yaşaması, düzenlenen festival etkinlikleri çerçevesinde tapınakta kendini göstermesi, meydan muharebelerinde taraf tutması mümkün değildir. Çünkü Helios her daim gökyüzündeki görevinin başında olmak zorundaydı⁴¹³. İnsanlar Helios'un, gökyüzündeki görevi nedeniyle yardımlarına gelemeyeceğini bilmekteydiler. Bu nedenle diğer tanrılar gibi Helios ile kültüsel anlamda bir bağ kurmak insanlar için mümkün olmamıştır⁴¹⁴.

Hellen pantheonunda önemli bir rol oynayan güneş tanrısı Helios, Roma İmparatorluğu'nda da etkisini devam ettirerek Helios veya Sol olarak adlandırılmıştır. Iulius Claudiuslar Hanedanlığı imparatorlarından Caligula (MS 37-41), kendisini güneş tanrısı Helios/Sol ile özdeşleştirerek "Yeni Güneş" olarak anılmıştır⁴¹⁵. Dio, Caligula'nın imparatorluğun doğusunda "Yeni Güneş" olarak kendisi için kült kurmalarını emrettiğini ve Küçük Asya eyaletlerinin de imparatorun bu emrini yerine getirerek onun adına kült kurduklarını aktarmaktadır⁴¹⁶. İmparator Nero (MS 54-68) da kendisini Helios/Sol-Apollon olarak tanımlamıştır⁴¹⁷. Vespasianus (MS 69-79) ise Roma'da Iupiter Capitolinus Tapınağı'ndaki Nero'nun kolossal heykelini Flaviuslar Hanedanlığı'nın koruyucu tanrısı Helios/Sol-Apollon heykeline dönüştürmüştür⁴¹⁸. Antoninus'lar Hanedanlığı Dönemi'nde ise İmparator Traianus'un (MS 98-117) doğu seferleri ve Hadrianus'un (MS 117-138) doğu

⁴¹⁰ Güneşe bakmanın hem görme yeteneğine zarar verdiğine hem de görme gücünü keskinleştirdiğine inanılan bir hikâyede: Bir kartalın yavrularını doğar doğmaz güneşe bakmaya zorlaması ve buna katlanamadıkları zaman da onları öldürdüğünden bahsedilmektedir (Aristot. *Hist. An.* IX. 34).

⁴¹¹ Ceza metni için bk.: Soph. *Oid.* 868.

⁴¹² Hdt. IX. 93.

⁴¹³ Bu duruma örnek, Orion efsanesinde kör Orion şifa ararken Helios'a ulaşabilmek için güneşin doğuşunu beklemek zorunda kalmıştır ve ancak güneşin doğuşu ile tanrıya derdini anlatması mümkün olmuştur (Jessen 1912, 62. Orijinal metin için bk.: Hesiod. *Frg.* 52; Schol. *Apoll. Rhod.* II 181).

⁴¹⁴ Erten 2007, 8.

⁴¹⁵ SIG 798; Herz 2007, 309.

⁴¹⁶ Cass. Dio. XXVIII.

⁴¹⁷ Turcan 1998, 141. O. Neverov, İmparator Nero'nun savaş tanrısı olarak Ares/Mars'ın Tapınağında, Apollon olarak Palatine'de Helios/Sol olarak da Altın Ev'de ki tapınımına ilişkin birçok tasvirinin olduğunu belirtmektedir (Neverov 1986, 189). Bir cameo üzerinde İmparator Nero, Iupiter, Helios ve Romulus'un atribüleri ile tasvir edilmiştir (Neverov 1986, 189). Ayrıca Nero-Apollon ve Nero-Helios tasvirleri için de bk.: Neverov 1986, 190, 193 fig. 2-8. Nero MS 64-65 yılından itibaren kendi adına darp edilen bazı sikkelerin arka yüzünde ışın taçlı, togatuslu, sağ elinde defne dalı ve sol elinde globus üzerinde Victoria tutar şekilde tasvir edilmiştir. İmparatorun bu sikkelerde ışın taçlı tasvir edilmesi tanrısallıkla ilişkilidir (RIC I, 153, 44-46).

⁴¹⁸ Dio Rom. *Hist.* LXVI, 15. İmparator Nero-Helios için bk.: Neverow 1986, 189-194. Kolossal heykel için bk.: Stamper 2005, 209, fig. 154.

seyahatleriyle sikkelerinin arka yüzünde güneş tanrısı Helios/Sol'un ışın taçlı büstleri tasvir edilmeye başlamıştır⁴¹⁹. Güneş kültüne özel bir önem veren İmparator Antoninus Pius (MS 138-161) Dönemi'nde "Sol Invictus" (Yenilmez Güneş) unvanı ilk kez kullanılmaya başlamıştır⁴²⁰. Aynı zamanda Antoninus Pius adına İskenderiye'de basılan sikkelerin arka yüzünde Helios ve Selene tasvir edilmiştir⁴²¹. Severuslar Hanedanlığı ile birlikte Helios/Sol kültü daha da önemli bir noktaya getirilmiştir. Güneş kültüne ilgi duyan hanedanlığın ilk imparatoru Septimius Severus (MS 193-211), Syria Eyaleti'ndeki Emesa Kenti'nin güneş tanrısı tapınağının rahibi Iulius Bassianus'un kızı Iulia Domna ile evlenmiştir⁴²². Roma İmparatorları'nın kendisinin Sol Invictus olarak tasvir edilmesi, ilk kez İmparator Septimius Severus Dönemi'ndedir⁴²³. Severuslar Hanedanlığı'nın bir diğer imparatoru Elagabalus (MS 218-222) güneş tanrısı Helios/Sol için Roma'da, biri Palatinus Tepesi'nde diğeri kentin yakınlarında benzer nitelikte iki büyük tapınak yaptırmıştır⁴²⁴. Yaptırdığı tapınlardan birine Emesa'dan kendisi ile birlikte getirdiği Baitylos'u (kutsal taş) yerleştirmiştir. Helios/Sol gibi düşünülen Baitylos, Baal ile ilişkilendirilmiştir⁴²⁵. Emesa Kenti'ndeki ünlü tapınak, başlangıçta yerel bir dağ tanrısı olan Baal'in kültüne aitti⁴²⁶. Emesa'daki yerel tanrı Baal'in kültü artık güneş tanrısı kültü olarak tanınmaya başlamıştır⁴²⁷. Roma'da güneş tanrısı kültünü kuran Elagabalus için de güneş tanrısının adı Heliogabalus'a (güneş tanrısı) dönüşmüştür⁴²⁸. Ayrıca Emesa Tapınağı rahibi olan Elagabalus, daha sonra Roma'da kendisini güneş tanrısının rahibi, güneş tanrısını da Augustus'un koruyucusu olduğunu resmen ilan etmiştir⁴²⁹. Roma İmparatorluğu'nda MS III. yy'dan itibaren güneş kültü tapınıminde oldukça büyük bir artış başlamıştır⁴³⁰. Bu durumu yansıtır şekilde bu dönemde darp edilen sikkeler üzerinde

⁴¹⁹ Traianus Dönemi Sol büstü tasvirli sikkeler için bk.: RIC II, 267, Kat. No. 326-30, Taf. 9, 159; Hadrianus Dönemi Sol büstü tasvirli sikkeler için bk.: RIC II, 340, Kat. No. 16, Taf. 12, 218; Hadrianus Dönemi ORIENS lejantlı ve Sol büstü tasvirli sikkeler için bk.: RIC II, 341, Kat. No. 20; 345, Kat. No. 43; 426, Kat. No. 661.

⁴²⁰ Güneş tanrısı ve imparatorlar için kullanılan "Sol Oriens" ve "Sol Invictus" lejantlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: MacMullen, 1981, 138.

⁴²¹ RPC IV, No. 15382. Jones (1980, 1038), söz konusu bu sikkeler üzerinde İmparator Antoninus Pius ve eşi Faustina'nın Helios ve Selene olarak tasvir edildiklerini ifade etmektedir.

⁴²² Hist. Aug. Sep. Sev. 3. dn. 16; Kaya 2008, 108.

⁴²³ MacMullen, 1981, 138. Septimius Severus Dönemi sikke darplarındaki güneş tanrısı Sol tasvirleri için bk.: RIC IV 1, 126, Kat. No. 282, Taf. 7, 12; 157, Kat. No. 489; 103, Kat. No. 102, Tf. 6, 2.

⁴²⁴ Herodian. V, 6. 6; Matern 2002, 32.

⁴²⁵ Tanrı ya da tanrıça, özellikle Eril tanrılar Baitylos'un içinde algılanır (Matern 2002, 31).

⁴²⁶ Dağ tanrısı gibi algılanan bir anlatımda, Emesa'nın en önemli tanrısı olarak Sol'un bir şimşek demeti tutması, İupiter'in fonksiyonlarını aldığı göstermektedir. Aynı zamanda bu anlatımda Sol genç, ışın saçan ve babadan ziyade bir oğul gibidir. Roma'da Kapitol üçlemesinde Baitylos ile gösterilen aslında Suriyeli üçlemedir (Matern 2002, 32, dn.245).

⁴²⁷ Kaya 2008, 108. Heliogabalus hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Turcan 1985.

⁴²⁸ Birley 1999, 71.

⁴²⁹ RIC IV-2, 24.

⁴³⁰ Güneş kültündeki bu artış sikkeler üzerinde de karşımıza çıkmaktadır (RIC II-VI).

güneş tanrısı Helios/Sol'un betimlerinde de artış görülmektedir⁴³¹. Asker İmparatorlar'dan III. Gordianus (MS 238-244) kendisini tahta çıkaran iradenin güneş tanrısı Helios/Sol olduğuna inanmıştır⁴³². İmparator Gallienus (MS 253-268) popüler olan güneş tanrısı Helios/Sol için Roma'da büyük bir heykel adamıştır⁴³³. İmparator Aurelianus (MS 270-275), kendisini güneş tanrısı Helios/Sol ile özdeşleştirmek istemiş ve kısa süre de olsa imparatorluğun birliğini sağlamak amacıyla tektanrıcı bir düşünceyle Sol'ü imparatorluğun tanrısı yapmıştır⁴³⁴. Sol Invictus (Yenilmez Güneş) olarak tapınım gören Aurelianus güneş tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olarak onurlandırılmıştır⁴³⁵. İmparator Probus, Diocletianus ve Constantinus, tanrı Helios/Sol'ü kendilerini seçen tanrısal irade olarak görmüşler ve kendilerini Helios/Sol ile özdeşleştirmişlerdir⁴³⁶. M. Eliade, MS III. yy sonlarında tektanrıcılık ve evrenselcilik eğilimleri doğrultusunda güneş tanrıları olarak Apolon, Helios, Mithras ve Baal kültlerinin Sol Invictus olarak tek bir ad altında birleştirildiklerini ifade etmektedir⁴³⁷.

Güneş tanrısı Helios kültü, Hellas ana karasında, Ege Adaları'nda ve Küçük Asya'da epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntularla desteklenmektedir. Söz konusu bu buluntular, Helios kültünün oldukça yaygın bir tapınma sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Güneş tanrısına ilişkin verileri destekleyen en önemli kült merkezi Rhodos Adası'ndadır.

Rhodos'da Helios kültünün önemini belirten Pindaros'un aktardığı bir efsaneye göre, yeryüzü tanrılar arasında taksim edilirken Helios orada hazır bulunmadığı için hiçbir toprak parçası üzerinde hak sahibi olamamıştır⁴³⁸. Zeus yeni bir taksimat yapmak istediğini ifade edince, Helios bu kez sadece denizin orta yerinde gizlenmiş vaziyetteki Rhodos Adası'nın kendisine verilmesini talep eder. Sonrasında Helios'un adanın su üstüne çıkması doğrultusundaki dileği gerçekleşir ve Helios adanın sahibi olur. Pindaros'a göre aynı efsanenin farklı versiyonunda, Helios adada Aphrodite'nin kızı olan nymphe Rhodos'a âşık olmuş ve bu aşktan yedi zeki erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Söz konusu efsanede Helios ve nymphe Rhodos'un aşkıdan çok sık bahsedilmiştir. Pindaros, Helios'u tüm adanın sahibi olarak kabul etmektedir⁴³⁹. Helios'a ait en eski kült merkezi, MÖ 408 yılında kurulan Rhodos

⁴³¹ Macmullen 1981, 137-138. MS III. yy'da güneş tanrısı tapınımı gibi artış gösteren bir diğer kült ise Mithras tapınımıdır. Mithras kültü, Roma ve egemenliğindeki topraklarda bazen Sol Invictus ile bir tutularak bir anlamda Helios/Sol kültü gibi anlamlandırılmıştır (Matern 2002, 41).

⁴³² Fears 1977, 266. İmparatorun Helios/Sol tasvirli sikkeleri için bk.: RIC IV 3, 18 Kat. No. 31; 24 Kat. No. 83 Taf. 2, 5; 26, Kat. No. 98; 33, Kat. No. 168; 37 Kat. No. 213, Taf. 3, 14; 48 Kat. No. 297.

⁴³³ Hist. Aug. Gall. 18.

⁴³⁴ Hist. Aug. Aur. 4, 2, 5. 5.

⁴³⁵ Herzog-Hauser 1924, 850.

⁴³⁶ Macmullen, 1981, 139. Constantinus Dönemi'nde Constantinopolis Kenti'ndeki güneş kültü için bk.: Dagron 2012, 54-61, 73-78.

⁴³⁷ M. Eliade (2003b, II, 464) aynı zamanda Deus Sol Invictus'un yıllık kutlama gününün de tüm doğulu güneş tanrılarının doğum günü olan 25 Aralık olarak belirlendiğini ifade etmektedir.

⁴³⁸ Pind. Ol. VII. 54-55.

⁴³⁹ Pind. Ol. VII.

Kenti'nde bulunmaktadır⁴⁴⁰. Ada'daki güneş kültünün kökenini L. R. Farnell, Hellenistik Dönem öncesine dayandırmaktadır. J. Larson ise kültün kökenini, Dor'lar tarafından taşınmış olabileceğini öne sürerek MÖ VII. yy'a kadar indirmeye çalışmıştır. Fakat MÖ V. yy'dan önce adada Helios tapınımına dair herhangi bir veri olmadığını belirtmiştir⁴⁴¹. Helios kültü ile ilişkili ayrıntılı bilgilere ilk olarak kentin kurulduğu döneme ait yazıtlarda rastlanmaktadır⁴⁴². Kentte ele geçen yazıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla henüz ölümsüzlüğü yakalayamamış bir Helios rahibinin her yıl bir başkasının bedeninde vücut bulduğuna inanılmaktadır⁴⁴³. Hem Rhodos yazıtları hem de komşu adalarda ele geçen yazıt parçalarındaki verilere dayanarak, Rhodos'taki güneş tanrısı Helios kültüyle ilişkili olarak yapılmış yıllık ödemeler konusunda bilgiler edinilmektedir⁴⁴⁴. Epigrafik verilerden edinilen bir diğer bilgi ise Helios ile ilişkilendirilen Halieia olarak adlandırılan festivaldir⁴⁴⁵. Halieia olarak adlandırılan bu festival her dört yılda bir ikinci Panamos ayında kutlanmaktadır⁴⁴⁶. Halieia festivalinde güreş müsabakaları, jimnastik, araba ve müzik yarışmaları düzenlenmekteydi⁴⁴⁷. Söz konusu festival etkinliklerinde kurban törenleriyle tören alaylarının yer aldığı⁴⁴⁸ ve ayrıca Helios için her yıl adanan bir quadriganın tören ile denize batırıldığı bilinmektedir⁴⁴⁹. Rhodos'ta Helios kültüne ilişkin yazıtlar dışında ele geçen önemli buluntular, Lysippoos'un eseri olan quadriga üzerindeki Helios figürü⁴⁵⁰, Khares tarafından yapılmış olan anıtsal Rhodos heykeli ile dalgalı saçlı ve başında ışın tacı olan büstünün tasvir edildiği Rhodos sikkeleridir⁴⁵¹. Rhodos Adası "Helios'un kutsal adası", Rhodos Kenti "Helios'un kutsal kenti" olarak tanımlanmıştır⁴⁵².

Hellas'da Helios kültü birçok kentte görülse de en önemli kült merkezi Korinthos'tur. Korinthos'ta Helios'a kentin baş tanrısı sıfatıyla tapınılmıştır⁴⁵³. Stephanos Byzantinos'a (MS VI. yy) göre bütün şehir "Helios'un Kenti" (Ἡλίου πολις) olarak adlandırılmıştır. Korinthos Akropolisindeki Kale'ye her şeyi gören olarak Epope ismini Helios'un verdiği rivayet

⁴⁴⁰ Jessen 1912, 66.

⁴⁴¹ Larson (2007, 158) MÖ 1100'lerde başlayan Dor göçleri ile Miken Çağı sona ermiş ve Dorlar'ın bir kolu Rhodos ve yakınındaki adaları ele geçirmiştir. Dorlar, Halikarnassos ve Knidos'u kurduktan sonra Knidos Yarımadası'nda Triopion'da Apollon Kutsal Alanı etrafında Halikarnassos, Knidos, Kos ve Rhodos'dan Lindos, Ialysos ve Kameiros'un girebildiği bir birlik merkezi oluşturmuşlardır (Aydaş 2010, 10).

⁴⁴² Jessen 1912, 66. Rhodos'da ele geçen yazıtlar için bk.: IG XXI. 1.

⁴⁴³ Kente rahipler eponymos memuretliği bulunması nedeniyle pek çok Helios rahibinin adı da bilinmektedir (Jessen 1912, 66-67).

⁴⁴⁴ Jessen 1912, 67.

⁴⁴⁵ IG XII. 1, 3, 7, 12, 57, 58, 72a 2, 73 a3, b3, 74, 75 b2, 935, 1039; Schol. Pind. *Ol.* VII, 146, 147.

⁴⁴⁶ IG XII. I, 730 S. 8, 12, 15, 20, 24, 28.

⁴⁴⁷ Schol. Pind. *Ol.* VII. 146'daki Istros yazıtı.

⁴⁴⁸ Xenoph. *Ephes.* V. 11.

⁴⁴⁹ Nilsson 1906, 427.

⁴⁵⁰ Plin. *Nat.* XXXI. V 63.

⁴⁵¹ Head 1977, 637-642, Fig. 308-309.

⁴⁵² Diod. V. 56-3.

⁴⁵³ Korinthos'da Helios kültü için bk.: Schowalter-Friesen 2005.

edilmektedir⁴⁵⁴. Pausanias, Korinth'de akropolise çıkılan noktada Helios'a ait sunakların⁴⁵⁵ ve akropolisteki tanrıça Aphrodite ile birlikte Helios ve Eros'un betimlendiği heykellerin bulunduğu söz etmektedir⁴⁵⁶. Kent sikkelerinde de, Helios'un ışın taçlı başı veya quadriga içindeki tasvirlerine rastlanmaktadır⁴⁵⁷. Helios, Konrinthoslu Eumelos'a göre Eeos, Aithops, Bronte ve Sterope adlı dört atın çektiği bir araba üzerinde yolculuk etmekteydi⁴⁵⁸. Tanrının kudretini karakterize eden bu atlar, gökyüzüne ilişkin bütün döngü ve değişimlerle ilişkilendirilmektedir. Korinthos için Helios'un bir diğer önemi ise kentin önderi-kurucusu (arkhegetes) olmasıdır⁴⁵⁹. Korinthos yakınındaki Isthmos'da da Helios'a ait bir tapınağın bulunduğu söz edilmektedir⁴⁶⁰. Epidauros ile Korinth Kenti arasında uzanan sınır bölgesinde yer alan ve Αλειον olarak adlandırılan bir dağın zirvesi Helios'a adanmıştır⁴⁶¹. Pausanias Argolis'te Helios'a adanmış bir sunaktan⁴⁶², Hermione'de tanrıya ait bir tapınaktan⁴⁶³ ve Troizen'de de Helios Eleutheros'a ait bir sunağın bulunduğu söz etmektedir⁴⁶⁴.

Atina'da ise Helios, yemin tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁶⁵. Tanrı, bitkilerin koruyucusu sıfatıyla tarım ile ilgili festivallerde önemli bir yere sahipse de Hellenistik Dönem'e kadar tapınımı bilinmemektedir⁴⁶⁶. Skira'daki festivalde oluşturulan tören alayında Athena ile Poseidon'un rahibine Helios rahibinin de eşlik etmesi güneş tanrısının kentte önemli bir konuma sahip olduğuna işaret etmektedir⁴⁶⁷.

Attika'da Helios onuruna düzenlenen kurban törenlerinde tanrıya pasta ve baldan oluşan sunu yapılmaktadır⁴⁶⁸. Attika'da ele geçen yazıtlarda Helios'un hizmetindeki bir rahibeden söz edilmektedir. Ayrıca Helios'a ait küçük bir sunak ile Helios ve Zeus

⁴⁵⁴ Konrinthos Kenti'nin efsanesinde, kentin baş tanrısının kim olacağına dair tanrılar arasında bir rekabet yaşanmıştır. Helios ve Poseidon Korinthos'un sahibi olabilmek için birbirleriyle savaşa tutuşurlar. Savaş sonunda hakem olarak seçilen Briareos kaleyi Helios'a, Isthmos'u Poseidon'a verilmesine karar verir. Helios daha sonra kale üzerindeki yerini Aphrodite'ye bırakmıştır (Paus. II. 1, 6). Efsanenin bir başka versiyonunda, Helios ile Poseidon arasındaki savaşın Korinthos'un ortak mülkiyeti ile sonuçlandığı ve her iki tanrının da müşterek olarak Isthmos oyunlarını tesis ettiği rivayet edilmektedir (Dio *Khrys. Orat.* XXXVII. 12.24, 13.25-27).

⁴⁵⁵ Paus. II. 4, 6.

⁴⁵⁶ Paus. II. 5, 1.

⁴⁵⁷ Matern 2002, Kat. No. M 9-M 15.

⁴⁵⁸ Hyg. *Fab.* 183.

⁴⁵⁹ Jessen 1912, 64.

⁴⁶⁰ IG IV. 203.

⁴⁶¹ IG IV. 926, 12.

⁴⁶² Paus. II. 18, 3.

⁴⁶³ Paus. II. 34, 10.

⁴⁶⁴ Paus. II. 31, 5.

⁴⁶⁵ IG II. 338.

⁴⁶⁶ Jessen 1912, 65.

⁴⁶⁷ Jessen 1912, 65. Yazıt için bk.: A. Mommsen Feste d. Stadt Athen 505 vd. Gruppe Griech. Myht. 38, 13; Schol. Aristoph. Plut. 1054; Schol. Aristoph. Equit. 729.

⁴⁶⁸ Jessen 1912, 65; Matern 2002, 13.

Meilikhios'a yapılmış adakların konu edildiği yazıt parçaları bulunmaktadır⁴⁶⁹. Attika'da Zeus ve Hera'nın kutsal evliliğini simgeleyen Theogamia bayramının aslında Helios ve Selene'nin evlilik töreni olarak da algılanması gerektiği iddia edilmiştir⁴⁷⁰.

Elis'teki Helios kültürünün varlığına Augeias efsanesi işaret etmektedir⁴⁷¹. Pausanias, Elis'deki agorada başı güneş ışınları ile çevrelenmiş Helios ve Selene'ye ait mermer heykellerin bulunduğundan söz etmektedir⁴⁷².

Hellas ve Rhodos Adası dışında Helios kültürünün varlığına işaret eden bir diğer yer ise Küçük Asya'dır. Küçük Asya'da Helios kültüne ilişkin yapılan çalışmalarda, Kyzikos Kenti'nin MÖ V. yy'a tarihlendirilen elektron sikkelerinde Helios'un tasvir edilmiş olması, tanrının kültürünün daha erken dönemlerde Küçük Asya'da var olabileceğini düşündürülebilir⁴⁷³. Lydia Bölgesinde yer alan Tralleis Kenti'nde Helios, MÖ II.-I. yy'dan Geç İmparatorluk Dönemi'ne kadar darp edilen kentin sikkelerinde tasvir edilmiştir⁴⁷⁴. Aynı zamanda MS 180-190 yıllarına tarihlenen bir yazıtta Helios'un bir rahibinden söz edilmektedir⁴⁷⁵. MS II. yy'da Helios rahibinden söz edilmesi kentte tanrının bir tapınağının ya da kutsal alanın olduğunu düşündürmektedir. Philadelphia'da Helios kültüne ilişkin Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen çok sayıda yazıt ve sikke ele geçmiştir. Kentte ele geçen epigrafik ve nümismatik veriler, tanrının onuruna agonlar düzenlendiğini göstermektedir⁴⁷⁶. Yine bu kentte Marcus Aurelius Dönemi'nde darp edilen sikkeler üzerinde kısa tunikli, ışın taçlı ve elinde asa tutan bir tanrı tapınak içinde tasvir edilmiştir⁴⁷⁷. Işın tacından dolayı güneş tanrısı olabileceği düşünülen tanrı, Hellen kökenli bir Helios ikonografisinden ziyade yerel bir tanrıya işaret ettiği öne sürülmüştür. Tralleis ve Philadelphia Kentleri Helios kültüne ilişkin en kapsamlı verileri sunan kentlerdir. Karia Bölgesi'nde Hellenistik Dönem'de darp edilen sikkelerin ön yüzünde ışın taçlı Helios tasvirleri yer almaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalarla Karia Bölgesi ve Lydia Bölgesi'ndeki bazı kentlerde tespit edilen Helios kültü ile ilişkili verilerin Rhodos ile olan bağlantısını akla getirmektedir. Bu kentler, Rhodos Peraia'sında olmalı veya MÖ 188 yılındaki Apameia Barışı'ndan sonra bir süre için adaya bağlanmış olmalıdırlar. Bu durumda Rhodos'un egemenlik altına aldığı kentleri kendine

⁴⁶⁹ IG II. 1585; IG III. 126; IG III. 202.

⁴⁷⁰ Jessen 1912, 66.

⁴⁷¹ Efsaneye göre Helios'un oğlu Augeias'ın sahip olduğu hayvan sürüleri kendisine Helios tarafından hediye edilmiştir. Böylece Helios, Augeias'a büyük bir zenginlik bağışlamıştır ve hediye edilen bu sürünün içinde Helios için kutsal sayılan 12 beyaz kutsal sığır da bulunmaktaydı (Jessen 1912, 65).

⁴⁷² Paus. VI. 24, 6.

⁴⁷³ Matern 2002, 19, M 53-54. Fakat Kyzikos Kenti, sikkelerinde yaklaşık 280 kadar farklı tip kullanılmıştır. Bu nedenle Helios kültürünün kentte var olduğu anlamına gelmez.

⁴⁷⁴ Matern 2002, Kat. No. M 101-M 112.

⁴⁷⁵ Poljakov 1989, 131, No. 134.

⁴⁷⁶ Erten 2007, 20.

⁴⁷⁷ Head 1901, Kat. No. 73, Taf. 22, 10.

bağlamak için Helios kültünü dinsel bir araç olarak kullandığı düşünülür⁴⁷⁸. Karia Bölgesi'nde Kidrama Kenti'nde Helios'a ait olduğu düşünülen küçük bir tapınak vardır. Aynı zamanda Helios, kentin İmparatorluk Dönemi'nde darp edilen sikkelerinde de tasvir edilmiştir⁴⁷⁹. Küçük Asya'da Byzantion Kenti'nde, Septimius Severus tarafından inşa ettirildiği düşünülen Helios'a ait bir tapınağın varlığı da önemlidir⁴⁸⁰. Güneş tanrısı Helios, Küçük Asya'nın birçok kentinde darp edilen sikkelerde tasvir edilmiştir⁴⁸¹.

3.1.1 Lykia Bölgesi'nde Helios Kültü

Tezin önemli bir bölümünü oluşturan Lykia Bölgesi'nde Arykanda'da Helios Tapınağı ile bağlantılı olan, güneş tanrısı Helios'a ilişkin bölgenin pek çok kentinde epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntular tespit edilmiştir⁴⁸². Bölgede güneş tanrısına ilişkin en erken bilgiler MÖ II. binde Luviler'den bahseden tabletlerden edinilmektedir. Lebrun "*Lusna'nın güneş tanrısı UTU-lu-ya'nın*", "*Tiwaliya*" olarak veya "*Ha/elu-ya*" olarak okunabileceğini önermiş ve bunları Hellen güneş Tanrısı Helios ile karşılaştırmıştır⁴⁸³. Raimond'da, İside'dan epikhorik bir yazıtta Lykçe "*Ddeweze*" ve Luwice güneş tanrısı "*Tiwat/Twaza'ya*" dair bilgileri Lebrun'un araştırmasından tespit etmiştir⁴⁸⁴. Raimond, Lebrun'un "*Ha/elu-ya*" okuma önerisinin, Helios'un bir Asianik formu hipotezini desteklediğini belirterek bu bağlamda Lykia Helios'unun bir Lukka tanrısı olabileceğini öne sürmektedir⁴⁸⁵. Zimmerman ise Lykia'da Rhodos'un etkisinin bir sembolü olarak güneş tanrısı Helios'un saygı görmüş olabileceğinden söz etmektedir⁴⁸⁶. Bölgede güneş tanrısının kökenine ilişkin verilerden sonra, Phaselis Kenti'nde MÖ 367-353 yıllarına tarihlendirilen

⁴⁷⁸ Matern 2002, 18, dn. 138.

⁴⁷⁹ Matern 2002, 19, M 80-81.

⁴⁸⁰ Matern 2002, 19, dn. 133. Ayrıca Constantinus Dönemi'nde Constantinopolis Kenti'ndeki güneş kültü için bk.: Dagron 2012, 54-61, 73-78.

⁴⁸¹ Matern 2002, 19, M 29-169.

⁴⁸² Lykia Bölgesi MÖ 197 yılından MÖ 190 yılına kadar yedi yıl III. Antiokhos'un egemenliğine ve MÖ 190 yılından MÖ 168-167 yılına kadar da 22-23 yıl Rhodos egemenliğine girmiştir. MÖ 88 yılında Pontos kralı VI. Mithridates Lykia Bölgesi'ni ele geçirmiştir (Bu konuda ayrıntılı için bk.: Arslan 2007, 144, 151, 156, 157, dn. 704). Fakat Roma'nın galibiyet elde etmesiyle bölge yeniden özgürlüğüne kavuşmuştur (Bölge tarihi için bk.: Bayburtluoğlu 2004a, 36-45).

⁴⁸³ Lebrun 1995, 252. Lebrun'un okuma önerisi, Hutter'ın yayınında Şawaliya veya Hawaliya şeklinde ele alınmıştır (2010, 204). Kuwattalla ritüelinde ihtiyar kadın bir koyun, çığ et ve kalın bir somun önerir ve her defasında hirutallış Tiwaz "adına yemin edilen Güneş Tanrısına" seslenir (Hutter 2010, 205). II. Mursili'yi lanetleyen Mashuiluwa tablet metninde, güneş tanrısı Tiwat'ın kötülere lanetleyen yargıç rolünden söz edilmektedir (Hutter 2010, 205).

⁴⁸⁴ Raimond 2002, 125; 2007, 69. Lebrun'un araştırması için bk.: Lebrun 1995, 252; 1999, 43-53. Ayrıca Raimond, güneş tanrıçası ile Hititler'in Maliya'sının doğanın koruyucusu iki büyük tanrıça olarak da ele alınabileceğini öne sürmektedir.

⁴⁸⁵ Raimond 2007, 72.

⁴⁸⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bk.: Zimmerman 1992, 156-158. Luviler'de güneş tanrısının kökeni için bk.: Hutter 2010, 203-206.

"yemin tanrısı olarak Helios" yazıtı tespit edilmiştir⁴⁸⁷. Yazıtta Mausollos ile Phaselis Kenti arasında yapılan bir anlaşmada, anlaşmanın tarafı olan Mausollos ve Artemisia (?) şartları yerine getireceklerine dair Zeus, Helios, Ge ve Tykhe adına yemin etmektedirler⁴⁸⁸. Kentte MÖ IV. yy'a tarihlendirilen "*Helios'a adak ve Helios rahipliği*" yazıtı yer almaktadır⁴⁸⁹. Söz konusu yazıtlara dayanarak Helios kültürünün, kentte baş tanrı konumundaki Athena Polias gibi Rhodos'tan geldiği düşünülebilir. N. Tüner-Önen, kente yerleşen kolonistlerin kendi tanrılarını da taşıdıklarını ve tanrı için kült kurduklarını belirtmektedir⁴⁹⁰. Phaselis Kenti'nin MÖ III. yy ortalarına tarihlendirilen sikkelerinde ön yüzde sağa doğru gemi pruvası ve quadriga üzerinde Helios tasvir edilmiştir⁴⁹¹. Telmessos Kenti'nde MÖ 196-189 yıllarına (III. Antiokhos Dönemi) tarihlendirilen kentin sikkelerinin ön yüzünde ışın taçlı Helios başı cepheden, arka yüzünde Apollon omphalos üzerinde sola dönük oturur şekilde tasvir edilmiştir⁴⁹². Hippokome Kenti'nde MS I. yy'a tarihlendirilen bir yazıtta Zeus-Helios rahibinden söz edilmektedir. Bu yazıt Hippokome'de ortak bir Zeus-Helios kültüne ve bu kültü ait bir kutsal alanının varlığına işaret etmektedir⁴⁹³. Kadyanda Kenti'nde MS I. yy'a tarihlendirilen Heliades phylesine ilişkin iki yazıt ele geçmiştir⁴⁹⁴. Her iki yazıtta da Helios'un oğulları Heliadlar'a ithaf edilen bir phyleden söz edilmektedir⁴⁹⁵. Kibyra Kenti'nde Helios kültüne ilişkin üç yazıt ele geçmiştir. Bu yazıtlar, "*Alfabetik kehanet*" (MS II.-III. yy) yazıtı⁴⁹⁶, "*Agathokles ve Artemeis'e*" ait mezar yazıtı⁴⁹⁷ ve mezar koruyucusu olarak "*Helios*

⁴⁸⁷ TAM II.1183.

⁴⁸⁸ Kalinka 1920-1924, No 1183. Helios genellikle yeminlere başka tanrılar ile birlikte tanık olarak çağrılmıştır (Farnell 1909, 418; Larson 2007, 158). Styks Irmağı'na edilen yeminler için bk.: Hom. *Il.* XV, 36; Hom. *Od.* V, 184.

⁴⁸⁹ Yazıttan, Hellokrates oğlu Sotas tarafından Helios'un rahipliğini yaptığı esnada Helios'a ve diğer bütün tanrılara adandığı anlaşılmaktadır (Adak-Önen-Şahin, 2005, 3-4, No. 1).

⁴⁹⁰ Tüner-Önen 2012, 482.

⁴⁹¹ Heipp 1987, 142, Kat. No. 5.

⁴⁹² SNG Cop. Lycia, No. 134; Taşlıkılıçoğlu 1963, 114; Frei 1990, 1797; Matern 2002, 294, Kat. No. M 128.

⁴⁹³ TAM II. 168 b; Frei 1990, 1843; Erten 2007, 214-215. Lykia Bölgesi'nde Trysa Kenti'nde MS II. yy'a tarihlendirilen Zeus Eleutherios ve Helios'a ait ortak bir rahiplikten söz eden yazıt, her iki tanrının kentteki ortak kültüne işaret etmektedir (Erten 2007, 216).

⁴⁹⁴ Bu yazıtlardan ilkinde, "*Helios'un çocukları olan Heliad'lara göre adlandırılmış olduğu anlaşılan bir phyle'den söz edilmekte olup, bu phyle'ye mensup olan Artemon oğlu Artemon Hieraorides phyle'sinden kardeşi Kindouopros oğlu Ornepeimis'i mertliğinden dolayı onurlandırmaktadır*". İkincisinde ise, "*Heliades phyle'sinden Hegemon oğlu Asklepiades 100 drakhmi, Heliades phyle'sinden Attalos oğlu Philotas 100 drakhmi, Harpalos oğlu Andreas 100 drakhmi, Heliades phyle'sinden Eudi(?)kos oğlu Zenon 100 drakhmi*" (Yazıtın Türkçe çevirisi için bk.: Erten 2007, 217-218). İki yazıtın detayları için bk.: TAM II. 650, 674; Frei 1990, 1797.

⁴⁹⁵ Helios'un kızları Heliadlar-Heliadai-Heliades (yedi kız) için bk.: Malten 1912, 2849-2852; Grimal 2007, 238.

⁴⁹⁶ SEG 47. XLVII, 547-548, no. 1808; Alfabetik kehanet yazıtında "*Zarar görmemek için büyük dalgadan sakın, Helios seni izliyor, ışıldayan tanrı her şeyi görür, sana yardım eden ve yanında olan tanrılara sahipsin*" ifadesi yer almaktadır (Yazıtın Türkçe çevirisi için bk.: Erten 2007, 219-221).

⁴⁹⁷ Robert 1983, 569, 85. Yazıtta Onobaros'un oğlu Agathokles'in (bu mezarı) kızı Artemeis'in anısı için ve ayrıca kendisi ve karısı için yaşarken yaptırdığı ve şayet birisi mezara kötü niyetle elini sürer ya da zarar verirse Helios ve Selene'nin gazabına uğraması istenmektedir (Heberdey-Kalinka 1897, 7, No. 20; Robert 1983, 569, dn. 85. Yazıtın Türkçe çevirisi için bk.: Erten 2007, 221-222).

ve *Selene*" yazıtıdır⁴⁹⁸. Yazıtlardan Helios ve Selene'nin mezar koruyucusu olarak ölü kültüründe önemli bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır⁴⁹⁹. Oinoanda Kenti'nde Nekropolis alanında Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen "*Marcus Eppius Crispus ve Artemeisia*'ya" ait bir mezar yazıtı tespit edilmiştir⁵⁰⁰. Bu yazıttan Helios ve Selene'nin kentte mezar koruyucusu olarak yeraltı tanrılarıyla birlikte yer aldıkları ve İmparatorluk Dönemi'nde tapınım gördükleri anlaşılmaktadır⁵⁰¹. Kentte MS II.-III. yy'a tarihlendirilen Helios-Mithras'a adak ve Helios kabartması tespit edilmiştir. Bir çeşmenin üzerinde kaya kabartmaları olarak yapılan eserde ışın taçlı (dokuz adet ışın) ve cepheden bir Helios büstü, tanrının hemen solunda at üzerinde Dioskurlar, sağında elinde kerykeionu ile Hermes ve Zeus tasvirleri yer almaktadır. Tasvirlerin hemen altında Helios-Mithras'a, kurtarıcı Dioskurlara, önder Hermes'e ve kurtarıcı Zeus ile birlikte "theois synnaoisa" adanmış olduğunu belirten bir yazıt bulunmaktadır⁵⁰². Yazıt, söz konusu dönemde kentte bir Helios-Mithras tapınınının var olduğunu ortaya koymaktadır ve Helios'un Mithras ile özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca mermer bir arşitrav bloğu üzerinde Septimius Severus Dönemi'ne tarihlendirilen Helios kabartması yer almaktadır⁵⁰³. Kabartmada Helios'un ışın taçlı (dokuz adet ışın) cepheden giyimli büstü tasvir edilmiştir. Bu kabartmanın sağındaki blokta ay tanrıçası Selene'ye ait bir tasvir bulunmaktadır. Kentte Helios ve Selene'nin mezar koruyucusu olarak yer aldığı mezar yazıtları da göz önünde bulundurulduğunda, her iki tanrının ortak bir külte sahip olduklarını düşündürmektedir. Limyra Kenti'nde ele geçen "*alfabetik kehanet*" yazıtı, yaşamla ilgili çeşitli öğütler içermektedir ve kentteki Helios tapınımı hakkında önemli ipuçları vermektedir⁵⁰⁴. Yazıtta yeryüzünü ışınlarıyla aydınlatan Helios'un her şeyi gören, duyan ve evrende olup bitenleri takip eden bir tanrı olarak düşünülmesi, insanoğlunun güneş ışığından korkarak suç işlemekten alıkoyacağı varsayılmıştır⁵⁰⁵. Günah ya da suç işleyen birisinin uzun süre güneşi ve yeryüzünü görmemesi gerektiğine inanılmıştır. Bu nedenle Helios'un, işlenen günahların şahidi olarak cezalandırdığı düşünülmüştür⁵⁰⁶. Rhodiapolis Kenti'nde 2008 yılında yapılan çalışmalarda Hermas'ın Helios'a adağı yazıtlı adak sunağı ele geçmiştir⁵⁰⁷. Olympos

⁴⁹⁸ Robert 1983, 569, dn. 84; Matern 2002, 197, dn.1053.

⁴⁹⁹ Erten 2007, 221-225.

⁵⁰⁰ Strubbe 1997, 240; İplikçioğlu-Çelgin 2007, 218.

⁵⁰¹ Yazıttan Marcus Eppius Crispus ve karısı Artemeisia'nın (bu mezarı) kendileri ve çocukları için yaptıkları ve eğer birisi bu mezara zarar verirse Helios, Selene ve bütün yer altı tanrılarının gazabına uğramasını istedikleri anlaşılmaktadır (Yazıtın Türkçe çevirisi için bk.: Erten 2007, 229-231).

⁵⁰² Milner-Smith, 1994, 71-72, Pl. XV-XVI, No. 4a-d.

⁵⁰³ Coulton 1986, 76, Res. 8b, Matern 2002, 262, Kat. No. B 119.

⁵⁰⁴ Yazıtta "...*Seni görür ışıldayan Helios, çünkü o her şeyi görüp fark eder. Bu yaşam yolunda sana yardımcı olacak tanrılar vardır...*". Yazıt için bk.: CIG III. No. 4310; Borchhardt 1999, 146. Yazıtın Türkçe çevirisi için bk.: Erten 2007, 225-229.

⁵⁰⁵ Hom. *Il.* III. 277; Hom. *Od.* XI. 109, XII. 323.

⁵⁰⁶ Jessen 1912, 58-59.

⁵⁰⁷ Çevik-Bulut-Kizgut 2009, 81.

Kenti'nde olasılıkla Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen alfabetik kehanet yazıtı saptanmıştır⁵⁰⁸. Patara Kenti'nde MS II. yy'a tarihlendirilen "*Theos Soter Hedraios Asphales, Poseidon Hedraios ve Helios-Apollon'a*" ait temenos sınır yazıtı olduğu düşünülen bir yazıt tespit edilmiştir⁵⁰⁹. Yazıttan Helios ve Apollon'un özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır⁵¹⁰. Pinara Kenti'nden Helios'a ait bir temenos sınır yazıtı⁵¹¹, Sidyma Kenti'nden MS II. yy'a tarihlendirilen "*Zeus Helios Sarapis'e*" adak yazıtı⁵¹² ve Trysa Kenti'nden MS II. yy'a tarihlendirilen "*Zeus Eleutherios ve Helios rahibi Hegelokhos'un onurlandırılması*" yazıtı bilinmektedir⁵¹³. Yazıtın bulunduğu yerden dolayı Trysa Akropolis'i'nin kuzeybatısındaki tapınak Zeus-Helios Tapınağı olarak tanımlanmıştır⁵¹⁴.

3.1.2 Arykanda Kenti'nde Helios Kültü

Yukarıda kısaca ele alınan Lykia Kentleri dışında Arykanda Antik Kenti'nde günümüze kadar yapılan çalışmalarda Helios kültüne ilişkin epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntular ele geçmiştir. Helios kültüne ilişkin bu buluntular, ikisi yazıtlı, biri yazıtlı-kabartmalı ve üçü kabartmalı olmak üzere toplam altı tane adak sunağıdır. Adak sunaklarından ilki, 1990 yılında Helios Tapınağı'nda yapılan çalışmalarda ele geçmiştir. İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen 'Ἡλίου (Helios'un)" yazıtlı adak sunağı, Helios'a ait bir temenosa veya tapınağa ilişkin sınır yazıtıdır (Kat. No. 59)⁵¹⁵. S. Şahin bu yazıtın, Helios'un genitivus casuslu isminden ibaret olduğunu ve büyük olasılıkla Helios'a ait bir kutsal alanın varlığına işaret ettiğini belirtmektedir⁵¹⁶. Tanrının kültüne ilişkin bir diğer yazıtlı adak sunağı, 1992 yılında Traianeum olarak adlandırılan yapıda ele geçmiştir (Kat. No. 61)⁵¹⁷. MS II.-III. yy'a tarihlendirilen yazıt, sunağın Demetrios adlı kişi tarafından Helios'a şükranlarının sunulması amacıyla sunulduğunu göstermektedir⁵¹⁸. Minnet duygularının bir ifadesi olan söz konusu adak sunağının, hangi amaçla sunulduğu yazıtından anlaşılmamasına rağmen, Demetrios tarafından Helios'un gökyüzünde hareket ederek tabiat anayı canlandırması, hastalıkları iyileştirmesi, yeminlere şahitlik etmesi veya işlenen günahların

⁵⁰⁸ TAM II. 1944, 947. Yazıtta "*zarar görmemek için büyük dalgadan sakın. Işıldayan Helios seni izliyor, ki o her şeyi görür. Bu yolda sana yardım eden tanrılara sahipsin*" ifadesi yer almaktadır (Yazıt için bk.: Erten 2007, 239).

⁵⁰⁹ TAM II. 403; Taşlıkloğlu 1963, 105-106; Frei 1990, 1822.

⁵¹⁰ Erten 2007, 240-41.

⁵¹¹ Pinara ve Sidyma yazıtları için bk.: TAM II.182, 501; Frei 1990, 1797.

⁵¹² TAM II.188b, 13; Frei 1990, 1796.

⁵¹³ Frei 1990, 1797; Matern 2002, 16, dn.123.

⁵¹⁴ Bean 1998, 116.

⁵¹⁵ Şahin 1994, 94-95, No. 88, Taf. 15; Matern 2002, 17, dn. 132; Bayburtluoğlu 2003a, 58.

⁵¹⁶ Şahin 1994, 94-95, No. 88.

⁵¹⁷ Şahin 1994, 95, No. 89; Matern 2002, 17, dn.132.

⁵¹⁸ Şahin 1994, 95, No. 89.

şahidi gibi özelliklerinden birine karşılık şükran duygularını dile getirmek için sunulmuş olabileceğini düşündürmektedir. 2004 yılında Karayolu Nekropolü'nde yüzeyde, B. İplikçioğlu tarafından yapılan transkripsiyonda "*Helios'a (adak)*" şeklinde belirtilen yazıtlı adak sunağı ele geçmiştir (Kat. No. 60). Yazıtın hemen üzerinde gövdesinin yalnızca alt tarafı korunmuş durumda olan cepheden büst tasviri görülmektedir. Yazıtı dikkate alındığında bu büst Helios olmalıdır. Yazıtlı adak sunaklarından sonra 1985 yılında Yamaç Hamamı'nda yapılan çalışmalarda kabartmalı bir adak sunağı ele geçmiştir (Kat. No. 101). Sunağın ön yüzünde ışın taçlı cepheden Helios başı betimi yer almaktadır. Helios kültüne ilişkin bir diğer kabartmalı adak sunağı, 1990 yılında Helios Tapınağı'nda yapılan çalışmalarda ele geçmiştir (Kat. No. 100). Adak sunağının ön yüzünde ışın taçlı cepheden Helios büstü tasviri yer almaktadır. 2001 yılında Helios Tapınağı doğusunda yapılan çalışmalarda minyatür bir adak sunağı ele geçmiştir (Kat. No. 102). Sunağın ön yüzünde stilize Helios büstü, cepheden tasvir edilmiştir. Kentte 2002 yılında bouleuterionun kuzeyinde yapılan çalışmalarda üzerinde kabartma bulunan yazıtlı bir adak steli ele geçmiştir (Kat. No. 69). Stelin alt kısmındaki iki satırdan oluşan yazıt, B. İplikçioğlu tarafından yapılan transkripsiyona göre "... *Helios (ve) Selene (için) dikti*" şeklinde belirtilmiştir⁵¹⁹. Yazıtın üst kısmında, çerçeve içerisine alınan kabartmada sağ alt köşede bir boğa başı, hemen yanında ayakta, cepheden, peplos giyimli ve omuzlarının arkasında hilal olan bir kadın figürü görülmektedir. Bu figürün hilal ve yazıttan dolayı Selene olduğu anlaşılmaktadır. Selene'nin solunda, ayakta, cepheden khiton ve Pers tipi bir yün pantolonla betimlenmiş figürün,⁵²⁰ bronz figürindeki (Kat. No. 89) pantolonlu anlatımla olan benzerliğinden dolayı Helios olabileceği düşünülebilir. En solda ise sadece khitonun çok az bir kısmı korunan ayakta ve cepheden verilmiş figür bulunmaktadır. Söz konusu bu eserdeki yazıt ve tasvirler dikkate alındığında, Arykanda Kenti'nde Helios ve Selene'ye ait ortak bir kültürün varlığını düşündürmektedir. Lykia Bölgesi'nde Kibyra⁵²¹ ve Oinoanda⁵²² Kentleri'nde Helios ve Selene'nin mezar koruyucusu olarak tapınım gördüklerine işaret eden epigrafik veriler mevcuttur. Bu örnekler göz önünde bulundurulduğunda, Arykanda Kenti'nde de her iki tanrının ortak kültürünün varlığına işaret etmektedir. Fakat yazıt ve tasvirde, kentte Helios ve Selene'nin mezar koruyucuları olup olmadıklarına dair bir ipucu bulunmamaktadır.

⁵¹⁹ Kat. No. 78 ve 80 numaralı yazıtların çevirisi için Sayın Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu'na teşekkür ederim.

⁵²⁰ Figürün Mithras ile benzer giysi detayları için bk.: Vollkommer 1992, 361-364, Res. 488, 500, 527-528, 530, 556.

⁵²¹ Kibyra "*Agathokles ve Artemeis'e*" ait mezar yazıtı için bk.: Robert 1983, 569, 85 ve "*Helios ve Selene*" yazıtı için bk.: Robert 1983, 569, 84; Matern 2002, 197,1053.

⁵²² Oinoanda "*Marcus Eppius Crispus ve Artemeisia'ya*" ait mezar yazıtı için bk.: Strubbe 1997, 240; İplikçioğlu-Çelgin-Çelgin 2007, 218.

Arykanda Kenti'nde Helios kültüne ilişkin nümismatik verilerin en erken örnekleri MÖ II. yy'a tarihlendirilmektedir. Bu dönemde darp edilen kentin otonom sikkelerinin ön yüzünde Helios'un ışın taçlı başı ve arka yüzünde ayakta sola dönük Apollon Daphneus yer almaktadır (Kat. No. 71-72)⁵²³. Likya Birliği'ne katılmadan önce kentin darp ettirdiği otonom sikkelerin birinci ve ikinci serileri üzerinde ön yüzde tasvir edilen Helios başı⁵²⁴, bazı sikke kataloglarında Sozon olarak tanımlanmıştır⁵²⁵. Her şeyi gören ve duyan olarak adlandırılan Sozon Küçük Asyalı bir güneş tanrısıdır⁵²⁶. Sozon Hellence bir kelime olan "kurtarıcı" anlamına gelmektedir ve Zeus ile Apollon'un taşıdığı Sozon epithetonundan dolayı bu tanrılarla da özdeşleştirildiği bilinmektedir⁵²⁷. Delemen, Apollon ve Sozon'un genç, sakalsız, bazen ışın taçlı ve bazen de çifte baltalı tasvirlerinde ikonografik açıdan benzer özellikler gösterdiklerini fakat bu iki tanrının özdeşliğine dair verilerin yetersiz olduğunu belirtmektedir. Delemen ayrıca Sozon kelimesinin Phoibos gibi bir epitheton olarak kullanılmasının yanında aynı zamanda bir ad olarak da kullanıldığını belirterek, Sura Apollon Tapınağı'ndaki Apollon Surios yerine Sozon adının kullanıldığını ifade etmektedir⁵²⁸. Sozon ile ilgili bu kısa bilgilerden sonra Arykanda sikkelerinin ön yüzündeki ışın taçlı büstün bazı yayınlarda Sozon olarak tanımlandığına yukarıda değinilmiştir. Küçük Asyalı bir güneş tanrısı olan Sozon'a dair Arykanda'da 1971 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalarda epigrafik ve arkeolojik herhangi bir veri bulunmamaktadır. Güneş tanrısı Helios'a dair ise kentte epigrafik, arkeolojik ve antik kaynak verileri mevcuttur⁵²⁹. Helios'a dair kentte ele geçen tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda, sikke üzerindeki tasvir Helios olmalıdır. Ön yüzünde Helios başı betimli bu sikkelerin arka yüzündeki tasvir de Apollon Daphneus olarak tanımlanmıştır⁵³⁰. Kentin otonom darplarında ön ve arka yüzde her iki tanrının kendilerine özgü ikonografik özellikleriyle tasvir edilmeleri, kentte birbirlerinden farklı tanrılar olarak mı tapınım gördükleri veya ortak bir külte mi sahip oldukları sorularını akla getirmektedir. Işığın temsilcisi sayılan Apollon ve Helios sahip oldukları özelliklerle benzerlik göstermektedirler. Bu nedenle her iki tanrının zaman zaman birbirleriyle özdeşleştirildiği bilinmektedir. Helios ve Apollon özdeşliği Apollon bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

⁵²³ BMC Lycia, No.1, 2, Res. 10, 2; SNG Cop. Lycia, 47-49; SNG v. Aul. Lykien, 4273-4274; Tek 2006, 776-777, dn. 43, 50 Res. 26-27.

⁵²⁴ Tek 2002a, 34, 281-282, Kat. No. 31-78.

⁵²⁵ SNG Cop. Lycia, No. 47-49; SNG v. Aul. Lykien, No. 4273-4274; Weinreich 1927,1250; Head 1977, 694.

⁵²⁶ Sozon hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Weinreich 1927, 1248-1255; Delemen 1993,37; Karakaya 2007,65-66 Cremer 1997, 1148

⁵²⁷ Weinreich 1927, 1254-1255; Cremer 1997, 1148.

⁵²⁸ Delemen 1993, 40.

⁵²⁹ Helios yazıtlı adak sunakları ve adak steli için bk.: Kat. No. 56-57-58-60.

⁵³⁰ Tek 2002a, 35, 281-282, Kat. No. 31-78; Tek 2006, 776.

Arykanda Kenti'nin Hellenistik Dönem sikkelerinde kullanılan bir diğer tipin ön yüzünde Kat. No. 71-72 numaralı sikkelerde olduğu gibi Helios'un ışın taçlı başı sağa dönük tasvir edilmiştir⁵³¹ (Kat. No. 73). Ön yüzdeki Helios başının değerlendirilmesi Kat. No. 71-72 numaralı sikkeler ile aynıdır⁵³². Sözü edilen sikkenin arka yüzündeki triskeles betimi için Tek, Arykandalılar'ın büyük olasılıkla kentlerinin Lykialı kökenini vurgulamak için kullanmış oldukları şeklinde bir yorum getirmektedir⁵³³.

İmparator Claudius Dönemi'nde Roma Senatus'u tarafından Lykia Bölgesi'nin Roma Eyaleti ilan edilmesiyle bölgedeki kentlerin kendi sikkelerini darp etme hakları ellerinden alınmıştır⁵³⁴. Bu nedenle Lykia Bölgesi'ndeki kentler İmparator III. Gordianus Dönemi'ne kadar sikke basmamışlardır. MS 240 depreminden sonra III. Gordianus'un kentlere kendi sikkelerini basma hakkını tekrar vermesiyle Arykanda Kenti de bu durumdan faydalanarak kendi sikkelerini darp ettirmiştir. Arykanda'nın bu dönemde basılan sikke darplarının ön yüzünde III. Gordianus'un defne çelenkli büstü sağa dönük tasvir edilmiştir. Bu sikkelerin arka yüzünde günümüze kadar bilinen yedi farklı tip tasvir edilmiştir. Bu tipler, Fortuna, Herakles, Ares, iki farklı atlı tanrı, kesik yaban domuzu başı üzerinde kartal ve quadriga içinde tanrı-tanrıça/imparator-imparatoriçedir (Kat. No. 71-81)⁵³⁵. Burada bu tiplerden Helios'a ilişkin olabileceği düşünülen tipler üzerinde durulacaktır. Öncelikle atlı tanrı olarak tanımlanan süvari giyimli figür sağa doğru dörtlüye gitmekte, boynundaki khalamys arkaya doğru uçuşmakta, başında etrafını ışınların çevrelediği Phryg başlığı, sol eliyle atın dizginlerini ve yukarı doğru kaldırdığı sağ elinde de olasılıkla sopa tutmaktadır (Kat. No. 74)⁵³⁶. Helios'a ilişkin III. Gordianus Dönemi'nde basılan bir diğer sikke tipinde arka yüzde quadriga (dört atlı araba) içinde yan yana figürlerin tasvir edildiği iki farklı tip mevcuttur. İlk tipte sağa doğru gitmekte olan quadriga ve sürücü koltuğunda sağda oturan figür Zeus, sağ eliyle skepterini, sol eliyle de arabanın dizginleri tutmaktadır. Solda oturan figür Helios, ışın taçlı ve sağ elinde meşale tutmaktadır (Kat. No. 75). İkinci sikke tipinde ise, benzer şekilde sağa doğru gitmekte olan quadriga ve sürücü koltuğunda oturan sağdaki figür Helios, başında etrafını ışınların çevrelediği Phryg başlığı, sağ elinde meşale ve sol eliyle arabanın dizginlerini tutmaktadır. Sürücü koltuğunun solunda oturan Zeus, sağ eliyle kucağında

⁵³¹ Tek 2002a, 282, Kat. No. 79-85; Tek 2006, 777, dn. 51, Res. 28.

⁵³² Kat. No. 71-72 numaralı sikkelerde ön yüzdeki Helios başı, SNG Cop. Lycia'da Sozon olarak tanımlanmıştır (SNG Cop. Lycia, No. 50).

⁵³³ Sikke çapları ve triskeles tasviri, Limyra Dynasti Perikle'nin bastırıldığı küçük bronz sikkelere benzerlik göstermektedir (Tek 2002a, 36).

⁵³⁴ Akşit 1971, 119-120.

⁵³⁵ Kentin söz konusu sikke tipleri için bk.: Hans v. Aul. Lykien, 58-60, No. 26-53.

⁵³⁶ Kentin III. Gordianus Dönemi'nde darp edilen bu sikke tipinin ön yüzünde III. Gordianus veya eşi Tranquillina'nın büstü tasvir edilmiştir. III. Gordianus büstü için bk.: Hans v. Aul. Lykien, 58-59, No. 29-37, 48-50

yıldırım demeti ve sol eliyle skepter tutmaktadır⁵³⁷. III. Gordianus Dönemi'nde basılan sikkenin iki farklı tipinden ilkinde, quadriganın sürücü koltuğunun solunda oturan ışın taçlı figür, SNG v. Aul. Lykien'de Sozon, sağda oturan ve atların dizginlerini tutan figür de sürücü olarak tanımlanmıştır (Kat. No. 75)⁵³⁸. Hans v. Aulock'da soldaki figür Sozon veya III. Gordianus, sağdaki figür sürücü veya Tranquillina olarak tanımlamıştır⁵³⁹. Tek ise soldaki figürü Helios, sağdaki figürü Zeus olarak tanımlamıştır⁵⁴⁰. İkinci tipte Tek tarafından quadriganın sürücü koltuğunun solunda oturan, kucağında yıldırım demeti ve sol elinde skepter tutan figür Zeus, sağda oturan, başında etrafını ışınların çevrelediği Phryg başlığı ve sağ elinde meşale taşıyan figür Helios olarak tanımlanmıştır⁵⁴¹. Her iki sikke tipi üzerindeki tanımlamalar ve tasvir detayları göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu figürler Zeus-Helios veya III. Gordianus-Tranquillina olabileceklerini düşündürmektedir. MS III. yy'da güneş kültüne duyulan ilginin artmasıyla imparatorların kendilerini sikkeler üzerinde Helios/Sol olarak tasvir ettirmeye başladıkları nümismatik verilerden bilinmektedir. Bu örnekte olduğu gibi Arykanda sikkesindeki quadriga içinde sürücü koltuğunda, başında etrafını ışınların çevrelediği Phryg başlıklı olan figürün III. Gordianus ve yanındaki figürün Tranquillina olarak tasvir edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu sikke tipi, Zeus ve Helios olarak düşünüldüğünde her iki tanrının da Lykia Bölgesi'nde "Helios-Zeus" ve "Zeus-Helios" olarak ortak bir tapınma sahip olduklarına işaret eden epigrafik veriler mevcuttur⁵⁴². Zeus-Helios kültüne ilişkin, Hippokome Kenti'nde "Zeus-Helios" rahibinden söz eden yazıt⁵⁴³, Sidyma Kenti'nde "Zeus-Helios-Sarapis'e" adak yazıtı⁵⁴⁴ ve Trysa Kenti'nde "Zeus Eleutherios-Helios"⁵⁴⁵ rahibinden söz eden epigrafik veriler yer almaktadır. Bu yazıtlar her iki tanrının ortak kültüne işaret eden önemli verilerdir. Quadriga tipinde sürücü koltuğunda sağdaki figürün başında etrafını ışınların çevrelediği Phryg başlığı, bir diğer sikke üzerindeki figürde (Kat. No. 74) ve bronz süvari figüründe (Kat. No. 89) de mevcuttur. Bu nedenle bu konu bronz figürle birlikte değerlendirilmiştir.

⁵³⁷ Kentin III. Gordianus Dönemi'nde darp edilen bu sikke tipinin ön yüzünde III. Gordianus veya eşi Tranquillina'nın büstü tasvir edilmiştir. III. Gordianus büstü için bk.: SNG v. Aul. Lykien, No. 4278. Tranquillina büstü için bk.: Hans v. Aul. 1974, 59, Kat. No. 47. Söz konusu her iki sikke tipi için bk.: Tek 2002a, 324-325, Kat. No. 963-964.

⁵³⁸ SNG v. Aul. Lykien, No. 4278 (Ön yüzünde III. Gordianus büstü tasvir edilmiştir).

⁵³⁹ Hans v. Aul. Lykien, 59, Kat. No. 47. (Ön yüzünde Tranquillina büstü tasvir edilmiştir).

⁵⁴⁰ Tek 2002a, 324, Kat. No. 963 (Ön yüzünde III. Gordianus büstü tasvir edilmiştir).

⁵⁴¹ Tek 2002a, 325, Kat. No. 964 (Ön yüzünde III. Gordianus büstü tasvir edilmiştir). Bu sikke Hans v. Aul. Lykien ve SNG v. Aul. Lykien kataloglarında bulunmamaktadır.

⁵⁴² Jessen 1912, 76.

⁵⁴³ TAM II. 1944, No. 168b; Frei 1990, 1797.

⁵⁴⁴ TAM II. 1944, No 182; Frei 1990, 1797.

⁵⁴⁵ Frei 1990, 1797; Matern, 2002, 16, dn. 123.

Kentte 2002 yılında bouleuterionun kuzeydoğusunda ve Helios Kutsal Alanı'nın hemen kuzeybatısında yapılan çalışmalarda kireçtaşından bir eksedranın yanında bronz figürin ele geçmiştir (Kat. No. 89). Sikke üzerindeki süvari betimi (Kat. No. 74) göz önünde bulundurulduğunda, bu figür de at üzerinde ve yukarı doğru kaldırmış olduğu kırık olan sağ elinde muhtemelen sopa tutmaktadır. Figürün başında etrafını ışınların çevrelediği Phryg başlığı yer almaktadır. Figürin Pers tipi bir yün pantolon ve dolak giyimlidir⁵⁴⁶. Bu figürin ile sikke üzerindeki süvari betimindeki detaylar, aynı özellikte tasvir edildiklerini göstermektedir. Figürinin yayınlarda benzer örneklerine rastlanmamıştır. Sikkeler üzerindeki tasvir ise Hans v. Aulock tarafından atlı tanrı ve SNG v. Aulock tarafından da atlı veya Sozon olarak tanımlanmıştır⁵⁴⁷. Delemen, atlı Apollon veya Sozon'un genç, sakalsız, bazen ışın taçlı ve atribüt olarak çifte baltayla tasvir edildiğini belirtmektedir⁵⁴⁸. Sozon'un bilinen kabartma örneklerinde at üzerinde, elinde phiale, kargı, sopa veya çifte baltayla tasvir edildiği görülmektedir⁵⁴⁹. Fakat Sozon betimlerinde bu atribüleri birçok atlı tanrı tarafından da kullanılmaktadır⁵⁵⁰. Bu nedenle atribülerden Sozon olup olmadığı anlaşılması güçtür. Sikkeler üzerindeki betimlerde figür elinde sopa tutmaktadır (Kat. No. 74 ve Kat. No. 79). Bronz figürinde (Kat. No. 89), benzer sikke betimleriyle karşılaştırıldığında kırık olan elinde sopa tuttuğu düşünülebilir. Figürinin at üzerinde olması ve sopa tutması ikonografik olarak aynı özelliklere sahip Herakles-Kakasbos-Maseis gibi tanrıları akla getirmektedir⁵⁵¹. Bilinen kabartmalarda Kakasbos ve Maseis'in her daim at üzerinde ve elinde sopayla tasvir edildiği görülmektedir⁵⁵². Elinde sopa tutan atlı tanrı betimlerinde bugüne kadar ışın tacına rastlanmadığını ifade eden Delemen, ışın tacının Sozon ve Hosios kai Dikaios'un bir atribütü olduğunu belirtmektedir⁵⁵³. Ricl, Hosios kai Dikaios'un haberci tanrı niteliği taşıdığını ve bu nedenle Apollon ve Helios ile ortak kültlere sahip olduğundan söz etmektedir⁵⁵⁴. Sikke üzerindeki atlı figür (Kat. No. 74) ve bronz süvari figürünü (Kat. No. 89), ışın taçlı tasvir

⁵⁴⁶ Figürinin Mithras ile benzer giysi detayları için bk.: Vollkommer 1992, 361-364, Res. 488, 500, 527-528, 530, 556.

⁵⁴⁷ Hans v. Aul. Lykien, 58-59, No. 29-37, 48-50; SNG v. Aul. Lykien, 4279;

⁵⁴⁸ Delemen 1993, 38, 40, kat. No. 289-290, Lev. 65.

⁵⁴⁹ Delemen 1993, 243-247, Kat. No. 286-291, Lev. 64-65.

⁵⁵⁰ Atlı Tanrılar için bk.: Delemen 1993.

⁵⁵¹ Kakasbos Lykia Bölgesi'nde, Pisidia'nın güneyinde ve Kibyatis'de tapınım gören bir tanrı olarak bilinmektedir. Kakasbos için bk.: Delemen 1993, 6-15; Karayaka 2007, 16.

⁵⁵² Delemen 1993, 109-247, Kat. No. 1-291, Lev. 4-65. Delemen,(1993,6-7) kabartmalarda eğer yazıt yoksa bu üç tanrıdan hangisinin betimlendiğinin anlaşılmasının güç olduğunu belirtmektedir.

⁵⁵³ Delemen 1993, 8. Hosios kai Dikaios hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Ricl 1991, 1-70; Ricl 1992, 71-103; Delemen 1993, 69-71. Hosios kai Dikaios, "aziz, adil, dindar, temiz" anlamını taşımaktadır ve tanrının kültüne ilişkin buluntulara çoğunlukla Phrygia ve bunun dışında Lykaonia, Pisidia, Pamphylia ve Bithynia Bölgeleri'nde rastlanmaktadır (Karayaka 2007, 15).

⁵⁵⁴ Ricl 1992, 91-95.

edilen Hosios kai Dikaios'un atlı betimleriyle benzerlik göstermektedir⁵⁵⁵. Fakat "Hosios kai Dikaios'un" atlı betimlerinden farklı olarak Arykanda örneklerinde etrafı ışınlarla çevrili Phryg başlığı yer almaktadır. Hosios kai Dikaios'un atlı örneklerinde doğrudan ışın tacı yer almakta ve etrafı ışınlarla çevrili Phryg başlıklı tasviri bulunmamaktadır. Kakasbos ve Sozon tasvirlerinde de etrafı ışınlarla çevrili Phryg başlığı bilinmemektedir⁵⁵⁶. Söz konusu bu başlık dikkate alındığında Mithras tasvirlerini akla getirmektedir. Sikkeler üzerindeki figür (Kat. No. 74, 79) ve bronz süvari figüründe (Kat. No. 89) yer alan etrafı ışınlarla çevrili Phryg başlığının en yakın benzeri, Küçük Asya'da Mithras kültürünün önemli merkezlerinden biri olan Pontos Bölgesi'ndeki Trapezus Kenti'nde görülmektedir⁵⁵⁷. Bu sikkelerdeki etrafını ışınların çevrelediği Phryg başlığıyla Arykanda örnekleri oldukça benzerlik göstermektedir. Trapezus ve Arykanda sikkelerinde yer alan baş giysisinin doğulu bir anlayışla vurgulanmış en ünlü örneği, Arsameia'da ele geçen Kommagene Kralı I. Antiokhos (MÖ 69-34) ile Mithras'ın karşılıklı olarak tasvir edildikleri frizdir. Bu frizde Mithras, Trapezus ve Arykanda örneklerine benzer şekilde etrafını ışınların çevrelediği Phryg başlığıyla tasvir edilmiştir⁵⁵⁸. Bu örneklerdeki başlık Helios-Mithras özdeşliğine işaret etmektedir. Cumont, özellikle Persler'in Mithras'ı, Helios ile özdeşleştirdiklerinden söz etmektedir⁵⁵⁹. Ulansey'de Mithras ikonografisinde Helios ile Mithras eşitliği üzerinde durmakta ve bazı yazıtlarda Mithras'ın "Fethedilmez Güneş" (Sol Invictus) olarak nitelendirildiğinden söz etmektedir⁵⁶⁰. Bu bilgiler doğrultusunda Lykia Bölgesi'nde ise Oinoanda Kenti'nde ele geçen Helios-Mithras yazıtı, Helios-Mithras kültürünün bölgedeki varlığını kanıtlayan önemli bir epigrafik veridir⁵⁶¹. Bölgede Mithras kültürüne ilişkin bir diğer önemli veri de Olympos Kenti'nden bilinmektedir⁵⁶². Yukarıda sözü edilen tüm veriler dikkate alındığında Arykanda Kenti'nin III. Gordianus Dönemi'nde darp edilen sikke üzerindeki süvari tasviri (Kat. No. 74) ve süvari figürünü (Kat. No. 89) kentteki Helios-Mithras, Helios-Sozon, Helios-Sozon-Apollon veya

⁵⁵⁵ Delemen 1993, 289-290, No. 360, Lev. 95.

⁵⁵⁶ Afyon Anıtkaya'da 2000 yılında yapılan çalışmalarda Helios-Men olarak adlandırılan bir figürün ele geçmiştir. Figürünün giysi özellikleri ve omzundaki hilal Men gibi, ışın taçlı başı ise Helios gibi tasvir edilmiştir. Bu nedenle Helios-Men olarak tasvir edilmemiştir. Bu eserde Arykanda örneklerinde olduğu gibi özellikle Men tasvirlerinde görülen Phryg başlığının yer almaması dikkat çekicidir. Söz konusu figürün için bk.: İlaslı-Üyümez 2002, 89, Res. 9.

⁵⁵⁷ Etrafı ışınlarla çevrili Phryg başlıklı örnek için bk.: SNG v. Aul. Nacht. I, 6784; SNG Cop. Bithynia, 226; LIMC VI-2, 356, Res. 307; Goddard 2004, Pl. LXXX, 1164. Phrygia başlıklı atlı örnekler için bk.: SNG v. Aul. Nacht. I, 6785-6788; SNG v. Aul. Bithynien, 139; SNG Cop. Bithynia, 227-228. MS III. yy'da güneş kültleri ve Mithraizm rağbet görmeye başlamıştır (Bonney 2000, Cilt I, 489). İmparator Severus Alexander (MS 222-235) Dönemi'nde darp edilen sikkeler üzerindeki atlı figürlere Mithraist ikonografinin önemli figürleri olan "meşale taşıyıcılar" eklenmiştir (Tek 2002a, 123; Cumont 1903, 18, Res. 2).

⁵⁵⁸ Dörner 1990, 158, Res. 27-29.

⁵⁵⁹ Cumont 1956, 22; Matern 2002, 40, dn. 311, 313.

⁵⁶⁰ Ulansey 1998, 126127.

⁵⁶¹ Milner-Smith, 1994, 71-72, Pl. XV-XVI, No. 4a-d.

⁵⁶² Kentte nöbetçi askerlerin adadığı Nişli tapınım alanı bilinmektedir (Çevik 2015, 87).

Helios-Kakasbos özdeşliğini düşündürür. Fakat kentte 1971 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu tanrıların özdeşliğine dair epigrafik bir veri ele geçmediği için, kentte bu tanrıların özdeşleştirildiğini iddia etmek zordur. Fakat MS III. yy'da İmparatorluk genelinde Helios ve Mihtras kültünün rağbet görmeye başlaması, kentte Helios-Mithras özdeşliğinin var olabileceğini düşündürür. Severuslar Dönemi'nde özellikle Helios/Sol kültünün ve Mithras kültünün artış gösteren önemini de göz ardı etmemek gerekir. Fakat Helios-Mithras kültüne dair kentte günümüze kadar yapılan çalışmalarda epigrafik herhangi bir verinin henüz ele geçmemesi bu konuda kesin bir şey söylemeyi zorlaştırmaktadır.

Helios'a ilişkin kentte tespit edilen bir diğer arkeolojik veri, kentin kuzeybatısında akropoliste Ticaret Agorası'nın bir üst terasında, 1990 yılında yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılan tapınaktır (Plan 1-6)⁵⁶³. Bayburtluoğlu, bu tapınağı naosunda ele geçen "Ἡλίου" (Helios'un) yazıtlı adak sunağı (Kat. No. 59) ve Helios tasvirli adak sunağını (Kat. No. 100) dikkate alarak "Helios Tapınağı" olarak adlandırmıştır⁵⁶⁴. Bayburtluoğlu, aynı zamanda tapınağı adlandırırken Pindaros'un epigramında sözü edilen Helios Kutsal Alanı'nın konumunun benzerliğini de dikkate almıştır. Pindaros'un epigramında: "...Lykia'da Arykanda olarak adlandırılan bir kent vardır, bu kentin de, (bulunduğu) yerin konumundan dolayı önceden Embolos olarak adlandırılan bir kutsal alanı vardır. En çok da, bu yerde Helios'a ait bir tapınım yeri olduğu için ve Rhodoslular da, burası kendi vatanlarındakine benzer olan yeri hatırlattığından dolayı burayı Helios'a ait olarak düşünürler..." şeklinde ifade edilmektedir⁵⁶⁵. Epigramda Arykanda'da Helios'a ait bir kutsal alan olduğu ve Rhodoslular'ın bu kutsal alanın bulunduğu yeri coğrafi olarak kendi vatanlarıyla olan benzerliğinden dolayı Helios'a ait olarak düşündükleri anlaşılmaktadır. Frei'da Pindaros'un epigramını dikkate alarak Lykia Bölgesi'nde güneş tanrısı Helios'un kült yerinin Arykanda Kenti'ndeki Helios Tapınağı olduğunu belirtmektedir⁵⁶⁶. Fraser ve Bean tarafından Lykia Bölgesi'nin Rhodos yönetiminde olmasıyla bağdaştırılarak Helios kültünün Arykanda Kenti'ne Rhodos etkisiyle girdiği öne sürülmektedir⁵⁶⁷. Bean aynı zamanda Helios kültünün Arykanda Kenti'ndeki varlığını "...Bu Lykia'da Rhodos yönetimine dair az sayıdaki kalıntıdan biridir ki, Helios her şeyden önce bir Rhodos tanrısı idi" şeklinde ifade etmektedir⁵⁶⁸. Fraser ve Bean gibi Zimmerman'da bölgede Rhodos'un etkisiyle güneş tanrısı Helios'un saygı görmüş

⁵⁶³ Tapınak "Arykanda Akropolis Kutsal Alanları" bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Detaylı bilgi için bk.: 20-59.

⁵⁶⁴ Bayburtluoğlu 2003a, 58.

⁵⁶⁵ Schol. Pind. Ol. VII 35b. Epigramın çevirisini yapan Yrd. Doç. Dr. Nihal Tüner Önen'e teşekkür ederim.

⁵⁶⁶ Frei 1990, 1798.

⁵⁶⁷ Fraser-Bean 1954, 130-132.

⁵⁶⁸ Bean 1989, 136.

olabileceğinden söz etmektedir⁵⁶⁹. Bresson, Lykia Bölgesi'nde Helios kültünün varlığını Rhodos etkisinin göstergesi olmalıdır şeklinde ifade etmektedir⁵⁷⁰. Araştırmacıların bu görüşleri doğrultusunda Lykia Bölgesi'nde sosyo-kültürel etkilerle birlikte inanç yapısındaki yerel tanrı ve tanrıçaların biçim ve nitelik değiştirmiş olabileceği öne sürülebilir.

Arykanda Kenti'nde Helios kültüne ilişkin buluntulardan sonra 1990 yılında Helios Tapınağı olarak adlandırılan kutsal alanda yapılan çalışmalarda Helios'a adak sunakları (Kat. No. 59 ve 100) ile birlikte Asklepios ve Hygieia'ya ait heykelcikler ele geçmiştir (Kat. No. 85-87). Bayburtluoğlu, kentteki hamamların sayıca fazlalığıyla ve tapınakta ele geçen Helios, Asklepios ve Hygieia'ya ilişkin buluntular arasında bağlantı kurarak Roma'da güneş tanrısı Sol'un su ile tedavi amaçlı hamamlarla olan ilişkisini dikkate almıştır⁵⁷¹. Güneş tanrısının Mezopotamya'da ve Hititler'de de hastalıkları iyileştirici gücünün de var olduğuna inanılmıştır⁵⁷². Hellen dünyasında da şifa tanrısı olarak karşımıza çıkan Helios'un, özellikle körlüğü tedavi eden bir tanrı olduğuna inanılmıştır⁵⁷³. Bu bilgiler ve söz konusu tanrılara ilişkin buluntular, Arykanda Kenti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde Helios'un Asklepios ve Hygieia ile birlikte ortak bir külte sahip olduklarını düşündürür. Ayrıca bir yazıttan (Kat. No. 57) kentte kültünün var olduğu bilinen Apollon'un Asklepios ile ilişkisini de dikkate almak gerekir. Başlangıçta güneşin ve verimliliğin tanrısı olarak bilinen Asklepios'a daha sonra babası Apollon'un şifacı rolünü devretmesiyle tıbbın ve sağlığın tanrısı olmuştur⁵⁷⁴. Aynı zamanda Asklepios, Apollon ve Hygieia ile birlikte Hipokrat yeminine tanıklık eden bir tanrı olmuştur⁵⁷⁵. Bu nedenle tapınakta ele geçen buluntular, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Arykanda'da sağlık tanrıları olarak Helios, Asklepios ve Hygieia'nın Helios Tapınağı'nda ortak bir külte sahip oldukları düşüncesini akla getirmektedir.

Helios kültünün Arykanda Kenti'ndeki varlığını kanıtlayan Pindaros'un epigramı (MÖ V. yy) ile epigrafik (MS II.-III. yy), nümismatik (MÖ II. yy ve MS 238-244) ve arkeolojik (MS III.- IV. yy) veriler, tanrının kentteki dinsel yaşam açısından taşıdığı önemi açıkça ortaya koymaktadır. Bu verilerle Helios'un kentteki yerli ve Hellen pantheonuna ait tanrılar arasında baş tanrı konumunda önemli bir yere sahip olduğu ve kültünün de olasılıkla MÖ V. yy'dan MS V. yy'a kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Arykanda'da olduğu gibi, Lykia Bölgesi'nin diğer kentleri için de Helios'un dinsel yaşam açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğunu buluntular ortaya koymaktadır. Bölgede güneş tanrısına ilişkin edindiğimiz en erken

⁵⁶⁹ Zimmerman 1992, 156-158.

⁵⁷⁰ Bresson 1999, 105.

⁵⁷¹ Bayburtluoğlu 2003a, 59.

⁵⁷² Güneş tanrısının hastalığı iyileştirici yönünü vurgulayan büyü metni için bk.: Ünal 2003, 79.

⁵⁷³ Jessen 1912, 60.

⁵⁷⁴ Thraemer 1884, 621; Larson 2007, 99.

⁵⁷⁵ Larson 2007, 192.

bilgiler, MÖ II. binde Luviler'den bahseden tabletlerdir. İsinda'dan ele geçen epikhorik bir yazıttan da güneş tanrısının Lykçe "*Ddeweze*" ve Luwice "*Tiwat/Twaza*" olarak adlandırıldığı bilinmektedir⁵⁷⁶. Lykia'da Helios'a ilişkin en erken buluntular ise Phaselis Kenti'nde MÖ IV. yy'a tarihlendirilen yazıtlar ve MÖ III. yy'a tarihlendirilen sikkelerdir. Ayrıca Arykanda ve Telmessos Kentleri'nde MÖ II. yy'a tarihlendirilen sikkeler, Hippokome, Kadyanda, Kibyra, Oinoanda, Arykanda, Limyra, Olympos, Patara, Pinara, Sidyma ve Trysa Kentleri'nde MS I.-III. yy'lar arasına tarihlendirilen epigrafik veriler ve Arykanda Kenti'nde de MS II.-IV. yy'lar arasına tarihlendirilen arkeolojik veriler bilinmektedir. Lykia Bölgesi genelinde tespit edilen bu buluntulardan Helios kültürünün oldukça önemli bir yere sahip olduğu ve bölgede buluntulara dayanarak MÖ V. yy'dan MS V. yy'a kadar tapınım gördüğü anlaşılmaktadır.

3.2 Apollon (Ἀπόλλων)

Apollon, Hellen pantheonunda Zeus ile Leto'nun oğlu ve Artemis'inde kardeşi olarak bilinmektedir⁵⁷⁷. Antik çağ yazarlarından Hesiodos (MÖ VIII. yy) Theogonia'sında (Tanrıların Doğuşu) tanrıdan "*Musalar ve okçu Apollon insanlara müzik ve çalma yeteneği verirler*" şeklinde⁵⁷⁸ ve Homeros, İlyada'sında (MÖ VIII. yy) "*okçu tanrı*⁵⁷⁹", "*Phoibos Apollon*⁵⁸⁰" ve "*gümüş yaylı Apollon*⁵⁸¹" şeklinde ifade etmektedir. Ovidius'un (MÖ 43-MS 17) Metamorphoses adlı eserinde tanrı Apollon için "güneş ve phoibos," gibi adlandırmalar kullanılmaktadır⁵⁸². Antik çağ yazarlarının da ifade ettiği gibi Apollon ışığın, ideal güzelliğin, müziğin, kehanetin, sağlığın ve güzel sanatların tanrısı olarak çok yönlü bir karaktere sahiptir⁵⁸³. Apollon'un atribütleri okçu tanrı olarak yay, müzik tanrısı olarak lyre, kehanet tanrısı olarak tripot ve defnedir⁵⁸⁴. Tanrının kuşları kuzgun ve kargadır⁵⁸⁵. Sokağın (agyieus), girişin (propylaios), kapının (thyraios) tanrısı⁵⁸⁶, koruyucu (prostaterios), okçu tanrı⁵⁸⁷, hastalık veren, yasa koyucu ve fare kaçırıcı gibi pek çok epithetona sahip olmasıyla en yaygın

⁵⁷⁶ Raimond 2002, 125; 2007, 69. Lebrun'un araştırması için bk.: Lebrun 1995, 252; 1999, 43-53. Ayrıca Raimond, güneş tanrıçası ile Hititlerin Maliya'sının, doğanın koruyucusu iki büyük tanrıça olarak da ele alınabileceğini öne sürmektedir.

⁵⁷⁷ Hom. *Il. I.* 9; Ovid. *Met. I.* 517; 12, 586; Ovid. *Fast. VI.* 761. Hesiodos, "*Altın başaklı Apollon'u Leto ayın yedisinde doğurdu*" (Hes. *Theog.* 771). Apollon için bk.: Hom. *h. III.*; Furtwängler 1884, 422-468; Wernicke 1895a, 6-111; Farnell 1907, 98-252; Lambrinudakis v.d. 1984, 183-380; Grimal 1997, 79-83; Dixon-Kennedy 1998, 37-40; Nardo 2002, 75;

⁵⁷⁸ Hes. *Theog.* 94-95.

⁵⁷⁹ Hom. *Il. I.* 15.

⁵⁸⁰ Hom. *Il. I.* 43.

⁵⁸¹ Hom. *Il. V.* 449.

⁵⁸² Ovid. *Met. I.* 553; II. 545-546, 608, 628, 633, 724; III. 9-10, 154.

⁵⁸³ Furtwängler 1884, 434-435.

⁵⁸⁴ Ovid. *Met. I.* 450, 558; II. 600; XI. 165; XV. 634.

⁵⁸⁵ Ovid. *Met. II.* 544-49, 596, 632; V, 328; Ovid. *Fast. II.* 249-266.

⁵⁸⁶ Hom. *Il. I.* 147, 479; XV, 253; XVII. 585

⁵⁸⁷ Hom. *Il. I.* 14, 370, 438; III. 103, 121; IX. 404; XVI. 94, 514, 711; XXI. 461, 478; Hom. *Od. XXI.* 276.

tapınım gören tanrılardan biri olarak bilinmektedir⁵⁸⁸. Ovidius, Apollon'un uzun, sarışın dalgalı saçlı, defne çelenkli⁵⁸⁹, erguvan renginde giysili, sol elinde değerli taşlarla süslü lyre ve sağ elinde çekiç tuttuğundan söz etmektedir⁵⁹⁰.

Hellen pantheonunda en yaygın tapınıma sahip tanrılardan biri olarak Apollon'un kökeni üzerine araştırmalar yapılmıştır. Tanrının etimolojik ismine dair yapılan araştırmalar doğrultusunda Hellen ya da Küçük Asya kökenli olduğu yönünde iki farklı görüş ortaya atılmıştır⁵⁹¹. W. Burkert, tanrının adının etimolojik kökenini Hellas'a dayandırmakta ve Dor kökenli Hellen "toplantı" anlamı taşıyan *ἀπέλλα* kelimesiyle ilişkilendirmektedir⁵⁹². Wilamowitz-Möllendorf tarafından ortaya atılan bir diğer görüş ise Lykeios ve Lykegenes epithetonlarına dayanarak tanrının Lykia kökenli olduğudur⁵⁹³. Ayrıca Küçük Asya'da MÖ II. binde Wiluşa tanrıları arasında anılan Appaliunas adlı tanrının Apollon'un öncüsü olabileceği yönünde farklı görüşler vardır⁵⁹⁴. Tanrının Hellen ya da Küçük Asya kökenli olduğu yönündeki sözü edilen görüşlerden sonra antik çağ yazarlarından Homeros'un İlyada Destanı'nda "*ün salmış Lykialı Apollon*" olarak ifade edilmektedir⁵⁹⁵. Homeros'un metinlerinin genelinde bu sıfat, ışık soylu anlamında Lykia'lı vurgusunu ön plana çıkarmak için kullanılmış olmalıdır⁵⁹⁶. Homeros'un bu sıfat ile Lykialı'ların tanrıyla aynı soydan geldiklerini ve savaşta gösterdikleri cesaretle de tanrının Lykia'lı olduğunu vurgulamak istediği düşünülmektedir⁵⁹⁷. Herodotos'da Patara'da kehanet özelliğiyle ön plana çıkan kehanet merkezinden söz etmektedir⁵⁹⁸. Aiskhylos "*kurt soylu*" veya "*kurtların kralı*"⁵⁹⁹, MÖ

⁵⁸⁸ Larson 2007, 87.

⁵⁸⁹ Apollon'un simgesi olan defne çelengi için bk.: Çavaş-Gülbay-Ersoy 2008, 41-43.

⁵⁹⁰ Ovid. *Met.* I. 450, 564; XII. 585; XI. 164-169.

⁵⁹¹ Apollon'un etimolojik kökeni ve sorunları için bk.: Von Wilamowitz-Möllendorf 1903, 575-586; Farnell 1907, 98-99; 1975, 1-21; Burkert 1977, 227; Beekes 2003, 1-21.

⁵⁹² Burkert 1975, 1-21; Burkert 1977, 227; Beekes, W. Burkert'in bu görüşüne karşı çıkmaktadır bk.: Beekes 2003, 8-12. Linear B tabletlerinde adı panion olarak geçen Apollon, muhtemelen Myken sonrası bir dönemde Hellen dininde yer bulmuş olmalıdır (Larson 2007, 86).

⁵⁹³ Wilamowitz-Möllendorf 1903, 575-586. L. R. Farnell, Lyk- kökünden dolayı Lykialı olarak çevrilen Lykeios ve Lykegenes epithetonlarının *λύκη* (ışık) ya da *λύκος* (kurt) ile ilişkili olabileceğini de belirtmektedir (Farnell 1907, 113-116). U. von Wilamowitz-Möllendorf, Apollon'un annesi Leto'nun adını Lykçe kadın anlamına gelen Lada kelimesiyle bağlantı kurarak Lykia kökenli olduğunu savunur ve tanrının aynı zamanda Leto ve Artemis ile bir arada tapınım görmesini de Küçük Asya kökenli olmasına bağlar. U. von Wilamowitz-Möllendorf'un bir Küçük Asya geleneği olan kişilerin anne isimleriyle anılması konusundaki görüşü için bk.: Wilamowitz-Möllendorf 1903, 585. Lykia Bölgesi'nde Von Wilamowitz-Möllendorf'un bu görüşünü destekleyen epigrafik ve arkeolojik bir veri bilinmemektedir. Lykia Bölgesi'nde Apollon'un Lykeos, Lykeios, Lykios sıfatı, günümüze kadar yapılan çalışma ve araştırmalarla herhangi bir yazıt veya sikke üzerinde saptanamamıştır.

⁵⁹⁴ Bu görüşlere dair ayrıntılı bilgi için bk.: Kothe 1970, 229; Beekes 2003, 12-14.

⁵⁹⁵ Hom. *Il.* IV. 103.

⁵⁹⁶ Hom. *Il.* V. 105, 173, V, 168, 171, 246, 795.

⁵⁹⁷ Wilamowitz-Möllendorf 1903, 585.

⁵⁹⁸ "*Tanrı kendisi gelir, tapınaktaki yatağa yatar, dinlenirmiş, Mısır'daki Thebai tanrısı da aynı şeyi yaparmış; orada da Zeus tapınağına bir kadın gelir yatar, uyumak için; ve bu iki kadın da, diye tuttururlar, erkeklerle hiç düşüp kalkmamışlardır. Lykia'daki Patara'da da aynı şeyi yaparlar, tanrının gelip kaldığı zamanlar için; çünkü bu kentte kehanete her zaman danışılmaz; tanrı geldiği zamanlar, büyük rahibe de her gece onunla beraber tapınağa kapanır*" (Hdt. I. 182).

V. ve IV. yy'da antik yazarlardan Aristophanes ve Sophokles "*kurt öldüren*"⁶⁰⁰, "*Lykialı Apollon*", "*Lykialı tanrı*", "*Lykialıların efendisi*" şeklinde söz etmektedirler⁶⁰¹. Aiskhylos aynı zamanda tanrıdan "...ve sen, Apollon, kurtların efendisi..." şeklinde ifade etmektedir⁶⁰². Ovidius *Metamorphosis* adlı eserinde Leto'nun, ikizlerini Delos Adası'nda doğurduktan sonra Lykia'ya geldiğini ve burada ona konuk severlik göstermeyenleri cezalandırarak kurbağaya çevirdiğini ifade etmektedir⁶⁰³. Pausanias (MS II. yy sonları), Argos'ta Apollon Lykeios'un kurtla ilişkili bir tapınağı olduğunu aktarmaktadır⁶⁰⁴. Aelianus (MS 175-235), Delphoi'de kurt ile bağlantılı bir sunak ve tapınaktan bahsetmektedir⁶⁰⁵. Antoninus Liberalis'te "*Zeus ve Leto'nun oğlu Apollon Delos'da doğdu*" şeklinde belirtmektedir⁶⁰⁶. MÖ V. yy'dan önce tanrının Lykia Bölgesi'ndeki varlığına dair antik kaynakların aktarımlarını destekleyen somut bir veri günümüze kadar saptanamamıştır.

Lykia Bölgesi'nde ele geçen MÖ V. yy sonu ve IV. yy'a tarihlendirilen Letoon üç dilli yazıtı⁶⁰⁷ ve Erbinna yazıtından⁶⁰⁸ Apollon'un kökenine ilişkin önemli bilgiler edinilebilmektedir. Letoon üç dilli yazıtının Lykçe ve Hellence bölümlerinde tanrıdan Leto'nun çocukları olarak söz edilirken, Aramice bölümünde ise Apollon ile özdeş olan "Hsatrapati" isminin kullanıldığı görülmektedir⁶⁰⁹. Hellence bölümünün 3.-4. satırında yer alan Apollodotos (Ἀπολλόδοτος) ile Lykçe bölümünün 4. satırında yer alan "Natribbyemi" isimleri ile Natri ve Apollon özdeşliğine işaret eden yeni bir ifadeye rastlanmıştır⁶¹⁰. MÖ V. yy sonuna tarihlendirilen Ksanthos Yazıtlı Dikmesi'nin Lykçe B yüzünün 33. ve 48. satırlarında "Natri" ismine rastlanılmaktadır⁶¹¹. Erbinna yazıtında Pythia Apollon'undan alınan tavsiye ile Erbinna tarafından tanrıça Leto'ya bir heykel adandığından

⁵⁹⁹ Aeschyl. *Theb.* 145.

⁶⁰⁰ Soph. *Elect.* 7.

⁶⁰¹ Aiskhyl. *Ag.* 1256; Aristoph. *Knight.* 1241; Soph. *Oed.* 203-215.

⁶⁰² Aiskhyl. *Sept.* 145.

⁶⁰³ Ovid. *Met.* VI. 313-381.

⁶⁰⁴ Pausan. II. 19, 3, 4. J. Larson (2007, 88), Argos ve Atina'da kentin savunulması gerektiğinde Apollon'un kurt kadar vahşi olabilen *hoplit*lerin önderi olarak kabul gördüğünden söz etmektedir.

⁶⁰⁵ Ael. *An.* XII. 40.

⁶⁰⁶ Ant. Lib. *Met.* 35; T. R. Bryce 1986b, 208. Antoninus Liberalis'in söz konusu hikâyeyi, Ksanthoslu Menekrates'ten (MÖ IV. yy) alıntılı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca T. R. Bryce, Lykia isminin kökenini Antoninus Liberalis'in Leto ve çocuklarına eşlik eden kurt anlatımıyla ilişkilendirerek açıklanabileceğini öne sürmektedir (Bryce1983, 4).

⁶⁰⁷ Paksadoros'un satraplığında Basilius Kaunios ve Arkesimas için yeni bir kült kurulmasını ifade eden yazıt için bk.: TAM I. 43, No. 44c, 33, 48; Bryce 1986b, 91-92; Dupont-Sommer 1979, 129-169; Laroche 1979, 49-127.

⁶⁰⁸ Hansen 1989, 281-282.

⁶⁰⁹ Dupont-Sommer 1979, 165-167.

⁶¹⁰ Bryce 1986b, 187, dn. 34; Keen 1998, 200. Ayrıca Natribbijemi isminin ayrıntılı dilbilimsel açıklamaları için bk.: Neumann 1979, 263-264.

⁶¹¹ TAM I. 43, No. 44c, 33, 48. Ksanthos Yazıtlı Dikmesi'nde birçok yerel Lykia tanrılarının fonksiyonları uzun bir şekilde anlatılmaktadır (Bryce 1996, 43).

bahsedilmektedir⁶¹². Her iki yazıt da Apollon'un Lykia Bölgesi'nde MÖ IV. yy'daki varlığına işaret önemli verilerdir. Fakat söz konusu her iki yazıtta okunan Natri'nin Apollon ile kurulan özdeşliğini destekleyen başka verilerin olmaması şimdilik sadece bir önerme olarak kabul edilmektedir⁶¹³. Lykia Bölgesi'nde tanrı Apollon'un ortaya çıkışı ve varlığıyla ilgili farklı görüşler vardır. Bryce epigrafik verilere dayanarak Apollon'un olasılıkla MÖ IV. yy öncesinde bölgede var olmadığını ifade etmektedir⁶¹⁴. Keen ise antik kaynaklardaki anlatımlardan yola çıkarak Apollon'un Lykia ile bağlantısı üzerinde durarak tanrının Hellen pantheonuna girişinde Lykia'nın etkili olabileceğini ileri sürmektedir⁶¹⁵.

Kökeni halen araştırma konusu olan Apollon'a dair ele geçen epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntular tanrının Hellas, Ege Adaları ve Küçük Asya'da oldukça yaygın bir tapınma sahip olduğunu göstermektedir. Apollon Hellas, Ege Adaları ve Küçük Asya'da olduğu gibi Lykia Bölgesi'nde de önemli bir yere sahiptir. Lykia Bölgesi'nde Apollon'un tapınım gördüğü en önemli merkezler Letoon, Patara, Tlos, Sura, Oinoanda, Sidyma, Kyanaei, Limyra ve Telmessos Kentleri'dir⁶¹⁶. Tanrının kehanet fonksiyonlarını yerine getirdiği merkezler olarak Patara, Sura, Oinoanda, Kyanaei ve Limyra Kentleri bilinmektedir⁶¹⁷. Ayrıca pek çok kentte de Apollon'un kültüne yönelik epigrafik ve nümismatik veriler ele geçmiştir⁶¹⁸. Lykia Bölgesi'nde önemli bir yere sahip olan Apollon'un Letoon'da ana tanrıça geleneğiyle Leto ve Artemis'le birlikte tek bir kutsal alanda tapınım gördüğü bilinmektedir⁶¹⁹. Bu kutsal alanda MÖ 358 yılına tarihlendirilen üç dilli bir yazıt ele geçmiştir. Bu yazıt kutsal alanın Leto ve onun çocukları Apollon ve Artemis'e adanmış olduğunu gösteren en erken tarihli epigrafik belgedir. Yazıtın Hellen ve Lykçe versiyonlarında kutsal üçlü "Leto ve çocukları", Aramice versiyonda ise "Leto, Apollon ve Artemis" olarak ayrı ayrı ifade edilmektedir⁶²⁰. Leto ve çocuklarının kutsal alanı MÖ 200 yılında kurulan Lykia Birliği'nin resmi kutsal alanı haline gelmiştir⁶²¹. Söz konusu kutsal

⁶¹² Yazıt içeriğinde Pythia Apollon'undan alınan bir kehanet gereği Leto'ya bir heykel adandığından bahsedilmektedir (Hansen 1989, 281-282). Herodotos'da Patara'daki kehanet merkezinden söz etmektedir (Hdt. I. 182).

⁶¹³ Klasik Dönem'de Lykia Bölgesi'nin dinsel yaşamında önemli bir yere sahip olan Eni Mahanahi, Trggas ya da Maliya gibi diğer yerli inançlar arasında Natri'nin daha küçük bir fonksiyona sahip olduğu belirtilmektedir (Bryce 1986b, 187).

⁶¹⁴ Bryce 1983, 11-13; Bryce 1986b, 182-185, 187; Bryce 1990-91, 144-149; Bryce 1996, 48-49.

⁶¹⁵ Keen 1998, 194-201.

⁶¹⁶ Apollon'un Lykia'da tapınım gördüğü kentlere göre genel değerlendirme için bk.: Frei 1990, 1753-1765.

⁶¹⁷ Tanrının Kyanaei, Sura ve Limyra Kentleri'ndeki bilicilik fonksiyonu genellikle su ve kaynaklarla ilişkilendirilmektedir. Lykia Bölgesi'nde kaynak kültü hakkında detaylı bilgi için bk.: Bryce 1996, 46-50; Tiryaki 2004, Tiryaki 2006, 33-52).

⁶¹⁸ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Frei, 1990, 1753-1765. Nümismatik veriler için bk.: Troxell 1982.

⁶¹⁹ Bu kutsal üçlünün Letoon dışında Telmessos ve Araksa'da da kültü olmalıdır (Frei 1990, 1744-1746). Kutsal üçlünün bölgeye gelişine ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Bryce 1983, 1-13.

⁶²⁰ TAM I. 65.

⁶²¹ TAM II. 496; Keen 1998, 196.

alandan yan yana, büyüklükleri birbirinden farklı, kuzeydoğu-güneybatı yönünde üç tapınak yer almaktadır. Bu tapınaklardan en büyük olanın naosunda ele geçen yazıt doğrultusunda tapınağın "tanrıların anası"⁶²² Leto'ya ve hemen yanındaki, ortadaki küçük tapınağın girişinde ele geçen yazıt ve naosunda yer alan doğal anakayadan dolayı Artemis'e adandığı bilinmektedir⁶²³. Ortadaki küçük tapınağın yanında yer alan üçüncü tapınak naosundaki mozaikte tasvir edilen ok, yay, sadak ve kitharadan dolayı Apollon tapınağı olarak adlandırılmıştır⁶²⁴. Leto ve Artemis'e adanan tapınaklar genellikle Ion düzeninde, Apollon'a adananlar ise Dor düzeninde inşa edilmiştir. Patara'da kehanet özelliğiyle ön plana çıkan Apollon tapınağına dair en erken bilgiler Herodotos tarafından aktarılmaktadır⁶²⁵. Bryce, Patara'daki kehanetin MÖ IV. yy'a kadar Lykia Bölgesi'nin yerel tanrısıyla bağlantılı olduğunu, MÖ IV. yy'dan itibaren de Apollon ile ilişkilendirildiğini düşünmektedir⁶²⁶. Pausanias, Hephaistos tarafından yapılan ve Troia Savaşı kahramanlarından Telephos'un armağanı olan bronz bir kabın Patara Apollon tapınağında sergilendiğini aktarmaktadır⁶²⁷. Rhodiapolis Kenti'nde ele geçen yazıttan, Roma İmparatorluk Dönemi'nde (MS I. yy) Patara kehanet ocağının Delphi ve Delos gibi önemli bir noktaya geldiği anlaşılmaktadır⁶²⁸. Kentte yapılan çalışmalarda da Apollon kültüne dair mermer bir baş, terrakotta figürin ve yazıtlı bir kaide ele geçmiştir⁶²⁹. Tlos Kenti'nde Apollon kültüne dair en erken veriler Dynastik Dönem'e (MÖ 425-360) tarihlendirilen kentin sikkelerindeki Apollon tasvirleridir⁶³⁰. Ayrıca kentte MÖ IV. yy'a tarihlendirilen bir adak yazıtı da tanrının kültürünün varlığına dair oldukça önemli bir veridir⁶³¹. Sura Akropolisi'nin güney tarafında yer alan kayalıklar üzerindeki yazıtta Apollon, "Surios" sıfatı ile onurlandırılmaktadır⁶³². Antik kaynaklar kentte balıkların hareketlerini yorumlayarak gelecekte haber veren bir kehanet merkezinden söz etmektedirler. Plutarkhos (MS 45-120), "*Rahiplerin balıkların hareketlerini izlediğini ve onların hareketlerini belirli kurallar ve kendi hisleriyle yorumladıklarını*" belirtir⁶³³. Aelianus (MS 175-235) ise, "*Lykia'da Myra'nın bir bölümünde Apollon'un bir mabedi var ve orada*

⁶²² Keen 1998, 195.

⁶²³ SEG XLII. 1246. Üç tapınağın plan görünümü için bk.: Çevik 2015, 78-79.

⁶²⁴ Çevik 2015, 77.

⁶²⁵ Hdt. I. 182.

⁶²⁶ Bryce 1983, 11, dn. 39; Bryce 1986b, 184; Bryce 1990-91, 146; Bryce 1996, 48.

⁶²⁷ Paus. IX. 41, 1. Ovidius'da "göz kamaştırıcı Patara Konağı'ndan" söz etmektedir (Ovid. *Met.* I. 517).

⁶²⁸ Söz konusu bu bilgi Rhodiapolis'de ele geçen bir yazıttan bilinmektedir (TAM II. N. 905). T. R. Bryce, Patara kehanet ocağının İmparatorluk Dönemi'nde önemli bir noktaya gelmesinde kentin stratejik konumunun etkili olduğunu ileri sürmektedir (Bryce 1996, 48-49).

⁶²⁹ Işın 2007, 49-52. Kentin Apollon tasvirli sikkeleri için bk.: SNG Cop Lycia, 113-118; SNG v. Aul. Lykien, 4379-4388; Özudoğru, Kat. No. 68-71, 73-75.

⁶³⁰ SNG v. Aul. Lykien, 4191-4192.

⁶³¹ TAM I. 24-25; Frei 1990, 1756, 12. 10. 1.

⁶³² Bean 1998, 135.

⁶³³ Bryce 1986, 196.

tanrının rahibi kurban edilen dana etinin balıklara atıldığını ve deniz levreklerinin sürüler halinde gelerek eti yerlerse, iyiye işaret ettiğine inanarak kurban sunanlar mutlu olurlar, eğer yemeyip kuyrukları ile dışarı atarlar ise kötüye işaret ettiğine ve tanrının gazabı olduğuna inanırlar" şeklindeki kehanetten söz etmektedir⁶³⁴. Bu kehanetlerin yapıldığı yer, akropolisin batısında tatlı su kaynağı ile deniz suyunun birleştiği noktada bugün bataklık olan yerdir ve orada templum in antis planlı Dor düzeninde bir tapınak yer almaktadır. Oinoanda'da ele geçen üç yazıt, Apollon kültürünün Hellenistik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kentteki varlığını belgelemektedir⁶³⁵. İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendiren yazıtta Apollon, "Theos Patroos" (ataların tanrısı) olarak ifade edilmektedir. Söz konusu bu yazıt, tanrının kentte bir tapınağı olduğuna işaret etmektedir⁶³⁶. Pythios ve Phoibos olarak anılan bir diğer yazıt da tanrının kentte bir kehanet ocağı olduğunu belgelemektedir⁶³⁷. MS II. yy'a tarihlendirilen üçüncü yazıt Klaros kehanet merkezinin Oinoanda Kenti'ne cevabını aktarmaktadır⁶³⁸. Ayrıca Apollon'un kutsal alanının, kentin dışında kutsal bir su kaynağının yakınında olduğu düşünülmektedir⁶³⁹. Apollon kültürüne dair Pausanias (MS II. yy ortaları), Kyaneai Kenti'nde Apollon Tapınağı'nda yer alan kutsal havuza bakılarak gerçekleştirilen bir kehanet ritüelinden bahsetmektedir⁶⁴⁰. Limyra Kenti'nde de Apollon kültürüne ilişkin balıkların hareketlerini yorumlayarak gelecekte haber veren bir kehanet merkezinden söz edilmektedir⁶⁴¹. Rhodiapolis Kenti'nde İmparator III. Gordianus Dönemi'nde (MS 238-244) darp edilen sikkelerin arka yüzünde Apollon, ayakta, belinden yukarısı çıplak, öne doğru uzattığı sağ elinde bir dal ve üzerine doğru uçan bir karga ile tasvir edilmiştir⁶⁴². Lykia'nın liman kentlerinden Lydai'den yazıtlar aracılığıyla Apollon kültürünün ve tapınağının varlığı bilinmektedir. Fakat tapınağın yerinin nerede olduğu saptanamamıştır⁶⁴³. Telmessos Kenti'nin MÖ II.-I. yy'a tarihlendirilen sikkeleri üzerinde Apollon omphalos üzerinde oturmakta, sırtında sadağı, elinde ok ve yayını tutmaktadır⁶⁴⁴. Tanrının sikke üzerindeki bu tasviri Seleukoslar ile bağlantılıdır. Tlos'da Apollon kültürüne ilişkin veriler sınırlı olmasına rağmen, MÖ IV. yy'a tarihlendirilen sikkeler ve bir yazıt, tanrının kentteki kültürünün varlığını kanıtlar niteliktedir⁶⁴⁵. Tyberissos Kenti'nde yazıtlar aracılığıyla Apollon'un bir tapınağı olduğu

⁶³⁴ Ael. An. 12. 1.

⁶³⁵ Milner 2000, 139.

⁶³⁶ Taşlıkloğlu 1963, 102.

⁶³⁷ Milner 2000, 141.

⁶³⁸ SEG XXVII. 933.

⁶³⁹ Milner 2000, 139.

⁶⁴⁰ Paus. VII. 21,13.

⁶⁴¹ Bryce 1986b, 197.

⁶⁴² SNG v. Aul. Lykien, N. 4450.

⁶⁴³ Taşlıkloğlu 1963, 101.

⁶⁴⁴ SNG v. Aul. Lykien, 8498;

⁶⁴⁵ Sikkeler için bk.: SNG v. Aul. Lykien, 4191-4192. Yazıt için bk.: TAM I. 24-25, No 25.

bilinmektedir. Fakat tapınağın nerede olduğu saptanamamıştır⁶⁴⁶. Aperleai, Araksa, Arsada ve Kadyanda Kentleri'nde ele geçen yazıtlarda tanrı onurlandırılmıştır⁶⁴⁷.

3.2.1 Arykanda Kenti'nde Apollon Kültü

Bölgede birçok kentte olduğu gibi Arykanda Antik Kenti'nde 1971 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalarda Apollon kültüne ilişkin epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntular saptanmıştır. Kentte Apollon kültüne ait Geç Antik Çağ duvar yapısında devşirme olarak kullanılan ve Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bir yazıt ele geçmiştir. S. Şahin tarafından yayınlanan yazıt, "*Arykanda Halkı Apollon rahibi, iyi ve becerikli insan, kendinden sonra gelenlerce sevilen, Daphniai Priamos'un oğlu Sarpedon'u altın bir taçla ve bronz bir heykelini halka açık bir alana dikilerek onurlandırılmasına karar verdi*" şeklinde okunmuş ve çevirisi yapılmıştır (Kat. No. 57)⁶⁴⁸. Bu yazıt, kentte Apollon Daphneus kültünün ve kutsal alanının var olduğuna dair önemli bir veri niteliğindedir. S. Şahin, yazıtta göre Arykanda sınırları içinde Daphniai'lı Sarpedon'un Apollon'un rahipliğini yaptığı bir tapınak ve bir Daphniai phylesinin varlığından söz etmektedir⁶⁴⁹. Şahin aynı zamanda Daphniai phylesini, Apollon'un ünlü tapınağının bulunduğu Antiokheia ad Orontes'deki Daphne'yi akla getirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca Karia Bölgesi'nde de Amos yakınlarındaki Daphniai'nın bu isimle anılan bir diğer yerleşim yeri olduğu bilinmektedir⁶⁵⁰.

Kentte Apollon kültüne ilişkin nümismatik verilerin en erken örnekleri MÖ II. yy'a tarihlendirilmektedir. Sikke basma otonomisini MÖ 80'lere kadar devam ettiren Arykanda Kenti, bu tarihten sonra Lykia Birliği'nin bir üyesi olarak sikke darp ettirmeye başlamıştır⁶⁵¹. Lykia Birliği üyesi olmadan önce darp edilen otonom sikkelerin birinci ve ikinci serilerinin ön yüzünde Helios'un ışın taçlı başı sağa dönük, arka yüzünde Apollon Daphneus ayakta sola dönük, çıplak, sol kolu ile sağındaki sütuna dayanmakta, sağ elinde yay tutmaktadır, solda ise "AP" monogramı yer almakta (Kat. No. 71-72)⁶⁵². Tek, kentin otonom sikkeleri üzerinde tasvir edilen Apollon Daphneus betimini, kentte ele geçen bir yazıtta (Kat. No. 57) dayanarak Seleukoslar'ın başkenti Antiokheia ad Orontes'de olduğu gibi Daphniai isimli bir phylenin varlığının bilindiğini ve söz konusu sikke tipinin de Seleukos sikkelerinden esinlendiğini ileri

⁶⁴⁶ TIB VIII. 2. 900, dn. 10.

⁶⁴⁷ Taşlıkloğlu 1963, 94-98.

⁶⁴⁸ Şahin 1994, 38, No. 34, Taf. 7.

⁶⁴⁹ Şahin 1994, 38; Bayburtluoğlu 2003a, 60. Sarpedon ismiyle ilişkili olan kentte bir başka yazıt ele geçmiştir. Bu yazıt için bk.: Şahin 1994, 62-65, No. 50.

⁶⁵⁰ Blumel 1991, 103, No. 354 A 4.

⁶⁵¹ 1971-2000 yılları arasında Arykanda Kazısı'nda ele geçen ve MÖ II. ve I. yy'da basılan kentin otonom sikkeleri için bk.: Tek 2002a, 280-282, Kat. No. 31-85.

⁶⁵² BMC Lycia, No.1, 2, Res. 10, 2; SNG Cop. Lycia, 47-49; SNG v. Aul. Lykien, 4273-4274; Tek 2002a, 34, 281-282, Kat. No. 31-78; Tek 2006, 776-777, dn. 43, 50 Res. 26-27.

sürmektedir⁶⁵³. Tek ayrıca bu phyle ve kültün Seleukoslar Dönemi'nde eklendiğini ve Apollon Daphneus kültünün de bu dönemde kurulduğunu belirtmektedir⁶⁵⁴. Kent, otonom darplardan sonra Lykia Birliği üyesi olarak (MÖ yak. 100/80-yak. 31) bastırıldığı bronz sikkelerin ön yüzünde Apollon'un defne çelenkli başı sağa dönük, arka yüzünde çapraz yay ve sadak, üstte Lykia etniği, sağ ve solda şehir kısaltmasının tasvir edildiği görülmektedir⁶⁵⁵. Bölge kentleri tarafından basılan Lykia Birlik sikkeleri üzerindeki Apollon tasvirleri, tanrının kentlerdeki kültüyle değil bölgedeki kültüyle bağlantılıdır. İmparator III. Gordianus Dönemi'nde basılan Arykanda sikkelerinin arka yüzünde sağda ayakta figür, cepheden, başı sağa dönük, khlamys ve kısa khiton giyimli, başında Phryg başlığı, sol elinde Herakles sopası tutmaktadır. Figürün solunda at, sağa doğru, ön sağ ayağını havaya kaldırmakta ve sağdaki figür görünmeyen sağ eliyle atın dizginlerini tutuyor olmalıdır. Sağda figürün sol ayağının yanında zeminde, içinden sağa doğru su akan hydria yer almaktadır (Kat. No. 79)⁶⁵⁶. Bayburtluoğlu, bu sikke üzerindeki tipi, Zeus veya Apollon olarak da kabul edilen Sozon olabileceğini öne sürmüştür⁶⁵⁷. Tek ise bu tipin bilinen Kakasbos tasvirlerinden farklı olmasına rağmen Kakasbos'la ilişkili olabileceğini düşünmüştür⁶⁵⁸.

Kentte Apollon ile ilgili ele geçen arkeolojik verilerden ilki 1976 yılında Doğu Nekropolisi M-6 Mezarı ön temizliği çalışmalarından mermer Apollon başıdır (Kat. No. 82). Heykel başında genç ve süzgün bir hava sezilmektedir. İkincisi 2005 yılında Büyük Bazilika'nın güneyinde yapılan çalışmalarda ele geçen mermer Apollon heykelciğidir (Kat. No. 83). Üçüncüsü 2008 yılında Bazilika'nın kuzeyindeki tapınağın batısında yapılan çalışmalarda ele geçen terrakotta Apollon figürinidir (Kat. No. 90). Heykelcik olasılıkla dikdörtgen profilli bir kaide üzerinde ayakta ve çıplak betimlenmiştir. Bu tip, Apollon'un bilinen heykel ve figür tipleri içerisinde oldukça yaygındır. Apollon her zaman genç ve güzel gösterilirken Hellenistik Dönem sanatında birçok değişikliğe uğrayarak daha yumuşak, süzgün ve kadınsı bir hava kazanmıştır. Böylece hem güçlü ve genç görünüm sağlanmış hem de oğlan çocuğu izlenimini kazanmış ve bu figürde de bu ifade verilmiştir. Benzer örneklerde sağ eliyle kithara tutmaktadır. En dikkat çeken yönü olarak genç olarak tasvir edilmiş olması

⁶⁵³ Tek 2002a, 35.

⁶⁵⁴ Tek 2002a, 36. Wörrle, kentin teritoryasında Seleukos Krallığı'yla ilişkili Zeus Nikephoros kültünün saptandığını belirtmektedir (1996, 153-160).

⁶⁵⁵ Lykia Birliği üyesi olarak darp ettiği sikkeler için bk.: Troxell 1982, 104 No. 80; 1971-2000 yılları arasında Arykanda Kazısı'nda ele geçen kentin Lykia Birlik sikkeleri için bk.: Tek 2002a, 287-288, Kat. No. 203-277. Birlik sikkeleri üzerinde Lykia etniği "ΛΥΚΙΩΝ, ΛΥΚΙ veya ΛΥ" olarak görülmektedir.

⁶⁵⁶ Tek 2002a, 325, Kat. No. 965-968. Bu sikke A. T. Tek'in doktora tezi dışındaki yayınlarda yer almamaktadır.

⁶⁵⁷ Bayburtluoğlu 2006, 61.

⁶⁵⁸ A. T. Tek, ayrıca Arykandalılar'ın atlı tanrılarını gökyüzü ve suyla ilişkilendirdikleri yerel bir mythos olabileceğini de öne sürerek, ikonografide bir kap içinden akan suyun genellikle su kaynaklarını ifade ettiğini belirtmektedir (2002a, 125-128). Sikke üzerinde hydriadan akan su, A. T. Tek'in de ifade ettiği gibi günümüzde "Suyun Gözü" olarak adlandırılan su kaynağıyla ilişkili olmalıdır.

gösterilebilir. Vücuttaki esnek yapı ve ayakların hareketindeki zıtlık ise Geç Hellenistik Dönem özellikleridir. Ancak Hellenistik Dönem'in Apollon heykellerinde görülen genç ve güzel gösteriliş daha da ileri aşamaya götürülerek çocuksu betimlenmiştir. 2015 yılında Yamaç Hamamı kuzeyinde yapılan çalışmalarda beyaz yüzük taşına sahip altın bir yüzük ele geçmiştir⁶⁵⁹. Yüzük taşında Nero-Apollon büstü, sola dönük olarak tasvir edilmiştir. Antik çağ yazarlarından Suetonius, İmparator Nero'nun sikkeler üzerinde Apollon görünümünde betimlendiğinden söz etmektedir⁶⁶⁰. Turcan, İmparator Nero'nun kendisini Helios-Apollon olarak da tanımladığını ifade etmektedir⁶⁶¹. Neverov'da İmparator Nero'nun Apollon ve Helios olarak birçok tasvirinin olduğunu belirtmektedir⁶⁶². Hoefner'de Helios ve Apollon'un birbirlerine benzeyen tanrılar oldukları için bazı betimlemelerde Apollon'un Helios olarak düşünülmüş olabileceğini ve Büyük İskender'in de Helios gibi tasvir edildiğini belirtmektedir⁶⁶³.

Kentte ele geçen yazıt (Kat. No. 57) ve otonom sikkeler (Kat. No. 71-72), Arykanda'da Daphniai adında bir Phyle'nin ve Apollon Daphneus kültünün kurulduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Arykanda'nın otonom darplarında ön yüzde Helios ve arka yüzde Apollon'un kendilerine özgü ikonografik özellikleriyle tasvir edilmeleri, kentte birbirlerinden farklı tanrılar olarak mı ya da özdeşleştirilerek mi tapınım gördükleri sorusunu akla getirmektedir. Işığın temsilcisi sayılan Apollon ve güneş tanrısı Helios sahip oldukları özellikler ile benzerlik göstermektedirler. Bu nedenle her iki tanrı zaman zaman birbirleriyle özdeşleştirilmiştir. Simon, ışık saçan bir tanrı olan Apollon ve güneş tanrısını, Babil güneş tanrısı Şamaş ile ilişkilendirmektedir⁶⁶⁴. Herodotos'un "*Osiris'in oğlu Horus, yani Hellenler'in Apollon dedikleri*" şeklindeki ifadesinden Mısır güneş tanrısı Horus ile Apollon'un özdeş olduğu anlaşılmaktadır⁶⁶⁵. Pausanias'da Apollon ile güneş tanrısının özdeş olduğundan bahsetmektedir⁶⁶⁶. Burkert ve Graf, Hellenler'in MÖ V. yy'dan itibaren Helios ve Apollon'u özdeşleştirmeye başladıklarından söz etmektedirler⁶⁶⁷. Küçük Asya'da ele geçen yazıtlarda her iki tanrının çoğu kez birlikte anıldığı bilinmektedir. Helios-Apollon, Helios Apollon Lairbenos, Helios Apollon Kisauloddenos, Helios Apollon Tyrimnaios şeklindeki

⁶⁵⁹ 2015 yılında yapılan çalışmalarda ele geçen yüzük kataloğa dâhil edilmemiştir.

⁶⁶⁰ Suet. *Ner.* XXV. 2. İmparator Nero'nun sikkeler üzerinde Apollon *Citharoedus* gibi *lyre* çalan tasvirleri için bk.: RIC I, 158, 73-82.

⁶⁶¹ Turcan 1998, 141.

⁶⁶² Neverov 1986, 189. Nero-Apollon ve Nero-Helios tasvirleri için de bk.: Neverov 1986, 190, 193 fig. 2-8.

⁶⁶³ Hoefner 2003, 71.

⁶⁶⁴ Simon 1998, 120.

⁶⁶⁵ Hdt. II. 144.

⁶⁶⁶ Paus. VII. 23. 6.

⁶⁶⁷ Burkert 1985, 149; Graf 2008, 121.

ifadeler bu duruma örnek gösterilebilir⁶⁶⁸. Byzantion'da Apollon-Helios'a ait tapınak, her iki tanrının özdeşleştirilmesi ve aynı tapınakta tapınım görmesi açısından da önemlidir⁶⁶⁹. K. O. Müller, Apollon'un Hellen kökenli bir güneş tanrısı olmadığını ve iki tanrının ekseriyetle Hellenistik veya Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar özdeşleştirilmediği öne sürmüştür⁶⁷⁰. Daha sonra M. Müller tarafından Apollon'un başlangıçta bir güneş tanrısı olduğu doğrultusunda gittikçe kabul gören bir iddia ortaya atılmıştır. McCaslan'da, M. Müller'in iddiasını destekler şekilde Hellenistik Dönem'de Hellen kültüründen etkilenen Akdeniz dünyasındaki yerel halkların genellikle Apollon'u güneş tanrısı olarak gördüklerini belirtmektedir⁶⁷¹. McCaslan ve M. Müller'e karşın K. O. Müller'in teorisi kendi içinde son derece tutarlıdır ve bugün Apollon'un aslında bir güneş tanrısı olmadığı kabul edilmektedir⁶⁷². Hellenistik Dönem'e kadar özdeşlik ilişkisinin yaygın olmadığı ve MÖ I. yy'dan itibaren söz konusu iki tanrı arasındaki özdeşlik ilişkisinin ortaya çıkmaya başladığı öne sürülmektedir. Gruppe, Apollon-Güneş özdeşliğinin Latin ozanlarının çok sık başvurduğu bir tema olduğunu vurgulamaktadır⁶⁷³. Özellikle Ovidius'un, Apollon ve güneşi aynı tanrı karakteri altında ifade ettiği anlaşılmaktadır⁶⁷⁴. Ovidius'un *Metamorphoses* adlı eserinde Phoebus kelimesi, "*Işıl ışıl giysiler içinde, pırıl pırıl tahtında oturmuş Phoebus, sağında solunda gün, ay, yıl, çağ dizilmiş, bir de saatler...*"⁶⁷⁵, "*Ey bütün evrene ışık saçan Phoebus...*"⁶⁷⁶, "*Yüce arabanın altındanmış oku, dingili, teker kuşakları, teker parmaklıkları gümüştan... bunlar Işıyan parlaklığını yansıtırdı Phoebus'un...*"⁶⁷⁷, "*Phoebus'un ışıklarla kuşanmış saçlarını...*"⁶⁷⁸ ve "*Phoebus toparladı korkan, titreyen atlarını...*"⁶⁷⁹ şeklinde kullanılmaktadır. Ovidius'un bu anlatımındaki mitolojik hikâye göz önünde bulundurulduğunda, kullandığı Phoebus ifadesiyle Helios'u kastettiği anlaşılmaktadır⁶⁸⁰. "*Elinde yeğnik bir ok, bir mızrak ya da, Oda katılmış Phoebus'un topluğuna*"⁶⁸¹, "*Gene kaçmamış Phoebus kuşunun gözünden*"⁶⁸², "*Ey Phoebus*

⁶⁶⁸ Matern 2002, 20.

⁶⁶⁹ Matern 2002, 17.

⁶⁷⁰ Fontenrose 1940, 429.

⁶⁷¹ McCaslan 1939, 221.

⁶⁷² Wernicke 1895a 19-21; Jessen 1912, 75-76; Farnell 1896-1909, IV, 136-144; Gruppe 1906, 1240-1244; Rose 1928, 33-134.

⁶⁷³ Gruppe 1906, 1240, dn. 3; Farnell 1896-1909, IV, 137; Wernicke 1895a, 19.

⁶⁷⁴ J. E. Fontenrose (1940, 430), Bulfinch ve Gayley'in mitolojiyle ilgili yayınlarını büyük ölçüde Ovidius'un *Metamorphoses*'ine dayandırdıklarını ifade etmektedir.

⁶⁷⁵ Ovid. *Met.* II. 24-27.

⁶⁷⁶ Ovid. *Met.* II. 35.

⁶⁷⁷ Ovid. *Met.* II. 106-110.

⁶⁷⁸ Ovid. *Met.* II. 123-124.

⁶⁷⁹ Ovid. *Met.* II. 395

⁶⁸⁰ Bu anlatımları dışında Ovidius *Metamorphoses* adlı eserinde Helios için kullandığı Phoebus adlandırmasına bk.: Ovid. *Met.* VII. 324, 364.

⁶⁸¹ Ovid. *Met.* II. 414-415.

⁶⁸² Ovid. *Met.* II. 445-446.

*doğurunca vereydin cezami*⁶⁸³, "*Phoebus acidi*⁶⁸⁴" ve "*Phoebus yalan sözlerle ödül bekleyen boşboğaz karganın ak tüylü kuşlar arasında kalmasın, kovulsun demiş*"⁶⁸⁵. Bu anlatımındaki mitolojik hikâye göz önünde bulundurulduğunda Ovidius'un kullandığı Phoebus ifadesiyle bu kez Apollon'u kastettiği anlaşılmaktadır⁶⁸⁶. Apollon'dan aynı zamanda güneş, Delphis, Delphos ve Delos tanrısı olarak da söz etmektedir⁶⁸⁷. Helios için de Phoebus dışında Hyperion oğlu ve güneş adlandırmalarını kullanmıştır⁶⁸⁸. Ovidius'un bu aktarımlarının bazıları Apollon ve güneş tanrısı özdeşliğine dair birer kanıt olabilir. Fontenrose, Ovidius'un aktarımlarına dayanarak, en erken Hellenistik Dönem'e kadar Helios ve Apollon'un özdeşlik ilişkisinin olmadığını ve MÖ I. yy'dan itibaren iki tanrının özdeşlik ilişkisinin görülmeye başladığını belirtmektedir⁶⁸⁹. Epigrafik veriler göz önünde bulundurulduğunda da Byzantion Kenti'nde her iki tanrının özdeşleştirildiği ve aynı tapınakta tapınım gördüğü bilinmektedir⁶⁹⁰. Lykia Bölgesi'nde ise sadece Patara Kenti'nde MS II. yy'a tarihlendirilen "*Theos Soter Hedraios Asphales, Poseidon Hedraios ve Helios-Apollon'a*" ait temenos sınır yazıtı tespit edilmiştir⁶⁹¹. Yazıttan Helios-Apollon'un özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır⁶⁹². Apollon ve Helios özdeşliğine dair antik kaynaklar ve yazıtlara değindikten sonra Arykanda Kenti'nde ele geçen buluntular doğrultusunda kentte her iki tanrının özdeşleştirildiğini kanıtlayacak somut bir veri günümüze kadar yapılan çalışmalarda ele geçmemiştir. Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Apollon Daphneus yazıtı (Kat. No. 57), Pindaros'un kentteki Helios kutsal alanına dair epigramı, kentin otonom sikkelerinin ön yüzündeki Helios ve arka yüzündeki Apollon tasviri, Hellenistik Dönem'de her iki tanrının kültürünün kentteki varlığını kanıtlar niteliktedirler. Pindaros'un epigramı MÖ V. yy'da Helios'un ve yazıt Geç Hellenistik Dönem'de Apollon'un kentte kutsal alanlarının var olduğuna işaret etmektedir. Kentte 1971 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalarda akropoliste Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bir tapınak saptanmıştır. Tapınak, naosunda ele geçen "Ἡλίου" (Helios'un) yazıtlı adak sunağı (Kat. No. 59)⁶⁹³ ve Pindaros'un epigramı⁶⁹⁴ doğrultusunda Helios

⁶⁸³ Ovid. *Met.* II. 608.

⁶⁸⁴ Ovid. *Met.* II. 628.

⁶⁸⁵ Ovid. *Met.* II. 631-633.

⁶⁸⁶ Bu anlatımların dışında Ovidius *Metamorphoses* adlı eserinde Apollon için kullandığı Phoebus adlandırmasına bk.: Ovid. *Met.* III. 9-10, 150-154; V. 328-331; VI. 214-215, 124-129, 486; X. 132, 162, 178-180, 213; XI. 58, 164-169, 199, 310, 316

⁶⁸⁷ Ovid. *Met.* II. 418-420, 543, 677-678; III. 422; VI. 250, 383-384; VIII. 30-33; X. 209; XI. 171-175, 194, 306, 340.

⁶⁸⁸ Ovid. *Met.* IV. 192-194, 215, 235-236, 242; VIII. 565.

⁶⁸⁹ Fontenrose 1940, 429.

⁶⁹⁰ Matern 2002, 17.

⁶⁹¹ TAM II. 1944, No. 403; Taşlıklioğlu, 1963, 105-106; Frei 1990, 1797, 1822.

⁶⁹² Erten 2007, 240-41.

⁶⁹³ Şahin 1994, 94-95, No. 88, Taf. 15; Matern 2002, 17, dn.132; Bayburtluoğlu 2003a, 58. Yazıt Kazı Env. No. T 215.

Tapınağı olarak adlandırılmıştır. Fakat Helios Tapınağı olarak adlandırılan bu tapınakta Hellenistik Dönem’de aynı zamanda Helios-Apollon olarak ortak bir külte mi sahiplerdi düşüncesini akla getirmektedir. Helios’un kült merkezi olan Rhodos Akropolisinde MÖ IV. yy’a tarihlenen Apollon Pythios’a ait günümüzde önemli bir kısmı ayakta duran tapınak için de benzer durum söz konusudur. Arykanda Kentinde olduğu gibi Rhodos’da da Helios-Apollon özdeşliğine dair hiçbir somut veri bulunmamasına rağmen Helios-Apollon özdeşliğini düşündürür.

Apollon’un Lykia Bölgesi’nde epigrafik, nümismatik ve arkeolojik veriler aracılığıyla MÖ V. yy sonu ve IV. yy’da görülmeye başladığı ve kent inançları arasında yer aldığı bilinmektedir. Epigrafik ve nümismatik buluntular, tanrının Hellenistik Dönem’in ortalarından itibaren bölgede hemen hemen tüm kentlerde tapınım gördüğüne işaret etmektedir⁶⁹⁵. Özellikle epigrafik veriler, Apollon kültürünün Roma Dönemi’nde bölgede önemli bir konuma ulaştığını ve bölgedeki kehanet merkezlerinin Hellen dünyasındaki pek çok merkezle yarışabilecek bir öneme sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Arykanda Kentinde ele geçen yazıt ve otonom sikkeler, Hellenistik Dönem’de Apollon kültürünün kentteki varlığına işaret eden önemli verilerdir. Bölgede Apollon kültürünün en parlak olduğu İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilen epigrafik ve nümismatik buluntular Arykanda Kentinde günümüze kadar yapılan çalışmalarda saptanmamasına rağmen az sayıda da olsa arkeolojik buluntular ele geçmiştir. İmparator III. Gordianus Dönemi’nde basılan Akalissos, Kyaneai, Olympos, Patara, Podalia, Rhodiapolis ve Trebenna Kentleri’nin sikkelerinde Apollon tasvirleri bulunurken Arykanda sikkelerinde ise bu tanrıya yer verilmemiştir⁶⁹⁶. Bu durum Apollon’un İmparatorluk Dönemi’nde Arykanda Kenti’nin inançları içerisinde daha geri planda kaldığını düşündürebilir. Genellikle yayınlarda Arykanda’da Apollon kültürünün şimdiye kadar yalnızca Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen sikkeler üzerinde karşımıza çıktığından söz edilmektedir. Fakat kentte Geç Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen Apollon kültüne dair yazıt (Kat. No. 57), figürin (Kat. No 103) ve İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilen arkeolojik buluntular (Kat. No. 82-83) göz ardı edilmemelidir⁶⁹⁷.

⁶⁹⁴ Schol. ad. Pind. *Olymp.* VII 35b.

⁶⁹⁵ TAM II. No. 496, Bryce 1986b, 185; Bryce 1996, 46; Keen 1998, 196.

⁶⁹⁶ Akalissos, Kyaneai, Olympos, Patara, Podalia, Rhodiapolis ve Trebenna kentleri tarafından basılan Apollon tasvirli sikke için bk.: Hans v. Aul. Lykien, 56, No. 7; 63, No. 92; 71, No. 191; 72, No. 193-231, 253-257; 79, No. 282-283, 285-286; 81, No. 297-298; 83, No. 334.

⁶⁹⁷ Apollon’un Kat. No. 104 numaralı madalyon ve Nişli Yapı ile bağlantısı için bk.: Bölüm 1.2. sayfa 11-12.

3.3 Asklepios (Ἀσκληπιός) ve Hygieia (Ἑγεία)

Asklepios, Hellen *pantheon*unda tanrı Apollon'un oğlu ve kahraman bir ölümlüdür⁶⁹⁸. Homeros Ilias adlı eserinde Asklepios'dan "*Trikkeliler, kat kat kayalı Ithome'de oturanlar, Oikhalieli Eurytos'un kenti Oikhalie'de oturanlar gelir. Onlar Podaleirios'la Makhaon'un buyruğundalar, Asklepios'un iki oğlu, iyi hekim ikisi de*" şeklinde söz etmektedir⁶⁹⁹. J. Larson, Homeros'un bu aktarımına dayanarak tanrının öncesinde bir kahraman olarak bilindiğini ileri sürmektedir⁷⁰⁰. Asklepios'un MÖ 420 yılından itibaren tanrılaştırıldığı ve kültürünün de Atina'da başlatıldığı bilinmektedir⁷⁰¹. Asklepios'un MÖ V. yy'da önemli bir külte sahip olmasıyla tapınımı hızla yayılmaya başlamış⁷⁰² ve Hellenistik Dönem'de de sağlık tanrısı olarak en önemli tanrılardan biri olmuştur⁷⁰³. Başlangıçta güneşin ve verimliliğin tanrısı olarak bilinen Asklepios'a daha sonra babası Apollon'un şifacı rolünü devretmesiyle tıbbın ve sağlığın tanrısı olmuştur⁷⁰⁴. Aynı zamanda Asklepios, Apollon ve Hygieia ile birlikte Hipokrat yemine tanıklık eden bir tanrı olmuştur⁷⁰⁵. Asklepios kendisini büyüten Kentauros Kheiron'dan hekimliğin ve cerrahlığın tüm bilgilerini öğrenerek hekimlikte oldukça ustalaşmıştır.

MÖ V. ve IV. yy'da kültü hızla yayılan Asklepios'un bilinen en erken kutsal alanı Triikka'dadır (Thessalia). Asklepios'un en önemli tapınakları Epidauros, Kos ve Pergamon Kentleri'ndedir⁷⁰⁶. Tanrının tapınakları Asklepieion olarak adlandırılmakta ve şifa arayanlar için oldukça önemli bir inanç merkezidir. Asklepieion'ların vazgeçilmez bir unsuru olan uyuma salonları, en önemli şifa uykusu (enkoimesis veya inkubasyon) ritüelinin gerçekleştirildiği alanlardır⁷⁰⁷. Muhtemelen ritüel hamamlarında kullanılan kutsal kuyular, daha sonra uyuma salonunda şifa uykusu uygulanan alana eklenmiştir⁷⁰⁸. MÖ 380'lerde kutsal

⁶⁹⁸ Asklepios için bk.: Thraemer 1884, 615-641; Pietschmann 1896, 1642-1697; Edelstein 1945; Holtzmann 1984, 863-897; Larson 2007, 192-195.

⁶⁹⁹ Hom. *Il.* II, 729-732.

⁷⁰⁰ Larson 2007, 192.

⁷⁰¹ Pekman 1964, 57; Larson 2007, 74-75.

⁷⁰² Thraemer 1884, 621; Pietschmann 1896, 1642-1643.

⁷⁰³ McCaslan 1939, 221.

⁷⁰⁴ Thraemer 1884, 621; Larson 2007, 99.

⁷⁰⁵ Larson 2007, 192.

⁷⁰⁶ Larson 2007, 192. Atina Akropolisi'ndeki Hygieia kültü için bk.: Leventi 2003, 39-45. Pergamon Kenti'ndeki Asklepieion ve Asklepios kültü hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Deubner 1938; Ohlemutz 1940; Ziegenaus 1970, 176-201; Le Glay 1976, 347-372; De Luca 1990, 25-40; Hoffmann 1998, 41-61; Riethmüller 2005; Riethmüller 2014, 492-505; Agelidis 2014, 384-385. Pergamon Kenti'nde önemli bir yere sahip olan Asklepios'un, Hellenistik Dönem'den itibaren kent sikkeleri üzerinde de sıkça tasvir edildiği görülmektedir (von Fritze 1910; Kranz 2004). Küçük Asya'da Asklepios kültü için bk.: De Luca 2009, 97-111.

⁷⁰⁷ Riethmüller 2014, 494. Hastalığın gelişme döneminde uygulanan şifa uykusu ritüeliyle mucizevi bir iyileşme beklenmiştir. Şifa uykusu aslında Asklepios'un rüyada görünerek şifa getirmesi beklenen bir tür istihare yöntemidir (Riethmüller 2014, 495).

⁷⁰⁸ Larson 2007, 192.

kuyu da içeren büyük bir uyuma salonuna sahip yeni yapılar inşa edilmeye başlamıştır⁷⁰⁹. Asklepieion'larda hastalar öncelikle iyi bir şekilde temizlenirler ve sonra kurbanlarını da adayarak şifa uykusuna yatarlardı. Asklepieion'larda bulunması gereken temel unsurlar, tapınak, sunak, yemekhane, uyku salonu, su kaynakları ve kütüphanedir⁷¹⁰. Atina ve Peiraieus Asklepieion'unda ele geçen adak kabartmalarından, şifa arayan hastaların tedavi öncesinde tanrıya ön sunu olarak kek sunduğu ve tedavi sonrasında da tanrıya şükranlarının ifadesi olarak koyun, domuz ve sığır kurban ettikleri bilinmektedir⁷¹¹. Tanrının kutsal alanına adak eşyası olarak insanlar hastalıklarının türüne ve iyileşmesini istediği organ veya uzvuna göre taş, pişmiş toprak ya da metalden kol, el, bacak ve ayak gibi objeler bırakmışlardır⁷¹². Şifa tanrısı Asklepios sanat eserlerinde genellikle ayakta, yaşlı, sakallı, göğsünden itibaren üstü açık bir giysiyle, ayağında sandalet ve elinde yılanlı bir asayla tasvir edilmiştir⁷¹³. Tanrının atribüleri yılan, asa, köpek, keçi, kâse, kitap rulosu ve levhadır. En sık kullanılan en temel ve en önemli atribüsü, iyileştirici olarak tanrı ile güçlü bir bağlantısı olan yilandır⁷¹⁴.

Hellen ve Roma pantheonunda Hygieia (Υγιεία) veya Hygeia (Ύγιεία), soyut bir kavramı temsil ederek tanrısal nitelik kazanmış olan bir personifikasyondur⁷¹⁵. Hygieia, Plinius, Pausanias ve Plutarkhos'a göre Asklepios'un kızı, Orpheus'a göre ise eşi olarak nitelendirilmektedir⁷¹⁶. MÖ 420 yılından itibaren de Asklepios ile birlikte tanrılaştırıldığı ve tapınımının da Atina'da başlatıldığı bilinmektedir⁷¹⁷. Asklepios'un yardımcı tanrıları olarak da bilinen Hygieia'ya ait Pergamon Kenti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen bir tapınak mevcuttur⁷¹⁸. Tanrısal bir nitelik kazanan Hygieia, sanat eserlerinde genellikle ayakta, peplos ve himation giyimli ve elinde tuttuğu phialeden bir diğer elinde tuttuğu yılanı besler şekilde tasvir edilmiştir⁷¹⁹. Tanrıça her daim yılan veya yılanlarla sarılı bir asa ile ve genellikle Asklepios ile birlikte betimlenmiştir⁷²⁰.

⁷⁰⁹ Larson 2007, 193.

⁷¹⁰ Riethmüller 2014, 497.

⁷¹¹ Larson 2007, 195.

⁷¹² Söz konusu objelerden Pergamon Asklepieion'unda çok sayıda ele geçmiştir (Agelidis 2014, 385).

⁷¹³ Holtzmann 1984, 865.

⁷¹⁴ Thraemer 1884, 626; Karayaka 2007, 107.

⁷¹⁵ Ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için bk.: Tambornino 1914, 93-97. Hygieia hakkında antik kaynaklar ve yazıtlar için bk.: Sobel 1990, 5-8.

⁷¹⁶ Tambornino 1914, 95.

⁷¹⁷ Larson 2007, 74-75.

⁷¹⁸ Riethmüller 2014, 499, 502.

⁷¹⁹ Tambornino 1914, 96. Hygieia'nın giysi ve ikonografik tipleri için bk.: Sobel 1990, 18-41; Leventi 2003, 54-69.

⁷²⁰ Hygieia'nın atribüleri ve fonksiyonları hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Sobel 1990, 15-17; Leventi 2003, 70-71.

Küçük Asya'da Asklepios'un Asklepieion olarak adlandırılan en önemli tapınağı Pergamon Kenti'ndedir⁷²¹. Lykia Bölgesi'nde de Rhodiapolis Kenti'ndedir. Kentte yapılan kazı çalışmalarında ele geçen arkeolojik veriler ve epigrafik araştırmalar, Asklepios ve Hygieia kültürünün kentteki varlığını göstermektedir. Epigrafik verilerden Rhodiapolis'li Hekim Heraklietos tarafından kentte Asklepios ve Hygieia için Asklepieion olarak adlandırılan bir tapınak yaptırıldığı ve Asklepios ile Hygieia'ya heykeller adadığı bilinmektedir⁷²². Kentteki Asklepieion yapısı, şifa arayanlar için önemli bir inanç merkezi olarak şimdilik Lykia Bölgesi'ndeki tek örneği temsil etmektedir⁷²³. Frei, Asklepios'un Lykia Bölgesi'nde köklü bir geçmişi olmadığını ifade etmekte ve Rhodiapolis'teki Asklepios ile Hygieia kültürünü kentteki Heraklietos isimli hekimin kişisel alakasıyla bağlantılı olduğunu öne sürmektedir⁷²⁴.

Arykanda Kenti'nde yapılan çalışmalarda da Asklepios ve Hygieia kültürüne ilişkin arkeolojik buluntular ele geçmiştir. Fakat epigrafik ve nümismatik veri bulunmamaktadır. 1990 yılında Helios Tapınağı kutsal alanında yapılan çalışmalarda Asklepios'a ait heykel başı ve heykel gövde ile Hygieia'ya ait mermer heykel başı ele geçmiştir (Kat. No. 85-87)⁷²⁵. 1991 yılında Doğu Nekropolisi'nde 18 No'lu mezarda yapılan çalışmalarda akik yük taşı üzerinde solda Asklepios ve sağda himation giyimli Hygieia tasvir edilmiştir (Kat. No. 107).

Kentte 1971 yılından günümüze kadar yapılan arkeolojik kazılarda bulunan Asklepios ve Hygieia kültürünün varlığına ışık tutacak dört buluntudan üçü akropoliste Helios Tapınağı'nda ele geçmiştir. C. Bayburtluoğlu, kentte ele geçen çok sayıda gümüş ve bronzdan yapılmış tıp aletlerini de göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade ederek Asklepios ile Hygieia'ya ilişkin buluntuların Helios Tapınağı'nda ele geçmeleri ve kentte altı tane hamamın olması arasında bağlantı olabileceğini düşünmüştür⁷²⁶. Bu düşünceden yola çıkarak Roma'da güneş tanrısı Sol'un su ile tedavi amaçlı hamamlarla olan ilişkisini dikkate alarak Arykanda'da sağlık tanrıları Asklepios-Hygieia ve Helios'un ortak bir külte sahip olabileceklerini öne sürmüştür⁷²⁷. Mezopotamya'da ve Hititler'de hastalıkları iyileştirici gücünün de var olduğuna inanılan güneş tanrısı, Helen toplumlarında da şifa tanrısı olarak

⁷²¹ Küçük Asya'da Asklepios kültürü için bk.: De Luca 2009, 97-111. Pergamon Asklepieion'u için bk.: Riethmüller 2014, 492-505. Pergamon Asklepios kültürü için bk.: Agelidis 2014, 384-385.

⁷²² TAM II. 3, 906-910; Çevik v.d. 2008, 69; Çevik v.d. 2009, 81. Söz konusu Asklepieion yapısı Emrah Akalın tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

⁷²³ Çevik 2015, 437.

⁷²⁴ Frei 1990, 1776.

⁷²⁵ Pisidia Bölgesi'nde Sagalassos, Antiokheia ve Kremna Kentleri'nde ele geçen Asklepios ve Hygieia'ya ait heykeltıraşlık eserler MS I. ve III. yy'lar arasında tarihlendirilmektedir (Karayaka 2007, 111).

⁷²⁶ Antik çağ tıp aletleri için bk.: Uzel 2000.

⁷²⁷ Bayburtluoğlu 2003a, 59.

bilinmektedir⁷²⁸. Özellikle körlüğü tedavi eden bir tanrı olduğuna inanılan güneş tanrısı Helios'un⁷²⁹ Arykanda Kenti'nde de sağlıklı ilişkilendirilerek Roma İmparatorluk Dönemi'nde Asklepios ve Hygieia ile Helios Tapınağı'nda birlikte bir külte sahip oldukları düşüncesini akla getirmektedir.

3.4 Roma İmparatorları ve İmparator Kültünün Gelişimi

Tanrılar kültünden yola çıkılarak kurgulanan Hükümdar Kültleri, aslında sadece sunulardan ibarettir ve İmparator Kültü de bu durumun devamı olarak görülmektedir. Sunulardan ibaret olan Hellenistik Dönem Hükümdar Kültü ve İmparator Kültü, yapılan iyiliklerin karşılığında gösterilen minnettarlığın vurgulanmasıdır⁷³⁰. İlk kez Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında ortaya çıkan ölümlülerin tanrı-kral olgusu, Hellen dünyasında özellikle Hellenistik Dönem'de Hükümdar Kültü olarak İskender'le birlikte görülmeye başlanmıştır⁷³¹. Tanrılaştırılmış İskender kültü Hellen dünyasında bilinen ilk Hükümdar Kültü'dür. İskender'in ölümünden sonra onun söz konusu bu kültü, Diadokhlar ve ardılları tarafından siyasi bir amaçla hükümdarlıklarını genişletmek için kullanılmıştır⁷³². Hükümdarlar ve İmparatorlar genellikle tek başlarına değil bir tanrıyla birlikte (synnaoi theoi) tapınım görmekteydiler⁷³³. Roma'da Caesar Dönemi'ne kadar İmparator Kültü'nün varlığından söz etmek mümkün değildir⁷³⁴. Caesar, kendisinin ve hanedanlığının tanrılar soyundan geldiğini vurgulayarak tanrılaştırılmak istemiştir⁷³⁵. Caesar'ın tanrısallık düşüncesi ve politikası Cumhuriyet yönetimine ters olduğu için kabul görmemiştir. Hükümdar Kültü, Caesar'dan sonra değişime uğrayarak, MÖ 29 yılında Küçük Asya Eyaletleri tarafından Octavianus'a sunulan defne tacıyla (corona civica) başlatılmıştır⁷³⁶. Octavianus'un evine kapısının üzerine yerleştirilen defne tacı bundan sonra bir imparatorluk simgesi haline gelmiştir⁷³⁷.

⁷²⁸ Güneş tanrısının hastalığı iyileştirici yönünü vurgulayan büyü metni için bk.: Ünal 2003, 79.

⁷²⁹ Jessen 1912, 60.

⁷³⁰ Hellenistik Dönem krallarına, kral oldukları için değil, esirgeyici, bağış sahibi ve kurucu oldukları için tapınıldığını belirtmektedir (Price 2004 105).

⁷³¹ Price 2004, 64-65, 67-68. Mısır'da tanrı-kral olgusu için bk.: Frandsen 2008, 47-72. Mezopotamya'da tanrı-kral olgusu hakkında detaylı bilgi için bk.: Michalowski 2008, 33-46. Hellenistik kentler ve hükümdarları için bk.: Price 2004, 63-106. MÖ III. binden Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kutsal krallık ve tanrı kral düşüncesi hakkında bk.: Yurtsever 2015, 1-16.

⁷³² Schwarzer 2014, 404.

⁷³³ Talloen 2015, 159. Hükümdar Kültleri'nde de tanrı kültlerinde olduğu gibi kurban töreni önemli bir role sahiptir ve bu törenler rahip tarafından kült alanında yer alan bir sunakta yapılmaktadır (Schwarzer 2014, 404). Pergamon'daki Attaloslar ve Hükümdar Kültü hakkında bk.: Schwarzer 2014, 404-419.

⁷³⁴ Taylor 1975, 41-57.

⁷³⁵ Suet. *Iul.* VI.

⁷³⁶ Burrell 2004, 361; Price 2004, 109. Hellen'de tanrılar ve insanlar arasındaki kahramanlar, yüceltilerek tanrı kılığındaki insan olarak görülmüşlerdir. Octavianus'da imparatorların tanrısallık olarak saygı görmesinde bu düşüncüyü temel almıştır (Karayaka 2007, 219). "Corona Civica" hakkında detaylı bilgi için bk.: Gradel 2002, 49-50.

⁷³⁷ Gradel 2002, 50.

Octavianus'un Aktium Savaşı'nda (MÖ 31) Marcus Antonius'u yenilgiye uğrattıktan sonra imparatorluğun doğusundaki eyaletlerde görülmeye başlanan İmparator Kültü, her yerde aynı şartlarda kabul görmemiştir⁷³⁸. Bazı kentler İmparator Kültü'nü daha erken, bazı kentler ise yavaş yavaş benimsemiştir. İmparator Kültü'nün benimsenmesiyle kentlerde imparatorları onurlandırmak amacıyla inşa edilen kamu yapıları aynı zamanda kült mekânları olarak da işlev kazanmış ve tapınaklar, onur takları, hamamlar, nymphaeionlar, anıtsal girişler, agoralar gibi içinde İmparator Kültü'ne ait kutsal mekânlar bulunan anıtsal yapılar adanmaya başlamıştır⁷³⁹. Price, İmparator Kültü'nün bir tapınmadan ziyade siyasi bir sadakati ifade ettiğini⁷⁴⁰ ve imparator tapınak genellikle kentteki en göze çarpan ayrıcalıklı olan alanlar üzerine kurulduğunu belirtmektedir⁷⁴¹. Mitchell de İmparator Kültü'nün, vatandaşların sadakatiyle mimarinin en gösterişli örneklerinin ortaya çıkmasını sağladığını ifade etmektedir⁷⁴². Bu durum imparatorluğun politikasıyla İmparator Kültü arasında sıkı bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Roma İmparatorluğu'nun yapı politikasının da önemli bir aracı olan İmparator Kültü, aynı zamanda halkın imparatora olan bağlılığını da ifade ediyordu. İnsanlar kolayca tanrıların niteliklerini hem imparatorlara hem de imparatoriçelere atfedebiliyordu⁷⁴³. Eyaletlerde yerel kültürlerle de kaynaşmaya başlayan İmparator Kültü, var olan kutsal alanlarda da kendini göstermektedir. Kült, politik çıkarlar doğrultusunda kentlerde imparatorluğun varlığını yansıtan en etkili unsurdur. Eyaletler'deki İmparatorluk Kültü'ne ilişkin sunular, imparatorlara layık olmalıdır. Eyalet İmparator Kültleri'nin gelişiminde Romalılar'ın siyasi ilişkilerinin büyük etkisi vardır⁷⁴⁴. MS I. yy'ın sonunda ortaya çıkan ve kentlerin bazı ayrıcalıklara sahip olmalarını sağlayan Neokoros⁷⁴⁵ (İmparator Kültü'nün koruyucusu) unvanı için kentler arasında bir yarış başlamıştır⁷⁴⁶. Oster, Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu unvanın bir kentte verilmesi, o kentteki İmparator Kültü'nün varlığını ifade

⁷³⁸ Talloen-Alp 2007, 741; Talloen 2015, 155. Price, kentlerin siyasi çıkarları için İmparator Kültü kurmak ve bu doğrultuda da imparator ile diplomatik temasta olmak istediklerini öne sürmektedir (Price 2004, 107).

⁷³⁹ Sagalosos'da Marcus Aurelius ve Lucius Verus'a hamam, Marcus Aurelius'a yukarı agorada Macelleum, Septimius Severus'a aşağı agorada nymphaeum, Kremna'da propylon yapıları ve Ariassos'da Severus Alexander'a onurlandırma anıtları'nın adandığı bilinmektedir (Talloen 2007, 742).

⁷⁴⁰ Price 2004, 53. S. R. F. Price (2004, 381-402), kilisenin erken dönemlerine kadar uzanan siyaseti dinden ayırma kaygısında dünyevi bir kurum olan kültürün, dinden ziyade pratik siyasete ilişkin bir konu olduğunu vurgulamaktadır.

⁷⁴¹ Price 2004, 232.

⁷⁴² Mitchell 1993, 117.

⁷⁴³ Turcan 1998, 142.

⁷⁴⁴ Burrell 2004, 361.

⁷⁴⁵ Neokoros: Bir tapınağın koruyuculuğunu, mali işlerini, adak eşyalarının saklanması ve temizliğini üstlenen kişi demektir (Büechner, 1888, 2; Karayaka 2007, 220; Yurtsever 2015, 1). İmparator Kültü rahipliği ise genellikle evli çiftlerden oluşan bir erkek ve bir kadın tarafından ortaklaşa yapılmaktadır (Karayaka 2007, 220).

⁷⁴⁶ Küçük Asya'da otuz beş kentte toplam elli iki İmparatorluk Neokoros'u bilinmektedir (Price 2004, 128). Burrell (2004), Küçük Asya'daki Hellen Kentleri ve İmparatorluk Kültü Neokorosluğu hakkında detaylı bir çalışma yapmıştır.

ettiğini belirtmektedir⁷⁴⁷. Roma İmparatorluğu'nun İmparator Kültü ile sağladığı huzur ve barış ortamına halk minnettarlık duymaktaydı ve bu duygularını festivallerde gösteriyorlardı. İmparatorluk Dönemi'nde halkın coşku ile kutladığı bayramlar, gladyatör dövüşleri, vahşi hayvan mücadeleleri gibi çeşitli etkinlikler imparatorluğun propaganda sürecinin önemli araçlarından biri olmuştur ve İmparator Kültü ile bağlantılı bu oyunlar Romalılaştırma politikasında etkin bir rol oynamıştır⁷⁴⁸.

Octavianus Aktium Savaşı'ndan sonra kendisini divi filius (tanrının çocuğu) olarak ilan etmiştir⁷⁴⁹. Bu unvanla yaşayan birinin tapınım görmesi Erken İmparatorluk Dönemi için yeni bir olguydu. Latincedeki "Augustus" unvanı ilk kez Octavianus'a verilmiş ve bu unvan imparatorun halefleri tarafından da kullanılmıştır. İmparatora duyulan dinsel hürmetin gösterilmesi açısından Augustus unvanının Hellence'deki karşılığı "Sebastos" kelimesidir⁷⁵⁰. MÖ 42 yılında Senatus tarafından tanrılaştırılan Caesar için Octavianus, Senatus'un kararıyla bir tapınak yaptırmış ve imparatorluk tanrıları arasına onu da yerleştirmiş. İmparator Augustus MÖ 12 yılında Pontifex Maximus (Başrahip) unvanı almış ve bu unvanı kendinden sonra gelen imparatorlar da kullanmıştır⁷⁵¹. Augustus'un kendisini koruyucu tanrısı Apollon ile özdeşleştirdiği ve aynı zamanda Apollon'un oğlu olduğunu söylediği bilinmektedir⁷⁵². Roma'nın ilk imparatoru Augustus ve onun ardından gelen imparatorların birçoğunun koruyucu tanrısı Iupiter olmuş ve aynı zamanda da onları seçen tanrısal irade olarak görülmüştür. Aktium Savaşı'nda zafer kazanan Augustus, Pax Romana'nın temellerini atarak Roma ve Roma egemenliği altındaki topraklarda yaşayanların gözünde kurtarıcı (Soter) olarak görülmeye başlamıştır⁷⁵³. Iulius Claudius'lar Hanedanlığı'nın⁷⁵⁴ Augustus'dan sonraki imparatoru Tiberius (MS 14-37), Augustus'a tanrısal bir onur vererek onu tanrılaştırmış (Divus) ve Tanrı Augustus için Palatinus Tepesi'nde Augustus Tapınağı'nı inşa ettirmeye başlamıştır⁷⁵⁵. Price, Küçük Asya'da Pergamon Kenti'nde MS 29 yılında bir tapınak inşa

⁷⁴⁷ Oster 1990, 1702.

⁷⁴⁸ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Price 2004, 179-226; Friezen 1993, 114-141. Roma'da günlük ve yıllık ritüeller için bk.: Turcan 2000, 15-18, 58-85.

⁷⁴⁹ Witulski, 2007, 16-22; Kamm, 2006, 152; Woolf, 2008, 250.

⁷⁵⁰ Price 2004, 33, dn. 1.

⁷⁵¹ Baydur 1998, 30.

⁷⁵² İnsanlar genellikle bir tanrının koruması altında olduklarına inanmışlardır. Talloen (2007, 742), Sagalassos'da İmparator Kültü'nün benimsenmesinde Apollon Klarios kültürünün etkili olduğunu ve yeni bir tapınağa sahip olan Apollon Klarios kültürünün daha sonra Hadrianus ve Antoninus Pius kutsal alanının yapılışına kadar korunduğunu belirtmektedir.

⁷⁵³ Augustus için bk.: Suet. *Aug.* II. 1-101.

⁷⁵⁴ Iulius Claudiuslar Hanedanlığı'nın koruyucu tanrıçası Venüs Victrix'dir (Baydur 1998, 29).

⁷⁵⁵ Cass. Dio, LVI. 46; LVII. 10; Tac. *Ann.* VI. 45; Augustus Tapınağı, Caligula Dönemi'nde tamamlanmıştır (Cass. Dio, LIX. 7). MS 22-23 yılında İmparator Tiberius adına basılan sestertius birimindeki sikkenin arka yüzünde "DIVS AVGVSTVS PATER" lejantıyla tanrılaştırılan İmparator Augustus, ışın taçlı olarak tahtta oturmaktadır (Gradel 2002, 190, fig. 7.3). Bu dönemden itibaren tanrılaştırılan imparatorlar, sikkelerin arka

edilerek Roma ve Augustus kültürünün kurulduğunu ve Küçük Asya eyalet meclisi tarafından alınan kararlar da İmparator Augustus'un doğum gününün yeni yılın başlangıcı olarak kabul edildiğini ifade etmektedir⁷⁵⁶. İmparator Tiberius, Augustus'un Romalılık bilincini oluşturma çabalarını İmparator Kültü bağlamında aynı şekilde devam ettirmiştir. Akşit, Tiberius tarafından Augustus'un eşi Livia'ya da Augusta unvanı verildiğini ve Iulia Augusta adı altında tapınım görmeye başladığını belirtmektedir⁷⁵⁷. Tacitus, İmparator Tiberius'un yaşayan birinin tanrılaştırılmasını hoş görmediği için kendisinin tanrılaştırılmasına karşı çıkarak kendisine verilen tanrısal onurları reddettiğini aktarmaktadır⁷⁵⁸. Suetonius, Tiberius'un Pater Patriae unvanını, corona civicanın saraya yerleştirilmesini ve Eylül, Ekim aylarını kendisi ve Livia'ya göre adlandırılmasını kabul etmediğinden söz etmektedir⁷⁵⁹. İmparator kültüne çok sıcak bakmayan Tiberius, Augustus'un bir tanrı olarak onurlandırılmayı hak ettiğini fakat kendisinin bu onuru hak etmediği ifade ettiği bilinmektedir⁷⁶⁰. İmparator MS 17 yılındaki depremden zarar gören Küçük Asya'daki Sardes, Magnesia, Philadelphia, Kyme, Kibyra ve Ephesos gibi kentlere yardım sağlamıştır⁷⁶¹. Tacitus, bu nedenle Küçük Asya'daki bu kentlerin imparator ve Livia için kült kurmak istediklerini belirtmektedir⁷⁶². Fakat Dio'nun aktarımlarından Tiberius'un Senatus ile arası iyi olmadığı için Senatus, yalnızca Smyrna Kenti'ne imparatorun kültürünün kurulmasına izin verdiği anlaşılmaktadır⁷⁶³. Roma'nın bir diğer imparatoru Caligula (Gaius) (MS 37-41), Tiberius'un tanrılaştırılmasını istemiş fakat Senatus Tiberius'un tanrılaştırılmasını kabul etmemiştir⁷⁶⁴. Dio ve Suetonius'un aktarımlarından kült kabul yönünde Caligula'nın kendinden öncekilerden farklı davranarak kız kardeşi Drusilla'yı ölümünden sonra Panthea adıyla imparatorlukta bir kültü sahibi olmasını ve ilk kez Diva adı altında tanrıçalaştırılmasını sağladığı bilinmektedir⁷⁶⁵. Caligula imparator kültürlerinde yaptığı bir takım değişikliklerle kendisini tanrı Iupiter Latiaris olarak nitelendirmiş ve Capitolium'daki Iupiter Tapınağı'nın kült unvanını almıştır⁷⁶⁶. Hellenistik Dönem tanrı-kral anlayışını benimseyerek kendisini tanrı olarak gören ve Iupiter Latiaris

yüzünde genellikle tanrılar gibi defne çelenkli veya ışın taçlı olarak tasvir edilmeye başlanmıştır (RIC I-RIC VII). İmparator Tiberius için bk.: Cass. Dio, LVII. 1-22; LVIII. 1-26; Suet. *Tib.* III. 1-176; Tac. *Ann.* IV. 57-75.

⁷⁵⁶ Price 2004, 112.

⁷⁵⁷ Akşit 1976, 66.

⁷⁵⁸ Tac. *Ann.* IV. 37.

⁷⁵⁹ Suet. *Tib.* 26. 2. Corona civica: Bir savaşta yurttaşını kurtaran her Romalı'ya verilen bir çelenktir.

⁷⁶⁰ Cerfaux-Tondriau 1957, 341.

⁷⁶¹ Akşit 1976, 77.

⁷⁶² Tac. *Ann.* III. 66, 9; IV, 15; Friesen 1993, 14-19.

⁷⁶³ Cass. Dio, LIX. 28, 1. Smyrna'da İmparator Tiberius'un kültürünün kurulmasıyla bir tapınak inşa edilmiş ve Tiberius, Livia ve Senatusa adanmıştır. Tapınakta Tiberius'un olasılıkla başı örtülü ve togalı bir kült heykeli mevcuttu (Price 2004, 3004).

⁷⁶⁴ Akşit 1976, 78.

⁷⁶⁵ Cass. Dio, LIX. 11. 3. İmparator Caligula hakkında detaylı bilgi için bk.: Cass. Dio, LIX. 1-30; Suet. *Cal.* IV. 1-160.

⁷⁶⁶ Suet. *Cal.* 22. 2-4.

olarak nitelendiren Caligula, diğer birçok tanrı ve tanrıçayı kendi kişiliğinde toplamaya çalışarak onların atribülerinin de kendisinde olmasını istemiştir. Bu nedenle sık sık Iupiter, Bacchus, Neptunus, Hercules, Mercurius, Iuno, Venüs ve Diana gibi tanrı ve tanrıçalarla kendini özdeşleştirerek elinde şimşek demeti, thyrsos, trident, caduceus, ve Hercules'in sopasını, Diana'nın kalkanını tutarak ve Hercules'in aslan postunu, Diana'nın miğferini ve Venüs'ün giysilerini giyerek kendini tanrı olarak göstermiştir⁷⁶⁷. Aynı zamanda kendisini güneş tanrısı Helios/Sol ile özdeşleştiren imparator "Yeni Güneş" olarak anılmıştır⁷⁶⁸. Caligula, Forum'da tapınağı bulunan Roma'nın iki koruyucusu Castor ve Pollux'u, kendi kapısının koruyucuları olmalarını ve onların heykelleri arasında kendi heykelinin de olmasını istemiştir⁷⁶⁹. Suetonius, ayrıca biri Palatinus'da olmak üzere iki kutsal alan yaptırmak isteyen Caligula'nın Palatinus'daki kutsal alanına Pheidias tarafından yapılan Olympia Zeus heykelini getirterek tanrının başının yerine kendi başının yerleştirilmesini emrettiğini aktarmaktadır⁷⁷⁰. Fakat bazı uğursuzluklar nedeniyle imparatorun bu isteği yerine getirilememiştir. Kutsal alana söz konusu heykel yerine imparatorun kendi heykeli yapılmış ve yerleştirilmiştir. Heykele, imparatorun gün içerisinde giydiği kıyafetlerin aynısı giydirilmiş ve onun tanrısallığı onuruna en seçkin kurbanlar sunulmuştur⁷⁷¹. Ayrıca Caligula Küçük Asya kentlerinden Pergamon'da Augustus'a, Smyrna'da Tiberius'a ve Ephesos'da Diana'ya kutsal alan ayrıldığını ve kendisi için de Miletos'da kutsal alan ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat Caligula'nın Miletos'da kendisi için istediği kutsal alan, Apollon için inşa edilen tapınaktır⁷⁷². Caligula'dan sonra imparator olan Claudius (MS 41-54) imparator kültürünü, İmparator Tiberius gibi benimsememiştir. Dio ve Suetonius, Claudius'un dinde hoşgörülü bir politika uygulayarak özellikle Caligula'nın tam tersi Yahudiler'in İmparator Kültü'ne katılmalarını zorunlu kılmadığından söz etmektedirler⁷⁷³. Claudius'un İskenderiye'de kendisi için tapınak yapılmasına izin vermemesine rağmen Britania'da Camulodunum'da yapılan tapınaklarda "dünyanın kurtarıcısı" olarak tapınım gördüğü bilinmektedir⁷⁷⁴. Epigrafik veriler imparator kültürünü benimsemeyen Claudius'un Iupiter, Apollon, Hercules, Mercurius ve Athena Ilios ile özdeşleştirildiğini göstermektedir⁷⁷⁵. Iulius Claudius'lar Hanedanlığı'nın son

⁷⁶⁷ Suet. *Cal.* 52. 1. Cass. Dio, LIX. 22, 1-10.

⁷⁶⁸ Herz 2007, 309.

⁷⁶⁹ Suet. *Cal.* 22. 2; Dio, LIX. 28, 5.

⁷⁷⁰ Suet. *Cal.* 22. 2.

⁷⁷¹ Kurbanlar: Filamingolar, tavus kuşları, dağ horozları, tavuklar ve sülünlerdir (Suet. *Cal.* 22. 3).

⁷⁷² Cass. Dio, LIX. 28, 1.

⁷⁷³ Suet. *Claud.* 25. 4. Cass. Dio, LX. 6. 6.

⁷⁷⁴ Tac. *Ann.* XIV. 31. Claudius hakkında detaylı bilgi için bk.: Suet. *Claud.* V. 1-46; Cass. Dio, LX. 1-35; LXI. 1-21; Tac. *Ann.* XI. 1-38; XII, 1-25.

⁷⁷⁵ IGrom IV, 208; TAM II. 3247. İmparator Claudius bir cameoda kanatları açık kartal üzerinde ve Victoria tarafından taçlandırılarak tasvir edilmiştir. Gradel, bu tasvirin olasılıkla İmparator Claudius'un ölümünden hemen sonra, tanrısallığıyla bağlantılı olduğunu öne sürmektedir (Gradel 2002, 312, fig. 12.5).

imparatoru Nero (MS 54-68) Dönemi'nde Augustus kültü ile birleştirilen Claudius'un kültü, Nero tarafından kapatılmıştır⁷⁷⁶. Nero, eşi Poppaea'ya önce Augusta unvanı ve ölümünden sonra da Diva unvanı vererek ona bir tapınak adamıştır⁷⁷⁷. MS 64 yılında Roma'da çıkan büyük yangında halkın tepkisini çeken Nero, yangını çıkaranların Hristiyanlar olduğunu söyleyerek tepkiyi onlar üzerine çekmiştir⁷⁷⁸. MS 66 yılında Parth prensi Tiridates, Armenia'nın tacını almak için Roma'ya gelerek Nero'nun önünde diz çöküp İmparator Nero'yu kendi tapındığı tanrısı Mithras gibi selamlamıştır⁷⁷⁹. Ayrıca Cassius Dio, Tiridates'in Nero'yu kendi tanrısı ve kendisini de Nero'nun kölesi olarak gördüğünü aktarmaktadır⁷⁸⁰. Sanatta yetenekli olduğuna inanan Nero'yu etrafındakiler sesi güzel olduğu için "İmparator Apollon" olarak nitelendirmişlerdir⁷⁸¹. Suetonius, Nero'nun sikkeler üzerinde de Apollon Citharoedus gibi lyre çalan heykel görünümünde tasvir edildiğini ifade etmektedir⁷⁸². Daha sonra güneş rengindeki Altın Ev'e sahip olan imparator, kendini Helios-Apollon olarak da tanımlamış ve Seneca'da bunu ilan etmekte hiç tereddüt etmemiştir⁷⁸³. İmparator Nero ve Domitianus aynı zamanda kendilerini tanrı Hermes gibi de betimlettirmişlerdir⁷⁸⁴. Nero MS 64-65 yılından itibaren kendi adına darp edilen bazı sikkelerin arka yüzünde ışın taçlı, togatuslu, sağ elinde defne dalı ve sol elinde globus üzerinde Victoria tutar şekilde tasvir edilmiştir. İmparatorun bu sikkelerde ışın taçlı tasvir edilmesi tanrısallıkla ilişkilidir⁷⁸⁵. Yaşadığı süreçte tanrılaştırılarak kentlerin baş tanrılarıyla bir tutulan İmparator Nero, ölümünden sonra ise anısı lanetlenerek (damnatio memoriae) tanrılaştırılmamıştır⁷⁸⁶.

Flaviuslar Handedanlığı'nın ilk imparatoru Vespasianus (MS 69-79) izlediği başarılı bir yönetim politikası doğrultusunda tanrılaştırılmak istenmiş fakat imparator bunu kabul

⁷⁷⁶ Herzog-Hauser 1924, 835.

⁷⁷⁷ Tac. Ann. XVI. 6.

⁷⁷⁸ Tac. Ann. XV. 44.

⁷⁷⁹ Nero-Helios ile bağlantılı 'altın' kelimesinin anlamı da Armenia Kralı Tiridates'in elçisinin gelişi üzerine düzenlenen festivalde ortaya çıkmıştır (Neverov 1986, 191).

⁷⁸⁰ Cass. Dio, LXIII. 5. Tiridates, Artaxata Kenti'nin kendisine geri verilmesi üzerine kentin adını Neronia olarak yeniden adlandırmıştır (Cass. Dio LXIII. 7. 2).

⁷⁸¹ Cass. Dio, LXI. 20, 5; Tac. ann. XIV. 15.

⁷⁸² Suet. Ner. XXV. 2. İmparator Nero'nun sikkeler üzerinde Apollon Citharoedus gibi lyre çalan tasvirleri için bk.: RIC I, 158, 73-82.

⁷⁸³ Turcan 1998, 141. Neverov, İmparator Nero'nun savaş tanrısı olarak Mars'ın Tapınağında, Apollon olarak Palatine'de ve Helios/Sol olarak da Altın Ev'de ki tapınımına ilişkin birçok tasvirinin olduğunu belirtmektedir (Neverov 1986, 189). Bir cameo üzerinde İmparator Nero, Iupiter, Helios ve Romulus'un atribüleri ile tasvir edilmiştir (Neverov 1986, 189). Ayrıca Nero-Apollon ve Nero-Helios tasvirleri için de bk.: Neverov 1986, 190, 193 fig. 2-8.

⁷⁸⁴ Kizgut 2004, 59.

⁷⁸⁵ RIC I, 153, 44-46. İmparator Nero'nun adına basılan sikkelerin arka yüzünde çoğunlukla Genius, Roma, Ceres, Iupiter ve Apollon tasvirleri kullanılmıştır. Nero adına basılan imparatorluk sikkeleri için bk.: RIC I, 150-186, Kat. 1-622.

⁷⁸⁶ Suet. Ner. 50. İmparator Nero, Pisidia Bölgesi kentlerinden Sagalassos'da "Yeni Zeus" olarak tapınım görmüştür (Magie 1950, 594, II, 1451 dn. 6).

etmemiştir⁷⁸⁷. İmparatorluğun çıkarları doğrultusunda ise kültünün eyaletlerde kurulmasına izin vermiştir. Vespasianus, Roma'da Ceres, Roma, Mars ve Vesta gibi tanrı/tanrıçaların daha çok tapınma sahip olmalarını istemiştir⁷⁸⁸. Ayrıca İmparator Vespasianus, İmparator Nero'ya ait colossal heykeli Flaviuslar'ın koruyucu tanrısı Sol-Apollon heykeline dönüştürmüştür⁷⁸⁹. Vespasianus'dan sonra imparator olan Titus (MS 79-81) öncelikle babası Vespasianus'u tanrılaştırarak onun adına Roma'da kült kurmuştur⁷⁹⁰. Vespasianus gibi Titus'da kendisinin tanrılaştırılmasına karşı çıkmıştır. Flaviuslar Hanedanlığı'nın son imparatoru Domitianus (MS 81-96), Titus'u tanrılaştırmış ve Vespasianus için Titus tarafından inşasına başlanan tapınağı tamamlattırması⁷⁹¹. İmparatorun kendi tanrısı Minerva'ydı⁷⁹². Fakat daha sonra gördüğü rüyadan etkilenen imparatorun tanrısı İupiter olmuştur ve imparator Capitolium'daki İupiter Tapınağı'nı MS 80 yılındaki yangından sonra tekrar inşa ettirerek İupiter'e adanmıştır⁷⁹³. Quirinalis Tepesi'nde Flaviuslar Hanedanlığı için bir tapınak ve kardeşinin anısına Titus Takı'nı inşa ettirmiştir⁷⁹⁴. Domitianus, "dominus et deus" (İmparator-Tanrı) unvanını alarak halkın da bu unvanı kullanmasını istemiştir⁷⁹⁵. İmparatorun Roma dışında Küçük Asya'da Ephesos Kenti'ndeki kültü önemlidir⁷⁹⁶. Domitianus, tanrısallığının tanınmasını zorunlu kılmış ve tanrısallığını tanımayanlara, özellikle Hristiyanlara karşı takındığı tavidan dolayı "ikinci Nero" olarak anılmıştır⁷⁹⁷.

Antoninuslar Hanedanlığı'nda Nerva'dan (MS 96-98) sonra imparator olan Traianus (MS 98-117) başarılı bir politika sergilemiştir. Genç Plinius, Traianus'u varisi seçen Nerva'nın tanrılaştırıldığını ve muhteşem bir insan olarak gördüğü Traianus'u da tanrılara benzettiğini ifade etmiştir⁷⁹⁸. Traianus'da kendisine verilen tanrısallık onurları kabul etmemiştir. Fakat İmparator Kültü'nün politik anlamda önemini düşünerek eyaletlerde kendi kültürlerinin de kurulmasını sağlamıştır. Traianus aynı zamanda kendisini tahta çıkaran tanrısallık iradenin İupiter olduğuna inanmıştır. Küçük Asya'nın birçok kentinde tapınım gören İmparator Traianus'un, Pergamon'da MS 100 yılından itibaren İupiter ve Traianus Tapınağı olarak

⁷⁸⁷ İmparator Vespasianus için bk.: Cass. Dio LXV. Suet. *Vesp.* VIII.

⁷⁸⁸ Herzog-Hauser 1924, 386.

⁷⁸⁹ Cass. Dio LXVL. 15. Roma'da Venüs ve Roma Tapınağı önünde duran bu heykel için bk.: Stamper 2005, 209, Fig. 154.

⁷⁹⁰ İmparator Titus için bk.: Cass. Dio. LXVI; Suet. *Tit.* VIII.

⁷⁹¹ İmparator Domitianus için bk.: Cass. Dio, LXVII; Suet. *Dom.* VIII. Titus'un tanrılaştırılması için bk.: Cass. Dio, LXVII. 2. Vespasianus Tapınağı için bk.: Scott 1975, 44.

⁷⁹² Suet. *Dom.* 15, 3.

⁷⁹³ İupiter Tapınağı için bk.: Scott 1975, 91. Tapınağın tavanı ve kapıları altınla kaplanarak Pentelikos mermerinden Korinth sütun başlıkları kullanılmış ve İupiter Capitolinus onuruna beş yılda bir kutlanması için Capitolinus oyunları düzenlenmiştir (Akşit 1976, 171).

⁷⁹⁴ Akşit 1976, 171.

⁷⁹⁵ Söz konusu unvanın kullanımı için bk.: Scott 1975, 109.

⁷⁹⁶ Ephesos Kenti'ndeki İmparator Kültü'nün gelişimi için bk.: Friesen 1993, 69-79.

⁷⁹⁷ Jones 1980, 1033.

⁷⁹⁸ Taeger 1960, 360.

adlandırılan tapınakta tapınım görmeye başladığı bilinmektedir⁷⁹⁹. Roma'daki Traianus sütununda da Iupiter, imparatora gücünü verirken tasvir edilmiş ve imparatorun ölümünden sonra da güneşin arabasıyla gökyüzüne yükseldiği anlatılmıştır⁸⁰⁰. Traianus'dan sonra imparator olan Hadrianus (MS 117-138) Traianus'u tanrılaştırmıştır. İmparator Hadrianus'un kendisini tahta çıkaran tanrısal iradenin Iupiter olduğuna inandığı ve Hellas'da bu tanrıya ait unvanlarla onurlandırılarak tapınım görmüş olması onun Iupiter'in bir sureti olduğuna inandığını düşündürmektedir⁸⁰¹. Hadrianus Dönemi'nde bağımsız bir olgu haline gelen İmparator Kültü, daha çok imparatorluğun doğusunda gelişmiş ve bu dönemde birçok imparator tapınağı yapılmıştır⁸⁰². İmparator Hadrianus, Küçük Asya'da Pisidia Bölgesi'nde Termessos, Sagalassos ve Pogla Kentleri'nde "Olympios" olarak onurlandırılmıştır⁸⁰³. Atinalıların bir phyleye Hadriaunus'un adını vermeleri sebebiyle Hadrianus'u efsanevi kralları Theseus ile bir tuttukları düşünülmektedir⁸⁰⁴. Ayrıca imparatorun Atina'da Olympeion ve Panhellenion yapılarını yaptırdığı ve Eleusis'deki mysterionlara katıldığı bilinmektedir⁸⁰⁵. İmparatorun en önemli koruyucu tanrısı Iupiter ve diğer koruyucu tanrıları/tanrıçaları ise Mars, Iuno Regina, Fortuna Redux ve Venüs Genetrix'tir⁸⁰⁶. Cassius Dio, Iupiter ile bir tutulan Hadrianus'un Roma'da daha çok Olympia Zeus'u ile⁸⁰⁷ ve Mısır'da da Apollon ile özdeşleştirildiğini ileri sürmektedir⁸⁰⁸. İmparator Traianus (MS 98-117) ve Hadrianus'un (MS 117-138) yapmış oldukları doğu seferleri doğrultusunda imparatorlar adına darp edilen sikkelerin arka yüzünde güneş tanrısı Helios/Sol'ün ışın taçlı büstleri tasvir edilmeye başlamıştır⁸⁰⁹. İmparator Hadrianus, kendisinden sonra imparator olan Antoninus Pius tarafından tanrılaştırılarak adına Roma'da tapınak inşa ettirilmiştir⁸¹⁰. Ayrıca Antoninus Pius,

⁷⁹⁹ Price 2004, 233. İmparator Traianus'a adanan Pergamon Traianeumu'nun konumu ve mimarisi için bk.: Nohlen 2014, 508-521. İmparator Traianus'un Küçük Asya'da Lykia Bölgesi'nde Arykanda ve Pisidia Bölgesi'nde Adada Kentleri'nde Traianeum olarak adlandırılan bir tapınağı bilinmektedir. Arykanda Kenti Traianeum'u için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 72-76. Adada Kenti'ndeki Traianeum için bk.: Özsait 1985, 147. Ayrıca Pisidia Bölgesi'nde Sagalassos ve Apollonia Kentleri'nde İmparator Traianus'un kendisi ve eşi adına şeref payeleri verilmiştir (Magie 1950, 1478, dn. 28). Pisidia Bölgesi'nde İmparator Traianus Kültü'yle ilgili bk.: Tolloen 2015, 162-163.

⁸⁰⁰ Jones 1980, 1037.

⁸⁰¹ Fears 1981, 87.

⁸⁰² Bu durum MS 129-131 yılları arasında imparatorun Küçük Asya'nın güneybatısına yaptığı ziyaretlerin etkisiyle ilişkili olduğu düşünülebilir.

⁸⁰³ Özsait 1985, 147. Pisidia Bölgesi'nde İmparator Hadrianus Kültü'yle ilgili bk.: Tolloen 2015, 163-166.

⁸⁰⁴ Taeger 1960, 377.

⁸⁰⁵ Cass. Dio, LXIX. 16. 2.

⁸⁰⁶ Taeger 1960, 380.

⁸⁰⁷ Hadrianus'un Iupiter ile bir tutulması için bk.: Cass. Dio, LXIX. 16. 2. Olympia Zeus'uyla özdeşleştirilmesi konusunda bk.: Taeger, 1960, 376, dn. 177-187.

⁸⁰⁸ Mısır'da Apollon Horus ile özdeşleştirilmiştir (Hdt. II, 144; Plut. Is. 12).

⁸⁰⁹ Traianus Dönemi Sol büstü tasvirli sikkeler için bk.: RIC II, 267, Kat. No. 326-30, Taf. 9, 159; Hadrianus Dönemi Sol büstü tasvirli sikkeler için bk.: RIC II, 340, Kat. No. 16, Taf. 12, 218; Hadrianus Dönemi ORIENS lejantlı ve Sol büstü tasvirli sikkeler için bk.: RIC II, 341, Kat. No. 20; 345, Kat. No. 43; 426, Kat. No. 661.

⁸¹⁰ Cass. Dio, LXX. 1.

Hadrianus adına *sacrum cartamen* (kutsal rekabet) olarak adlandırılan oyunlar düzenlemiştir⁸¹¹. Antoninus Pius'a Senatus tarafından dindar anlamındaki Pius unvanı verilmiştir⁸¹². Nümismatik veriler, Antoninus Pius'un koruyucu tanrılarının Iupiter Stator, Apollon, Diana, Minerva, Iuno Regina, Iuno Sispita, Roma Aeterna, Mars Ultor, Fortuna, Venüs Genetrix ve Venüs Felix olduğuna işaret etmektedir⁸¹³. Güneş kültüne önem veren İmparator Antoninus Pius (MS 138-161) Dönemi'nde "Sol Invictus" (Yenilmez Güneş) unvanının ilk kez kullanılmaya başlandığı bilinmektedir⁸¹⁴. Aynı zamanda Antoninus Pius ve eşi Faustina İskenderiye'de sikkeler üzerinde güneş ve ay olarak tasvir edilmişlerdir⁸¹⁵. İmparator Antoninus Pius Kültü'ne Küçük Asya'da Pisidia Bölgesi'nde Sagalassos Kenti'nde büyük bir tapınak adanmış ve aynı bölgede Komama ve Termessos Kentleri'nde de imparator adına onurlandırma anıtları dikilmiştir⁸¹⁶. S. Mitchell, İmparator Antoninus Pius'un Küçük Asya'da depremden zarar gören kentlere bağışladığı yapı yardımıyla, İmparator Kültü Tapınakları arasında bir bağlantı olduğunu ifade etmektedir⁸¹⁷. Antoninus Pius'dan sonra imparator olan stoacı düşünür Marcus Aurelius, Senatus tarafından tanrılaştırılmış ve adına sunak yapılmıştır⁸¹⁸. İmparator, MS 169 yılında kardeşi Lucius Verus'un ölümünden sonra onu tanrılaştırmıştır⁸¹⁹. Marcus Aurelius da kendisinden önceki Traianus, Hadrianus ve Antoninus Pius gibi Hristiyanlar'a karşı mücadelelerle uğraşmıştır. Antoninuslar Hanedanlığı'nın son İmparatoru Commodus (MS 180-192), Caligula, Nero ve Domitianus gibi imparator olur olmaz hemen tanrısal onurlar almak istemiş ve kendisini tahta çıkaran tanrısal iradenin Iupiter olduğuna inanmıştır. Senatus tarafından "Hercules ve Tanrı" olarak ilan edilen Commodus, "Hercules Romanus" olarak tanrılaştırılmıştır⁸²⁰. Commodus Dönemi'nde Roma'da bir yangın meydana gelmiş ve bu yangından sonra kenti yeniden yapılandıran imparator kentin kurucusu olarak Roma'ya "Colonia Commodiana" adını vermiştir⁸²¹. Ayrıca Senatus'u da "Senatus Commodianus" olarak adlandırmıştır⁸²². Taeger,

⁸¹¹ Hist. Aug. *Hadr.* 25; *Ant.* 5. 8.

⁸¹² Cass. Dio, LXIX. 2. 5; 23. 3; LXX. 1. 2. İmparator Antoninus Pius için bk.: Hist. Aug. *Ant.*

⁸¹³ Taeger 1960, 385, dn. 282-295. Antoninus Pius adına darp edilen sikkeler ve arka yüzünde tasvir edilen tanrı/tanrıçalar için bk.: RIC III, 25-68, 96-157. *Divus* Antoninus Pius adına basılan sikkeler için bk.: RIC III, 247, Kat. No. 429-442.

⁸¹⁴ Güneş tanrısı ve imparatorlar için kullanılan "Sol Oriens" ve "Sol Invictus" lejantlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: MacMullen, 1981, 138.

⁸¹⁵ Jones 1980, 1038.

⁸¹⁶ Magie 1950, 1493 dn. 7; 1494 dn. 11. Pisidia Bölgesi'nde İmparator Antoninus Pius Kült'ü için bk.: Talloen 2015, 166-167.

⁸¹⁷ Mitchell 1987, 346, 352; Mitchell'in bu görüşüne Winter kuşkuyla yaklaşmaktadır (Winter 1996, 176).

⁸¹⁸ Cass. Dio, LXXI. 31. 1. Ayrıca imparatorun eşi Genç Faustina'da tanrılaştırılmıştır (Cass. Dio, LXXI, 10. 5). İmparator Marcus Aurelius için bk.: Hist. Aug. *Mar. Aur.*; Cass. Dio, *Mar. Aur.* LXXI; LXXII; LXXIII.

⁸¹⁹ Hist. Aug. *Mar. Aur.* 15, 18, 20.

⁸²⁰ Cass. Dio, LXXII. 7. 2; 15. 5; 16. 1; 17. 3; 18. 1; 20. 3.

⁸²¹ Cass. Dio, LXXII. 15. 2. Roma Kenti'ni yeniden yapılandıran Commodus, sikkeler üzerinde inek ve boğayla çift süren imparator olarak tasvir edilmiştir (RIC III, Pl. 16, Res. No. 332). Roma İmparatorluğu'nda yeni

İmparator Commodus'un koruyucu tanrılarının Apollon, İupiter, Mars, Fortuna, Victoria, Roma ve Turcan ise Hercules olduğunu ifade etmektedirler⁸²³. Ölümünden sonra da damnatio memoriae'ye uğrayan Commodus'u, İmparator Septimius Severus MS 197 yılında onurlandırarak tanrılaştırmıştır⁸²⁴.

Severuslar Hanedanlığı ile birlikte Helios/Sol kültü önemli bir noktaya getirilmiştir. Güneş kültüne ilgi duyan hanedanlığın ilk imparatoru Septimius Severus (MS 193-211), Syria Eyaleti'ndeki Emesa Kenti'nin güneş tanrısı tapınağının rahibi Iulius Bassianus'un kızı Iulia Domna ile evlenmiştir⁸²⁵. İmparator Septimius Severus ve eşi Iulia Domna güneş ve ay olarak tasvir edilmişlerdir⁸²⁶. İmparatorun kendisinin Sol Invictus olarak tasvir edilmesi de ilk kez Septimius Severus Dönemi'ndedir⁸²⁷. Septimius Severus'a eyaletlerde çok sayıda onurlandırma yazıtları, adak sunakları, tapınaklar ve heykeller adanmıştır⁸²⁸. Çok sayıda tanrıçayla özdeşleştirilen Iulia Domna'nın Athena Polias Tapınağı'na ve Parthenon'a kült heykelleri yerleştirilmiştir. Bu tapınaklarda imparatoriçe, Tanrıça Athena'nın yanında tapınım görmüştür⁸²⁹. Yahudilerin çıkarttığı isyanlar ve aynı zamanda Hristiyanlar'ın sayısının giderek artması, İmparator Septimius Severus'un Yahudiler'e ve Hristiyanlar'a karşı sert önlemler almasına neden olmuştur. Septimius Severus'dan sonra imparator olan Caracalla (MS 211-217), kendisini tahta çıkaran tanrısal iradenin ve koruyucu tanrısının Sarapis olduğuna inanmıştır⁸³⁰. Commodus gibi Hercules ile ilişkilendirilmek isteyen Caracalla'nın aslanlarla dolaştığı bilinmektedir⁸³¹. Severuslar Hanedanlığı'nın bir diğer imparatoru Elagabalus (MS 218-222) güneş tanrısı Helios/Sol için Roma'da, biri Palatinus Tepesi'nde

kurulan kentlerin sınırlarını inek ve boğayla çift sürerek belirleme bir Etrüsk geleneğidir. Kentin kuruluşu nedeniyle bir tören yapıyordu ve bu törende sağ tarafa bir boğa, sol tarafa bir ineğin koşulu olduğu ve bir rahibin veya imparatorun tuttuğu saban yardımı ile kenti tahkim edecek sur takip ediliyordu. Bu gelenek özellikle imparatorlukta koloni kentlerinin kuruluşunda uygulanmıştır (Grant 1969, 250; Özsait 1999, 130; Franke 2007, 40; Sancaktar 2012, 375).

⁸²² Cass. Dio LXXIII. 15. 5. Commodus, Roma takviminde ayları Lucius, Aelius, Aurelius, Commodus, Augustus, Hercules, Romanus, Exuperatorius, Amazonius, Invictus, Felix ve Pius olarak adlandırmıştır (Cass. Dio LXXII. 15. 3; Herodian. I. 14. 8; V. 11).

⁸²³ İmparatorun koruyucu tanrıları için bk.: Taeger 1960, 400, dn. 441-456; Turcan 1998, 147.

⁸²⁴ Hist. Aug. Com. 17. 11.

⁸²⁵ Kaya 2008, 108. İmparator Septimius Severus için bk.: Cass. Dio, LXXV-LXXVII; Hist. Aug. Sep. Sev. 1-24; Akşit 1970, 29-52; Kaya 2008.

⁸²⁶ Taeger 1960, 426.

⁸²⁷ MacMullen, 1981, 138. Septimius Severus Dönemi sikke darplarındaki güneş tanrısı Helios/Sol tasvirleri için bk.: RIC IV 1, 126, Kat. No. 282, Taf. 7, 12; 157, Kat. No. 489; 103, Kat. No. 102, Tf. 6, 2.

⁸²⁸ Pisidia Bölgesi'nde İmparator Septimius Severus'un Kültü için bk.: Tolloen 2015, 170-172.

⁸²⁹ Taeger 1960, 410, dn. 53-57.

⁸³⁰ Turcan 1998, 147. İmparator adına darp edilen sikkelerin arka yüzündeki Sarapis tasvirleri için bk.: RIC IVa, 239, Kat. No. 193-194, 241; Kat. No. 208; 256, Kat. No. 290-291. İmparator Caracalla hakkında detaylı bilgi için bk.: Dio, LXXVII, 1-24; Hist. Aug. Carac., 1-11; Akşit 1970, 53-66. İmparator Caracalla tarafından üçüncü neokoros (tapınak koruyuculuğu) unvanı verilen Ephesos Kenti, iki kez imparatorun ve bir kez de Artemis'in tapınak koruyucusu unvanına sahip olmuştur (Price 2004, 136). Pisidia Bölgesi'nde İmparator Caracalla'nın Kültü için bk.: Tolloen 2015, 172-173.

⁸³¹ Dio, LXXVIII, 6. 1; 7. 2.

diğeri kentin yakınlarında benzer nitelikte iki büyük tapınak yaptırmıştır⁸³². Yaptırdığı tapınaklardan birine Emesa'dan kendisi ile birlikte getirdiği Baitylos'u (tanrının simgesi kutsal siyah taş) yerleştirmiştir⁸³³. Helios/Sol gibi düşünülen Baitylos, Baal ile ilişkilendirilmiştir⁸³⁴. Emesa Kenti'ndeki ünlü tapınak, başlangıçta yerel bir dağ tanrısı olan Baal'in kültüne aitti⁸³⁵. Emesa'daki yerel tanrı Baal'in kültü artık güneş tanrısı kültü olarak tanınmaya başlamıştır⁸³⁶. Roma'da güneş tanrısı kültünü kuran Elagabalus için de güneş tanrısının adı "Heliogabalus'a" (Güneş Tanrısı) dönüşmüştür⁸³⁷. Ayrıca Emesa Tapınağı rahibi olan Elegabalus, daha sonra Roma'da kendisini güneş tanrısının rahibi, güneş tanrısını da Augustus'un koruyucusu olduğunu resmen ilan etmiştir⁸³⁸. Roma İmparatorluğu'nda MS III. yy'dan itibaren güneş kültü tapınımlında oldukça büyük bir artış başlamıştır⁸³⁹. Bu dönemde darp edilen sikkeler üzerinde adeta güneş tanrısı Sol'un propagandası yapılmıştır⁸⁴⁰. Roma'ya yabancı olan ve Roma kültürünü hiçbir zaman benimsemeyen İmparator Elagabalus, MS 218 yılında Roma'ya geldiğinde pantheona, Pertinax, Commodus, Septimius Severus, Caracalla ve belki Iulia Domna'yı da tanrısal olarak eklemiştir⁸⁴¹. İmparator Augustus ve Septimius Severus İupiter, İmparatoriçe Livia Venüs Genitrix veya Kybele, İmparator Hadrianus ve eşi Sabina Mars ve Venüs, Iulia Domna da Iuno, Isis veya Ceres olarak tanımlanmışlardır⁸⁴². Apollon İmparator Augustus'un, Minerva İmparator Domitianus'un, Hercules İmparator Commodus'un ve Sarapis ise İmparator Caracalla'nın koruyucu tanrılarıdır⁸⁴³. Severuslar Hanedanlığı'nın son İmparatoru Severus Alexander (MS 222-235), Caracalla'ya bağlılığının göstergesi olarak Alexander adını ve Septimius Severus'dan dolayı da Severus adını almıştır⁸⁴⁴. Severus Alexander'de kendisini tahtta çıkaran tanrısal iradenin

⁸³² Hdt. V. 6. 6; Matern 2002, 32. İmparator Elagabalus hakkında detaylı bilgi için bk.: Dio, LXXIX-LXXX; Hist. Aug. *Elag.* Part I-II; Akşit 1970, 77-82.

⁸³³ Elagabalus adına basılan sikkelerin arka yüzünde "SANCT(o) DEO SOLI ELAGABAL" (Kutsal Güneş Tanrısı Elagabal'a) lejantıyla quadriga içinde Baitylos'un taşınması tasvir edilmiştir (Baydur 1998, 68, Lev. XXVI, 236).

⁸³⁴ Tanrı ya da tanrıça, özellikle Eril tanrılar Baitylos'un içinde algılanır (Matern 2002, 31).

⁸³⁵ Dağ tanrısı gibi algılanan bir anlatımda, Emesa'nın en önemli tanrısı olarak Sol'un bir şimşek demeti tutması, Zeus/İupiter'in fonksiyonlarını aldığını göstermektedir. Aynı zamanda bu anlatımda Helios/Sol genç, ışın saçan ve babadan ziyade bir oğul gibidir. Roma'da Capitol'de Baitylos ile gösterilen üçleme, aslında Suriyeli bir üçlemedir (Matern 2002, 32, Not 245).

⁸³⁶ Kaya 2008, 108. Heliogabalus hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Turcan 1985.

⁸³⁷ Birley 1999, 71.

⁸³⁸ RIC IV-2, 24.

⁸³⁹ Güneş kültündeki bu artış sikkeler üzerinde de karşımıza çıkmaktadır (RIC II; RIC III; RIC IV; RIC V; RIC VI).

⁸⁴⁰ Macmullen 1981, 137-138. MS 3. yüzyılda güneş tanrısı tapınımları gibi artış gösteren bir diğer kült ise Mithras tapınımlarıdır. Mithras kültü, Roma ve Roma egemenliğindeki topraklarda bazen Sol Invictus ile bir tutularak bir anlamda Sol kültü gibi anlamlandırılmıştır (Matern 2002, 41).

⁸⁴¹ Gradel 2002, 355.

⁸⁴² Turcan 1998, 142.

⁸⁴³ Turcan 1998, 147.

⁸⁴⁴ Herzog-Hauser 1924, 845.

Iupiter olduğuna inanmıştır. İmparator kendinden öncekilerin aksine Hristiyanlar'a karşı oldukça iyi davranmış ve ölümünden sonra da tanrılaştırılmıştır⁸⁴⁵.

Asker İmparatorlar'dan III. Gordianus (MS 238-244) kendisini tahta çıkaran tanrısal iradenin güneş tanrısı Helios/Sol olduğuna inanmıştır⁸⁴⁶. Invictus olarak adlandırılan İmparator Philippus Araps'ın (MS 244-249) koruyucu tanrıları ise Iupiter ve Apollon'dur⁸⁴⁷. III. Gordianus ve Philippus Araps'ın imparatorlukları süresince Hristiyanlar huzur içinde yaşamışlardır. Fakat onlardan sonra imparator olan Decius (MS 249-251) ise Hristiyanlar'ı çok sert önlemlerle baskı altına alarak onlarla mücadele etmiştir⁸⁴⁸. Decius'dan sonra imparator olan Gallienus (MS 253-268) da popüler olan güneş tanrısı Helios/Sol için Roma'da büyük bir heykel adamıştır⁸⁴⁹. İmparatorun koruyucu tanrıları Hercules, Iuno, Diana, Iupiter, Mars, Mercurius ve Neptunus'dur⁸⁵⁰. Gallienus Hristiyanlar'a karşı daha ılımlı bir politika uygulamıştır. İmparator Aurelianus (MS 270-275), kendisini güneş tanrısı Helios/Sol ile özdeşleştirmek istemiş ve kısa süre de olsa Helios/Sol'ü imparatorluğun tanrısı yapmıştır⁸⁵¹. Sol Invictus (Yenilmez Güneş) olarak tapınım gören Aurelianus güneş tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olarak onurlandırılmıştır⁸⁵². İmparator, tanrı Helios/Sol için Roma'da bir tapınak ve heykel adamıştır⁸⁵³. İmparator Probus da (MS 276-282) kendisini tahta çıkaran tanrısal iradenin Iupiter olduğuna inanmıştır⁸⁵⁴. Bu dönemde Hercules ve Roma Aeterna gibi soyut kavramlar daha çok kullanılmaya başlamıştır⁸⁵⁵.

Dominatus Dönemi imparatorlarından Diocletianus (MS 284-305) kendisini tahta çıkaran tanrısal iradenin Iupiter, Maximianus'un ise Hercules olduğuna inanmıştır⁸⁵⁶. Asker İmparatorlar Dönemi'ndeki ılımlı ortamda sayıları artan Hristiyanlar, ordu ve sarayda da görevler almaya başlamışlardır. Fakat Diocletianus Dönemi'nde ordudaki Hristiyan olan askerlere pagan tanrılara sunu yapmaları zorunlu kılınmış, kiliselerin yıkılması, kutsal

⁸⁴⁵ İmparator Severus Alexander için bk.: Hist. Aug. *Sev. Alex.* I-III; Akşit 1970, 83-90.

⁸⁴⁶ Fears 1977, 266. İmparatorun Sol tasvirli sikkeleri için bk.: RIC IV 3, 18 Kat. No. 31; 24 Kat. No. 83 Taf. 2, 5; 26, Kat. No. 98; 33, Kat. No. 168; 37 Kat. No. 213, Taf. 3, 14; 48 Kat. No. 297. İmparator III. Gordianus için bk.: Hist. Aug. *Gord.* III. 22-34; Akşit 1970, 108-115.

⁸⁴⁷ Taeger 1960, 435-436. İmparator Philippus Araps hakkında detaylı bilgi için bk.: Akşit 1970, 117-124.

⁸⁴⁸ Decius'un Hristiyanlar'a karşı uyguladığı katı politika için bk.: Pohlsander 1986, 1826-1842. İmparator Decius hakkında detaylı bilgi için bk.: Akşit 1970, 125-129.

⁸⁴⁹ Hist. Aug. Gall. 18. İmparator Gallienus için bk.: Hist. Aug. Gall. 1-18; Akşit 1970, 136-156.

⁸⁵⁰ Taeger 1960, 439, dn. 318-333.

⁸⁵¹ Hist. Aug. Aur. 4. 2. 5. 5; Gradel 2002, 352. İmparator Aurelianus hakkında detaylı bilgi için bk.: Hist. Aug. Aur. I-III; Akşit 1970, 165-178.

⁸⁵² Herzog-Hauser 1924, 850; Turcan 1998, 142.

⁸⁵³ Hist. Aug. Aur. 1. 3; 10. 2; 25. 4; 28. 5; 35. 3; 39. 2.

⁸⁵⁴ İmparator Probus adına darp edilen sikkeler üzerinde, imparator Iupiter'den globus alırken tasvir edilmiştir (RIC V-1, No. 48, 129-132, 255-258, 394-395. İmparator Probus için bk.: Hist. Aug. Prob. 1-24; Akşit 1970, 183-191.

⁸⁵⁵ Fears 1977, 293.

⁸⁵⁶ Bu durum Diocletianus ve Maximianus için darp edilen sikkeler üzerinde *IOVI AVGG* ve *HERCVLI INVICTO* lejantlarıyla karşımıza çıkmaktadır (RIC Vb, 224, Kat. No. 27-34; 262-263, Kat. No. 363-371). İmparator Diocletianus hakkında detaylı bilgi için bk.: Akşit 1970, 207-240.

kitaplarının yakılması istenmiş ve tüm Hristiyanlar pagan tanrılara kurban kesmeye mecbur bırakılmışlardır⁸⁵⁷. Constantinus (MS 305-337), tanrı Helios/Sol'ü kendini seçen tanrısal irade olarak görmüş ve kendini Helios/Sol ile özdeşleştirmiştir⁸⁵⁸. Constantinus'un politik amaçları doğrultusunda kendisini Helios/Sol ile özdeşleştirerek imparatorluğu "tek bir imparator, tek bir tanrı ve tek bir devlet" anlayışı altında toplamak istemiştir⁸⁵⁹. Constantinus, babası Constantius'un hoşgörülü politikasını devam ettirmiştir. Balkanları kontrolü altında bulunduran Licinius ile bir ittifak yaparak, Maxentius'a karşı harekete geçmiştir. Amacı yalnızca Roma'nın hemen dışındaki Mulvius Köprüsü'nde tek bir çarpışma yapmak ve bu çarpışmanın sonucunda da tüm Batı'yı hegemonyası altına almaktır. MS 312 yılında savaş hazırlıkları sürerken şaşırtıcı bir olay meydana gelir. Eusebios, Constantinus'un savaş başlamadan hemen önce yaşadığı bir olayı "*Güneşin tepede olduğu bir gökyüzünde güneş ışığından oluşan bir haç gördüğünü ve altında güneş ışığından oluşan bir yazıyla 'Bununla Zafer Kazanacaksın' yazısı ve o günün gecesinde rüyasında da kalkanların üzerine 'Chi-Rho' yazması gerektiğini görmüştür*" şeklinde aktarmaktadır⁸⁶⁰. Bu doğrultuda MS 312 yılında zafer kazanan Constantinus, inancını değiştirerek Hristiyanlığı kabul etmiş ve haçı da kutsal bir işaret olarak belirlemiştir⁸⁶¹. MS 313 yılında çıkartılan Milano Fermanı ile de Hristiyanlar'a din ve vicdan özgürlüğü tanınmıştır⁸⁶². Gradel, İmparator Elagabalus ve Aurelianus Dönemleri'nde Sol Invictus'un Hristiyanlık üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu, fakat İmparator Constantinus Dönemi'nde ise yeni başkent Constantinopolis'in kurulmasıyla Hristiyanlığın güçlü bir etkiye sahip olmaya başladığını belirtmektedir⁸⁶³. MS

⁸⁵⁷ Eus. *Hist. Eccl.* VIII, 1, 2. Eusebius Filistin'de birçok Hristiyan'ın toplu şekilde öldürüldüğünü bildirmektedir (Eus. *Hist. Eccl.* XXII, 9). Arykanda Kenti'nde ele geçen MS 311-312'ye tarihlendirilen yazıtta İmparator Maksiminus Daia'ya Hristiyanlar şikâyet edilerek onların cezalandırılması ve Hristiyanlığın yok edilmesi istenmektedir. Söz konusu yazıt, kentte Hristiyan nüfusun yavaş yavaş etkin olmaya başlamasıyla Hristiyanlar ve Paganlar arasında yaşanan dinsel çekişmeyi belgeler niteliktedir (Bayburtluoğlu 2003a, 34-35; Tekinalp 2006, 789. Yazıt için bk.: Şahin 1994, No 2).

⁸⁵⁸ Macmullen 1981, 139. MS 317-320 yılları arasında imparator adına darp edilen sikkeler üzerindeki "SOLI COMITI AVGVSTI" lejanti ve İmparatorun tanrı Helios/Sol'den globus almakta olduğu betimi bu durumu belgeler niteliktedir (RIC VI, 328, Kat. No. 142-145). Constantinus Dönemi'nde Constantinopolis Kenti'ndeki güneş kültü için bk.: Dagron 2012, 54-61, 73-78.

⁸⁵⁹ Kraft 1955, 14-15.

⁸⁶⁰ Eus. *Vita Const.* I. 27-32. Eusebios, ayrıca Constantinus'un İsa'ya yaptığı dua ve ilahi yardımla kurtuluşu simgeleyen sağ elinde tuttuğu haç işaretinden söz etmektedir (Eus. *Hist. Eccl.* IX. 9). Antik yazar Lactantius ise Constantinus'un söz konusu savaştan önce bir rüya gördüğünü ve bu rüyada İsa'nın kutsal işaretini askerlerin kalkanlarına koymasını emir aldığını ve bu şekilde savaşı kazandığını aktarmaktadır (Lact. *mort. pers.* XLIV). "Chi-Rho", İsa'nın Latince *Christus* isminin Hellen alfabesindeki Chi (X) ve Rho (P) harflerinin iç içe geçmesiyle oluşturulmuş bir şekildir. İmparator Constantinus ile kullanılmaya başlanan bu sembol, askerlerin kalkanlarında ve imparator adına darp edilen sikkeler üzerinde görülmeye başlamıştır (Sikkeler için bk.: RIC VII).

⁸⁶¹ Vogt 1961, 6. Constantinus'un sikkelerinde açık bir şekilde değişim söz konusudur. Pagan tiplerinin yerini yavaş yavaş Hristiyanlık ve daha çok imparatorlukla ilişkili figürler almaya başlamıştır (RIC VII). Y. Kaymaz Constantinus'un Hristiyanlığı konusunda detaylı bir çalışma yapmıştır (2014, 213-235).

⁸⁶² Eus. *Hist. Eccl.* X. 5.

⁸⁶³ Gradel 2002, 352.

IV. yy başlarında Hristiyanlar'ın imparatorluk desteğini resmen edinmeleriyle pagan ve İmparator Kültleri'ne karşı insafsız bir tavır sergilemeye başladıkları bilinmektedir⁸⁶⁴. Price, Lykia-Pamphylia eyaletinin, Hristiyanlar'a karşı imparatorlardan yardım istediğini fakat İmparator Constantinus'un Hristiyanlığa geçmesiyle İmparator Kültü'ndeki pagan unsurları yasaklamaya başladığını ve bunun sonucunda da eyaletlerdeki kentlerin imparatorla olan bağlantılarının kesilmeye başladığını ifade etmektedir⁸⁶⁵. MS 360 yılında imparator olan Iulianus, Roma İmparatorluğu'nda son pagan imparatorudur. Iulianus adına darp edilen sikkeler üzerindeki Apollon, Iupiter Conservator, Sarapis, İsis ve Apis tasvirleri, imparatorun koruyucu tanrıları olduklarını düşündürmektedir⁸⁶⁶. Iulianus'un aynı zamanda Hristiyanlar'ı pagan tanrılara tapınmaları konusunda ikna etme çabaları içinde olduğu da bilinmektedir⁸⁶⁷. I. Theodosios MS 391 yılında tapınakları ve sunu yapmayı yasaklamış ve MS 392 yılında da Hristiyanlığı imparatorluğun resmi dini olarak ilan etmiştir.

3.4.1 Lykia Bölgesi'nde İmparator Kültü

Apameia Savaşı sonrası Lykia Bölgesi, Karia Bölgesi ile birlikte Rhodos'a bırakılmıştır. MÖ 168-167'de Romalılar tarafından Lykia Bölgesi'nin bağımsızlığı ilan edilmiştir. Bu durum sonucunda Rhodos ekonomik ve siyasi gücünü kaybetmiş ve bağımsızlığını kazanan Lykialılar ise Romalılar'a çeşitli şekillerde minnettarlıklarını sunmuşlardır. Bu duruma örnek olarak Roma'da Kapitol'de devletin resmi tanrısı Iupiter'e Lykialılar tarafından sunulan iki adak sunusu bilinmektedir. Ayrıca bu dönemden itibaren Lykia Bölgesi'nde sadakatin bir göstergesi olarak Tanrıça Roma'ya tapınım ve tanrıçanın onuruna "Rheomaia" adı verilen agonistik bayram düzenlenmeye başlanmıştır⁸⁶⁸. Lykialılar'ın İmparator Augustus Dönemi'nde bağımsızlıklarını devam ettirebilmek için gösterdikleri çabaları dinsel alanda da uyguladıkları saptanmıştır. Bu dönemde Augustus onuruna inşa edilen tapınaklar, dinsel törenleri için atanan rahipler ve imparator için dikilen heykeller onun tanrı olarak tapınım gördüğünü kanıtlamaktadır⁸⁶⁹. Ayrıca Augustus adına darp edilen gümüş ve bronz sikkelerin ön yüzünde imparatorun adı ve unvanı olmadan yalnızca portresi tasvir edilmiştir⁸⁷⁰ Lykialılar'ın aynı zamanda Augustus'un eşi Livia, ardılları Germanicus ve

⁸⁶⁴ Price 2004, 215.

⁸⁶⁵ Price 2004, 118.

⁸⁶⁶ Baydur 1982, 153. Boğa tasvirli sikkeler için bk.: RIC VIII, 531-532, Kat. No. 216-218.

⁸⁶⁷ Price 2004, 334.

⁸⁶⁸ Adak 2002, 130.

⁸⁶⁹ Adak 2002, 132; Dönmez-Öztürk 2009, 280. Talloen tarafından Küçük Asya'da Pisidia Bölgesi kültürleriyle ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmış ve 2015 yılında yayınlanmıştır. P. Talloen'in bu çalışmasında Pisidia Bölgesi Roma İmparatorluk Kültürleri için bk.: 151-351.

⁸⁷⁰ Troxell 1982, 208. Bağımsızlığın göstergesi olarak sikkeler üzerinde imparatorun adı ve unvanı kullanılmamıştır (Adak 2002, 32).

Tiberius için de çoğu zaman tapınım lar gerçekleştirdikleri bilinmektedir⁸⁷¹. Lykialılar'ın kendisine tanrı olarak tapınmalarına izin veren İmparator Claudius, Lykia Kentleri'nde Roma İmparatorları'nın ve Tanrıça Roma'nın tapınım görmesini ve onlar için tapınaklar yaptırılmasını sağlamıştır⁸⁷². MS 43 yılında İmparator Claudius'un emriyle Roma Senatus'u tarafından Lykia Bölgesi Roma Eyaleti ilan edilmiş ve imparator, bölgedeki kentlerin kendi sikkelerini darp etme hakkını da ellerinden almıştır⁸⁷³. Roma Dönemi'nde nümismatik veriler, Lykia Bölgesi'ndeki kentlerin yalnızca İmparator III. Gordianus Dönemi'nde sikke darp ettirdiklerini göstermektedir⁸⁷⁴. İmparatorluk Kültü şenliğinin, Lykia eyaletinin kutsal alanı Letoon'da yılda bir kez düzenlendiği bilinmektedir⁸⁷⁵.

İmparatorluğun doğusundaki eyaletlerde İmparator Kültü'nün benimsenmesiyle kentlerde imparatorlara tapınaklar, onur takları, hamamlar, nymphaeionlar, anıtsal girişler, agoralar ve içinde İmparator Kültü'ne ait mekânlar bulunan anıtsal yapılar adanmaya başlamıştır⁸⁷⁶. Lykia'da kentlerin mali durumlarıyla yakından ilgilenen İmparator Vespasianus, İskenderiye'den Roma'ya doğru çıktığı yolculukta Lykia Bölgesi sahillerini de ziyaret etmiştir.

Bölgede İmparator Kültü öncesine dair Limyra Kenti'nde de yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılan Ptolemaion yapısı, kentte Hellenistik Dönem Ptolemaios Hükümdar Kültü'nün varlığını kanıtlamaktadır⁸⁷⁷ ve bölgede Hükümdar Kültü'ne dair bilinen en önemli yapıdır. Bölgede İmparator kültü Augustus ile başlamasına rağmen MÖ 30 yılında Ksanthos Kenti'nde Caesar için yapılan bir tapınak olduğu⁸⁷⁸ bilinmektedir. Roma'nın Lykia Valisi Sextus Marcus Priscus tarafından İmparator Vespasianus (MS 68-70) onuruna (kurtarıcı ve kâinatın velinimetisi olarak) Dor düzeninde küçük bir Zafer Takı ithaf edilmiştir⁸⁷⁹. İmparator Vespasianus'un Lykia Bölgesi'ni ziyareti ve ilgisi, bazı kentlerde onun adına inşa edilen

⁸⁷¹ Şahin 2011, 16. Patara Kenti'ndeki Germanicus kültü için bk.: TAM II. 2, No. 420.

⁸⁷² Adak 2002, 136. Lykia Bölgesi'nin eyalet statüsüne getirilmesiyle, bölgede İmparator Kültü yaygınlaşmaya başlamıştır (Price 2004, 148).

⁸⁷³ Akşit 1971, 119-120.

⁸⁷⁴ İmparatorluk Dönemi'nde kentlerin kendi sikkelerini darp etmesi kentlerin imparatorlar tarafından tanınmasını sağlamaktaydı. İmparator Vespasianus ve İmparator Titus Dönemleri'nde Küçük Asya Eyaletleri'nde yalnızca 56 kent sikke basma hakkına sahip olduğu bilinmektedir (Dräger 1993, 90).

⁸⁷⁵ Price 2004, 185, 191.

⁸⁷⁶ Romanizasyon sürecinde Lykia Bölgesi'ndeki tapınaklar ve diğer yapılar için bk.: Alp 1998, 85-112. Sagalaso'da Marcus Aurelius ve Lucius Verus'a hamam, Marcus Aurelius'a yukarı agorada Macelleum, Septimius Severus'a aşağı agorada nymphaeum, Kremna'da propylon yapıları ve Ariassos'da Alexander Severus'a onurlandırma anıtlarının adandığı bilinmektedir (Talloen-Alp 2007, 742).

⁸⁷⁷ Kentteki Hellenistik Dönem Ptolemaios Hükümdar Kültü yapısı hakkında detaylı bilgi için bk.: Borchhardt 1999, 79-84.

⁸⁷⁸ Magie 1950, 529, dn. 45; Dönmez-Öztürk 2009, 282

⁸⁷⁹ Akşit 1971, 123; Bean 1998, 61; Bayburtluoğlu 2004a, 260; Çevik 2015, 216.

yapılarda kendini göstermektedir⁸⁸⁰. Price, Letoon'da bir heykel kadesine dayanarak A tapınağının İmparator Kültü'yle ilişkisinden ve eyalet imparatorluk mezarından söz etmektedir⁸⁸¹. Tlos Kenti'nde Tiberius'un annesi Livia'nın kültünün bulunduğu bilinmektedir⁸⁸². Kentte yapılan çalışmalarda tiyatronun sahne binasının cephesinde duran Hadrianus, Marcus Aurelius, Antoninus Pius, Marcus Aurelius'un eşi Faustina Minor (Genç Faustina) ve Antoninus Pius'un eşi Faustina Maior'a (Yaşlı Faustina) ait heykeller ortaya çıkarılmıştır⁸⁸³. Ayrıca Tekoğlu da epigrafik veriler doğrultusunda tiyatroda Marcus Aurelius, Faustina Augustea ve Faustina Diva'nın onurlandırıldığını belirtmektedir⁸⁸⁴. Sidyma Kenti'nde İmparator Claudius'a, hekimi Epagathos ve oğlu Livianus tarafından bir stoa, kentin danışma ve halk meclisi tarafından da "Theos Soter Sebastoslar'a" bir Sebasteion yapısı adanmıştır⁸⁸⁵. Patara Kenti'nde tiyatronun sahne binasının dış duvarı üzerindeki bir yazıttan proskene binasıyla heykellerin ve sahnenin, kent tarafından MS 147 yılında İmparator Antoninus Pius ve kentin tanrılarına adandığı bilinmektedir⁸⁸⁶. Aperlai Kenti'nde Claudius Dönemi'nde atanan İmparator Kültü rahibinden dolayı kentte Tiberius ve karısı Livia adına kurulmuş bir kült olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kentte MS 80 yılında İmparator Titus adına inşa edilen hamam yapısı yer almaktadır⁸⁸⁷. Rhodiapolis Kenti'nde İmparator Kültü'ne adanmış olan bir Sebasteion yapısı yer almakta ve İmparator Kültü rahibinin olduğu da bilinmektedir⁸⁸⁸. Ayrıca tiyatronun kuzeybatısında tespit edilen blok, Commodus ve tanrılaştırılmış Marcus Aurelius'un Rhodiapolis Danışma ve Halk meclisleri tarafından onurlandırıldığını göstermektedir⁸⁸⁹. Akalissos Kenti'nde İmparator Commodus'a ait bir heykel kadesinin yazıtı, Commodus Dönemi'nde kentin neokoros unvanı aldığını göstermektedir⁸⁹⁰. Olympos Kenti'nde MS II. yy'ın ikinci yarısında İmparator Marcus Aurelius'a adanmış Ion düzeninde templum in antis planlı tapınak, Phaselis Kenti'nde

⁸⁸⁰ Balboura Kenti'nde su kemeri, Patara ve Kadyanda Kentleri'nde de hamamlar inşa edilmiştir (Akşit 1971, 123).

⁸⁸¹ Price 2004, 429.

⁸⁸² TAM II. 2.2 No. 549; Dönmez-Öztürk 2009, 280, dn. 11.

⁸⁸³ Korkut 2015, 40; Korkut 2015, 33; Çevik 2015, 243.

⁸⁸⁴ Tekoğlu 2015, 245. Kentte surlarda İmparatorlara adak yazıtı da ele geçmiştir. Tekoğlu, Pertinax'a adanmış olan yazıtlı sütunda imparatorun adının Caracalla Dönemi'nde damnatio memoriae'ye uğramasıyla kazanmış olduğunu ifade etmektedir (Tekoğlu 2015, 246).

⁸⁸⁵ Bean 1998, 82; Bayburtluoğlu 2004a, 267; Price 2004, 428; Çevik 2015, 207. Bean, Sebasteion olarak adlandırılan yapının oldukça küçük olan bir tapınak olduğunu ve tapınağın uzunluğunun 9.00 m ve batı cephesinin de dört sütunlu olduğunu belirtmektedir. Bayburtluoğlu, stoanın kuzey yönünde günümüz yapısının bahçe duvarında kullanılan arşitrav bloklarındaki yazıtın İmparator Claudius ile Artemis ve diğer kurtarıcı tanrılara adanmış bir tapınağın varlığını ifade ettiğinden söz etmektedir (Bayburtluoğlu 2004a, 267).

⁸⁸⁶ Bean 1998, 90-91.

⁸⁸⁷ Çevik 2015, 326.

⁸⁸⁸ Çevik 2015, 425-426, 434. S. R. F. Price, söz konusu yapının Asklepios, Hygieia ve Sebastoslar'a ithaf edildiğinden söz etmektedir (Price 2004, 428).

⁸⁸⁹ İplikçioğlu 2005, 219.

⁸⁹⁰ Çevik 2015, 444.

İmparator Hadrianus Takı ve agorası yer almaktadır⁸⁹¹. Ayrıca Price, Phaselis Kenti'nde İmparator Hadrianus'a ithaf edilen bir tapınaktan söz etmektedir⁸⁹². Trebenna'da tespit edilen kitabeli heykel kaidesi, MS II. yy'da kentte İmparator Hadrianus'un Kültü'nün varlığına işaret etmektedir. Ayrıca kentte bir Sebasteion yapısı da yer almaktadır⁸⁹³. Boubon Kenti'nde de Sebasteion olarak adlandırılan İmparator Kültü yapısı bulunmaktadır. Yapı içerisinde Commodus ve Severuslar Hanedanlığı'ndan imparator ve imparatoriçelere ait heykellerin yan yana durduğu kaideler saptanmıştır⁸⁹⁴.

3.4.2 Arykanda Kenti'nde İmparator Kültü

Bölge kentlerinden Arykanda'da İmparator Kültü'ne dair epigrafik ve arkeolojik veriler bulunmaktadır. Kentte İmparator Kültü'ne ilişkin iki epigrafik veri tespit edilmiştir. İlki kentte 1989 yılında Sebasteion'da yapılan çalışmalarda parçalar halinde ele geçen yaklaşık toplam uzunluğu 4.50 m uzunluğunda olan yazıtlı kaplama levhalarıdır. Levhalardan oluşan panelin toplam alanı üç faskialı bir arşitrav şeklindedir (Kat. No. 58). Yazıt, üstten üçüncü faskia üzerindeki düz geçiştten başlamakta ve aşağı doğru üç faskiada devam etmektedir. Yazıtın transkripsiyonu Şahin tarafından "*Falancanın oğlu (isim yazıtta korunmamıştır) Archepolis bu yapıyı kendi parasından yaptırdıktan sonra yapıyı İmparator L. Septimius Severus Pertinax ve Marcus Aurelius Antoninus'a, Caesar Publius Septimius Geta'ya, Iulia Sebaste'ye ve vatana adamıştır*"⁸⁹⁵ şeklinde yapılmıştır. Yazıt, yapının Septimius Severus ve ailesine ithaf edildiğini göstermektedir.

Lykia Bölgesi'nde İmparator Kültü'ne ilişkin imparatorlara ithaf edilen Sebasteion yapısının Arykanda Kenti dışında Sidyma, Rhodiapolis, Trebenna ve Boubon Kentleri'nde var olduğu bilinmektedir⁸⁹⁶. Kadyanda Kenti'nde ele geçen bir mil taşından, Septimius Severus ve Caracalla'nın Kaunos'dan Lykia içlerine kadar bir yol yaptırdıkları anlaşılmaktadır⁸⁹⁷. İmparatorun aynı zamanda bölgenin ekonomik yapısıyla da ilgilendiği bilinmektedir. Arykanda Kenti'nde ele geçen yazıttan da anlaşıldığı gibi kentte İmparator Septimius Severus ve ailesine bir yapının adandığı bilinmektedir (Kat. No. 58). Bu durum,

⁸⁹¹ Olympos Kenti Marcus Aurelius Tapınağı için bk.: Price 2004, 428; Çevik 2015, 470. Phaselis Hadrianus Takı ve Agora için bk.: Çevik 2015, 470.

⁸⁹² Price 2004, 428.

⁸⁹³ Kitabeli heykel kaidesi için bk.: Onur 2005, 12; Sebasteion için bk.: Çevik 2015, 526.

⁸⁹⁴ Bayburtluoğlu 2004a, 183; Price 2004, 430; Çevik 2015, 254.

⁸⁹⁵ Şahin 1994, 20-23, No. 18, Taf. 5; Bayburtluoğlu 2003a, 68-69.

⁸⁹⁶ Sidyma Kenti'ndeki Sebasteion için bk.: Bayburtluoğlu 2004a, 267; Çevik 2015, 207. Rhodiapolis Kenti'ndeki Sebasteion için bk.: Price 2004, 428; Kizgut 2011, 95, Res. 3. Trebenna Kenti'ndeki Sebasteion için bk.: Onur 2005, 12; Çevik 2015, 526. Boubon Kenti'ndeki Sebasteion için bk.: Bayburtluoğlu 2004a, 183; Çevik 2015, 254.

⁸⁹⁷ Akşit 1971, 125.

İmparator Septimius Severus ve Caracalla'nın sağladıkları olanaklarla bölgeyle yakından ilgilendiklerini düşündürür.

Kentte İmparator Kültü'ne dair ikinci epigrafik veri Nal Tepesi'nin MS IV.-V. yy evresine ait yapılaşmada devşirme olarak ele geçmiştir. Ele geçen yazıtın Şahin tarafından yapılan transkripsiyonda, "*Arykanda Halk Meclisi falanca yazman-memur (bu kısım yazıtta korunmamıştır) zamanında İmparator Nerva Traianus Caesar Augustus'un Tapınağı'nı beyaz renkli taş ile onarttı ve imparatora adadı*" şeklinde belirtilmiştir⁸⁹⁸. Yazıtta ifade edilen İmparator Traianus Tapınağı konum olarak Büyük Bazilika'nın kuzeybatısında ve Naltepesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Lykia Bölgesi'nde günümüze kadar yapılan çalışmalarla İmparator Traianus'a adanmış tapınağın yalnızca Arykanda Kenti'nde var olduğu ve Arneai Kenti'nde ise İmparator Traianus'a adanmış bir hamam yapısının olduğu bilinmektedir⁸⁹⁹. İmparator Traianus'un doğu seferi nedeniyle bölgeye gelişi ve sağladığı bazı olanaklarla kentte ele geçen yazıttan da anlaşıldığı gibi Arykanda'da imparator adına bir tapınak inşa edildiği anlaşılmaktadır⁹⁰⁰. Roma İmparatorluğu'nun yapı politikasının da önemli bir aracı olan İmparator Kültü, aynı zamanda halkın imparatora olan bağlılığını da ifade etmektedir.

Kentte 2002 yılında Helios Tapınağı batısında, Sebasteion yapısının bir üst kotunda yapılan çalışmalarda İmparator Severus Alexander'e (M.S. 218-235) ait bronz heykel başı ele geçmiştir (Kat. No. 88). Bu heykel başı Severuslar Hanedanlığı'nın kentteki kültürünün varlığıyla ilişkili olduğunu düşündürür. Severuslar Hanedanlığı İmparatorları'ndan Severus Alexander'e ait heykel başı, heykelin, Septimius Severus ve ailesine ithaf edilen Sebasteion yapısına dikilmiş olabileceğini düşündürmekle birlikte⁹⁰¹ bunu ispatlayacak hiçbir kanıt yoktur⁹⁰². Günümüze kadar koruna gelen imparator heykellerinin birçoğunun hangi yapıya ait olduğuna dair verilerin yetersiz olduğundan söz eden Price, kentlerde imparator heykellerinin dikilme nedenini ise kentlerin veya bireylerin kentın velinimetini ve kendisinin efendisi olan imparatora karşı şükranlarını dile getirmek için yapıldığına dair bir açıklama getirmiştir⁹⁰³.

⁸⁹⁸ Şahin 1994, 18-19, No. 16; Bayburtluoğlu 2003a, 60-61.

⁸⁹⁹ Çevik 2015, 309.

⁹⁰⁰ Akşit 1971, 124; Bayburtluoğlu 2004a, 199; Bayburtluoğlu 2006, 64. Arykanda Traianeum için bk.: Bayburtluoğlu 2003a, 72-76.

⁹⁰¹ Bayburtluoğlu 2003a, 71.

⁹⁰² Bölgede Boubon Kenti'ndeki Sebasteion'da ise Lucius Verus, Septimius Severus'a ait bronz heykellerin var olduğu bilinmektedir. Bunların dışında sekiz bronz heykelin daha var olduğu bilinmemekte fakat bu heykellerin imparatorlara mı veya tanrılara mı ait olduğu bilinmemektedir (Price 2004, 301, 327).

⁹⁰³ Price 2004, 207, 288. S. R. F. Price, İmparator heykellerinin Roma'da olduğu gibi eyaletlerde de sığınma yeri işlevi gördüğünü ve özellikle köleler için imparator heykeline sığınmanın önemli olduğunu dile getirmektedir (Price 2004, 314).

Roma egemenliği altındaki Arykanda Kenti'ni, Diocletianus öncesi ve sonrası şeklinde ele almak gerekir⁹⁰⁴. Pax Romana Dönemi'nde İmparator Kültü'nün Lykia Bölgesi'nde İmparator Augustus ile başladığı ve imparatorun tanrı olarak da tapınım gördüğü bilinmektedir⁹⁰⁵. Lykialılar'ın aynı zamanda Augustus'un eşi Livia ve İmparator Augustus'dan sonra gelen imparatorlar için de çoğu zaman tapınımlar gerçekleştirdikleri bilinmektedir⁹⁰⁶. Arykanda Kenti'nde ele geçen Augustus'un eşi Livia'ya ait terrakotta heykel başı, İmparatoriçe Livia kültürünün kentteki varlığına düşündürür. Ayrıca kentte ele geçen Hadrianus'a, III. Gordianus'a ve Caracalla'nın eşi Plautilla'ya ait heykel başları, imparator ve eşlerinin Arykanda'da onurlandırıldıklarına işaret eder. İmparator Augustus ve onun ardından gelen imparatorlar, Lykia Bölgesi'nde ve Arykanda Kenti'nde yaşayanları bazı idari zorlamalar dışında hoşnut ederek onları istedikleri gibi yönlendirme politikası uygulamışlardır. Arykanda'da da epigrafik, nümismatik ve arkeolojik verilerle varlığı saptanan İmparator Kültü, kentte ve bölgede Roma etkisinin kendini doğrudan gösterdiğinin kanıtı niteliğindedir. Tüm Küçük Asya Eyaletleri'nde olduğu gibi Arykanda Kenti'nde de İmparator Kültü'nün benimsenmesiyle Traianus ve Septimius Severus'a ithaf edilen tapınakların inşa edildiği yapılan çalışmalarla saptanmıştır.

Arykanda Kenti'ni Diocletianus sonrası olarak ele almak gerekirse, kentte ele geçen MS 311-312'ye tarihlendirilen yazıt Hristiyanlar ve Paganlar arasında yaşanan dinsel çekişmeyi belgeler niteliktedir⁹⁰⁷. Kentte yazıt gibi olasılıkla Constantinler Dönemi'nde inşa edilen ve Büyük Bazilika olarak adlandırılan kilise ve Nekropolis Kilisesi de Hristiyanlar'ın kentte etkin olmaya başladıklarının bir göstergesidir⁹⁰⁸. MS 430 civarında çıkan bir yangınla kentin büyük ölçüde hasar gördüğü ve sonrasında kentteki yerleşimin günümüz Arif Köyü sınırları içinde kalan Bizans Kalesi'ne geçtiği düşünülmektedir⁹⁰⁹. Hristiyanlar ve Paganlar arasında yaşanan dinsel çekişmeler MS IV. yy başından başlayarak kentin terk edilmesine kadar devam etmiş olmalıdır.

⁹⁰⁴ Bayburtluoğlu 2006, 64.

⁹⁰⁵ Adak 2002, 132.

⁹⁰⁶ Şahin 2011, 16.

⁹⁰⁷ Bayburtluoğlu 2003a, 34-35; Tekinalp 2006, 789. Yazıt için bk.: Şahin 1994, No 2.

⁹⁰⁸ Bazilika'nın güney nefinin taban mozaiği altında Constantinler Dönemi'ne tarihlendirilen sikkeler ele geçmiştir (Bu sikkeler henüz yayınlanmamıştır ve bilgiler kazı arşivinden alınmıştır). Nekropol Kilisesi'nin inşa tarihine ilişkin bir veri bulunmamaktadır (Bayburtluoğlu 2003a, 81-83).

⁹⁰⁹ Harrison-Lawson, 1979, 13-18.

3.5 Hermes (Ἑρμῆς):

Zeus ve Maia'nın oğlu Hermes, Arkadia'nın güneyinde Kyllene Dağı'nda bir mağarada doğmuştur⁹¹⁰. Tanrısallığı Hellen toplumları tarafından kabul görmesine rağmen, Hermes Olymposlu tanrılar arasında ikincil bir rol oynamaktadır ve onların habercisidir⁹¹¹. Ἑρμείας, Ἑρμείας, Ἑρμείς, Ἑρμείης, Ἑρμαιος, Ἑρμαιοϋ gibi adı farklı şekillerde anılan tanrı, karmaşık bir mitolojik kişiliğe sahip olması nedeniyle kökeni tartışma konusudur⁹¹².

Homeros'un destanlarında "*tanrıların habercisi üstün akıllı, güçlü*" olarak geçen Hermes⁹¹³, zengin sürülerin efendisi, şans getiren, kurnaz, yanıltıcı, hırsız, çoban, kapıların bekçisi, ölülerin ruhlarını Hades'e götüren bir rehber, yolunu şaşırınlara ve gezginlere yol gösteren, yolların emniyetini sağlayan, kazanç elde etmek isteyen tüccarların (ticaretin), sporcuların, gymnasium ve agoraların tanrısı olarak tapınım görmüştür⁹¹⁴. Tanrı aynı zamanda şimşek hızıyla dolaşabilen, hem görünür hem görünmez olabilen, kehanetin koruyucusu ve rüyaların rehberidir. İnsanlar ile ilişkilerinde usta bir zanaatkâr gibi davranan Hermes için Ilias destanında Zeus, "*en çok sen seversin yoldaşlık etmeyi bir insana*" demiştir⁹¹⁵. Doğan doğmaz kardeşi Apollon'un çobanlık yaptığı sürülerini çalan Hermes hırsızların koruyucusu olmuştur⁹¹⁶.

Tanrı doğumundan itibaren birçok efsanede yer almıştır⁹¹⁷. Kithara ve flüt Hermes'in icadıdır ve flüt karşılığında kerykeionu Apollon'dan almıştır⁹¹⁸. Haberci ve kılavuz tanrı Hermes'in en önemli atribüsü ölülerin ruhlarını topladığı, istediği zaman ölümlüleri uyandırdığı ve istediği zaman uyuttuğu sihirli bir güce sahip olan üzerinde iki yılan sarılı kerykeiondur. Ovidius'da Hermes'in atribülerine dair "*Parlattı uyutan, uyandıran değneğini, ayaklarını yundu arıttı, parlattı kanatlı ayakkabılarını*" şeklinde söz etmektedir⁹¹⁹. Tanrının en önemli atribüsü olan kerykeionun baş tarafında MÖ III. yy'da kanatlar ortaya çıkmış ve Roma Dönemi'nde de kullanılmıştır⁹²⁰. Hermes'in Çoban tanrı olarak atribütü

⁹¹⁰ Grimal 2012, 274.

⁹¹¹ Hermes için bk.: Hom. *h.* 18; Farnell 1909, 1-84; Eitrem 1912, 738-792; Orgogozo 1949, 139-179; Siebert 1990, 285-387; Larson 2007, 144-150; Demirtaş 2013.

⁹¹² Farklı şekillerde anılan tanrının adı için bk.: Eitrem 1912, 738; Siebert 1990, 285. Tartışmalı bir konu olan Hermes'in kökeni için bk.: Farnell 1909, 1-9; Orgogozo 1949, 166-177. Tanrının kökeni ile ilgili Herodot'da (V, 7) "*Thrakialılar'ın kralları, Hermes'i ataları sayarak en büyük saygıyı Hermes'e gösterirler ve yalnız onun adına yemin ederlerdi*".

⁹¹³ Hom. *Od.* XX 35, 72.

⁹¹⁴ Tanrının epithetonları için bk.: Farnell 1909, 1-31; Eitrem 1912, 755-757. Ölülere kılavuzluk ederek onları evine götüren Hermes'e "Ruhların Kılavuzu" (Psykhopompos) adı verilmesi onun kithonik rolünü yansıtmaktadır (Farnell 1909, 9-12; Orgogozo 1949, 160-161; Larson 2007, 149-150).

⁹¹⁵ Hom. *Il.* 24, 334.

⁹¹⁶ Eliade 2003a, 337.

⁹¹⁷ Tanrının efsaneleri için bk.: Grimal 2012, 275-277.

⁹¹⁸ Agizza 2006, 61-62.

⁹¹⁹ Ovid. *met.* 735-737.

⁹²⁰ Karayaka 2007, 155.

çobandeğneğidir ve tüccarların koruyucu tanrısı olarak da bir diğer atribüsü para kesesidir. Tanrının atribülerinin işlevi hakkında bilgiler veren Termessos'dan bir mezar yazıtında: "...eğer asanın ve çobandeğneğinin ne diye buraya oyulduğunu anlamak istersen, dur da bunu öğren. Asa, Önder Hermes'in nakil çubuğudur, çünkü bunu taşıyarak insanların ruhlarını yer altına sevk eder. Bu çobandeğneği ise, fanilerin ölümünün timsalidir..."⁹²¹.

Hermes'in en eski tasvirleri verimliliği temsil eden phallosdur ve en ilkel tasviri de Herme'dir⁹²². Koruyucu objeler olarak Herme'ler şehirlerarası yollarda, caddelerde, evlerin önünde, agoralarda, gymnasion ve palaestralarda yer almaktadır. Mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılan Herme'ler, tanrının ruhlar kılavuzu olmasıyla ilişkilidir⁹²³. Yollara dikilen Hermes heykelleri kutsal sayılan ilkçağın kilometre taşlarıdır. Tanrı Arkaik Dönem'de dalgalı saçlı, sakallı, geniş omuzlu ve orta yaşlı betimlenmiştir. Klasik ve Hellenistik Dönemler'de kısa kıvrıkcık saçlı, yakışıklı bir genç olarak, oturarak ya da ayakta, çıplak ya da khiton ve khlamys giyimli, başında petasos, kanatlı sandalları, elinde para kesesi ve kerykeion (caduceus) ile tasvir edilmiştir⁹²⁴. Girit'te bulunan ve MÖ 620 yıllarına tarihlenen omzunda koç taşıyan bronz heykelciğin, Hermes'in heykel sanatındaki en erken tasviri olduğu düşünülmektedir⁹²⁵.

Hermes'in tapınım yerleri tapınak, agora ve gymnasiumlardır⁹²⁶. Antik kentlerde ticari, resmi, adli ve dini fonksiyonlara sahip agoralarda tapınım gören tanrıların başında Hermes yer alır. Fiziksel ve düşünsel faaliyetlerin yapıldığı gymnasium ve palaestralarda atletik oyunların tanrıları olarak Hermes ve Herakles tapınım görüyorlardı⁹²⁷. Hermes'in, Pergamon Kenti'nde epigrafik ve arkeolojik buluntular ışığında gymnasion ve kentin alış-veriş merkezi olan agorada düzeni sağlayan egemen bir güç ve tüccarların tanrısı olarak saygı gördüğü bilinmektedir⁹²⁸.

⁹²¹ Karayaka 2007, 155.

⁹²² "Hellenler phallosu kalkık Hermes figürünü Mısırlular'dan öğrenmemişlerdir. İlk olarak Atinalılar Pelasglar'dan, diğer Hellenler'de Atinalılar'dan öğrenmişlerdir" (Hdt. II. 51). Herme'ler, dikdörtgen bir sütunun üzerinde tanrının sakallı başı ve merkezde onun verimliliğinin gücüne işaret eden bir phallosun kazınması ile oluşturulmuştur (Farnell 1909, 32). Fakat daha sonra bu objeler aynı zamanda kötü göze, nazar değmesine karşı korunmak için de tasarlanmışlardır.

⁹²³ Demirtaş 2013, 12. Herakles Hermeleri'nin kullanımı ve anlamı için bk.: Yıldırım 2012, 229-237.

⁹²⁴ Hermes'in Arkaik-Hellenistik Dönemler'deki tasvir sanatı için bk.: Siebert 1990, 288-389. Tanrının atribüleri için bk.: Eitrem 1912, 757-760.

⁹²⁵ Boardman 2001, 50.

⁹²⁶ Hermes, bazı Hellen tanrıları gibi nadiren tapınakta tapınım görüyordu (Larson 2007, 8).

⁹²⁷ Talloen-Alp 2007, 40.

⁹²⁸ Pergamon Kenti agorasında bulunan bir heykel kaidesi üzerinde yer alan adak yazıtında "Agoranomos Apelles, beni, tanrıların habercisi Hermes'i şans getiren boynuzdan akan şu pazar yerindeki insanlara belirlenen zaman dilimini hatırlatsın ve Pazar yerlerinin kurallarına uyulsun diye devamlı koruyucu olarak Nymphalar'a (adadı)" (Üreten 2004, 201).

Tanrıya kurbanlar her zaman olduğu gibi süt, bal ve tahıl içeren ya da adak hayvanlarından oluşan iki farklı şekilde yapılmaktadır. Hermes adına düzenlenen Hermaia festivalleri Hellenistan'da oldukça yaygındır⁹²⁹.

Hermes, Hellenistik Dönem'de Mısır bilgelik tanrısı Thoth ile özdeşleştirilmiş ve Roma İmparatorluğu'nda da Mercurius olarak tapınım görmüştür⁹³⁰. Filozoflar tarafından logos ile özdeşleştirilen tanrı, Hristiyanlık ile beraber Kilise tarafından İsa'ya benzetilerek, XVII. yy'a kadar Hermes Trismegistos olarak devam etmiştir⁹³¹.

Tanrı çok yönlü kişiliğiyle her toplumda kabul görerek yaygın bir etki alanına sahip olmuştur. Küçük Asya'nın pek çok kentinde Hermes kültüne ilişkin epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntular tespit edilmiştir⁹³². Epigrafik, nümismatik ve arkeolojik veriler doğrultusunda tüm Küçük Asya'da (Ionia, Aiolis, Mysia, Bithynia, Lydia, Karia, Lykia, Pamphylia, Pisidia, Kilikia, Lykaonia, Phrygia, Galatia, Pontos, Paphlagonia, Trakya Bölgeleri) Hermes kültürünün varlığı bilinmektedir. Lykia Bölgesi'nde Aperlai, Kadyanda, Kragos, Masikytos, Oinoanda, Patara, Telmessos, Termessos Minor ve Tlos Kentleri'nin darp ettiği, MÖ V.-MÖ I. yy'lar arasına tarihlendirilen sikkeler üzerinde ve Kyaneai Kenti'nde de MS III. Gordianus'un (MS 238-244) eşi Tranquillina için darp edilen sikkeler üzerindeki tasvirlerden Hermes'in var olduğu bilinmektedir⁹³³. Hermes'in Lykia Bölgesi'ndeki varlığı ilk kez Klasik Dönem'de Dynast Kuprllı (MÖ 480-440) için darp edilen sikkeler üzerindeki tasvirlerden bilinmektedir⁹³⁴.

Lykia Bölgesi'nde, epigrafik belge olarak Phaselis Kenti'nde Hermes'e adanmış bir adak yazıtı bilinmektedir⁹³⁵. Arkeolojik belge olarak da Olympos Kenti'nde bulunan Sidamara Tipi bir lahit üzerinde ölümlerin ruhlarını Hades'e taşıyan Hermes figürü⁹³⁶, Oinoanda Kenti'nde bulunan yazıtlı kabartma üzerindeki Helios-Mithras, Zeus, Dioskurlar,

⁹²⁹ Farnell 1909, 30-31.

⁹³⁰ Mısır dinin Hellenistik devamı olan gnostisizmin zorlamasından sonra Hristiyan düşünürler Mısır dinin bir felsefe haline getirmişlerdir. Bu süreçte Mısır bilgelik tanrısı Thoth, Hermes Trimegistos ile özdeşleştirilmiştir (Bernal 1998, 75). Ayrıca Hermesçilik, Neo-Platonizm ve gnostizm için bk.: Bernal 1998, 206-250.

⁹³¹ Eliade 2003a, 338-339. Hellen filozofları Hermes'i logos (düşüncenin kişileştirilmesi) olarak görürler. Hermes Trismegistos için bk.: Kroll 1912, 792-823. Hermes Trismegistos'un Vahyi için bk.: Eliade 2003b, 336-339. Sakkara'da bulunan ve MÖ III.-II. yy'lara tarihlenen metinlerde, üç kere en büyük Thoth yani Hermes Trimegistos ifadesi okunmuştur (Bernal 1998, 218).

⁹³² Tanrıya ait kültürün Küçük Asya'daki yayılımı için bk.: Eitrem 1912, 747-751; Frei 1990, 1801-1803; Karayaka 2007, 155-161; Demirtaş 2013, 16.

⁹³³ Lykia Bölgesi'ndeki kentler tarafından darp edilen Hermes betimli sikkeler için bk.: Imhoof-Blumer 1902, 308, Tafel X. 8; Hill 1897, 10, 24- 27, 48, 54, 66, 86, 113-114, 119-120. SNG v. Aul. Lykien 4194-4196, 4452-4453, 4456; SNG Cop. Lycia 135, 143-144. Demirtaş 2013, 20-30.

⁹³⁴ Morkholm-Zahle 1972, 68. Dynastik Dönem'de (MÖ 6. yy.-MÖ 360) Dynast'lar tarafından darp ettirilen sikkeler üzerindeki Hermes tasvirleri için bk.: SNG v. Aul. Lykien 4154, 4243, 4256. Hill 1897, 36, 155-157, (Pl. IX. 3-5).

⁹³⁵ Tüner Önen 2012, 482.

⁹³⁶ Akan 1992, 110.

Theois Synnaois ve Hermes⁹³⁷, Balboursa Kenti'nde bir kaya kabartması üzerinde Dioskurlar ile birlikte Hermes⁹³⁸ tasvirleri bölgede Hermes'in varlığını kanıtlayan belgelerdir⁹³⁹. Hermes, Patara Kenti'nde ölümden sonra ruhlara eşlik eden Ruhlar Klavuzu olarak ve Kyaneai Kenti'nde Herakles ile birlikte gymnasium tanrısı olarak bilinmektedir⁹⁴⁰.

Arykanda Kenti'nde günümüze kadar yapılan çalışmalarda Hermes kültüne ilişkin epigrafik ve arkeolojik buluntular ele geçmiştir. Kentte Hermes kültüne dair nümismatik veri bulunmamaktadır. Lykia Bölgesi'nde ise özellikle Klasik Dönem'e tarihlendirilen Hermes tasvirli sikkeler yoğunluk göstermektedir. Fakat Frei, bölgede yoğunluk gösteren nümismatik veriler doğrultusundaki tanrı Hermes'in kültüne kuşkuyla yaklaşmaktadır⁹⁴¹.

Epigrafik belge olarak 1989 yılında Nal Tepesi'nde yapılan çalışmalarda yazıtlı kabartma ele geçmiştir (Kat. No. 70). Hermaios adlı bir Arykandalı'nın mezar binasında ele geçen yazıt, "*...bu kişinin Arykanda'da her ay Hermes ve Herakles için spor yarışmaları düzenlediğini belirtir...*"⁹⁴². Yirmi üç satırdan oluşan söz konusu bu yazıtın üstünde bir rölyef bulunmaktadır. Çerçeve içerisindeki rölyefte soldan ilk figür Herakles, ikinci figür Herme, üçüncü figür tripot ve üzerinde içinde yağ bulunan bir kap tasvir edilmiştir. Tripotun sağında üzerinde iki küçük kap bulunan Korinth sütunu, büyük bir amphora ve Ion sütunu yer almaktadır. Kabartmada yer alan Herme figürü benzeri, Patara Kenti'nde ele geçen terrakotta amulettir⁹⁴³. Arykanda ve Patara örnekleri karşılaştırıldığında, Arykanda örneğinde Herme'nin başı sakallı, Patara örneğinde ise bir çocuk başı şeklindedir. Patara örneği MS I. yy'nin ilk yarısına ve Arykanda örneği de Şahin tarafından Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir⁹⁴⁴.

1979 ve 1998 yıllarında Ticaret Agorası dükkânlarında yapılan çalışmalarda iki adet bronz figürin ele geçmiştir. Bu figürinlerden ilki Hermes-Thoth, omzunda khlamys, başında üç kanatlı petasos (kanatlı başlığı), sol elinde kerykeion, sağ elinde para kesesi tutmakta ve sağ ayağının yanında koç yer almaktadır (Kat. No. 91). İkincisi omzunda khlamys, başında petasos, sol elinde kerykeion, sağ elinde para kesesi tutmaktadır (Kat. No.92). 1988 yılında Ticaret Agorası dükkânları altırlı odada yapılan çalışmalarda Hermes heykeline ait para kesesi tutan bir el bulunmuştur (Kat. No. 84). Ticaret Agorası'nda ele geçen bu buluntular,

⁹³⁷ SEG XLV. 1204; Milner-Smith 1994, 70-75.

⁹³⁸ Smith 1997, 5-6

⁹³⁹ Lykia Bölgesi'nde Hermes kültüne ilişkin buluntular için bk.: Eitrem 1912, 749; Frei 1990, 1801-1803.

⁹⁴⁰ Frei 1990, 1802.

⁹⁴¹ Frei 1990, 1802-1803.

⁹⁴² Bayburtluoğlu 2003a, 107. Yazıt için bk.: Şahin 1994, 131-134. Hermes ve Herakles için yazıtın 13. ve 14. satırına bk.

⁹⁴³ Işın 2007, 95-96, K 57.

⁹⁴⁴ Şahin 1994, Nr. 162, Taf. 29.

kazanç elde etmek isteyen tüccarların agoraların koruyucu tanrısı olarak kentte Hermes'e saygı ve ilgi gösterdiklerini kanıtlar niteliktedir.

1992 yılında bulunmuş bir madalyon üzerindeki betimin dış hattı Apollon'un lyre'ü şeklindedir. Bu hattın alt kısmında üçgen alınlıklı altı tane niş, bu nişler içerisinde ve üzerinde tanrı-tanrıçalar yer almaktadır (Kat. No. 106). Nişler üzerinde klinede oturur ve yarı uzanır durumda tanrı-tanrıçalar tasvir edilmiştir. Bu tanrı-tanrıçalar sağdan sola Sarapis, Harpokrates, İsis/Hathor, Hathor/İsis ve Hermes'tir. En solda tanrı Hermes, sağa dönük oturmakta ve sağ elinde kerykeion tutmaktadır. Betimin dış konturunun lyre şeklinde olması ile nişler içerisindeki tanrı-tanrıçalar bir arada düşünüldüğünde, betimleme on iki tanrılı bir pantheonu anımsatmaktadır.

Antik çağda sadece tapınaklarla sınırlı olmayan dinsel uygulamalar resmi binalarda da yapılmıyordu. Ticari, resmi, adli ve dini fonksiyonlara sahip agoralarda tapınım gören tanrıların başında, kazanç elde etmek isteyen tüccarların ve agoraların koruyucu tanrısı olarak Hermes gelmektedir⁹⁴⁵. Atletizm oyunlarının tanrıları ve sporcuların yardımcıları olarak stadion ve gymnasium yapılarında da Hermes ve Herakles önemli bir yere sahiptir⁹⁴⁶. Arykanda'da Ticaret Agorası'nda ele geçen arkeolojik buluntular (Kat. No. 84, 91-92) Ticaret Agorası'nda ve epigrafik veri de (Kat. No. 70) stadion ve gymnasionda Hermes'in tapınım gördüğüne işaret etmektedir⁹⁴⁷ (Plan 1-2, Lev. 5, Res. 18). Kentte ele geçen epigrafik ve arkeolojik buluntulardan Hermes'in Arykanda Kenti'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde tapınım gördüğü anlaşılmaktadır.

3.6 Artemis ('Α'ρτεμιά)

Doğanın ve bereketin tanrıçası Artemis, Hellen pantheonunda Zeus ve Leto'nun kızı, Apollon'un kız kardeşidir⁹⁴⁸. Antik çağ yazarlarından Hesiodos'un Theogonia'sında Artemis'den "*Leto ile sevişmesinden Apollon doğdu. Ayrıca ok atan Artemis de Apollon'un kardeşidir. Uranos'un en güzel torunlarıdır. Leto hepsine Zeus'dan hamile kalmıştı*" şeklinde söz edilmektedir⁹⁴⁹. Homeros'un İlias ve Odesysseia adlı eserlerinde "*Altın Tahtlı Kızoglankız (bakire) Artemis*"⁹⁵⁰, "*Okçu Artemis*"⁹⁵¹, "*Altın Yaylı Artemis*"⁹⁵² ve "*Vahşi Hayvanların*

⁹⁴⁵ Talloen-Alp 2007, 740; Talloen 2015, 216.

⁹⁴⁶ Gymnasium yapılarında Herakles ve Hermes'in dışında öğrencilerin koruyucu tanrısı olarak Eros'da tapınım görmektedir (Talloen-Alp 2007, 740).

⁹⁴⁷ Atletik oyunların tanrıları olarak Hermes ve Herakles tapınımlarıyla da ilişkilendirilen Arykanda Hamam Gymnasium yapısı, Traianus Dönemi'nde inşa edilmiştir⁹⁴⁷.

⁹⁴⁸ Artemis hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Wernicke 1895b, 1335-1439; Farnell 1896, 425-498; Kahıl-Icard 1984, 618-753; Çelgin 1986; Larson 2007, 101-113.

⁹⁴⁹ Hes. theog. 917-920.

⁹⁵⁰ Hom. *Il.* IX. 533; Hom. *Od.* V, 123.

⁹⁵¹ Hom. *Il.* IX. 538; XX, 40.

Tanrıçası (*Potnia Theron*)⁹⁵³ olarak ifade edilmektedir⁹⁵⁴. Antik kaynaklarda bu şekilde söz edilen tanrıça Artemis, Küçük Asya'da Kybele ve Roma'da Diana ile özdeşleştirilerek "Ana Tanrıça" karakteriyle oldukça yaygın bir tapınma sahip olmuştur. Yaygın bir külte sahip olan Artemis'in adının Linear B yazıtlarında Ateemit olarak geçen kelimeden türetildiğine inanılmaktadır⁹⁵⁵. Tanrıçaya tapınım gördüğü bölgelerde Ion ve Attik lehçesinde Artemis, Dor ve Aiol lehçesinde Artamis, Girit'de Artemei, Argos'da Artamai, Lydia'da Artimus ve Lykia'da Ertemi gibi farklı isimler verildiği bilinmektedir⁹⁵⁶. Artemis çok yönlü bir tanrıçadır ve bu nedenle tapınım gördüğü yerlerde farklı epithetonlara da sahip olmuştur. Bilinen en eski ve en yaygın epitheton Potnia Theron'dur⁹⁵⁷. Tanrıça Artemis taşıdığı bazı ortak özelliklerle Diana Anaitis/Anahita, Diana Britormartis/Diktyнна, Hekate ve Selene gibi tanrıçalarla da özdeşleştirilerek çok değişik epithetonlarla tapınım görmüştür⁹⁵⁸. Küçük Asya'da tanrıçanın adına kent isimlerinin eklenmesiyle Artemis Ephesia, Artemis Pergaia ve Artemis Sardiane gibi oldukça önemli yerel kültlere de sahip olmuştur⁹⁵⁹. Artemis'in farklı yerlerde farklı epithetonlara sahip olmasının en önemli nedeni, doğanın çeşitli özelliklerini kendisinde barındırmasıdır. Tanrıçanın kendisinde barındırdığı söz konusu bu özellikler; suların, vahşi doğanın, ormanların⁹⁶⁰, bereketin, gençlerin, evli kadınların, doğumun, avcılığın, hayvanların koruyucusu, kentlerin, yolların ve limanların koruyucu tanrıçası olmasıdır⁹⁶¹. Tanrıça sanatta, bereketi temsil eden çok sayıda göğüsle, avcılık yönünü temsil eden ok, yay ve geyiğiyle ayrıca ışığı ve ayı temsil etmesiyle de yıldız, hilal veya meşaleyle tasvir edilmiştir. Artemis'in atribüleri, ok, yay, meşale, hayvanları ise arı, geyik, boğa ve domuzdur⁹⁶².

Doğa ve bereket tanrıçası Artemis, Hellas ve Küçük Asya genelinde olduğu gibi Lykia Bölgesi'nde de önemli bir yere sahiptir. Lykia'nın kült merkezi Letoon'da MÖ V. yy sonuna tarihlendirilen Lykçe yazıtta okunan "Ertemi" kelimesinin, tanrıçanın yerel adı olduğu bilinmektedir⁹⁶³. Bölgede ana tanrıça kavramı Lykçe yazıtlara dayanarak Eni Mahanai (Tanrıların anası) veya Eni Qulahi Ebijehi (kutsal alanın anası) gibi yerel bir isimle ifade

⁹⁵² Hom. *Il.* XX, 70.

⁹⁵³ Hom. *Il.* XXI, 470.

⁹⁵⁴ Hom. *Il.* XX, 30-40, 70-75; Hom. *Od.* V, 121-125, XI, 195-200, XVIII, 200-205.

⁹⁵⁵ Graf 1997, 53.

⁹⁵⁶ Wernicke 1895b, 1336. Lydia Bölgesi'nde Artimus için bk.: Fleischer 1973, 198; Hoz 1999, 34. Lykia Bölgesi'nde Ertemi için bk.: Frei 1990, 1768, 1849; Le Roy 1990, 41.

⁹⁵⁷ Hom. *Il.* XXI, 470.

⁹⁵⁸ Çelgin 2003, dn. 146.

⁹⁵⁹ Artemis Ephesia için bk.: Fleischer 1973, 1-137; Larson 2007, 108-112. Ayrıca Artemis Ephesia'nın Ephesos Kenti'ndeki kutsal alanı Artemision hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Bammer-Muss 2010. Artemis Pergaia için bk.: Onurkan 1969/1970, 289-298; Fleischer 1973; Mac Kay 1990, 2045. Artemis Sardiane için bk.: Fleischer 1973, 187-201; Hoz 1999, 34.

⁹⁶⁰ Burkert 1987, 149-150.

⁹⁶¹ Tanrıçanın çeşitli nitelikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Çelgin 1986.

⁹⁶² Wernicke 1895b, 1333-1439; Karayaka 2007, 93.

⁹⁶³ Bryce 1986b, 94, 174; Frei 1990, 1768, 1749.

edilmektedir⁹⁶⁴. Epigrafik verilerden Eni Mahanai veya Eni Qulahi Ebijehi ile tanrısal bir ayırım yapılmadan tek bir ana tanrıçanın vurgulandığı anlaşılmaktadır⁹⁶⁵. Benzer şekilde Pamphylia Bölgesi'nde de Artemis, Athena ve Aphrodite ayrı ayrı vurgulanmasına rağmen ana tanrıça kavramı Wanassa gibi yerel bir isimle belirtilmektedir⁹⁶⁶. Bryce, Lykia Bölgesi'nde Eni Mahanai veya Eni Qulahi Ebijehi ile tanrıça Leto kültürünü ilişkilendirerek aynı olduklarını önermiştir⁹⁶⁷. Bryce'ın bu önerisine karşın Keen, Leto adının Lykçe "eş veya kadın" anlamına gelen Lada teriminin Leto veya Mahanai veya Eni Qulahi Ebijehi yerine kullanıldığını kanıtlayan herhangi bir Lykçe yazıt bulunmadığını ifade etmektedir⁹⁶⁸. Ayrıca Keen, Artemis'in Lykçe ve Hellence isimleri arasındaki benzerlik nedeniyle Lykia pantheonuna Hellen etkisiyle veya Lydia Bölgesi'ndeki Artimu adıyla olan benzerliğinden dolayı Küçük Asya yoluyla girmiş olabileceğini belirtmektedir⁹⁶⁹.

Lykia Bölgesi'nde tespit edilen epigrafik ve nümismatik veriler tanrıça Artemis'in bölgedeki tapınımını hakkında önemli bilgiler edinilmesini sağlamaktadır. Geç Hellenistik Dönem'de bölge kentleri tarafından basılan Lykia birlik sikkeleri üzerindeki Artemis tasvirleri, tanrıçanın bölgedeki saygınlığını göstermektedir⁹⁷⁰. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Artemis kültü için önemli bir rol üstlenen yazıtlı veya yazıtlı-kabartmalı adak sunakları ve üzerlerindeki yazıtlardan pek çok Lykia kent isminin epitheton olarak kullanılmasıyla yerel kültürlerin oluşturulduğu bilinmektedir. Bölgede günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu yerel kültürler arasında Artemis Eleuthera, Artemis Kombike, Artemis Lagbene, Artemis Tharsenike, Artemis Sidymike, Artemis Chorion, Artemis Trebendai, Artemis Maleitike, Artemis Olympenike, Artemis Tausika örnekleri saptanmıştır⁹⁷¹.

Lykia Bölgesi'nde Artemis için Kombike ve Eleuthera epithetonlarının yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu epithetonlardan Kombike'nin, Komba Kenti'nde yerel bir kökten türemiş olduğu düşünülmektedir⁹⁷². Raimond, Komba Kenti'nin Artemis

⁹⁶⁴ Bryce (1986b, 174-175) ve Keen (1998, 195) Eni Mahanai'nin, Luwi Annis Massanassis'in Lykia diline uyarlanmış hali olduğunu ifade etmektedirler.

⁹⁶⁵ Bryce 1986b, 172-181.

⁹⁶⁶ Korkut 2008, 728.

⁹⁶⁷ Bryce 1986b, 176.

⁹⁶⁸ Keen 1998, 196.

⁹⁶⁹ Keen 1998, 200.

⁹⁷⁰ Lykia Birlik sikkelerinde Artemis tasvirini kullanan kentler; Masikytus, Kragus, Tlos, Tlos-Kragus, Masikytus-Hippokome, Masikytus-Apollonia, Telmessus-Kragus, Myra- Masikytus, Kragus-Ksanthos Kentleri'dir. Bölge kentlerinden Arykanda'da 1971-2000 yılları arasında yapılan çalışmalarda bu sikkelerden toplam 62 adet ele geçmiştir. Bu sikkeler için bk.: Tek 2002a, 296-303, Kat. No. 649-653, 656, 658-660, 662-663, 669, 680, 690-698, 701-722, 727, 729, 732-734, 737-738, 740, 748-749. Ayrıca bk.: Troxell 1982.

⁹⁷¹ Korkut 2008, 729.

⁹⁷² Dağlık Lykia Bölgesi'nin kuzey sınırını oluşturan Komba Kenti, Artemis Kombikes kültürünün ortaya çıkış merkezi olduğu kabul edilmektedir.

Kombike'sinin Ksanthos'a kadar yaygın bir kült olduğundan söz etmektedir⁹⁷³. Bölgede Telmessos, Letoon, Patara, Antiphellos, Simena, Myra, Limyra, Arykanda ve Arneai Kentleri'nden Artemis Kombike kültüne dair yazıtlı adak sunakları bilinmektedir⁹⁷⁴. Artemis Kombike'nin bölgede yaygın bir kültü sahip olması, onun tüm Lykia'da ulusal ana tanrıça olarak kabul gördüğünü düşündürmektedir. Bölgede yalnızca yazıtlı adak sunaklarından bilinen Artemis Kombike'ye dair ise hiçbir tasvir bilinmemektedir⁹⁷⁵. Artemis için Kombike dışında Eleuthera epithetonun de yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Artemis Eleuthera, Myra kökenli bir kült ve bölgenin ana tanrıçası olarak kabul edilmektedir⁹⁷⁶. Frei, Eleuthera'yı Lykia Bölgesi'nin doğusunda yaşayan Milyas ve Solymler'in bir tanrıçası olarak düşünmektedir⁹⁷⁷. Eleuthera'nın Myra Kenti ile olan bağlantısıysa, Çevik tarafından yapılan çalışmalarda bilinmektedir. Çevik, Artemis'in Myra Kenti'nin sikkeleri üzerinde ve tiyatro kabartmalarında doğa tanrıçası olarak mersin ağacından çıkar şekilde tasvir edildiğini ifade etmektedir⁹⁷⁸. Aynı zamanda Myra Kenti'nde tiyatronun caveasında da Artemis Eleuthera kabartması yer almaktadır⁹⁷⁹. Çevik, özellikle doğu Lykia'da Artemis kültürünün Leto ve Apollon'dan daha yaygın olmasının nedenini, ana tanrıça kültüründe Artemis'in tanrıça Leto'yu karşılıyor olabileceği düşüncesine dayandırmaktadır⁹⁸⁰. R. Fleischer'da, Myra Kenti'nin tanrıçası olarak Artemis Eleuthera'nın Leto ile eşdeğer tutulabileceğinden söz etmektedir⁹⁸¹. Lykia Bölgesi'nde Ana Tanrıça'yla özdeşleştirildiği düşünülen Artemis Eleuthera kültü Myra, Antiphellos, Kyaneai, Simena, Arykanda, Rhodiapolis, Ereuates, Eleutherai Kentleri'nde ve Pisidia Bölgesi'nde de Termessos Kenti'nde bilinmektedir⁹⁸².

⁹⁷³ Raimond 2002, 127.

⁹⁷⁴ Lykia Bölgesi'nde Artemis Kombike kültü için bk.: Frei 1990, 1768-1774. Ayrıca Rhodos ve Meis Adaların'da da Artemis Kombike kültüne dair adak sunaklarının ele geçtiği bilinmektedir (Frei 1990, 1770; Korkut 2008, 729).

⁹⁷⁵ Keen, Lykia dininde Komba kökenli 12 tanrının oynadığı rolün halen belirsizlikler taşıdığını fakat Sidyma Kenti'nde ele geçen bir yazıtta "buradaki tanrılar (on iki tanrı)" Zeus, Apollon, Artemis, Athena, Aphrodite ve ilginç bir şekilde Hekate ve Sarapis olarak listelendiğinden söz etmektedir (Keen 1998, 207). 12 tanrı tasvirli levhalarda merkezde yer alan figürün de hangi tanrı/tanrıçayı ve dişi köpeklerin de neyi temsil ettiği konusu halen belirsizlikler taşımaktadır.

⁹⁷⁶ Fleischer 1973, 229; Frei 1990: 1767; Blakolmer 1999, 267; Wörrle 1999, 274.

⁹⁷⁷ Frei 1990, 1790. Korkut (2008, 729), Artemis Eleuthera'nın Lykia Bölgesi'nin Ana Tanrıçası olarak kabul edilmesinde, Artemis Ephesia ve Artemis Pergaia gibi kent tanrıçalarıyla olan yakın ikonografik benzerliğinin önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir.

⁹⁷⁸ Çevik 2015, 83. Çevik, Hristiyanlığın başlamasıyla kilisedeki freskoda Aziz Nikolaos'un plakoma ağacını keserken tasvir edildiğini ve böylece Artemis'in kültürünün yok edildiğini ifade etmektedir (Fresko resmi için bk.: Çevik 2015, 82).

⁹⁷⁹ Çevik 2015, 83.

⁹⁸⁰ Çevik 2015, 83.

⁹⁸¹ Fleischer 1973, 229.

⁹⁸² Frei 1990, 1790; Karakaya 2007, 9; Stephanus Byzantinus'da tanrıçanın adı ile bağlantılı olarak Eleutherai adı ile bir Lykia Kenti'nden söz edilmektedir. Fakat bu kentin henüz lokalizasyonu bilinmemektedir (Steph. Byz. *Ethnika*, 276, 15).

Lykia Bölgesi'nde Artemis'in tapınım gördüğü en önemli merkez Letoon'dadır ve burada ana tanrıça geleneğiyle Leto ve Apollon ile birlikte tek bir kutsal alanda tapınım görmüştür⁹⁸³. Söz konusu kutsal alanda ele geçen üç dilli yazıt kutsal alanın Leto ve onun çocukları Apollon ve Artemis'e adanmış olduğunu gösteren en erken tarihli epigrafik belgedir. Kutsal üçlüye ait bu kutsal alanda yan yana, kuzeydoğu-güneybatı yönünde, büyüklükleri birbirinden farklı üç tapınak yer almaktadır. Bu tapınaklardan ortadaki küçük olanın girişinde ele geçen yazıttan Artemis'e, MÖ 400-380 yıllarında Arbinas tarafından adandığı bilinmektedir⁹⁸⁴. Ayrıca tapınağın naosundaki doğal anakaya da Artemis'i hatırlatmaktadır. Myra Kenti'nde Artemis Eleuthera'ya ilişkin nümismatik ve arkeolojik buluntular tespit edilmiştir. Kentin İmparator III. Gordianus Dönemi'nde basılan sikkelerinin arka yüzünde Artemis Eleuthera'ya dair üç farklı tip kullanılmıştır. Bu tiplerden ilki üzerinde, Artemis Eleuthera'nın baitylos biçimindeki kült heykeli⁹⁸⁵, İkinci tipte dört sütunlu tapınak içerisinde Artemis Eleuthera'nın kült heykeli⁹⁸⁶ ve üçüncü tipte iki sütunlu tapınak içerisinde Artemis Eleuthera'nın kült heykeli cepheden⁹⁸⁷ tasvir edilmiştir. Ayrıca tiyatronun caveasında da yüksek kabartma olarak Artemis Eleuthera'nın kült heykelinin betimlendiği görülmektedir⁹⁸⁸. Limyra Kenti'nde yapılan çalışmalarda İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Artemis Eleuthera, Artemis Thersenike, Artemis Kombike ve Artemis Lagbene'ye adandığı yazılı olan adak sunakları ele geçmiştir⁹⁸⁹. Adak sunakları tanrıçanın farklı epithetonlarla kentte tapınım gördüğüne işaret etmektedir. J. Borchardt'da kentte Devlet Agora'sının yanında Artemis'e ait bir kutsal alanın olabileceğini belirtmektedir⁹⁹⁰. Rhodiapolis Kenti'nde MS III. yy'a tarihlendirilen mezar yazıtında bir rahipten söz edilmekte ve Artemis'in adı geçmektedir⁹⁹¹. Ayrıca kentte ele geçen "...Mnara Artemisi'ne" adandı yazılı adak sunağı, Mnara'daki Artemis kültürünün kent etnikonuyla birlikte tapınım gördüğünü kanıtlar niteliktedir⁹⁹². Rhodiapolis Kenti'nde İmparator III. Gordianus Dönemi'nde basılan sikkelerin arka yüzünde, Artemis'in avcı tanrıça olarak betimlendiği görülmektedir⁹⁹³. 2008 yılında kentte yapılan çalışmalarda ele geçen pişmiş toprak oy pusulaları üzerindeki Leto, Apollon ve

⁹⁸³ Bu kutsal üçlünün Letoon dışında Telmessos ve Araksa'da da kültü olmalıdır (Frei 1990, 1744-1746). Kutsal üçlünün bölgeye gelişiyile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Ovid. *Met.*, 6. 313-381; Bryce 1983, 1-13.

⁹⁸⁴ Bryce 1986b, 181; Çevik 2015, 81.

⁹⁸⁵ Hans v. Aul. *Lykien*, 67, No. 134-141; Tek 2002a, 327, 978.

⁹⁸⁶ Hans v. Aul. *Lykien*, 68, No. 142-149.

⁹⁸⁷ Hans v. Aul. *Lykien*, 68, No. 150-155; Tek 2002a, 327, 979.

⁹⁸⁸ Çevik 2015, 83.

⁹⁸⁹ Blakolmer 1999, 261-263; Wörrle 1999, 269-271.

⁹⁹⁰ Borchardt 1999, 100.

⁹⁹¹ Hill 1895, 122; TAM II. 3, 930.

⁹⁹² Tıbıkoğlu 2012, 456

⁹⁹³ Sikkeler için bk.: Hans v. Aul. *Lykien*, 80, No. 287-292; Tek 2002a, 328, Kat. No. 986. Rhodiapolis Kenti'nin Artemis tasvirli bu sikkesi, Arykanda Kenti'nde Helios Tapınağı'nda 1990 yılında yapılan çalışmalarda ele geçmiştir.

Artemis'in tasvirleri de oldukça dikkat çekicidir⁹⁹⁴. Olympos-Musa Dağı'nda ele geçen ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen "...*Artemis Kitaneurissa*..." yazılı adak sunağı, tanrıçanın Kitaneura Kenti'nin etnikonuyla bir külte sahip olduğunu göstermektedir⁹⁹⁵. Kelbessos Kenti'nde Artemis Kelbessis ve Neapolis Kenti'nde Aspalos-Artemis Akraia kültünün varlığı bilinmektedir⁹⁹⁶.

Arykanda Kenti'nde de günümüze kadar yapılan çalışmalarda yazıtlı ve kabartmalı adak sunakları ele geçmiştir. Kentte yapılan çalışmalarda Eleuthera'ya adanmış dört adet adak sunağı bulunmuştur. Bu sunaklardan ilkinin ana gövdesi üzerinde ön yüzünde yer alan üç satırlık yazıtın İplikçioğlu tarafından yapılan transkripsiyonunda "*Hieron, Eleuthera Epekoos'a (adadı)*" şeklinde belirtilmektedir (Kat. No. 62)⁹⁹⁷. Yazıttan Hieron adlı şahısın tanrıçaya bu sunağı adadığı anlaşılmaktadır. İkincisinin ana gövdesi üzerinde ön yüzünde yer alan üç satırlık yazıtın İplikçioğlu tarafından yapılan transkripsiyonunda "*Eleuthera'ya adak*" şeklinde belirtilmektedir (Kat. No. 64). Üçüncüsünün ana gövdesi üzerinde ön yüzünde yer alan dört satırlık yazıtın İplikçioğlu tarafından yapılan transkripsiyonunda "*Alosios...Eleythera'ya adadı*" şeklinde belirtilmektedir (Kat. No. 65). Yazıttan Alosios'un tanrıçaya bu sunağı adadığı anlaşılmaktadır. Dördüncüsünün ana gövdesi üzerinde ön yüzünde yer alan dört satırlık yazıtın İplikçioğlu tarafından yapılan transkripsiyonunda "*Mittouna...Eleuthera'ya adadı*" şeklinde belirtilmektedir (Kat. No. 63). Yazıttan Mittouna isimli şahısın tanrıçaya bu sunağı adadığı anlaşılmaktadır.

1986 ve 1998 yıllarında Helios Tapınağı'nın doğusundaki konutlarda yapılan çalışmalarda Artemis Kombike'ye adanmış üç adet adak sunağı ele geçmiştir. Bu adak sunaklarından ilkinin ana gövdesi üzerinde ön yüzünde iki satırdan oluşan "...*Kombikes*..." yazıtı yer almaktadır (Kat. No. 66)⁹⁹⁸. İkincisinin ön yüzünde gövde ortasında yer alan dört satırlık yazıtın İplikçioğlu tarafından yapılan transkripsiyonunda "*Artemis Kombike'ye (adak)*" şeklinde belirtilmiştir (Kat. No. 67). Üçüncüsünün ön yüzünde gövde ortasında yer alan iki satırlık yazıtın İplikçioğlu tarafından yapılan transkripsiyonunda "[*Artemis*] *Kombike'ye (adak)*" şeklinde belirtilmektedir (Kat. No. 68)⁹⁹⁹. Bugüne kadar Artemis Kombike'nin resimsel bir anlatımıyla hiçbir yerde karşılaşılmamıştır.

⁹⁹⁴ Tıbıkoğlu 2012, 456.

⁹⁹⁵ Adak-Tüner 2004, 53-55.

⁹⁹⁶ Artemis Kelbessis için bk.: Çelgin 2003a, 122-123. Artemis Akraia ve Artemis Aspalos hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Çelgin 2003b 145-155.

⁹⁹⁷ Yavis tarafından dikdörtgen monolitik sunaklar arasında değerlendirilen portatif dikdörtgen prizması formlu adak sunakları hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Yavis 1949, 154-158.

⁹⁹⁸ Şahin 1994, 92, Nr. 85 Taf. 15.

⁹⁹⁹ Kat. No. 62-65, 67-68 numaralı adak sunaklarında yer alan yazıtların çevirisi için Sayın Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu'na teşekkür ederim.

Kentte ele geçen bir altar parçasında okunan yazıtta, tanrıçanın ismi epithetonsuz "APTEM-IC" olarak geçmektedir¹⁰⁰⁰.

Arykanda'da 1997 yılında Bizans Evi'nde yapılan çalışmalarda Artemis Lagbene kabartmalı adak sunağı ele geçmiştir (Kat. No. 104). Adak sunağının ana gövdesi üzerinde ön yüzünde yüksek kabartma olarak yaban domuzu ve arkasında cepheden Artemis Lagbene tasvir edilmiştir. Sunak geneli çok aşınmış durumda olduğu için figür detayları görülememektedir. 2002 yılında Helios Tapınağı kuzeyinde yapılan çalışmalarda Artemis Lagbene kabartmalı adak steli ele geçmiştir. Stelin ön yüzünde çerçeve içerisine alınan kabartmada yaban domuzu ve yüzü seyirciye dönük Artemis Lagbene betimi yer almaktadır (Kat. No. 105). Yaban domuzunun önünde solda küçük bir altar yer almaktadır. Benzer tasvirleri içeren rölyefler Balboursa çevresinde yapılan çalışmalarda da tespit edilmiştir¹⁰⁰¹. 1999 yılında Helios Tapınağı doğusunda yapılan çalışmalarda ele geçen sunağının ön yüzünde yüksek kabartma olarak ayakta, cepheden, kısa tunikli bir kadın figürü ve arkasında sola doğru geyik tasvir edilmiştir (Kat. No. 103). Figür sol eliyle geyiğin boynuzlarından tutmaktadır. Çok aşınmış durumda olan bu kabartmada figürlerin detayları çok iyi anlaşılmasına rağmen hayvan ve tanrıça kavramı Artemis'in "Potnia Theron" olarak adlandırılan tasvirlerini hatırlatmaktadır. Fakat Arykanda'da ele geçen bu örnekte, iki değil tek bir hayvan yer almaktadır. Bu bağlamda tek bir hayvanla tasvir edilen Artemis Lagbene'yi düşündürmektedir. Lykia Bölgesi'nde Lagbe Kenti'nin yerel tanrıçalarıyla özdeşleştirilmesi ile ortaya çıkan Artemis Lagbene'nin yazıtlı kabartmalardan bilinen ikonografisi, dört ayaklı bir hayvanın arkasında ayakta veya üzerinde, tunikalı, bazen başı örtülü, çelenk veya meşale tutar şekildedir. Smith, söz konusu dört ayaklı hayvanın yaban domuzunu anımsattığını fakat hayvan türlerinin çok net seçilemediğini belirtmektedir¹⁰⁰². Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde yer alan Artemis Lagbene rölyefinde detaylar daha iyi korunmuş durumdadır¹⁰⁰³. Arykanda Kenti'nde ele geçen Kat. No. 105 numaralı stel ve Boston Müzesi'nde ki her iki eserde de hayvanın yaban domuzu olduğu daha net anlaşılmaktadır. Artemis Lagbene ikonografisinde günümüze kadar yapılan çalışmalarla bilinen örnekler içerisinde hayvan olarak geyik tasviri bilinmemektedir. Bu nedenle Kat. No. 103 numaralı adak sunağı üzerindeki geyik betimi Artemis Lagbene'den çok Artemis Potnia Theron'u veya Artemis'in avcı yönünü vurgulayan tasvirleri hatırlatmaktadır. Smith, tasvirlerde hayvan türü seçilemese

¹⁰⁰⁰ TAM II. 3, 806; Şahin 1994, 94, No. 87.

¹⁰⁰¹ Balboursa çevresinde yapılan çalışmalarda Artemis Lagbene kabartmalı beş rölyef tespit edilmiştir. Rölyefler için bk.: Smith 1997, 8-9, 15, 17, 21, 31.

¹⁰⁰² Smith 1997, 9.

¹⁰⁰³ <http://www.mfa.org/collections/object/votive-shrine-to-artemis-lagbene-151288>

de hayvan ve tanrıça kombinasyonunun genellikle Artemis kültüne işaret ettiğini belirtmektedir¹⁰⁰⁴.

Arykanda Kenti'nde ele geçen Artemis tapınımına ilişkin altı adak sunağı (Kat. No. 62-68) tanrıçanın Eleuthera ve Kombikes, bir adak sunağı ve steli (Kat. No. 104-105) Lagbene ve bir adak sunağı da (Kat. No. 103) Potnia Theron epithetonlarıyla onurlandırıldığını göstermektedir¹⁰⁰⁵. Kentte ele geçen buluntular, ışığı ve suyu bol, av hayvanları ve doğasıyla oldukça zengin bir yer olan Arykanda ve çevresinde Artemis kültürünün var olduğunu kanıtlar niteliktedir. Lykia Bölgesi'nde ve Arykanda Kenti'nde Eleuthera, Kombikes ve Lagbene gibi epithetonlarla onurlandırılan Tanrıça Artemis kültüne dair verilerin tümü Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Ayrıca ele geçen bir yazıt parçasından Artemis rahibinin kentte görev yaptığı bilinmektedir¹⁰⁰⁶. Artemis kültüne ilişkin söz konusu taşınabilir adak sunaklarının çoğunluğu kentte özel konutlarda ele geçmiştir. Taşınabilir adak sunakları ve buluntu yerleri, Artemis'in veya yerel ismiyle Ertemidi'nin kentte büyük olasılıkla evler veya özel yerlerdeki nişlerde tapınım görmüş olabileceğini düşündürmektedir¹⁰⁰⁷. Bu nedenle Artemis veya yerel ismiyle Ertemidi'nin kentte büyük olasılıkla evler veya özel yerlerdeki nişlerde tapınım görmüş olabileceğini düşündürmektedir. Akropoliste en üst terastaki dik kayalık alanda kaya yüzeyinde derin bir niş ve Sebasteion'un kuzeyinde üçüncü terasta "Kutsal Alanlı Ev" olduğu düşünülen bir yapı yer almaktadır. Bu niş ve "Kutsal Alanlı Ev" olasılıkla kütle ve belki de Tanrıça Artemis veya Apollon ile ilişkili olmalıdır.

3.7 Mısır Tanrıları

3.7.1 İsis (Isc)

İsis, Mısır Panteonun'da kral tanrı Osiris'in kız kardeşi-karısı, güneş tanrı Horus'un annesidir¹⁰⁰⁸. Mısır'da tarımın koruyucusu, kadın ilkesi ve gücü temsil etmesinden dolayı

¹⁰⁰⁴ Smith 1997, 8-9.

¹⁰⁰⁵ Artemis Tharsenike ve Tharsenike yazıtlı ve çift başlı meşale taşıyan tanrıça figürlü adak sunağı, İstanbul Arkeoloji Müzesi envanter defterinde Finike yakınındaki Çaldır Köyü civarında ele geçtiği kayıtlıdır. Bu nedenle söz konusu adak sunağı bu çalışma kapsamına alınmamıştır (Şahin 1994, 93, Nr. 86, Taf. 15).

¹⁰⁰⁶ Schuller 2003, 485-504.

¹⁰⁰⁷ Bayburtluoğlu 2006, 63.

¹⁰⁰⁸ İsis hakkında genel bilgiler için bk.: Erman 1907; Harrison 1913, 52; Fischer 1916, 2084-2133; Vidman 1970; Heyob 1975; Tran Tam Tinh 1990, 761-796; Eingartner 1991; Nardo 2002, 100; Kraemer 2004, 45-46, 433-454; Grimal 2007, 333; Coleman 2007, 529; Dunand 2007, 258-259; Ellwood-Alles 2007, 219; Takács 2008, 75; Lipka 2009; Dürüşken 2011, 126-145. İsis hakkında Dunand tarafından üç ciltten oluşan kapsamlı bir çalışma yapılmıştır (Dunand 1973, I, II, III). 2011 yılında İsis konulu 5. Uluslararası Sempozyum yapılmıştır ve sempozyum bildirileri 2014 yılında yayınlanmıştır (Edt. Laurent Bricault and Miguel John Versluys, Power, Politics and the Cults of Isis, Proceedings of the Vth International Conference of Isis Studies, Boulogne-sur-Mer,

doğanın büyük tanrıçası olarak tapınım gören İsis, Hellenistik Dönem’de diğer Mısır kültleri gibi Hellen-Roma dünyasına girmiş ve kişiliğinde birçok dışı tanrıları toplayarak tapınım görmüştür¹⁰⁰⁹. Toprağın, bereketin ve doğurganlığın sembolü İsis, Karanlık tanrısı Seth’in Osiris’i öldürmesiyle gece boyunca kocasını arayıp bulması ve Horus’a öcünü aldirtması efsanesiyle Hellen mitosunda mevsimleri simgeleyen Adonis-Attis ve Demeter-Kore efsaneleriyle arasında benzerlik vardır¹⁰¹⁰. İsis’in Asklepios ve Hygieia ile de yakın bağları bulunmaktadır¹⁰¹¹. Deniz üzerinde de gücü olduğu düşünülen tanrıça, İsis Pelagia olarak adlandırılmıştır¹⁰¹². İsis ile Tykhe, Roma İmparatorluk Dönemi’nde özdeşleşerek İsitykhe adı verilen karma bir tanrıça olmuştur. İsitykhe İmparatorluk Dönemi’nin dinsel özdeşliğinde yarı ilahi, yarı tesadüf bir kudreti temsil etmektedir¹⁰¹³. Aynı zamanda tanrıçanın kadere karşı zafer kazanması ve kaderin rolünü üstlenmesiyle İsis-Fortuna olarak oldukça yaygın bir tapınımına sahiptir¹⁰¹⁴. Apuleius’un *Metamorphoses* adlı yapıtı, İsis’in farklı yerlerde farklı adlarla anıldığını ve birçok tanrıça ile özdeşleştiğini dile getiren önemli bir eserdir¹⁰¹⁵.

Hellenler, kişisel ölümsüzlüğü vaat ederek insani ve tanrısal özellikleri birleştiren çok sayıda Mısır tanrısı arasında İsis’e özel bir önem vermişlerdir¹⁰¹⁶. Ptolemaioslar Dönemi’nde İsis’e Sarapis, Osiris-Apis (Epaphos)’de eklenmiştir¹⁰¹⁷. Mısır kültürü, İskenderiye’den ticaret

October 13-15, 2011, Brill, Leiden-Boston, 2014. Roma İmparatorluk Dönemi, İsis kültü ve gizemleri için bk.: Apuleius’un 11. Kitabı "*Metamorphoses*" (Apul. Met.).

¹⁰⁰⁹ Roma İmparatorluk Dönemi’nde İsis gibi diğer doğulu tanrılardan Ma, Baal, Mithras’da Roma’ya girmiş ve tapınımları yaygınlaşmıştır. Kybele, Athena, Aphrodite, Artemis, Demeter, Persephone, Hera, yeryüzünün ve cennetin kraliçeleridirler ve bu tanrıçalara Mısırlı büyük tanrıça İsis’de eklenmiştir. İsis bu tanrıçalar ile özdeşleştirilmiştir (Fairbanks 1910, 277; Noegel 2007, 32). MÖ VII. yy’dan itibaren Aşağı Mısır’a yerleşen Hellenler İsis ile Demeter’i özdeşleştirmiştir (Hdt. II, 156; Bonnefoy 2000, 485). İsis-Demeter için bk.: Tran Tam Tinh 1990, 781, Kat. No. 260-264. İsis-Aphrodite için bk.: Tran Tam Tinh 1990, 779-781, Kat. No. 249-259. İsis-Fortuna için bk.: Tran Tam Tinh 1990, 784-286.

¹⁰¹⁰ Grimal 2007, 333; Sourvinou-Inwood 2003, 30. Seth’in kıskançlığı nedeniyle öldürülen Osiris’in cesedi paramparça edilerek parçaları tüm Mısır’a dağıtılmış ve sonra kız kardeşi-karısı İsis, onun gövdesini uzuvları ile birlikte toplayarak tekrar bir araya getirmiştir (Freeman 1996, 25; David 2007, 59; Coleman 2007, 529; Ellwood-Alles 2007, 219; Takács 2008, 75).

¹⁰¹¹ İsis’in Atina’da Asklepios’un kutsal alanında bir tapınağı bulunmaktaydı ve Asklepios’un kutsal alanları yanında İsis’e ait kutsal yerlerde de hastalığın kuluçka devresi için beklenmekteydi (Burkert 1999, 36). "*Hastalıktan bir türlü kurtulamayan şair Tibullus, İsis’in sadık mümini Delia aracılığı ile yardım edeceğini umar. Tibullus sağlığına kavuşur ise Delia, üzerinde keten giysilerle ve saçları dağılmış olarak tapınağın girişinde Mısırlı rahiplerin ortasında oturacak ve günde iki kez yüksek sesle İsis’e senada bulunacaktır*" (Burkert 1999, 36-37).

¹⁰¹² Magie 1953, 166. İsis Pelagia için bk.: Tran Tam Tinh 1990, 782-283.

¹⁰¹³ Grimal 2007, 788.

¹⁰¹⁴ İsis-Fortuna adına çok sayıda adak ve heykelcik bulunmaktadır (Bonnefoy 2000, 485).

¹⁰¹⁵ Apul. Met. 11. 5. "*Adım, tanrısallığım, bütün dünyada değişik biçimlerle, farklı adetlerle ve birçok isimle donatıldı...*". Devamı için bk.: Dürüşken 2011, 129-131.

¹⁰¹⁶ Mısır’da tanrıça İsis’e tapınma MÖ 2400’lere kadar uzanmaktadır (Freeman 1996, 24). Bernal (1998, 187), Mısır’ın ana tanrıçası İsis’e Atinalılar’ın MÖ V. yy’dan beri tapındıklarını ve tapınanların Atina’da oturan Mısırlılar ile Atina’nın yerlileri olduklarını belirtmektedir.

¹⁰¹⁷ Burkert 1999, 20.

yoluyla her yöne yayılmıştır¹⁰¹⁸. Roma Dönemi'nde Mısırlı ya da Mısırlılaşan rahipler eliyle pek çok yerde Mısır tanrıları adına tapınaklar yapılmıştır¹⁰¹⁹. Mısır dışında Mısır kültürünün yayılmasında göçmen Mısırlıların da etkisi büyüktür. Hellenistik Dönem'de Hellas'da İsis kültürünün önemli bir etki yarattığı bilinmektedir¹⁰²⁰. İsis kültürü Roma'ya MÖ I. yy'ın ilk yarısında girmiş ve kabul görmüştür. Fakat Roma senatosu uzun bir süre İsis tapınımına sert bir şekilde karşı çıkmış ve İsis sunağı defalarca yöneticiler tarafından yıkılmıştır¹⁰²¹. Antonius ve Kleopatra'nın ordularını yenilgiye uğratmak için uğraşlar veren Augustus (MÖ 27-MS 14), Roma'da İsis kültürüne tapınımı yasaklar ve İsis kültürünün Roma'ya girmesine izin vermez¹⁰²². Tiberius (MS 14-37) ise İsis tapınağını yıktırır ve tanrıçanın heykeli Tiber Nehrine atılır¹⁰²³. Caligula (MS 37-41) İsis tapınımını başlatan ilk imparatorudur ve Campus Martius'da büyük bir İsis tapınağı inşa edilmiş ve böylece İsis tapınımı Roma İmparatorluğu'na Caligula Dönemi'nde yerleşmiştir¹⁰²⁴. Roma'da İsis kültürünün yayılımı MS I. yy sonlarından itibaren daha da artmıştır. İsis kültürü ve İmparator kültürü arasındaki ilişkide caesarlar, firavunlar gibi tanrısal kral olmak istemişlerdir. Caligula kendisinin tanrı olduğunu iddia etmiş ve ondan sonra gelen imparatorlar da onu örnek almıştır. Bu durum imparatorluk kültürüne yeni bir boyut kazandırmıştır¹⁰²⁵. İsis kültürü MS II. yy'da oldukça önemli bir kült haline gelmiş ve Hristiyanlık ile tanrıçanın tapınımı hemen ortadan kalkmamıştır. MS 378 yılında I. Theodosius İsis kültürünü yasaklamasına rağmen Iustinianus (MS 527-565) Dönemi'ne kadar varlığını sürdürmüştür¹⁰²⁶.

Roma İmparatorluğu'nda İsis adına bahar ayında "Navigium Isidis" (İsis'in Seyri) ve sonbaharda "Inventia Osiridis" (Osiris'i Bulma) adlı iki festival düzenlenmektedir¹⁰²⁷.

Tanrıça ikonografik olarak Orta Krallık Dönemi'nde (MÖ 2035-1550) uzun, dar bir elbise ve Mısır peruğu saçı ile tasvir edilmiştir¹⁰²⁸. Hellenistik Dönem'den itibaren de kısa kollu bir khiton, himation ve "İsiyak kostüm" olarak adlandırılan, göğsünün ortasında

¹⁰¹⁸ İsis ve Osiris gibi bazı Mısırlı tanrıalarının kültürleri, tüccarlar ve Roma İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinin yöneticileri tarafından taşınmıştır. Bu kültürler büyük popüleriteye sahip olmaya devam etmiştir (David 2007, 103).

¹⁰¹⁹ Burkert 1999, 20.

¹⁰²⁰ Fairbanks 1910, 276.

¹⁰²¹ Mansel 1999, 516; Takács 2008, 77; Dürüşken 2011, 126.

¹⁰²² Dürüşken 2011, 127.

¹⁰²³ Woolf 2014, 89; Takács 2008, 61, 67, 77. Augustus'un İsis tapınımını yasaklamasında, Kleopatra'nın tanrıça İsis ile olan bağlantısı da önemli bir etken olmalı (Takács 2008, 22).

¹⁰²⁴ Burkert 1999, 20; Takács 2008, 78; Dürüşken 2011, 144.

¹⁰²⁵ Bonnefoy 2000, 489.

¹⁰²⁶ Mısır kavramları olasılıkla doğrudan Helenistik dünya üzerinde Mısır'ın etkisiyle hem Eski İncil ve hem Yeni Ahit aracılığıyla erken Hristiyanlık inancını getirmiş olmalıdır. Bu nedenle İsis kültürü ve Meryem Ana kültürü arasında bağlantılar olduğu ve Firavunlar Dönemi'nin kutsal üçlüsü ile baba-oğlu-kutsal ruh üçlüsü arasında ilişki olduğu düşüncesi ileri sürülmektedir (David 2007, 103).

¹⁰²⁷ Bu festival törenleriyle ilgili bk.: Dürüşken 2011, 131-145.

¹⁰²⁸ Tanrıçanın tipolojisi için bk.: Eingartner 1991, 8-66.

bağlanan püsküllü bir manto giyimli ve Libya kökenli bir stil olan uzun, bukleli saçlar ile tasvir edilmiştir¹⁰²⁹. Başında ise İsiyak basileion olarak adlandırılan ortasında güneş kursu bulunan Hathor boynuzları başlığı ile betimlenmiştir. İsis'in atribüleri sistrum, situla ve bazen de ankh (sonsuzluk haçı)'dır¹⁰³⁰.

İsis'in kutsal hayvanı inektir ve Mısır'da tanrılara inek kurban edilemez¹⁰³¹. İsis, Ana Tanrıça ve Demeter gizemlerinde yası, sevinç ve neşenin takip ettiği bir ardışıklık vardır. Demeter'in acısı Persephone'yi bulmasıyla, İsis'in yas törenleri de Osiris'in Nil'in suyunu bulmasıyla son bulur. İsis'e tapanlar erginlenme törenlerinde tanrıçalarına öykünerek göğüslerini yumruklar, Osiris için ağlar ve Osiris, İsis tarafından bulunduğu anda ise birden sevince gömülürler¹⁰³².

3.7.2 Sarapis (Σαραπις)

Sarapis, Osiris-Apis'in Hellence adıdır¹⁰³³. Osiris-Apis Hellence "Osarapis" veya "Sarapis", Latince genellikle Serapis, nadiren Sirapis olarak kısaltılmıştır¹⁰³⁴. Sarapis kültü, İskenderiye'de kralın ölüm yılı olan MÖ 283 yılından önce I. Ptolemaios tarafından kurulmuştur¹⁰³⁵. I. Ptolemaios (MÖ 367-283), hâkimiyeti altındaki ülkesinin ruh halini göz önünde bulundurarak, Mısırlılara yeni bir Hellen kültü kazandırmak yerine, Hellenler'e yeni bir Mısır kültü kabullendirme yolunu tercih etmiş ve Memphis'in Batı Nekropolis'inde yer altı tanrısı olarak tapınım gören Osiris-Apis'i Mısırlı ve Hellenler'in ortak tanrısı olarak seçmiştir¹⁰³⁶.

¹⁰²⁹ Tran Tam Tinh 1990, 791; Bonnefoy 2000, 485. "İsiyak kostüm" olarak adlandırılan bu kıyafet İsis'in sembolü haline gelmiştir.

¹⁰³⁰ İsis'in sembolleri için bk.: Erman 1907, 16; Inman 2004; Magie 1953, 167; Dürüşken 2011, 131-140.

¹⁰³¹ Hdt. II-1, 41. Mısır'da dini törenlerde temiz öküzler ve genç danalar kurban edilir. "*Mısır dininde kurban törenleri şöyledir: Marka vurulan hayvan kesileceği sunak taşına götürülür, ateş yakılır, hayvanın başına ve sunak taşına şarap serpilir, tanrının adı anılır ve hayvan kesilir; sonra kafası ayrılır, derisi yüzülür. Kafaya beddua edilir ve götürülür. Bir Pazar vardır içinde Hellenler bulunur, alışveriş yaparlar, kafayı oraya götürür, Hellenlerden birine satarlar. Beddua, kurban kesenin ya da bütün Mısır'ın başına gelecek beladır ve bu başa gelsin demektir*" (Hdt. II. 39). Bu nedenle Mısırlılar hiçbir hayvanın başını yemezler. Temiz bir hayvan olarak saymadıkları domuzu Selene ve Dionysos dışında hiçbir tanrıya kurban etmezler ve yemezler (Hdt. II. 47).

¹⁰³² İsis erginlenme törenleri ile ilgili bk.: Fairbanks 1910, 278; Burkert 1999; Dürüşken 2011, 132-145. Ayrıca İsis büyü güçlerini kullanarak kocasının parçalarını birleştirmiş ve kocasının cesedine yeniden yaşam vermiştir. İsis'in büyücülük yönü için bk.: Furlong 2001, 77. Hellenistik Dönem'e gelindiğinde ise İsis, haberci tanrı Hermes'den büyücülük eğitimi almaya başlar (Bonnefoy 2000, 480-483). Erginlenme törenlerinde İsis'e tapınanlar, tanrıçaya bağlılıklarını yünlü keten giysiler giyerek ve kafalarını tıraş ederek gösterirler (Burkert 1999, 73; Herodot. II. 37).

¹⁰³³ Coleman 2007, 920.

¹⁰³⁴ Sarapis ve kültü hakkında genel bilgiler için bk.: Roeder 1920, 2394-2426; Fraser 1960, 1-54; Vidman 1970; Clerc/Leclant 1994, 666-692; Hornbostel 1973; Dunand 2007, 253-263.

¹⁰³⁵ Magie 1953, 167-168. Bonnefoy (2000, 487) ise Sarapis kültürünün kuruluşunu son zamanlarda yapılan çalışmalarla I. Ptolemaios'a değil III. Alexandros'a dayandırıldığını belirtmektedir.

¹⁰³⁶ Magie 1953, 169; Mansel 1999, 514. I. Ptolemaios'un amacı büyük olasılıkla krallığında yaşayan Mısırlı ve Hellenler'i ortak bir kült çevresinde toplamaktır (Nardo 2002, 100).

Sarapis kültünün kökeni çok tartışmalıdır. Sarapis'in kültünün kökeninin Sinope, Seleukeia ve Memphis'den geldiğine dair antik ve modern yazarlar tarafından farklı görüşler öne sürülmüştür¹⁰³⁷. Tacitus ve Plutarkhos tarafından korunmuş ve bazı Hristiyan yazarlar tarafından tekrar edilen bir geleneğe göre, "II. Ptolemaios (MÖ 309-246) bir rüyadan aldığı talimatla Karadeniz'de Sinope'ye yerel krala (kral Scydrothemidus) hediyeler ve elçiler gönderir. Elçiler, eski bir İupiter Dis tapınağında ayakta duran kolossal kült heykelini alarak denize açılırlar. Plutarkhos'a göre Pluto'ya ait olan bu heykel kısa zamanda İskenderiye'ye götürülür ve orada bu heykel Sarapis olarak yeniden adlandırılır"¹⁰³⁸.

Mısırlılar için yeniden yaşamın ve bereketin sembolü Sarapis, Osiris'in bir versiyonu olarak görülmüş ve onun yerini almıştır. Sarapis, Osiris ve Apis'in birleşiminden oluşan çok yönlü bir tanrıdır. Aynı zamanda Sarapis genellikle Hellen tanrıları ile ilişkilendirilen bazı roller de üstlenmiştir. Sarapis, Hellen tanrıları Zeus, Hades, Asklepios ve Helios'un sıfatlarını da bünyesinde barındıran bir tanrıdır.

Sarapis "kurtarıcı", "duaları dinleyen", "iyileştirici", "tehlikeden koruyan", deniz aracılığı ile tehlikeden ve savaştan koruyucu" olarak görülmüştür¹⁰³⁹. Sarapis "sağlığa kavuşturucu" sıfatı ile Asklepios, "rüzgârın yöneticisi" sıfatı ile Poseidon, "yer altı dünyasının yöneticisi" sıfatı ile Hades ile özdeşleştirilmiştir. Tanrı ayrıca İmparator Commodus, Caracalla ve Septimius Severus'un hükümdarlıklarının bereketinin de koruyucusu olmuştur¹⁰⁴⁰. Tanrının en belirgin atribüleri, başında bereketi simgeleyen modius ya da kalathos, asa ve Kerberos'tur. Sarapis kıvrıkcık saçlı ve sakallı yaşlı bir adam olarak bazen üst gövdesi çıplak bazen de khiton ve himation giyimli tasvir edilmiştir. Sarapis ikonografik açıdan Zeus, Hades ve Asklepios'a benzemektedir. MS II. yy sonlarında Helios/Sol kültünün popüler olması ile Sarapis'inde Helios gibi başında ışın tacı ile tasvirleri bulunmaktadır¹⁰⁴¹. İskenderiye'deki Sarapeion, Sarapis adına yapılan ilk tapınaktır. Sarapis kültünün başında kültü düzenleyen bir rahip, tapınak bekçisi ve bir rüya yorumcusu bulunmaktadır¹⁰⁴². Tanrı için Mısır da yapılan kurban törenleri, Hellenistik ve Roma Dönemleri içinde kültün yayılım gösterdiği yerlerde de benzer törenler yapılmaktadır¹⁰⁴³.

¹⁰³⁷ Sarapis kültünün kökeni konusundaki görüşler için bk.: Magie 1953, 168-169; Merkelbach 1995, 73 vd.

¹⁰³⁸ Magie 1953, 169.

¹⁰³⁹ Hornbostel 1973, 193-204; Karayaka 2007, 212.

¹⁰⁴⁰ Bonnefoy 2000, 487.

¹⁰⁴¹ Hornbostel 1973, Taf. II-2, XII-14, LXXX-140, XCV-162.

¹⁰⁴² Magie 1953, 185.

¹⁰⁴³ Mısır tanrılarına kurban törenlerinde, kurban kesmek rahibin görevidir. Rahip kurbanı keser, parçalara böler, önce bağırsaklarını sonra kalbini çıkarır ve son olarak kanını altara akıtır. Kesilen kurbanın etinin bir kısmı ziyafetlerde kullanılır ve bir kısmı da satılır (MacMullen 1981, 41). Lykia Bölgesi'nde Kadyanda Kenti'nde Sarapis festivallerinin düzenlendiği epigrafik belgelerle kanıtlanmıştır (Magie 1953, 184).

Sarapis kültürünün yayılmasında Ptolemaioslar'ın etkisinin önemi büyüktür. Tanrının kültü Hellenistik Dönem'de başlamış ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde yayılarak Hristiyanlığın benimsenmesine kadar tapınım görmüştür. MS 391 yılında İmparator I. Theodosius (MS 379-395) İskenderiye'deki Sarapeion'u yakıtıp yıktırmıştır¹⁰⁴⁴. Hristiyanlık karşısında Sarapis kültü son bulmuştur.

3.7.3 Harpokrates (Horus) (Ἄρποκράτης)

Hellen mitolojisinde Horus olarak bilinen Harpokrates, Osiris ve İsis'in oğludur¹⁰⁴⁵. Mısırlılar için Horus-Harpokrates (küçük Horus, çocuk), güneş tanrısının bir takipçisi olarak baş tacı olmuştur ve yeni doğan güneşin temsilcisidir¹⁰⁴⁶. Işık saçan güneş olarak Horus, Hellenistik Dönem'de Mısır'da Apollon ile birleştirilmiştir¹⁰⁴⁷. Horus, Harpokrates olarak III. Aleksandros'un Mısır'ı almasından sonra Hellen pantheonuna Mısırlı çocuk tanrı olarak adapte edilmiştir. Harpokrates kültü, İsis ve Sarapis ile birlikte Ptolemaioslar Dönemi'nde Hellen ve Roma dünyasına yerleşerek çocuk veya genç Harpokrates olarak kültlere yansımıştır¹⁰⁴⁸. Hiçbir tanrı, insanların kalbine genç Harpokrates'den daha yakın olmamıştır. Çünkü insanlar çocuk olarak tasvir edilen Harpokrates'ten özel bir haz alıyorlardı. Annesinin İsis olması durumunda onun karakterinin insani tarafı da vurgulanmaktadır¹⁰⁴⁹.

Harpokrates, İsis tarafından Set'in düşmanlığından korunarak büyütüldüğü ve anne sevgisini temsil ettiği için İsis'in kollarında bir çocuk, ışık saçan güneş olarak çıplak bir bebek ve parmağı ağzında bir genç olarak tasvir edilmiştir¹⁰⁵⁰. Parmağı ağzında duruşu, sessizlik tanrısı olarak düşünülmesine neden olmuştur. En bilinen belirteci kornukopiae ile birlikte Hellenistik Dönem'den itibaren tasvir edilmeye başlamıştır. Tanrı, aynı zamanda Hellen dünyasında Eros tipolojisi ile birleşen bir görüntü sergilemektedir ve "çocuk perçemi" olarak adlandırılan saç stiline yerini Eros'un kıvrıkcık saç stili almıştır¹⁰⁵¹. Ayrıca Harpokrates genellikle sırtında Eros'un kanatları ile tasvir edilmeye başlanmıştır. Tanrının ikonografik değişimleri Hellen-Roma pantheonuna uyumun göstergesidir.

¹⁰⁴⁴ Bonnefoy 2000, 387; Dürüşken 2011, 145.

¹⁰⁴⁵ Horus-Harpokrates hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Pieper 1912, 2410; Tran Tam Tinh 1988, 415-445; Merkelbach 1995; Nardo 2002, 99; Coleman 2007, 491; Ellwood-Alles 2007, 209.

¹⁰⁴⁶ Erman 1907, 225.

¹⁰⁴⁷ Hdt, II-156, Işın 2007, 75.

¹⁰⁴⁸ Tran Tam Tinh 1988, 415; Merkelbach 1995, 88; Karayaka 2007, 209.

¹⁰⁴⁹ Erman 1907, 225-226.

¹⁰⁵⁰ Magie 1953, 167; Nardo 2002, 99.

¹⁰⁵¹ Tran Tam Tinh 1988, 415; Bonnefoy 2000, 487. "Çocuk Perçemi": saçların sağ şakağına düşen perçemi dışında kazanmış olmasıdır.

Fischer, Harpokrates tipinin Mısır'da Geç Hellenistik Dönem'de ortaya çıktığını önermekte ve Erken İmparatorluk Dönemi başlarında da etkin bir şekilde yayılım gösterdiğini belirtmektedir¹⁰⁵².

3.7.4 Apis

Mısır'da tapınımı yapılan hayvanların en önemlisi ölümü ve yeniden doğumu simgeleyen Apis Boğası'dır. Apis'e Hellen dilinde Epaphos denir¹⁰⁵³. Memphis'de Ptah mabedinde tapınım gören Apis, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görülür ve insanlar adına tanrı ile aracılık yapan diğer hayvanlardan farklıdır¹⁰⁵⁴. Herodotos, Apis Mısırlılar'a görüldüğünde, Mısırlılar'ın en güzel giysilerini giyerek bayram yaptıklarını aktarmaktadır¹⁰⁵⁵. Osiris'in ölümünden sonra ruhunun Apis'e geçtiği ve onda vücut bulduğu düşünülmektedir. I. Ptolemaios, Memphis'in Batı Nekropolis'inde yer altı tanrısı olarak tapınım gören Osiris-Apis'i Mısırlı ve Hellenler'in ortak tanrısı olarak seçmiştir. Osiris-Apis Hellence'de "Osarapis" ya da "Sarapis" olarak kısaltılmıştır. Mısır'ı fetheden III. Aleksandros, din alanında gösterdiği hoşgörü ve Apis boğasına kestiği kurbanlar ile Mısırlılar'ın kalplerini de fethetmiştir¹⁰⁵⁶.

Apis Boğası'nın sahip olduğu nitelikler; siyah renkli, alnında beyaz bir üçgen, sırtında kartal resmi, gövdesinin sağ yanında bir hilal, dilinin altına böcek resmi çizilmesi ve kuyruk tüylerinin çift olmasıdır¹⁰⁵⁷.

"*Psammetikos Memphis'de Hephaistos için anıtsal kapılar yaptırdı, sonra bu anıtsal kapıların karşısına Apis için bir saray kurdurdu, Apis ortaya çıktığı zaman burada besleniyordu*"¹⁰⁵⁸. Mısır'da boğalar öldüğü zaman büyük bir matem ve yeni boğanın ortaya çıkması ile de büyük bir sevinç yaşanırdı. Ölen boğalar mumyalanarak büyük bir cenaze töreni düzenlenirdi ve Sakkara'daki hypogeumlardaki lahitlere konularak Sarapieion olarak adlandırılan mabette ayinler yapılırdı. Apis öldüğünde mezarı yapılanaya kadar dini yas giysileri giyilir ve tam 60 gün ağzlarına sadece su ve sebze girerdi¹⁰⁵⁹.

Antik yazarların söylediği gibi, Osiris'in ruhunun ölümü ve yeniden doğumu simgeleyen Apis Boğası'nda yaşadığı düşüncesi, iki tanrının bir bütün oluşturmasına neden

¹⁰⁵² Işın 2007, 74.

¹⁰⁵³ Hdt. II, 153.

¹⁰⁵⁴ Apis hakkında bk.: Erman 1907, 22-24, 79, 170; Pietschmann 1896, 2807-2809; Roeder 1920, 2400. "*Apis ya da Epaphos, kendini dünyaya getirdikten sonra bir daha gebe kalmayacak olan bir inekten doğar*" (Hdt. III. 28).

¹⁰⁵⁵ Hdt. III. 27.

¹⁰⁵⁶ Mansel 1999, 443, 514.

¹⁰⁵⁷ Hdt. III. 28; Coleman 2007, 79.

¹⁰⁵⁸ Hdt. II. 153.

¹⁰⁵⁹ Erman 1907, 171, 172.

olmuştur. Mısır'da olduğu gibi birçok uygarlıkta yeniden doğumu, gücü, verimi ve üremeyi simgeleyen boğa kutsal bir hayvan olarak kabul edilmiştir¹⁰⁶⁰.

Küçük Asya'da Mısır kültlerine ilişkin yapılan çalışmalarda, Magie, epigrafik belgelere dayanarak MÖ III. yy'da Ksanthos, Kaunos, Myndos, Halikarnassos, Priene, Ephesos Kentleri'nde Mısır kültürünün varlığını kanıtlamıştır¹⁰⁶¹. Mısır kültürüne ilişkin epigrafik ve arkeolojik belgelerin az sayıda ve dağınık olmasına rağmen nümismatik veriler yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Helenistik Dönem'de darp edilen sikkeler üzerinde Mısır tanrıları nadiren de olsa tasvir edilmeye başlamıştır. Mısır tanrılarının sikkeler üzerindeki tasvirleri İmparatorluk Dönemi'nde artmıştır¹⁰⁶².

Lykia Bölgesi MÖ 310 yılında Mısır'da hüküm süren Ptolemaioslar'ın hâkimiyeti altında kalmıştır. Fakat kısa bir süre (14 yıl) bölgede Lysimakhos hüküm sürmüştür. MÖ 296 yılında bölgeyi tekrardan geri alan Ptolemaioslar, bölgede yaklaşık bir asır hüküm sürmüşlerdir¹⁰⁶³. II. Ptolemaios tarafından fethedilen bölgede Mısırlı tüccarların varlığı ve ticari ilişkiler doğrultusunda Helenistik Dönem'de Hellen dünyasında yayılıp tapınım gören Mısır kültürleri, Lykia Bölgesi'ne nüfuz etmiş olmalıdır¹⁰⁶⁴. Lykia Bölgesi'nde farklı dönemlerde birçok kente Mısır kültürlerinin izlerine rastlanmıştır¹⁰⁶⁵. Phaselis Kenti'nin Helenistik Dönem'de darp edilen sikkelerinin arka yüzünde İsiyak basileion'u tasvir edilmiştir. D. Magie, Lykia Bölgesi'nde Phaselis Kenti dışında Mısır tanrılarının sikkeler üzerinde tasvir edilmediğini belirtmektedir¹⁰⁶⁶. Ksanthos'da Helenistik Dönem deposunda İskenderiye ve Priene'deki örneklerle benzer çok sayıda terrakotta İsis başı ve 1844 yılında kentin kale duvarının dibinde İsis ve Sarapis'in tasvir edilmiş olduğu bir rölyef bulunmuştur¹⁰⁶⁷. Ksanthos Kenti'nde ele geçen bu buluntular doğrultusunda kent, İsis kültürünü Helenistik Dönem'den itibaren tanımış olmalıdır. Andriake'de Hadrian Granariumu'nda bulunan bir rölyefte: "*gördüğü rüya sonucunda (κατα όναρ) bu rölyefi sunan kişi granariumun ambarcibaşı Herakleion'dur*" yazar. Bu rölyefte yatak üzerinde uzanmış, başında kalathos ve kornukopiae taşıyan tanrısal figür İsis, başında kalathos olan, asa ve

¹⁰⁶⁰ Bernal, Eski Krallık Dönemi'nde Mısır'da Min ve Mneve ile ilişkili iki boğa kültürünün olduğu ve ilkinin krallığın kurucusu olmasıyla bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Mntw, Min, Mnevis ve Apis'den türetilen boğa kültürleri, Hellas'ın dört bir yanında görülmektedir (Bernal 1998, 121).

¹⁰⁶¹ Magie 1953, 163-187.

¹⁰⁶² Dunand III, 1-2.

¹⁰⁶³ Bayburtluoğlu 2004a, 41.

¹⁰⁶⁴ Lykia Bölgesi'nde İsis kültürü için bk.: Dunand III, 1-9.

¹⁰⁶⁵ Dunand III, 4. Bölgede İsis kültürüne ilişkin belgelerin çoğunluğu Helenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Mısır kültürü, İskenderiye'den her yöne ticaret yoluyla yayılmıştır (Magie 1953, 164). Ticaret sayesinde, İsis, Sarapis ve Harpokrates gibi Mısır kültürleri, Lykia, Pamphylia ve Pisidia Bölgeleri'nde de kabul görmüş ve figürin gibi kült öğeleri de yerel olarak imal edilmiştir (Talloen-Alp 2007, 743).

¹⁰⁶⁶ Magie 1953, 177.

¹⁰⁶⁷ Demargne 1955, 106; Dunand III, 5. Rölyef hakkında detaylı bilgi ve resim için bk.: Michaelis 1885, 287-318, Pl LVIII.

patera tutan figür ise Sarapis olmalıdır. Rhodiapolis'deki MS II.-III. yy'a tarihlendirilen bir lahit yazıtında mezarın soyulması halinde İsis ve Sarapis'e bir ceza ödenmesi gerektiği yazılıdır¹⁰⁶⁸. Kadyanda'da İsis ve Sarapis kültleri, İmparatorluk Dönemi'nde yerleşmiştir ve onların onuruna her yıl oyunlar düzenlenmektedir. Ayrıca Kadyanda halkının bir kararnamesinden Sarapis rahibinin varlığı bilinmektedir. Epigrafik belgeler, İsis ve Sarapis'in Kadyanda'da onurlandırılan kentin "koruyucu" tanrıları olduklarına işaret etmektedir¹⁰⁶⁹. Sidyma Kenti'nde Zeus-Helios-Sarapis adına bir altar adanmıştır¹⁰⁷⁰. Patara Kenti'nde mezarlarda ele geçen İsis Agraria ve Harpokrates kültü ile ilişkili terrakotta figürinler, kentte Mısır kültlerine duyulan ilginin göstergesi niteliğindedir¹⁰⁷¹.

Arykanda Kenti'nde ele geçen arkeolojik buluntular, kent ve bölge için Mısır kültlerine ait yeni izler sunması açısından önemlidir. Kentte Mısır kültleri ile ilişkili epigrafik ve nümismatik belge bulunmamaktadır.

İsis kültüne ilişkin arkeolojik belge olarak 1999 yılında Helios Tapınağı doğusunda yapılan çalışmalarda ele geçen figürin, sol göğsü açıkta bırakan khiton ve himation giyimli, sol elinde kornukopiae ve sağında dümen tutmakta (Kat. No. 93). İsis'in bu tipi İsis-Fortuna olarak adlandırılmıştır¹⁰⁷². Grimm, İsis-Fortuna olarak adlandırılan figürindeki bu tipin stilistik özelliklerini Hellenistik Dönem'e tarihlendirmektedir¹⁰⁷³. Grimm, Hellenistik Dönem'e tarihlendirdiği söz konusu İsis-Fortuna tipinin Roma İmparatorluk Dönemi'nde taklit edildiğini belirtmektedir¹⁰⁷⁴. Figürin ile aynı kontekste ele geçen sikkeler MÖ 382-167/100? arasına tarihlendirilmektedir¹⁰⁷⁵. Fakat kaliteli bir işçiliğe sahip olan figürin duruş ve giysi özellikleriyle MS III. yy'a tarihlendirilmelidir.

İsis kültüne ilişkin bir diğer eser, 2007 yılında yapılan kazı çalışmalarında Büyük Bazilika'nın güneybatısında yapılan çalışmalarda İsis büstü aplik ele geçmiştir. İsis büstü, khiton, himation ve "İsiyak kostüm" olarak adlandırılan göğsünün ortasında bağlanan

¹⁰⁶⁸ Yazıt dikkate alındığında eğer bir ceza ödenmesi gerekiyor ise, o zaman bir tapınak ve hazine olması ve bunlara bağlı olarak yerleşmiş bir kült olması gerekiyor (TAM II. 3, No. 962; Dunand III, 6).

¹⁰⁶⁹ Dunand III, 6.

¹⁰⁷⁰ Magie 1953, 177.

¹⁰⁷¹ Işın 2007, 46-47, 74-76, 112.

¹⁰⁷² İsis-Fortuna olarak adlandırılan tip için bk.: Grimm 1969, 145, Kat. No 26, Taf. 24, 2-3; Tran Tam Tinh 1990, 784-286; Lichocka 1997, 113-116, Fig. 487, 489-492, 501-502.

¹⁰⁷³ Grimm 1969, 145, dn. 1-3.

¹⁰⁷⁴ Grimm 1969, 146.

¹⁰⁷⁵ Helios Tapınağı doğusunda ele geçen İsis-Fortuna figürünü Grimm'in Kat. 26 numaralı eseriyle ve Tran Tamh Tinh 312d-h numaralı eserleri ile karşılaştırıldığında saç detayları dışında aynı stilistik özelliklere sahiptir (Grimm 1969, 145, Kat. No. 26, Taf. 24, 2-3; Tran Tam Tinh 1990, 526, 312d). Figürin 1999 HTD (Helios Tapınağı Doğusu) III Nolu mekânın 3. kontekstinde ele geçmiştir. Figürin ile birlikte aynı kontekste ele geçen dört adet sikke için bk.: Tek 2002a, Kat. No. 17, 87, 99, 165.

püsküllü manto giyimli ve çocuğu Horus'u emzirirken tasvir edilmiştir (Kat. No. 108)¹⁰⁷⁶. İsis'in çocuğu Horus'u kucağında taşıması ve emzirmesi, şefkatli ve koruyucu anneliği simgelemektedir¹⁰⁷⁷. İsis büstü aplik, Grimm, Kat. 30 numaralı İsis büstü ile karşılaştırıldığında aynı stilistik özelliklere sahiptir¹⁰⁷⁸. İsis büstü kabartmalı eserin bulunduğu yapıda 46 adet MS 295-383 yılları arasına tarihlendirilen sikkeler ele geçmiştir¹⁰⁷⁹. Eserin stilistik özellikleri ve yapıda bulunan sikkeler birlikte değerlendirildiğinde eser, MS IV. yy'a tarihlendirilmektedir.

Arykanda'da ele geçen figürin (Kat. No. 93) ve büst kabartmalı eser (Kat. No. 108) tanrıçanın sembolü olan, ortada lotus çiçeği, arkasında palmet ve iki yana açılan başaklar şeklinde başlık ile tasvir edilmiştir. Her iki eserdeki başlık ayırt edici bir özelliktir. Fakat figürin, başlık ve tipolojik tasvirinden dolayı İsis-Fortuna olarak tanımlanmıştır (Kat. No. 93). İsis kültü ile ilişkili her iki eserde başlık ve büst kabartmalı eserde (Kat. No.108) "İsiyak kostüm" olarak adlandırılan giysi belirleyici bir özellik taşımaktadır.

Sarapis kültüne ilişkin arkeolojik belge olarak 2002 yılında bouleuterion kuzeyinde yapılan çalışmalarda bronz Sarapis büstü kabartmalı bir aplik ele geçmiştir. Büst kabartmalı bu eserde Sarapis, başında modius ile khiton ve himation giyimli tasvir edilmiştir (Kat. No. 109). Sarapis olarak adlandırılan bu eserde tanrı gür sakallı olgun bir erkek görünümlü betimlenmiştir. Modius başlığı, tanrının belirteci olmasından dolayı büstün Sarapis olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Sarapis büstü, Grimm Kat. 37 numaralı bronz büst ile karşılaştırıldığında aynı stilistik özelliklere sahiptir¹⁰⁸⁰. Fakat Grimm bu eser için bir tarihleme yapmamıştır. Büst kabartmalı aplik eser ile aynı kontekste dokuz adet MÖ 100-MS 271 yılları arasına tarihlendirilen sikkeler ele geçmiştir¹⁰⁸¹. Aynı kontekste ele geçen sikkeler ve kalitesiz bir işçiliğe sahip olan büstün duruş ve giysi özellikleri dikkate alınarak eser MS III. yy'a tarihlendirilmelidir. Sarapis kültürünün Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlaşmasıyla Sarapis'e adanan adaklar ve heykeller genellikle Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir¹⁰⁸².

¹⁰⁷⁶ Grimm 1969, 147, Taf. 25, 3. Mısır kültürüne ilişkin figürinler gibi kült öğeleri, yerel olarak imal edilmiş olmalıdır (Talloen-Alp 2007, 743).

¹⁰⁷⁷ Çocuğunu kucağında taşıması ve emzirmesi, Hristiyanlık sanatında çocuk İsa'yı kucağında taşıyan ve onu emziren Meryem tasvirleri ile benzeştirilmektedir (Hexham's 1994, İsis).

¹⁰⁷⁸ Grimm 1969, 147, Kat. No. 30, Taf. 25, 3. Fakat Grimm bu eser için bir tarihlendirme yapmamıştır.

¹⁰⁷⁹ 2007 BB (Büyük Bazilika'nın Batısı) 5 Nolu mekanda ele geçen 46 adet sikkelerin envanter numaraları: Ary 2007-S-100-110, S-118, S-120-125, S-129-132, S-135-139, S-151-152, S-156, S-159-160, S-162, S-168-169, S-176, S-181, S-184, S-187, S-189, S-192-193, S-302-303, S-307-308 (kazı arşivi).

¹⁰⁸⁰ Grimm 1967, 155, Kat. No 37, Taf. 33, 3.

¹⁰⁸¹ 2002 BÜ (Bouleuterion Üstü) 5 Nolu mekân, 3. kontekstte ele geçen dokuz adet sikke ele geçmiştir. Sikkelerin envanter numaraları: Ary 2002-S-219-220, S 223-225, S 267, S 275, S 279, S 305 (Kazı Arşivi).

¹⁰⁸² Bonnefoy 2000, 487.

Bir diğ er Mısır kùltü tanrılarından Harpokrates kùltüne ilişkin arkeolojik belge olarak, 2003 yılında Helios Tapınağı kuzeyindeki konutlarda yapılan çalışmalarda bronz figürin ele geçmiştir. Ayakta çıplak olarak gösterilen figürinin başında modius, sol elinde kornukopiae tutmakta ve vücudunun arkasında kanatları bulunmaktadır. Sağ kolu dirsekten bükülerek ağızına götürdüğü işaret parmağıyla, "susmaya davet eder pozda" dudağına dokunur durumda tasvir edilmiştir (Kat. No. 94). Figürin, akropoliste özel konutun anakaya tabanına açılmış bir çukur içerisinde bronz bir kap ile birlikte ele geçmiştir¹⁰⁸³. Özel konutta figürin ile aynı kontekste MÖ 336-323 yıllarına tarihlendirilen (III. Aleksandros) gümüş bir sikke ve MÖ II. yy'a tarihlendirilen bronz Arykanda Kenti sikkesi ele geçmiştir¹⁰⁸⁴. Harpokrates kùltüne ilişkin bir diğ er eser, 2012 yılında akropolis (Yamaç Hamamı) hamamının kuzeyinde yapılan çalışmalarda ele geçen bronz figürindir. Figürün bir platform üzerinde, çıplak oturur ve geriye doğru yaslanır pozisyonda tasvir edilmiştir (Kat. No. 95). Benzer eserler ile karşılaştırıldığında olasılıkla solunda sol eli ile kornukopiae tutmaktadır¹⁰⁸⁵. Figürin ile aynı kontekste ele geçen sikkeler MS 249-268 yılları arasına tarihlendirilmektedir¹⁰⁸⁶. Bu bağlamda sikkeler, figürinin MS III. yy'a tarihlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Harpokrates kùltüne ilişkin üçüncü eser, 2001 yılında akropoliste Helios Tapınağı doğusundaki konutlarda yapılan çalışmalarda ele geçen amuletdir (Kat. No. 97). Amulet üzerinde tasvir edilen figür ayakta, çıplak, başında modius, sol elinde kornukopiae, vücudunun arkasında kanatları ve işaret parmağı ile dudağına dokunmakta. Dördüncü eser ise 1981 yılında yapılan çalışmalarda ele geçen cam-firit amulet figürindir. Figürin çıplak, oturur ve her iki elinin işaret parmağını ağızına götürür pozisyonda tasvir edilmiştir (Kat. No. 96)¹⁰⁸⁷.

Tran Tam Tinh, arkeolojik kontekstlerde bilgi eksikliği olması nedeniyle sadece stil üzerinde durulduğunu ve bu bağlamda aksi belirtilmediği sürece bronz eserleri çoğunlukla MS I.-III. yy arasına tarihlendirildiğini belirtmektedir¹⁰⁸⁸.

1992 yılında bulunan bronz bir madalyon üzerindeki betimde üçgen alınlıklı altı niş ve nişlerin içinde ve üzerinde tanrı-tanrıçalar yer alır. Nişlerin üzerinde kline de oturur ve yarı

¹⁰⁸³ Bronz kap envanter numarası Ary 03 Æ 119 (kazı arşivi). Harpokrates figürini Grimm Taf. 38/3 numaralı bronz figürin ve Tran Tam Tinh 11b-55b ile karşılaştırıldığında benzer stilistik özelliklere sahiptir (Grimm 1967, 155, Kat. No 37, Taf. 33, 3; Tran Tam Tinh 1988, 242, 11b, 243, 55b).

¹⁰⁸⁴ Gümüş Sikke envanter numarası Ary 03 S 54, bronz sikke envanter numarası Ary 03 S 99 (Kazı Arşivi).

¹⁰⁸⁵ Tran Tam Tinh 1988, 244 No. 67a, s. 245 No. 112b.

¹⁰⁸⁶ Figürin ile aynı kontekste ele geçen sikke envanter numaraları: Ary 2012 S 10717, S 10623, S 10678, S 10669, S 10667 (Kazı Arşivi). Tran Tam Tinh'in bronz eserler için MS I.-III. yy arası stilistik tarihlendirme önerisi ile figürinin ele geçtiği kontekst buluntularının tarihlendirmesi birbirini desteklemektedir (Tran Tam Tinh 1988, 416).

¹⁰⁸⁷ 1981 yılında ele geçen bu eserin bulunduğu yapı bilinmemektedir. Bu nedenle kontekst buluntuları ile karşılaştırılamamıştır.

¹⁰⁸⁸ Tran Tam Tinh 1988, 416.

uzanır durumda tanrı-tanrıçalar, sağdan sola Sarapis, Harpokrates, İsis/Hathor, Hathor/İsis ve Hermes'tir (Kat. No. 106).

Apis kültüne ilişkin olabileceği varsayılan, 2012 yılında Yamaç Hamamı kuzeyinde yapılan çalışmalarda bronz boğa figürünü ele geçmiştir (Kat. No. 99). Bu eser, Grimm'in yayınındaki Taf. 41-2, 42-1, 2 numaralı Apis Boğaları ile benzerliğinden dolayı Mısır kültürleri bölümünde ele alınmıştır¹⁰⁸⁹. Fakat Apis'in belirteçleri olan alnındaki beyaz üçgen ve gövdesinin sağ yanında betimlenen hilal bu eserde bulunmamaktadır¹⁰⁹⁰. Mısır'da kutsal kabul edilen boğaların tanrısı Apis, ölümü ve yeniden doğumu simgelemektedir. Mısır'da olduğu gibi birçok uygarlıkta yeniden doğumu, gücü, verimi ve üremeyi simgeleyen boğa, kutsal bir hayvan kabul edilmiştir. Kat. No. 99 numaralı Harpokrates figürünü, boğa figürünü ile aynı yapı kontekstinde ele geçmiştir. Harpokrates ve boğa figürünü ile aynı kontekste ele geçen sikkeler MS 249-268 yılları arasına tarihlendirilmektedir¹⁰⁹¹.

Mısır kültürüne ilişkin diz çöken rahip figürünü (Kat. No. 98), Batı Nekropolis'i Kaya Mezarları batısında yüzeyde ele geçmiştir. Diz çöken rahip figürünü, dizlerinin üstüne oturmuş ve elleri dizlerinin üstünde dua eder pozisyonda, kafası tıraşlı, üst gövdesi çıplak tasvir edilmiştir. Figürin, tipolojik tasviri nedeniyle Mısırlı Rahip heykелciği olarak tanımlanmıştır.

Nümismatik belge olarak, kentin III. Gordianus (MS 238-244) ve Tranquillina için darp edilen sikkelerinin arka yüzünde, başında polos, sol elinde kornukopiae ve sağ elinde yere dayalı çapa tutan bir tasvir yer almaktadır¹⁰⁹² (Kat. No. 78). Literatürde bu tasvir Tykhe olarak tanımlanmıştır. Dunand'a göre İsis'de aynı zamanda Tykhe'dir¹⁰⁹³. Kentte Tykhe, sadece İmparator III. Gordianus Dönemi'nde darp edilen sikkelerin arka yüzünde tasvir edilmiştir.

Lykia Bölgesi'nde ele geçen buluntular aracılığıyla bölgede Mısır kültürüne dair en erken izler, II. Ptolemaios Dönemi'ne (MÖ 285-246) tarihlendirilmektedir. Arykanda Kenti'nde ele geçen buluntularda ise en erken Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilebilir.

Kentte 1971-2012 yılları arasında yapılan arkeolojik kazılarda bulunan ve Mısır kültürünün varlığına ışık tutacak buluntuların çoğunluğu kentin kuzeybatısında akropoliste ele geçmiştir. Mısır kültürüne ait arkeolojik buluntular, stilistik özellikleri, kontekst malzemesi (sikkeler) ve buldukları yapılar ile birlikte değerlendirildiğinde Geç Hellenistik Dönem ile

¹⁰⁸⁹ Grimm 1969, 161, Taf. 41-2, 42-1, 2.

¹⁰⁹⁰ Bu belirteçler Grimm'in yayınındaki Taf. 41-2, 42-1, 2 numaralı eserlerde de bulunmamaktadır.

¹⁰⁹¹ Figürin ile aynı kontekste ele geçen sikke envanter numaraları: Ary 2012 S 10717, S 10623, S 10678, S 10669, S 10667 (Kazı Arşivi).

¹⁰⁹² Hans. v. Aul. Lykien, 58, No. 26-28; SNG v. Aul. Lykien, No 4277.

¹⁰⁹³ Dunand III, 6.

MS IV. yy arasına tarihlendirilmiştir¹⁰⁹⁴. Mısır kültürüne ilişkin buluntuların tümü yapı alanları ile de tarihsel uyum göstermektedir.

1971 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalarda Mısır tanrılarına tahsis edilmiş kutsal alan tespit edilmemiştir. Bayburtluoğlu, kentte Mısır tanrılarının kutsal yerlerinin olasılıkla özel konutlar olduğu görüşündedir¹⁰⁹⁵. Madalyon üzerindeki betimde nişler üzerindeki ve içindeki tanrı-tanrıçalar on iki tanrılı bir pantheonu anımsatmaktadır (Kat. No. 106). Nişler üzerinde yer alan Sarapis, Harpokrates, İsis/Hathor, Hathor/İsis ve Hermes tasvirlerinin yer alması Mısır Tanrıları ile ilişkili bir bağlantıyı akla getirmektedir. Eğer bu tasvir Stadion'daki Nişli Yapı'ya bir göndermeysen, Nişli Yapı'nın öncelikli olarak Mısır tanrıları ile ilişkilendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Kentte Mısır Kültünün varlığına işaret eden buluntular, Bayburtluoğlu tarafından Ptolemaioslar'ın Lykia Bölgesi'ndeki egemenlikleri sonucunda Arykanda Kenti'ne gelen Mısırlı kereste tüccarlarına ve onların birkaç kuşak devam eden aileleri ile ilgili buluntular olarak yorumlanmıştır¹⁰⁹⁶. Geç Hellenistik Dönem ve MS IV. yy arasına tarihlendirilen Mısır kültürüne ilişkin kentte ele geçen buluntular, bu kültlere duyulan ilginin kentteki göstergesi niteliğindedir ve Arykanda Kenti'nin inanç tarihindeki çeşitliliğin aydınlatılmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

¹⁰⁹⁴ Kentte ele geçen arkeolojik buluntular, silistik özelliklerinin yanı sıra tarihlendirmeye yardımcı olabilmesi için buldukları yapı alanlarındaki sikkeler ile birlikte de değerlendirilmiştir. Kentte 1971-2000 yılları arasında ele geçen sikkeler, Doç. Dr. Ahmet Tolga Tek tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır (Tek 2002a). 2001-2014 yılları arası ele geçen sikkeler yayınlanmamıştır. Bu sikkelere ait bilgiler kazı arşivinden alınmıştır.

¹⁰⁹⁵ Bayburtluoğlu 2006, 62.

¹⁰⁹⁶ Bayburtluoğlu 2006, 62.

SONUÇ

Bu çalışmanın odak noktasını, Arykanda Antik Kenti'nde akropoliste yer alan Helios Tapınağı ve Sebasteion olarak adlandırılan kutsal alanlar ve kültleri oluşturmaktadır. Çalışmada bu yapıların planları ve mimari özellikleri yapı evreleriyle tespit edilerek her iki yapının buluntular doğrultusunda kültleriyle ilgili değerlendirmeleri yapılmıştır. Ayrıca akropolis genelinde epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntular yardımıyla belirlenen kültler Ticaret Agorası, Bouleuterion, Prytaneion, konutlar ve Gözetleme Kulesi gibi yapılarla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

Arykanda'yı daha iyi tanıttacağı düşüncesiyle akropolis dışında yer alan kutsal alanlara ve kültlere kentsel gelişim sürecinde değinilmiştir. Bu kutsal alanlar, akropolisten kentin aşağı kotlarına doğru Stadion Nişli Yapı, Tiyatro Tapınağı, Devlet Agorası Kutsal Alanı, Podyumlu Tapınak, Traianeum, Bazilika'ya dönüştürülen tapınak, Büyük Bazilika, Vaftizhane/Şapel, Nekropolis Kilisesi ve kaya sunaklarıdır. Kentte ele geçen epigrafik, nümismatik ve arkeolojik buluntular ışığında bu kutsal alanların inanç ve tapınım biçimlerine dair de öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Akropoliste iki teras üzerine konumlandırılan Helios Tapınağı temenosunun yapısal özellikleri tespit edilerek, dönemsel değişim gösteren dört evreli bir yapılaşma olduğu saptanmıştır.

Helios Tapınağı kutsal alanının kesin tarihlendirilemeyen ilk evresini tapınak alanının alt ve üst terasında bulunan kaya işçilikleri oluşturmaktadır. Küçük Asya'da Prehistorik Dönemler'den başlayarak semavi dinlere kadar devam ettiği bilinen tapınım amaçlı kaya işçiliklerinin Lykia Bölgesi'ne Phrygia üzerinden girmiş olabileceği düşünülmektedir.

Kutsal alanda tapınağın inşasıyla ilişkili ikinci evrede var olan kaya nişlerinin kutsallığını bozmayacak şekilde alan ve konum hesaplamalarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre tapınak kuzey-güney doğrultusunda, cephesi güneye bakacak şekilde inşa edilmiştir. Bu yerleştirmede tapınak kutsal alanın tam merkezine değil batıya doğru kaydırılarak konumlandırılmıştır. Planlamadaki asıl kaygı üst terasta erken evrede var olan kaya nişinin yapılacak olan tapınağın aksına getirmek olmuştur. Böylece erken evrede var olan kaya nişinin kutsallığının sürdürülmesi amaçlanmış olmalıdır. Bir alan bir kez kutsal olarak kullanılmaya başlandığında oranın kutsallığına dair köklü inançlar, Hristiyanlığın yayıldığı dönemlerde bile varlığını korumuştur.

Tapınağının temelinde anakayanın zemin olarak kullanılmasıyla sağlam bir alt yapı oluşturulmuş; üzerine iki basamaklı olarak inşa edilen krepidoma, Vitruvius'un tek sayı kuralına uydurulamamıştır. Tapınağın en aza indirgenen euthynteria ve stylobat genişliğinin uzunluğuna oranı 1.4 (3/4) ve 1.38 (5/7)'dir. Sütunların oturduğu 1.4 oranında ve 6,40x9.40 m ölçülerindeki stylobat yüzeyini oluşturan bloklar üzerindeki dübel yuvalarından tapınağın üç tarafının duvarlarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır.

Yapı güneyinde anta uçlarına denk gelen dübel yuvalarının yerleşebileceği blokların eksik olması tapınağın plan düzenlemesini anlamamızı zorlaştırmıştır. Yapı inşasında uygulanan ölçü düzenine ait ayrıntılı hesaplamaların yapı planını daha doğru okumamızı sağlayacağı düşüncesiyle incelemeler yapılmış ve sonuç olarak yapıda Vitruvius'un modüler sistemine bağlı kalındığı saptanmıştır. Bu saptama sonucunda tapınağın eustylos düzenine dâhil olduğu ve bakışımın tasarımında da altın oran olarak 10 rakamının kullanıldığı anlaşılmıştır.

Tapınağın üst yapısının cephe düzeni konusunda bilgi verebilecek günümüze kadar ulaşmış çok az sayıda Dor başlığı, arşitrav parçası ve iki tiriglif parçasından oluşan mimari elemanlar da Vitruvius tarafından tanımlanan Dor düzeni modüler sistemine göre hesaplamaları yapılmıştır. Sonuç olarak ele geçen Dor düzenli mimari elemanların da tapınağa ait oldukları kesinlik kazanmıştır. Öte yandan stylobat ve mimari elemanlar üzerinden yapılan her iki modüler sistem hesaplamasında çıkan sonuçların birbiriyle uyum sağladığı anlaşılmıştır.

Tapınak planına yönelik yapılan bu çalışmaların sonucunda Helios Tapınağı planı için templum in antis ve prostylos planı olarak iki öneri getirilmiştir. Fakat Naos ve pronaos oranlarının prostylos plan önerisine uymaması, tapınak için önerilen planlamanın templum in antis olduğu sonucunu doğurmuştur. Bu önerinin Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Dor düzenindeki Aigai Demeter-Kore Tapınağı ve Kaunos Teras Tapınağı planları ve boyutlarıyla ilgili olan benzerlikleri dikkate alındığında Arykanda Helios Tapınağı templum in antis plan önerisi kendisini doğrulamaktadır. Bu doğrultuda yapılan modüler hesaplamalar ve karşılaştırma örnekleriyle Helios Tapınağı'nda eustylos düzeninin tercih edildiği ve templum in antis planında Dor düzeninde bir cepheye sahip olduğu anlaşılmıştır.

Kutsal alanda yapılan kazı ve sondaj çalışmalarında Helios Tapınağı'nın inşa dönemine yönelik temenos duvarları, mimari elemanlar ve seramiklerden oluşan arkeolojik veriler tespit edilmiştir. Bu arkeolojik veriler ışığında tapınağın tarihlendirilmesi için öncelikle temenos duvarları dikkate alınmış ve sondaj çalışmasında ele geçen Attik seramikler yardımıyla Helios Tapınağı temenos duvarları MÖ IV. yy sonu ve MÖ III. başına

tarihlendirilmiştir. Kutsal alanda ele geçen mimari elemanlardan Dor sütun başlığı en erken MÖ IV. yy'ın üçüncü çeyreğine veya sonuna, Triglif-Metop bloğu parçası ve antefiks Hellenistik Dönem'e ve kalypterler de MÖ IV. yy'a tarihlendirilmektedir. Kutsal alanda tapınak temelinde yapılan sondaj çalışmasında ele geçen siyah firnisli ithal Attik seramikler de MÖ IV. yy sonu ve MÖ III. yy başına tarihlendirilmektedir. Temenos duvarları, mimari elemanlar ve seramiklerden anlaşıldığı üzere kutsal alanın ikinci evresinde inşa edilen tapınağın inşa tarihi MÖ IV. yy sonu III. yy başı olmalıdır.

Helios Tapınağı kutsal alanında ele geçen mimari elemanlar ve seramikler tapınağın MÖ IV. yy sonunda veya III. yy başında inşa edildiğini, MS 141 depremine kadar da faaliyette olduğunu gösterir. Yaklaşık 400-450 yıllık uzun bir kullanım sürecine sahip olduğu tahmin edilen tapınağın bu süreçte onarım gördüğüne dair herhangi bir iz rastlanmamıştır. MS 141 yılında meydana gelen depremde onarılamayacak derecede hasar görmüş olduğu tahmin edilen tapınağın malzemesi, kutsal alana yeni bir yapı inşa edilmesine imkân vermiştir. MS II. yy sonu gibi inşa edildiği düşünülen bu yapı Tonozlu Mezar'dır. Mezarın günümüze kadar korunmuş ön ve batı yan cephesinde tapınağın krepidoma bloklarının kullanılmış olduğu görülebilmektedir. Tapınağın bloklarıyla inşa edilen Tonozlu Mezar'ın da ikinci kullanım evresinde içine bir kireç ocağı yapılmıştır. Mezarı tahrip ederek içine yerleştirilen kireç ocağı kentteki Hıristiyanlaşma süreciyle ilgilidir. Ocak büyük ihtimalle MS V. yy'daki büyük yangın öncesinde ve belki sonrasında da alandaki hazır malzemeden kireç elde etme amacıyla kullanılmıştır. Kutsal alanda tapınak alanını kesen Geç Antik Çağ duvar kalıntıları mevcuttur. Bu kalıntılar da kireç ocağı evresiyle ilişkili olmalıdır.

Helios Kutsal Alanı'nda yapılan çalışmalarda toplam yirmi üç adet sikke ele geçmiş ve bu sikkelerden on dördü MÖ III.-I. yy arasına ve dokuzu MS II.-III. yy arasına tarihlendirilmektedir. Helios Kutsal Alanı'nda ele geçen bu sikkeler, akropolis genelinde ele geçen sikke buluntuları ile kronolojik olarak uyumludur. Sikke verileri, özellikle ticaretin ve yaşamın MS III. yy sonlarında kentin güneyinde yoğunlaştığını göstermektedir. Akropoliste bu dönemde bazı yapıların kireç ocağı gibi işlikler olarak kullanılmaya başlandığı ve belki konutların da kullanımının devam ettirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Arykanda Kenti'ndeki Helios kültü ve kutsal alanı hakkında bilgi edinilen antik çağ yazarı Pindaros'un epigramı oldukça büyük bir öneme sahiptir. Epigramda Embolos olarak (öne doğru çıkıntı yapan yer) adlandırılan kutsal alan ile tapınağın bulunduğu kutsal alan coğrafi olarak dikkate değer bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca tapınağın naosunda ele geçen yazıtlı ve kabartmalı adak sunakları Helios kültü ile ilgili oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Antik kaynak ve adak sunaklarıyla kentte Helios Tapınağı ve kültürünün var

olduğu bilinmektedir. Tapınak, Küçük Asya'da Rhodos ile ilişkili olan güneş tanrısı Helios'a adanmış az sayıdaki kutsal alanlardan birisi olması nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir. Arykanda Kenti'nde Helios Tapınağı'nın kültü konusunda dikkat çekici bir diğer noktada Helios ve Apollon birlikteliğinin sorgulanmasıdır. Kentte Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen yazıttan Apollon'a ait bir kutsal alanın olduğu anlaşılmaktadır. Kentin MÖ II.-I. yy'a tarihlendirilen sikkelerinin ön yüzünde ışın taçlı Helios başı ve arka yüzünde Apollon tasvirlerinin yer alması da her iki tanrının kent için önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Helios ve Apollon özdeşliğine dair antik yazarların aktarımları ve araştırmacıların yazıtlara dayanarak yaptıkları çalışmalar Helios-Apollon özdeşliğinin MÖ V. yy'dan itibaren var olabileceğini düşündürmektedir. Helios'un kült merkezi olan Rhodos Akropolisinde MÖ IV. yy'a tarihlenen Apollon Pythios'a ait Tapınağın Helios Tapınağı da olabileceği konusu halen tartışmalıdır. Bu noktada Arykanda Kenti'nde Helios Tapınağı olarak adlandırılan tapınakta Hellenistik Dönem'den itibaren her iki tanrının da ortak bir tapınma sahip oldukları düşüncesi öne sürülebilir. Ayrıca Helios Tapınağı'nda Asklepios ve Hygieia'ya ait arkeolojik buluntular ele geçmiştir. Bu buluntular, hastalıkları iyileştirici gücünün de var olduğuna inanılan güneş tanrısı Helios'un Roma İmparatorluk Dönemi'nde Asklepios ve Hygieia ile birlikte Helios Tapınağı'nda ortak bir külte sahip oldukları düşüncesini akla getirmektedir.

Akropolisin kuzeybatı sınırında ve Helios Kutsal Alanı'nın batısına yerleştirilmiş, MS II. yy sonuna tarihlendirilen, peristyl avlulu, templum in antis plana sahip beşik tonoz örtülü kült mekânıyla biçimsel çeşitlilik gösteren başka bir kutsal alan mevcuttur. Kazı çalışmalarında ele geçen yazıt yardımıyla bu kutsal alanın İmparator Septimius Severus ve Ailesi'ne ithaf edildiği anlaşılmış ve Sebasteion olarak adlandırılmıştır. Yapının hemen yakınında ele geçen Severuslar Hanedanlığı İmparatorları'ndan İmparator Severus Alexander'e ait bronz bir heykel başı, bu yapıya adanmış bir heykele ait olmalıdır. Helios Tapınağı'nın deprem nedeniyle onarılamayacak şekilde harap olması sonucunda olasılıkla MS II. yy sonu veya III. yy başında inşa edilen Sebasteion yapısında Severuslar Ailesi için önemli olan bir tanrı olan Helios tapınımının İmparator Kültü'yle birlikte devam ettirilmiş olması muhtemeldir.

Akropoliste bu iki önemli kutsal alan dışında da dinsel uygulamaların icra edildiği anlaşılmıştır. Özellikle resmi yapıların dinsel ihtiyaçların giderilmesinde farklı tanrılara aracılık ettiğini bilinmektedir. Ticari, resmi, adli ve dini fonksiyonlara sahip agoralarda tapınım gören tanrıların başında, kazanç elde etmek isteyen tüccarların ve agoraların koruyucu tanrısı olarak Hermes gelmektedir. Kentte Ticaret Agorası'nda ele geçen arkeolojik

buluntular Hermes'in agorada tapınım gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Epigrafik ve arkeolojik buluntular, Arykanda Kenti'nde Hermes kültürünün Roma İmparatorluk Dönemi'nde var olduğuna işaret etmektedir. Hermes kültüne dair Roma İmparatorluk Dönemi öncesine dair günümüze kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir veri ele geçmemiştir.

Kentin politik merkezini oluşturan bouleuterion yapıları aynı zamanda dinsel bir işleve de sahiptir. Bu yapılarda her oturumun başında, sununun yapıldığı bir altar ve tanrılara ait kutsal mekânlar da bulunmaktadır. Bu kutsal mekânlarda olasılıkla kenti ve kurumlarını koruyan tanrı ve tanrıçalar tapınım görmektedir. Bouleuterion'un hemen doğusundaki prytaneionda yapılan çalışmalarda Aphrodite heykeli ele geçmiştir. Arykanda Kenti'nde Aphrodite'nin varlığı, Prytaneion'da ele geçen heykelde kendini göstermektedir. Fakat bouleuterion veya prytaneionda bu heykel dışında Aphrodite tapınımına ait bir buluntu olmaması bu konuda kesin bir şey söylemeyi şimdilik güçleştirmektedir.

Kentte İsis, Sarapis ve Harpokrates kültürünün varlığına ışık tutacak buluntuların çoğunluğu akropoliste ele geçmiştir. Bu nedenle Mısır tanrılarının akropolisteki yapılarla ilişkili olması muhtemeldir. Priene Kenti'nde Prytaneion ve bouleuterion'un hemen yanında yer alan Mısır tanruları tapınağı dikkate alındığında Arykanda kentinde de benzer durumun olabileceği düşünülebilir.

Akropoliste en alt kottaki Ticaret Agora'sının kuzeyinden Gözetleme Kulesi'ne kadar devam eden konutlar, eğimli arazi yapısına uygun olarak teraslar üzerine inşa edilmiştir. Arazi yapısı ve bakış açısı dikkate alınarak planlanan tüm konutların yönü güneye bakmaktadır. Bölgeye özgü Klasik-Hellenistik Dönem konut tipi özelliği gösteren konutlarda ele geçen tüm buluntulardan konutların MÖ III. yy'dan MS IV. yy'a kadar kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. Kentte Artemis tapınımına ilişkin ele geçen adak sunakları ve stelleri, tanrıçanın Eleuthera, Kombikes, Lagbene ve Potnia Theron epithetleriyle onurlandırıldığını göstermektedir. Lykia Bölgesi'nde ve Arykanda Kenti'nde Eleuthera, Kombikes, Lagbene ve Potnia Theron gibi epithetlerle onurlandırılan Tanrıça Artemis kültüne dair verilerin tümü Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Ayrıca ele geçen bir yazıt parçasından Artemis rahibinin kentte görev yaptığı bilinmektedir. Artemis kültüne ilişkin adak sunakları, kentte özel konutlarda ele geçmiştir. Bu nedenle Artemis veya yerel ismiyle Ertemidi'nin kentte büyük olasılıkla evler veya özel yerlerdeki nişlerde tapınım görmüş olabileceğini düşündürmektedir. Akropoliste en üst terastaki dik kayalık alanda kaya yüzeyinde derin bir niş ve Sebasteion'un kuzeyinde üçüncü terasta "Kutsal Alanlı Ev" olduğu düşünülen bir yapı yer almaktadır. Bu niş ve "Kutsal Alanlı Ev" olasılıkla kültle ve belki de Tanrıça Artemis veya Apollon ile ilişkili olmalıdır.

Kentin kuzeybatısında en yüksek noktada yer alan Gözetleme Kulesi, Helios Tapınağı temenos duvarlarıyla aynı duvar işçilik özelliği göstermektedir. Genellikle koruyucu tanrı ve kahramanlara adanan kuleler ve surlarda olduğu gibi kentte kültlerinin varlığına ilişkin ele geçen adak stelleri ve küçük buluntulardan Arykanda Kenti'ndeki Gözetleme Kulesi'nin Dioskurlar, Herakles ve Atlı Tanrılar'a adanmış olabileceği düşünülebilir.

Sonuç olarak Helios Kutsal Alanı'ndaki ve Sebasteion'daki dönemsel değişim ve yapılaşmaların neler olduğu saptanmış ve buluntular doğrultusunda da kültürleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Elde edilen buluntular doğrultusunda Helios Tapınağı'nda Hellenistik Dönem'den itibaren Helios ve Apollon'un, Roma İmparatorluk Dönemi'nde de Helios'un Apollon, Asklepios ve Hygieia ile birlikte ortak bir tapınımına sahip oldukları düşüncesi öne sürülebilir. Helios Tapınağı'nın deprem nedeniyle onarılamayacak şekilde harap olmasından kısa süre sonra bu tapınağa yakın konumda Severuslar Ailesi'ne adanan Sebasteion Yapısı'nın inşa edilmesi, Severuslar Ailesi için büyük öneme sahip Helios Kültü'nün bu Sebasteion Yapısı'nda devam ettirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Sebasteion'da İmparator Kültü ile Helios kültünün ortak bir tapınımı olması yüksek bir olasılıktır. Kutsal alanlarda ele geçen tanrısal inançlara dair buluntulardan yazıtlar, söz konusu yapıların hangi tanrılara ait olduğu konusunda kesin bir kriter oluşturabilir. Fakat nümismatik ve arkeolojik buluntular bu konuda kesin bir değerlendirmeye varmak için yetersizdir.

Arykanda Kenti'nde günümüze kadar yapılan çalışmalarda toplam on iki kutsal alan açığa çıkarılmıştır. Bu kutsal alanlardan kentteki yerel dinin en erken kalıntıları olduğu varsayılan açık hava kutsal alanlarına dair kaya işçilikleri, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Helios Tapınağı ve Nişli Yapı, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen Traianeum, Sebasteion, Tiyatro Tapınağı, Devlet Agorası Kutsal Alanı, Podyumlu Tapınak ve Bazilika'ya dönüştürülen tapınak, Hristiyanlığın yaygınlaşmasıyla da Büyük Bazilika, Nekropolis Kilisesi ve Vaftizhane/Şapel yapılarının olması kentin sosyal, kültürel ve siyasi amaçları doğrultusunda kutsal alanlara önem verdiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR

Antik Kaynaklar

Ael. *An.*

(= Claudius Aelianus, *De Natura Animalium*)

Kullanılan Metin ve Çevirileri: Aelian, *On Animals*. With an English translation by A. F. Scholfield, vol. I-III. Cambridge, Mass.-London 1979² (The Loeb Classical Library).

Claudius Aelianus, *De Natura Animalium*. Ed. R. Hercher, Claudii Aeliani de natura animalium libri xvii, varia historia, epistolae, fragmenta, vol. I. Leipzig: Teubner, 1864 (repr. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1971): 3-436.

Aischyl. *Ag.*

(=Aeschylus, *Agamemnon*):

Kullanılan Metin ve Çeviri: Agamemnon. Çev. A. C. Emre, Ankara (1943).

Aischyl. *Sept.*

(=Aeschylus, *Septem Adversus Thebas*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Aeschylus: Suppliant Maidens. Persians. Prometheus. Seven Against Thebes. Tansl. H. W. Smyth, Loeb Classical Library No 145, Vol. I (2006).

Ant. Lib. *Met.*

(= Antoninus Liberalis, *Metamorphoses*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Metamorphoses of Antoninus Liberalis*. With an English translation by F. Celoria, London (1992).

Apul. *Met.*

(=Apuleius, *Metamorphoses*):

Kullanılan Metin ve Çeviri: Apuleius of Madauros The Isis-Book (Metamorphoses, Book XI), Études Préliminaires Aux Religions Orientales Dans L'Empire Romain, 39 (EPRO), çev. J. Gwyn Griffiths, Leiden, Brill (1975).

Aristoph. *Equ.*

(= Aristophanes, *Equites*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Aristophanes, *Acharnias*;

- Knights*. Edited and translated by J. Henderson, vol. I. Cambridge, Mass.-London 1998 (The Loeb Classical Library).
- Aristot. *Hist. An.* (= Aristoteles, *Historia Animalium*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals. With an English Translation by A. L. Peck and E. S. Forster, London, 1937 (The Loeb Classical Library).
- Artem. (= Artemidoros Daldianos, *Oneirokritika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Artemidori Daldiani: Onirocriticon*. Libri V. Ed. R. A. Pack, Lipsiae 1963.
- Ath. *Deip.* (= Athenaios, *Deipnosophisticarum Epitome*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Deipnosophistis*. With an English translation by C. B. Gulick, vol. I-VII. Cambridge, Mass.-London 1927-1999⁶. (The Loeb Classical Library).
Athenaei Deipnosophisticarum Epitome. Rec.: S. P. Peppinki I-II. Leiden 1937-1939.
- Cass. Dio (=Cassius Dio, *Rhomaika*):
Kullanılan Metin ve Çeviri: Cassius Dio, Roman History, ed., and transl. By E. Cary, I- LXXX, London 1914-1927 (Loeb Classical Library Edition).
Mar. Aur. (=Marcus Aurelius)
- Dem. *de fal. leg.* (= Demosthenes, *De Falsa Legatione*):
Kullanılan Metin ve Çeviri: Demosthenes, *Orations XVIII-XIX. De Corona; De Falsa Legatione Vol. II*. With an English translation by C. A. Vince and J. H. Vince. Cambridge, Mass.-London 1999⁸ (The Loeb Classical Library).
- Dio Khrys. *Orat.* (= Dio Khrysostomos, *Orationes*)
Kullanılan Metinler ve Çeviri: Dio Chrysostomos, Discourses, vol. III. With an English translation by J. W. Cohoon and H. L. Crosby. Cambridge, Mass.-London 2006⁶ (The Loeb Classical Library).

Orationes. Ed. J. von Arnim. *Dionis Prusaensis quem Vocant Chrysostomum quae Exstant Omnia*, vols. I-II. 2nd edn. Berlin: Weidmann, 1: 1893; 2: 1896 (repr. 1962): 1-338; 1-306.

Diod.

(= Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historike*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*. With an English translation by C. H. Oldfather, vol. I-VI; C. H. Sherman, vol. VII; C. B. Welles, vol. VIII; R. M. Geer, vol. IX-X; F. R. Walton, vol. XI-XII. Cambridge, Mass.-London 1933-2004⁷ (The Loeb Classical Library).

Eur. *Med.*

(= Euripides, *Medeia*)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: Euripides, *Medea*. Edited and translated by D. Kovacs, vol. I. Cambridge, Mass.-London 2001² (The Loeb Classical Library).

Euripides, *Medea*. Ed. J. Diggle. *Euripidis Fabulae*, vol. I. Oxford 1984.

Eus. *Hist. Eccl.*

(=Eusebios, *Historia Ecclesiastica*):

Kullanılan Metin ve Çeviri: Eusebios, *Ecclesiastical History*, çev. K. Lake, I-II, London-New York 1926-1932, (The Loeb Classical Library).

Hdt.

(= Herodotos, *Historiae*)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Persian Wars*. With an English translation by A. D. Godley, vol. I-IV. Cambridge, Mass.-London 1920-2004¹² (The Loeb Classical Library).

Herodotos, *Herodot Tarihi*. Çev.: M. Ökmen-A. Erhat. İstanbul 1991².

Herodian.

(= Herodianus, *Ab Excessu Divi Marci*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodianus, *Ab Excessu Divi Marci*. Ed. K. Stavenhagen. *Herodiani ab excessu divi Marci libri octo*. Leipzig: Teubner, 1922 (repr. Stuttgart: 1967): 1-223.

Hes. *theog.*

(= Hesiodos, *Theogonia*)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Theogony*. With an English translation by M. L. West. Oxford 1966.

Hesiodos, *Theogonia, Eseri ve Kaynakları*. Çev.: S. Eyuboğlu-A. Erhat. Ankara 1991².

Hist. Aug.

(= *Historia Augusta*):

Hadr. (=Hadrianus): I-II. 1-27.

Ant. (=Antoninus Pius): 1-29.

Mar. Aur. (=Marcus Aurelius)

Com. (=Commodus)

Sep. Sev. (=Septimius Severus): 1-24.

Carac. (=Caracalla)

Elag. (=Elagabalus): I-II.

Sev. Alex. (=Severus Alexander): I-II

Gord. (=Gordianus): 22-34.

Gall. (=Gallienus): 1-18.

Aur. (=Aurelianus): I-III.

Prob. (=Probus): 1-24

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Scriptores Historiae Augustae*. Ed. And transl. By D. Magie. I-III. London 1921-1932 (*The Loeb Classical Library*).

Hom. h.

(= *hymni Homerici*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Evelyn-White, H. G. Loeb Classical Library Vol. 57, Cambridge, MA Harvard University Press, London (1914).

Hom. Il.

(= Homeros, *İlyada*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *İlyada*. Çev. A. Erhat-A. Kadir. İstanbul 1993⁷.

Hom. Od.

(= Homeros, *Odyseia*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Odyseia*. Çev. A. Erhat-A. Kadir. İstanbul 1988⁶.

Hyg. fab.

(= Hyginus, *Fabulae*)

Kullanılan Metin: Hyginus, *Fabulae*. Ed. H. J. Rose, Hygini Fabulae (1933).

- Kallim. *Epigr.* (= Kallimachos, *epigrammata*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Calimachus, *Hymns and Epigrams*. With an English Translation by A. W. Mair. Cambridge, Mass.-London 2000⁷ (The Loeb Classical Library).
- Ksen. Eph. (= Kesenophon Ephesus, Ephesiaca)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Xenophon of Ephesus*. Ed.: R. Hercher, *Erotici Scriptores Graeci*, Vol I. Leipzig. 1858.
- Lact. *mort. pers.* (=Lactantius, De mortibus persecutorum):
Kullanılan Metin ve Çeviri: De mortibus persecutorum. Transl. By J. L. Creed, Oxford (1984).
- Macr. *sat.* (= Macrobius, *Saturnalia*)
Kullanılan Metin: Ambrosii Theodosii Macrobi, *Saturnalia*. Ed. J. Willis I-II. Stutgard-Lipsae 1994.
- Ovid. *met.* (= Ovidius, *Metamorphoses*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Metamorphoses*. With an English translation by F. J. Miller, vol. III-IV. Revised by G. P. Goold. Cambridge, Mass.-London 2005¹⁷ (The Loeb Classical Library).
- Paus. (= Pausanias, *Periegesis tes Hellados*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Description of Greece*. With an English translation by W. H. Jones, vol. I; III-IV; W. H. Jones and H. A. Ormerod, vol. II; R. E. Wycherley, vol. V (Illustrations and Index). New York 1918-2004¹⁰ (The Loeb Classical Library).
- Pind. *Ol.* (= Pindaros, *Olympian Odes*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Pindar. *Nemean Odes. Isthmian Odes. Fragments*. Edited and translated by W. H. Race, Cambridge, Mass.-London 1997 (The Loeb Classical Library).
- Plat. *leg.* (=Platon, *leges (νόμοι)*):
Kullanılan Metin ve Çeviri: Platon, *Yasalar (Leges)*, çev. C. Şentuna-S. Babür, Kabalcı Yayınları, İstanbul (2012).
- Plat. *rep.* (= Platon, *Republica*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: Platon, *Republic*. With an English translation by P. Shorey, vol. V-VI. Cambridge, Mass.-London 1969 (The Loeb Classical Library).
- Plat. *symp.* (=Platon, *Symposium*):
Kullanılan Metin ve Çeviri: Platon, Şölen (Symposium), çev. C. Çetinkaya, Bordo-Siyah Dünya Klasikleri-Felsefe, İstanbul (2004).
- Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Natural History*. With an English translation by H. R. Rackham, vol. I-V; IX; W. H. S. Jones, vol. VI-VIII; D. E. Eichholz, vol. X. Cambridge, Mass.-London 1938-2004⁸ (The Loeb Classical Library).
- Plut. *Is.* (=Plutarkhos, *De Iside et Osiride*):
Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarkhos. Über Isis und Osiris. Ed. G. Parthey, Berlin (1850).
- Xenoph. *Ephes.* (=Xenophon, *Ephesiaca*):
Kullanılan Metin ve Çeviri: Xenophon of Ephesus. *Erotici Scriptores Graeci*, Vol 1. Rudolf Hercher. In aedibus B. G. Teubneri (1858).
- Schol. Pind. *Ol.* (= Scholia in Pindarum, *Olympian*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Scholia in Olympionicarum*. Ed.: A. B. Drachmann, Lipsiae 1903.
- Soph. *El.* (=Sophocles, *Electra*):
Kullanılan Metin ve Çeviri: Sophocles, The Electra of Sophocles, ed. Sir R. Jebb, Cambridge University Press (1894).
- Soph. *Oid* (=Sophokles, *Oedipus*):
Kullanılan Metin ve Çeviri: Sophocles, Oedipus the King. Oedipus at Colonus. Antigone. With an English transl. F. Storr, William Heinemann Ltd., The Macmillan Company, London; New York (1912).
- Steph. Byz. *Ethnika* (= Stephanos Byzantios, *Ethnika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Stephani Byzantii, Ethnikon*. Ed. A. Westermann. Lipsae 1839.

- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII-XIII-XIV, Çev.: A. Pekman. İstanbul 2000⁴.
- Suet. (= Suetonius, *De Vitae Caesarum*)
Aug. (= *Augustus*)
Iul. (= *Divius Iulius*)
Tib. (= *Tiberius*)
Cal. (= *Caligula*)
Claud. (= *Claudius*)
Dom. (= *Domitianus*)
Ner. (= *Nero*)
Vesp. (= *Vespasianus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of the Caesars*. Edited and translated by J. C. Rolfe I-II. Cambridge, Mass.-London 2001⁴ (The Loeb Classical Library).
- Tac. *ann.* (= Tacitus, *Annales*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Annals*. With an English translation by J. Jackson. Cambridge, Mass.-London 1969 (The Loeb Classical Library).
- Vitr. *de Arch.* (= Vitruvius, *De Architectura*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *On Architecture*. With an English translation by F. Granger, vol. I 2002⁹-vol. II 2004⁸. London-New York 2002-2004 (The Loeb Classical Library).
Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*. Çev.: S. Güven. İstanbul 1998³.

Modern Kaynaklar

- Adak 2002 M. Adak, "Lykia ve Roma", *Likya İncelemeleri I*, 2002, 129-146.
- Adak - Tüner 2004 M. Adak - N. Tüner, "Neu Inschriften aus Olympos und Seinem Territorium I", *Gephyra 1*, 2004, 53-65.

- Adak - Önen-Şahin 2005 M. Adak - N. Tüner Önen-S. Şahin, "Neue Inschriften aus Phaselis I", *Gephyra* 2, 2005, 1-20.
- Adam 1994 J. - P. Adam, *Roman Building Materials and Techniques* (1994).
- Agelidis 2014 S. Agelidis, "Pergamon'da Tanrılar ve Kutsal Alanlar/Cults and Sanctuaries in Pergamon", bk.: F. Pirson - A. Scholl (ed.), *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon* (2014) 380-401.
- Agizza 2006 R. Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji, Masallar ve Söylenceler*, Z. İlkelen (çev.) (2006).
- Akan 1992 A. İ. Akan, "Olympos Mezar Odası Kurtarma Kazısı", *MüzeKKS II*, 1992, 105-129.
- Akar Tanrıver 2009 D. S. Akar Tanrıver, *Apollon Klaros Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar* (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2009)
- Akarca 1998 A. Akarca, *Şehir ve Savunması* (1998).
- Akdoğu Arca 2002 E. N. Akdoğu Arca, "Lykia'lı Bir Euergetes: Opramoas", *Likya İncelemeleri 1*, 2002, 79-90.
- Akdoğu Arca 2008 E. N. Akdoğu Arca, *Küçük Asya'nın Sınır Yazıtları* (Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2008).
- Akerström 1966 A. Akerström, *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasiens* (1966).
- Akşit 1970 O. Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi* (MS 193-MS 395) (1970).
- Akşit 1971 O. Akşit, *Hellenistik Ve Roma Devirlerinde Likya* (1971).
- Akşit 1976 O. Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi* (MÖ 27-MS 192) (1976).
- Alp 1998 A. O. Alp, *Şehircilik Açısından Romanizasyon Sürecinde Likya Kentleri* (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1998).
- Alp 2000 S. Alp, *Hitit Çağında Anadolu, Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar* (2000).

- Anderson-Stojanović 1987 V. R. Anderson-Stojanović, "The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria", *AJA* 91, 1987, 105-122.
- Anderson-Stojanović 1992 V. R. Anderson - Stojanović, *The Hellenistic and Roman Pottery* (1992).
- Andringa 2007 W. V. Andringa, "Religions and the Integration of Cities in the Empire in the Second Century AD: The Creation of a Common Religious Language", bk.: J. Rüpke (ed.), *A Companion To Roman Religion*, 2007, 83-95.
- Arıkan 1998 Y. Arıkan, *Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları*, III. Uluslararası Hititoloji Bildirisi Kongreleri, Ankara (1998), 45-51.
- Arslan 2007 M. Arslan, *Mithridates VI. Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı* (2007).
- Arslan-Tüner Önen 2014 M. Arslan - N. Tüner Önen, "2013 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması, 32. AST 32, Cilt 2, 02-06 Haziran 2014 (2014), 289-300.
- Ashton 2005 R. H. J. Ashton, "The Coinage of Oinoanda", *NC* 165, 2005, 65-84.
- Aydaş 2010 M. Aydaş, *M.Ö. 7. Yüzyıldan 1. Yüzyıla Kadar Karya İle Rodos Devleti Arasındaki İlişkiler* (2010).
- Babelon 1907 E. Babelon, *Traité des Monnaies grecques et romaines II* (1907).
- Baldıran 1990 A. Baldıran, *Stratonikeia Nekropol Buluntuları*, (Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi Konya 1990).
- Baldıran -Söğüt 2010 A. Baldıran - B. Söğüt, "Kybele Monument In Lykaonia Region Beyşehir And Seydişehir Counties", bk.: E. Doksanaltı - E. Arslan (ed.), *Proceedings of the International Symposium Trade and Production Through the Ages, Konya, 25-28 November 2008* (2010), 257-278.
- Bammer-Muss 2010 A. Bammer - U. Muss, *Antik Dünya'nın Bir Harikası Efes Artemision'u*, F. Dönmez Öztürk-H. S. Öztürk (çev.) (2010).
- Başaran 1999 C. Başaran, *Anadolu Kompozit Başlıkları* (1999).

- Bayburtluoğlu 1979 C. Bayburtluoğlu, "1979 Arykanda Kazısı Raporu", KST II, 1979, 53-56.
- Bayburtluoğlu 1983 C. Bayburtluoğlu, "1982 Arykanda Kazısı Raporu", KST V, 1983, 175-180.
- Bayburtluoğlu 1987 C. Bayburtluoğlu, "1986 Arykanda Kazısı Raporu", KST IX, Cilt 2, 1987, 127-146.
- Bayburtluoğlu 1990 C. Bayburtluoğlu, "1989 Yılı Arykanda Kazısı Raporu", KST XII, Cilt 2, 1990, 23-25.
- Bayburtluoğlu 1991 C. Bayburtluoğlu, "1990 Yılı Arykanda Kazısı Raporu", KST XIII, Cilt 2, 1991, 227-233.
- Bayburtluoğlu 1992 C. Bayburtluoğlu, "1991 Yılı Arykanda Kazısı Raporu", KST XIV, Cilt 2, 1992, 409-414.
- Bayburtluoğlu 1993a C. Bayburtluoğlu, "Arykanda", Akten des II. Internationalen Lykien Symposions, Wien 6,12 Mai 1990 (1993), 119-124.
- Bayburtluoğlu 1993b C. Bayburtluoğlu, "Siedlungen In Lykien", Akten des II. Internationalen Lykien Symposions, Wien 6,12 Mai 1990 (1993), 43-45.
- Bayburtluoğlu 2002 C. Bayburtluoğlu, "2001 Yılı Arykanda Kazısı Raporu", KST XXIV, Cilt 1, 2002, 353-358.
- Bayburtluoğlu 2003a C. Bayburtluoğlu, Yüksek Kayalığın Yanındaki Yer (2003).
- Bayburtluoğlu 2003b C. Bayburtluoğlu, "Arykanda 2002", Anmed 1, 2003, 8-10.
- Bayburtluoğlu 2004a C. Bayburtluoğlu, Lykia (2004).
- Bayburtluoğlu 2004b C. Bayburtluoğlu, "Arykanda Kazısı 2003", Anmed 2, 2004, 6-9.
- Bayburtluoğlu 2006 C. Bayburtluoğlu, "Arykanda Tanrıları ve Kültleri", bk.: K. Dörtlük - B. Varkıvanç - T. Kahya (ed.) III. Uluslararası Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri Cilt I, (2006), 61-68.
- Bayburtluoğlu 2007 C. Bayburtluoğlu "Arykanda Kazısıları 2006", Anmed 5, 2007, 6-9.

- Bayburtluoğlu 2008 C. Bayburtluoğlu "2007 Arykanda Kazısı", Anmed 6, 2008, 12-14.
- Bayburtluoğlu 2009 C. Bayburtluoğlu "2008 Arykanda Kazısı", Anmed 7, 2009, 12-14.
- Bayburtluoğlu 2010 C. Bayburtluoğlu "Arykanda Kazısı 2009", Anmed 8, 2010, 14-18.
- Bayburtluoğlu 2012 C. Bayburtluoğlu "Das Soziale und Wirtschaftliche Leben in Arykanda (Lykien)", O. Bingöl (ed.), Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal 100 Yaşında, Anadolu Anı-Armağan Serisi Ek. III.1, DTCFD, 2012, 31-39.
- Baydur 1982 N. Baydur, İmparator Iulianus (1982).
- Bean 1989 G. E. Bean, Lycian Turkey, London (1989).
- Bean 1998 G. E. Bean, Eski Çağ'da Lykia Bölgesi, H. Kökten, (çev.) (1998).
- Beekes 2003 R. S. P. Beekes, "The Origin of Apollon", Journal of Ancient Near Eastern Religions, vol. 3, Issue 1, 2003, 1-21.
- Behr 1988 D. Behr, "Neue Ergebnisse zur pergamenischen Westabhangkeramik", İstMitt 38, 1988, 97-178.
- Belli 2001 O. Belli, Anadolu Tanrıçaları (2001).
- Bergmann 1977 M. Bergman, Studien Zum Römischen Porträt Des 3. Jahrhunderts n. CHR (1977).
- Bernal 1998 M. Bernal, Kara Atena, Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985, Ö. Buse, (çev.) (1998).
- Bernhard 1933 O. Bernhard, "Der Sonnengott auf griechischen und römischen Münzen", Schweizerische Nümismatische Rundschau 25/3, 1933, 244-298.
- Blinkenberg 1931 Blinkenberg, Les Petits Objects, Lindos Fouilles de L'Acropole, vol. I (1931).
- Bingöl 1984 O. Bingöl, "Bayraklı (Eski İzmir) Çatı Kiremitleri", Anadolu/Anatolia XX, 1976/1977, 1984, 51-81.
- Bingöl 2012 O. Bingöl, Bu Koca Taşları Nasıl İşlediler, Nasıl Kaldırdılar (2012).

- Birecikli 2010 F. Birecikli, "Ana Hatlarıyla Friglerde Din", Gazi Akademik Bakış, Cilt: 4, sayı 7, 2010, 215-232.
- Birley 1999 A. R. Birley, Septimius Severus, The African Emperor (1999).
- Black-Green 1992 J. Black - A. Green, Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary (1992).
- Blakolmer 1999 F. Blakolmer, "Zum Grab des Ploutiades in der Nekropole V von Limyra", P. Scherrer, (ed.), Steine und Wege, Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag, 1999, 261-268.
- Blumel 1991 W. Blumel, Die Inscripten Der Rhodischen Peraia, Band 38, Bonn (1991).
- Boardman 2001 J. Boardman, Yunan Heykeli, Arkaik Dönem, Y. Ersoy (çev.) (2001).
- Boehlau-Schefold 1940 J. Boehlau - K. Schefold, Larisa am Hermos, der Ergebnisse der Ausgrabungen 1902-1943, Band 1 (1940).
- Bohn-Schuchardt 1889 R. Bohn - C. Schuchardt, Altertümer von Aegae, JDAI Supplement. II (1889).
- Bohtz 1981 C. H. Bohtz, Das Demeterheiligtum, AvP XIII (1981).
- Borchhardt 1975 J. Borchhardt, Myra: Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit, IstForsch 30 (1975).
- Borchardt 1999 J. Borchardt, Limyra, Zemuri Taşları. Gülay Yümer (çev.) (1999).
- Bonnefoy 2000 Y. Bonnefoy, Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü Cilt I-II, L. Yılmaz (ed.) (2000).
- Brann 1962 E. T. H. Brann, The Athenian Agora VIII, Late Geometric and Protoattic Pottery, Mid-8th to Late 7th Century B.C. (1962).
- Brandt-Kolb 2005 H. Brandt - F. Kolb, Lycia et Pamphylia. Eine Römische Provinz im Südwesten Kleinasiens, Verlag Philipp von Zabern, (2005).

- Bresson 1999 A. Bresson, "Rhodes And Lycia in Hellenistic Time", *Hellenistic Rhodes: Politics, Cultere, And Society, Studies in Hellenistic Civilization IX*, 1999, 98-131.
- Bretschneider 1993 L'Erma di Bretschneider, *Elementi Architettonici di Alessandria e di Altri Siti Egiziani Serie C-Vol III, Repertorio D'arte Dell'egitto Greco-Romano* (1993).
- Bricault-Versluys 2014 L. Bricault - M. J. Versluys (ed.), "Power, Politics and the Cults of Isis", *Proceedings of the Vth International Conference of Isis Studies, Boulogne-sur-Mer, October 13-15, 2011* (2014).
- Brodribb 1987 G. Brodribb, *Roman Brick and Tile*, Gloucester, U.K. (1987).
- Broneer 1930 O. Broneer, *Terracotta Lamps, Corinth Vol. IV, Part II, Cambridge - Massachusetts* (1930).
- Bruneau 1965 P. Bruneau, *Exploration Archeologique de Delos. Les Lampes* (1965).
- Bryce 1983 T. R. Bryce, "The Arrival of the Goddess Leto in Lycia", *Zeitschrift für Alte Geschichte*, vol. 32, No. 1, 1983, 1-13.
- Bryce 1986a T. R. Bryce, "Madduwatta and Hittite Policy in western Anatolia", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 35, H. 1, 1986, 1-21.
- Bryce 1986b T. R. Bryce, *The Lycians The Lycians in Literary and Epigraphic Sources* (1986).
- Bryce 1990 T. R. Bryce, "Lycian Apollo and the Authorship of the "Rhesus", *The Classical Journal*, Vol. 86, 1990, 144-49.
- Bryce 1996 T. R. Bryce, "The Gods and Oracles of Ancient Lycia", bk.: M. Dillon (ed.), *Religion in the Ancient World*, 1996, 41-50.
- Burkert 1975 W. Burkert, "Apellai und Apollon", *Rheinisches Meseum* 118, 1975, 1-21.
- Burkert 1977 W. Burkert, *Griechische Religion* (1977).
- Burkert 1985 W. Burkert, *Greek Religion*, J. Raffan (çev.) (1985).
- Burkert 1999 W. Burkert, *İlkçağ Gizem Tapıları*, B. S. Şener (çev.) (1999).

- Burrell 2004 B. Burrell, *Neokori Greek Cities and Roman Emperors* (2004).
- Büechner 1888 G. Büechner, *De Neocoria* (1888).
- Büyükkolancı 2008 M. Büyükkolancı, "Side Dionysos Tapınağı'na İlişkin Yeni Bulgular", Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı Euergetes, Cilt, I, 2008, 259-282.
- Büyüközer 2006 A. Büyüközer, *Lagina Hekate Tapınağının Matematiksel Oranları* (Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2006).
- Cadoux 1938 C. J. Cadoux, *Ancient Smyrna, A History of the City from the Earliest Times to 324 A.D.* (1938).
- Catling 1972 H. W. Catling, "An Early Byzantine Pottery Factory at Dhiorios in Cyprus", *Levant IV*, 1972, 1-82.
- Cerfaux-Tondriau 1957 L. Cerfaux, J. Tondriau, *Le culte des souverains dans la civilisation greco-romaine* (1957).
- Civelek 2001 A. Civelek, *Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği* (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2001).
- Civelek 2006 A. Civelek, "Stratonikeia-Akdağ Nekropolisi'nden Bir Mezar", *Anadolu/Anatolia 30*, 2006, 47-64.
- Clerc–Leclant 1990 G. Clerc - J. Leclant, "Sarapis", *LIMC VII-1*, 1990, 666-692.
- Coleman 2007 J. A. Coleman, *The Dictionary Of Mythology An A-Z Of Themes, Legends And Heroes* (2007).
- Cook 1965 A. B. Cook, *Zeus A Study in Ancient Religion* (1965).
- Cooper 1990 N. K. Cooper, "Archaic Architectural Terracottas from Halieis and Bassai", *Hesperia*, Vol. 59, No. 1, 1990, 65-93.
- Coulton 1968 J. J. Coulton, "Stoa at the Amphiarraion, Oropos", *BSA 63*, 1968, 147-183.
- Coulton 1979 J. J. Coulton, "A Proportional Analysis", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 74, 1979, 81-153.
- Coulton 1982 J. J. Coulton, "Oinoanda: The Doric Building (Mk 2)", *AnatSt 32*, 1982, 45.59.

- Coulton 1986 J. J. Coulton, "Oinoanda: The Agora", *AnatSt* 36, 1986, 61-90.
- Cumont 1956 F. Cumont, *The Mysteries of Mithra* (1956).
- Coşkun 1999 G. Coşkun, *Daskyleion Siyah Firnisli Attika Seramikleri*, (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1999).
- Coşkun 2006 G. Coşkun, "Daskyleion'da MÖ 4. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri", *Olba XIII*, 2006 83-114.
- Croissant 1990 F. Croissant, "Hygieia", *LICM V-2*, 1990. Fig. 41.
- Cömert 2010 B. Cömert, *Mitoloji ve İkonografi* (2010).
- Cremer 1997 M. Cremer, "Sozon", *LIMC VIII*, 1997, 1148-1149.
- Çapar 1978 Ö. Çapar, "Anadolu'da Kybele Tapınımı", *Cilt 29, Sayı 1-4*, 1978, 191-210.
- Çavaş-Gülbay-Ersoy 2008 L. Çavaş - O. Gülbay - A. Ersoy, "Biyokimyasal Açından Apollon'un Simgesi Defne", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 2008/2, I. Uluslar arası Antik Dönem'de Kehanet ve Apollon'un Anadolu Kültleri Sempozyum Bildirileri 17-20 Ağustos 2005, 2008, 41-43.
- Çelgin 1986 G. Çelgin, *Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis*, (1986).
- Çelgin 2003a A. V. Çelgin, "Termessos Egemenlik Alanında Artemis Kültleri I: Ahırtaş/Örentepe (Kelbessos) Antik Yerleşmesindeki "Artemis Kelbesis" Kültü Son Epigrafik Araştırmaların Katkılarına Bir Bakış", *Adalya VI*, 2003, 119-140.
- Çelgin 2003b A. V. Çelgin, "Termessos Egemenlik Alanında Artemis Kültleri II: Keldağ/Göldağ (Neapolis) Antik Yerleşmesindeki "Aspalos-Artemis Akraia" Kültü, Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Bir Değerlendirme", *Adalya VI*, 2003, 141-170.
- Çevik 2003 N. Çevik, "Anadolu'daki Kaya Mimarlığı Örneklerinin Karşılaştırılması ve Kültürlerarası Etkileşim Olgusunun Yeniden İrdelenmesi", *III. Uluslar arası Kilikya Arkolojisi Sempozyumu*, 2002, *Olba VIII*, 2003, 213-250.

- Çevik-Varkıvañç v.d. 2005 N. Çevik - B. Varkıvañç - S. Bulut - İ. Kizkut, Trebenna, Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası, bk. N. Çevik – B. Varkıvañç – E. Akyürek (ed.), Adlaya Ekyayın Dizisi 1 (2005).
- Çevik v.d. 2008 N. Çevik - İ. Kizkut - S. Bulut, " Excavations Rhodiapolis in 2007", Anmed 6, 2008, 63-69.
- Çevik v.d. 2009 N. Çevik- İ. Kizkut - S. Bulut, "Rhodiapolis in 2008", Anmed 7, 2009, 75-81.
- Çevik 2015 N. Çevik, Lykia Kitabı (2015).
- Dagron 2012 G. Dagron, Konstantinopolis Hipodromu, Oyunlar, Halk ve Politika, İsmail Yerguz (çev.) (2012).
- David 2007 R. David, Ancient Egypt, J. R. Hinnells (ed.), A Handbook of Ancient Religions, 2007, 46-104.
- Delemen 1993 İ. Delemen, Anadolu'da Atlı Tanrılar. Lykia, Pisidia, Lykaonia, Isauria, Phrygia, Lydia ve Karia Bölgelerinde Taş Eserler Üzerine Bir İnceleme, (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 1993).
- Delemen 1995 İ. Delemen, "Lykia-Kabilia-Pisidia Bölgesinden Roma Dönemi Dioskurlar ve Tanrıça Kabartmaları", Belleten 59, 1995, 295-322.
- Delemen 1996 İ. Delemen, "Lykia-İdebessos'ta Bulunmuş Olan Bronz Adak Heykelcikleri", Anadolu Araştırmaları, sayı 14 1996, 197-212.
- Delemen 1999 İ. Delemen, Anatolian Rider-Gods, AMS 35 (1999).
- De Luca 1990 G. De Luca, "Asklepios in Pergamon", Andreae-N. Himmelmann - G. De Luca (ed.), Phrymachos-Probleme. Mit einem Anhang zur Datierung des großen Altares von Pergamon, RM Suppl. 31, 1990, 25-40.
- De Luca 2009 G. De Luca, "Il culto di Asklepios in Asia Minore. L'esempio di Pergamo", De Miro-G. Sfameni Gsparro - V. Cali (ed.), Il culto Asclepio nell'area mediterranea. International Conferance Agrigento 20th-22nd November 2005 (2009), 97-111.

- Demargne 1955 P. Demargne, "Les Fouilles de Xanthos en Lycie, (Capagne 1954)", CRAI, 1955, 104-111.
- Demir 2003 T. Demir, "Antik Çağda Çatı Kiremitleri", (2003) 315-320.
- Demirtaş 2006 M. B. Demirtaş, Magnesia Artemis Tapınağı'nın Teknik ve İşçilik Özellikleri (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2006).
- Demirtaş 2013 N. Demirtaş, Sikkeler Işığında Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia'da Hermes (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2013).
- Deubner 1938 O. Deubner, Das Asklepieion von Pergamon (1938).
- Devreker-Vermeulen 1995 J. Devreker-F. Vermeulen, "Pessinus 1994", KST 17-1 1995, 453-474.
- Dinsmoor 1950 W. B. Dinsmoor, The Architecture of Ancient Greece (1950).
- Dinsmoor 1913 W. B. Dinsmoor, "Studies of the Delphian Treasuries", BCH, 1913, 1-82.
- Dixon-Kennedy 1998 M. Dixon-Kennedy, Greco-Roman Mythology (1998).
- Doksanaltı 2006 E. M. Doksanaltı, Knidos Kap-Krio Kazı Alanı, (Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2006).
- Dotterweich 1999 U. Dotterweich, Unguentarien mit kuppelförmiger Mündung aus Knidos, Knidos-Studien, Band I (1999).
- Dönmez-Öztürk 2009 F. Dönmez-Öztürk, "Romanizasyon, Likya Örneğinde Romalılaştırma ve Romalılaşma", Doğu Batı, Düşünce Dergisi, Romalılar I, Sayı 49, 2009, 277-285.
- Dörner 1990 F. Karl Dörner, Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları, Vural Ülkü, (çev.) (1990).
- Dräger 1993 M. Dräger, Die Städte der Provinz Asia in der Flavierzeit (1993).
- Dunand I F. Dunand, Le Culte d'Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée: Le Culte d'Isis et les Ptolémées, EPRO 26, C: I, (1973).

- Dunand II F. Dunand, *Le Culte d'Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée: Le Culte d'Isis en Grèce*, EPRO 26, C: II, (1973).
- Dunand III F. Dunand, *Le Culte d'Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée: Le Culte d'Isis en Asie Mineure Clergé et Rituel des Sanctuaires Isiaques*, EPRO 26, C: III, (1973).
- Dunand 2007 F. Dunand, "The Religion System at Alexandria" *A Companion To Greek Religion*, D. Ogden (ed.) 2007, 253-263.
- Dupont–Sommer 1979 A. Dupont-Sommer, "L'inscription araméenne", bk.: Metzger v.d. (ed.), *Fouilles de Xanthos, Tome vi ("La stèle trilingue du Lètoon")*, troisième partie, Institut français d'études anatoliennes (1979), 129-169.
- Durukan-Körsulu 2007 M. Durukan - H. Körsulu, "Hellenistik Dönem Seramikleri", bk.: S. Durugönül (ed.) *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagidos*, Adalya Ekyayın Dizisi 6, 2007, 155-228.
- Dündar 2006 E. Dündar, *Hellenistik Ve Roma Dönemleri Patara Unguentariumları*, (Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2006).
- Dündar 2008 E. Dündar, *Patara IV.1, Patara Unguentariumları* (2008).
- Dündar-Işın 2015 E. Dündar - G. Işın, "Hellenistic Ceramics from the Cellar of the Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara", bk.: E. Laflı - S. Patacı (ed.) *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, BAR, 2015, 203-216.
- Dürüşken 2011 Ç. Dürüşken, *Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk* (2011).
- Dyggve 1948 E. Dyggve, *Das Laphrion Der Tempelbezirk von Kalydon*, (1948).
- Edwards 1975 G. R. Edwards, *Corinth: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Corinth VII/III, Corinthian Hellenistic Pottery* (1975).

- Eingartner 1991 J. Eingartner, Isis und Ihre Dienerinnen In Der Kunst Der Römischen Kaiserzeit, Supplements To Mnemosyne (1991).
- Eitrem 1912 Eitrem, "Hermes", RE VIII-1, 1912, 738-792
- Eliade 2003a M. Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına, Cilt I, A. Berktay, (çev.) (2003).
- Eliade 2003b M. Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt II, Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna, A. Berktay, (çev.) (2003).
- Ellwood-Alles 2007 R. S. Ellwood - Gregory D. Alles, The Encyclopedia of World Religions (2007).
- Elmalı 1991 A. O. Elmalı, Hititler'de Mitoloji, (Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1991).
- Edelstein 1945 E. J. Edelstein, Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies, 1. Cilt (1945).
- Er 2011 S. Er, Sümerlerde Tanrı Enki Ve Diğer Kültürlere Yansıması, (Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2011).
- Erhat 1993 A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü (1993).
- Erkut 1992 S. Erkut, "Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri", Sedat Alp'a Armağan, 1992, 159-165.
- Ernst Wüst 1953 E. Wüst, "Poseidon", RE XXI-1, (1953), 446-557.
- Erten 2007 E. Erten, Küçük Asya'nın Güneyindeki Helios Kültleri, (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2007).
- Erman 1907 A. Erman, A Handbook Of Egyptian Religion (1907).
- Fairbanks 1910 A. Fairbanks, A Handbook Of Greek Religion (1910).
- Farnell 1896 L. R. Farnell, The Cults Of The Greek States, Vol. II (1896).
- Farnell 1907 L. R. Farnell, The Cults Of The Greek States, Vol. IV (1907).
- Farnell 1909 L. R. Farnell, The Cults Of The Greek States, Vol. V (1909).

- Fears 1977 J. R. Fears, *Princeps a Diis Electus: The Divine Election of the Emperor as a Political Concept at Rome* (1977).
- Fears 1981 J. R. Fears, "Jupiter and the Roman Imperial Ideology", *ANRW II*, 17-1, 1981, 56-141.
- Fellows 1840 C. Fellows, *An Account of Discoveries in Lycia, A Journal Kept During, A Second Excursion in Asia Minor* (1840).
- Fellows 1855 C. Fellows, *Coins of Ancient Lycia* (1855).
- Fırat 2013 M. Fırat, "Isparta Müzesi Seramik Koleksiyonu: Unguentaria", bk.: B. Hürmüzlü - M. Fırat - A. Gerçek (ed.), *Pisidia Araştırmaları I, Sempozyum Bildiri Kitabı 05-06.11.2012 Isparta* (2013), 294-312.
- Fischer 1916 Fischer, "Isis", *RE*, IX-2, 1916, 2084-2133.
- Fleischer 1973 R. Fleischer, *Artemis von Ephesos und verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien* (1973).
- Fontenrose 1940 J. E. Fontenrose, "Apollon and the Sun-God in Ovid", *The American Journal of Philology*, Vol. 61, No. 4, 1940, 429-444.
- Foster 2007 B. R. Foster, *Mesopotamia, A Handbook of Ancient Religions*, bk.: J. R. Hinnells (ed.), 2007, 161-213.
- Franke 2007 P. R. Franke, *Roma Döneminde Küçükasya*, N. Baydur - B. T. Baydur,(çev.) (2007).
- Frandsen 2008 P. J. Frandsen, "Aspects of Kingship in Ancient Egypt", bk.: N. Brisch, (ed.) *Religion and Power Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, 2008, 47-72.
- Fraser-Bean 1954 P. M. Fraser - G. E. Bean, *The Rhodian Peraia and Island* (1954).
- Fraser 1960 P. M. Fraser, "Two Studies On The Cult Of Sarapis In The Hellenistic World", *Opuscula Atheniensi III, Skrifter Utgivna Av Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae Seties In 4, VII*, 1960, 1-54.
- Freeman 1996 C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları* (1996).

- Frei 1990 P. Frei, "Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit", ANRW II, 18-3, 1990, 1729-1864.
- Friesen 1993 S. J. Friesen, *Twice Neokoros Ephesus, Asia & the Cult of the Flavian Imperial Family* (1993).
- Fritze 1910 H. Von Fritze, *Die Münzen von Pergamon* (1910).
- Furlong 2001 D. Furlong, *Piramitler Gerçeği*, S. Yeniçeri (çev.) (2001).
- Furtwängler 1884 A. Furtwängler, "Apollon" Roscher ML I, 1884, 422-468.
- Gerçek 2015 A. Gerçek "Arykanda'da Ölüm Nekropoller ve Ölü Gömme Adetleri", *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı, Uluslar arası Sempozyum Bildirileri*, 11-13 Kasım 2013 Antalya, 2015, 289-306.
- Gerkan-Krischen 1928 A. Gerkan - F. Krischen, *Milet, 1-9, Thermen und Palaestren* (1928).
- Gerkan-Rehm 1923 A. Gerkan-A. Rehm, *Der Nordmarkt und der Hafen an der Loewenbucht, Milet I, 6* (1923).
- Gider 2014 Z. Gider, "Doric capital with Ionic cymation in the light of examples from Caria region", *Anados, Studies of Ancient World* 11/2011 (2014), 139-148.
- Gider Büyüközer 2014 Z. Gider Büyüközer, "*Dorik Frizden Bir Detay: Triglif Kulakları*", *OLBA XXII*, 2014, 155-188.
- Gliwitzky-Moser 2009 Y. Gliwitzky-Moser, "Die Rekonstruktion des Nordpostaments im Sebasteion von Bubon (Lykien) - Ein Korrekturvorschlag", *Boreas, Münstersche Beiträge Zur Archäologie*, 2009, 115-120.
- Goddard 2004 J. Goddard, *Roman Provincial Coins Spain-Kingdoms of Asia Minor, Part I*, SNG vol. XII, The Hunterian Museum University of Glasgow (2004).
- Goldman-Jones 1950 H. Goldman-F. F. Jones, *The Lamps, Excavations at Gözlükule Tarsus, Vol. I-II Jersey* (1950).
- Gradel 2002 I. Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion* (2002).
- Graf 1996 F. Graf, "Apollon", *DNP* 1, 1996, 823-868.
- Graf 1997 F. Graf, "Artemis", *DNP* 1, 1997, 53-58.
- Graf 2008 F. Graf, *Apollo* (2008).

- Grant 1969 M. Grant, From Imperium To Auctoritas, Cilt XVII (1969).
- Graves 1968 R. Graves, "Apollo", New Larousse Encyclopedia of Mythology (1968).
- Grether 1946 G. Grether, "Livia and the Roman Imperial Cult", The American Journal of Philology, Vol. 67, No. 3, 1946, 222-252.
- Grimm 1969 G. Grimm, Die Zeugnisse Ägyptischer Religion und Kunstelemente Im Römischen Deutschland (1969).
- Grimal 2007 P. Grimal, Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma, S. Tamgüç (çev.) 2007.
- Gruppe 1906 O. Gruppe, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte (1906).
- Gürgezoğlu 2006 A. Gürgezoğlu, Arykanda Konut Mimarisi, (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2006).
- Gürsoy 1987 E. Gürsoy, Bayraklı'nın 4. Yüzyıl Siyah Firnisli Keramiği, (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1987).
- Halman 1972 T. S. Halman, Eski Mısır Şiiri (1972).
- Hansen 1989 P. A. Hansen, Carmina Epigraphica Graeca Saeculi IV a. Chr. N. (CEG II), York (1989).
- Hans v. Aul. Lykien Hans v. Aulock, Die Münzprägung des Gordian III. und der Tranquillina in Lykien, IstMitt 11 (1974).
- Harrison 1913 J. E. Harrison, The Religion Of Ancient Greece (1913).
- Harrison and Lawson 1979 R. M. Harrison and G. R. J. Lawson, "An Early Byzantine Town at Arif in Lycia", Yayla 2, 1979, 13-18.
- Haspels 1971 C. H. E. Haspels, The Highlands of Phrygia Sites and Monuments, Vol I-II (1971).
- Hayes 1991 J. W. Hayes, The Hellenistic and Roman Pottery, Paphos III (1991).
- Hayes 1997 J. W. Hayes, Handbook of Mediterranean Pottery (1997).
- Head 1901 B. V. Head, A Catalogue of the Coins in the British Museum, Catalogue of the Greek Coins of Lydia (1901).
- Head 1911 B. V. Head, Historia Nummorum (1911).

- Head 1977 B. V. Head, *Historia Nummorum, A Manual of Greek Numismatics* (1977).
- Heberdey-Kalinka R. Heberdey - E. Kalinka, *Bericht über zwei Reisen im südwestlichen Kleinasien* (1897).
- Heipp-Tamer 1987 C. Heipp, *Untersuchungen zu den Hellenistischen Münzen der Lykischen Stadt Phaselis* (1987).
- Hellström 1965 P. Hellström, *Labraunda, Swedish Excavations and Researches II-1: Pottery of Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass* (1965).
- Henninger-Kossatz 1979 F. J. Henninger - A. U. Kossatz, "Zwei Hellenistische Gräber der Milesischen Nekropole", *IstMitt* 29, 1979, 174-186.
- Herz 2007 P. Herz, "Emperors: Caring for the Empire and Their Successors", bk.: J. Rüpke (ed.), *A Companion To Roma Religion*, 2007, 304-316.
- Herzog-Hauser 1924 G. Herzog - Hauser, "Kaiserkult", *RE Suppl. IV* (1924), 806-853.
- Heyob 1975 Sharon Kelly Heyob, *The Cult of Isis Among Women in the Graeco - Roman World*, *EPRO* 51 (1975).
- Hexham's 1994 I. Hexham's, *Concise Dictionary Of Religion* (1994).
- Hill 1897 G. F. Hill, *A Catalogue of the Coins in the British Museum, Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia* (1897).
- Hoepfner 1971 W. Hoepfner, *Zwei Ptolemaierbauten, Das Ptolemaierweihgeschenk in Olympia und ein Bauvorhaben in Alexandria* (1971).
- Hoepfner 2003 W. Hoepfner, *Der Kolos von Rhodos* (2003)
- Hoffmann 1998 A. Hoffmann, "The Roman Remodeling of the Asklepieion", bk.: H. Koester (ed.), *Pergamon, Citadel of the Gods, Archaeological Record, Literary Description, and Religious Development*, *Harvard Theological Studies* 46, 1998, 41-61.
- Holtzmann 1984 B. Holtzmann, "Asklepios", *LIMC II*, 1984, 863-897.
- Hornbostel 1973 W. Hornbostel, *Sarapis* (1973).

- Howland 1958 R. Howland, Greek Lamps and Their Survivers, The Athenian Agora Vol IV (1958).
- Hoz 1999 M. P. Hoz, Die lydischen Kulte im Lichte der griechischen Inschriften, AMS 36 (1999).
- Hudson 1938 E. C. Hudson, "Pisidian Antioch and the Xenioi Tekmoreioi", Theology XXXVII, 1938, 229-236.
- Humann 1904 C. Humann, Magnesia am Maeander (1904).
- Hutter 2010 M. Hutter, "Luvi Dininin Nitelikleri", Luviler, Bölüm 6, 2010, 193-244.
- Iconomu 1967 C. Iconomu, Opatele Greco-Romane, Dobrogea (1967).
- IGRom IV Inscriptiones Graecae ad res Romanas, I-IV, bk.: R. Cagnat, J. Toutain (ed.), (1906-1928).
- IG Inscriptiones Graecae, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussicae ed. maior: I-IV, VII, IX, XI, XII, XIV, 1873 vd.
- Imhoof-Blumer 1902 F. Imhoof-Blumer, Kleinasiatische Münzen, Band II (1902).
- Inman 2004 T. Inman, Ancient Pagan and Modern Christian Symbolism Exposed and Explained (2004).
- Işık-Yılmaz 1989 F. Işık - H. Yılmaz, "Patara 1988", KST XI, Cilt II, 1989, 1-22.
- Işık 1999 F. Işık, Doğa Ana Kubaba. Tanrıçaların Ege'de Buluşması (1999).
- Işık 2010a F. Işık, "Anadolu-Lykia Uygarlığı, Lykia'nın "Hellenleşmesi" Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım", Anadolu/Anatolia 36, 2010, 65-125.
- Işık 2010b F. Işık, "Das Leto-Heiligtum in Asarcık am Xanthostal Zur sog. Akkulturation in Lykien anhand seiner frühen Tempelbauten", IstMitt 60, 2010, 81-115.
- Işın 1999 G. Işın, "Apollo of Patara", Lykia Vol. III 1999, 65-70.
- Işın 2007 G. Işın, Patara Terrakotaları Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri, Patara V.1, (2007).

- Işın 2008 G. Işın, "The Preliminary Report To The Hellenistik Pottery Of Patara From Tepecik Hill", AMS, Vol. 55 (2008), 157-171.
- Işın 2014 G. Işın, "The Sanctuaries and the Cult of Apollo in Southern Pisidia", Anadolu/Anatolia 40 2014, 109-126.
- İdil 1984 V. İdil, "Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı Korinth Başlıkları", Anadolu XX, 1976/1977, (1984), 1-49.
- İlasl-Üyümez 2002 A. İlasl - M. Üyümez, "Anıtkaya Adak Kabartmaları ve Heykelcikleri", MüzeKKS 12, 25-27 Nisan 2001 Kuşadası, 2002, 85-98.
- İnan 1998 J. İnan, Toroslarda Bir Antik Kent Seleukeia (1998).
- İplikçioğlu 2005 B. İplikçioğlu, Batı Pamphylia ve Doğu Lykia'da Epigrafya Araştırmaları 2004, 23. (AST), 1. Cilt, 30, 2005 219-220.
- İplikçioğlu 2008 B. İplikçioğlu - U. Mitarbeit von F. Cluzeau - H. S. Öztürk - F. Dönmez Öztürk, "Ein neues hellenistisches Ehrendekret aus Arykanda (Lykien)", Anzeiger der Philosophisch-Historischen Klasse 143, 2008, 117-126.
- İplikçioğlu-Çelgin 2007 B. İplikçioğlu-G. Çelgin-A. V. Çelgin, Epigraphische Forschungen in Termessos und Seinem Territorium IV, (2007).
- Jessen 1912 O. Jessen, "Helios", RE VIII-1, 1912, 58-93.
- Jones 1950 F. F. Jones, "Hellenistic and Roman Periods Pottery", bk.: Goldman H. (ed.), Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, V. I, The Hellenistic and Roman Periods (1950).
- Jones 1980 D. L. Jones, "Christianity and the Roman Imperial Cult", ANRW II, 23-2, 1980, 1023-1054.
- Kahl-İcard 1984 I. Kahl-N. İcard, "Artemis", LIMC II-1, 1984, 618-753.
- TAM I E. Kalinka, Tituli Lyciae linguis Graeca et Latina conscripti, TAM I, Vol. 1 (1901).
- TAM II E. Kalinka, Tituli Lyciae linguis Graeca et Latina conscripti, TAM II, Vol. 2, Fasc 3. (1944).
- Kamm 2006 A. Kamm, Julius Caesar, A life(2006).

- Karayaka 2007 N. Karayaka, Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları, (2007).
- Karasu 1997 C. Karasu, "Hititlerde Neden Bin Tanrı Vardı?", 1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, 1997, 175-192.
- Karusu 1984 Karusu, "Selene", LIMC 2, 1984, 909-917.
- Kassab-Tezgör 1995 D. Kassab-Tezgör - İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu Cilt I, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (1995).
- Kaya 2008 M. A. Kaya, Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus (2008).
- Kaymaz 2014 Y. Kaymaz, "Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Meselesi", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 29, 2014, 213-235.
- Keen 1998 A. G. Keen, Dynastic Lycia, A Political History of the Lykians and Their Relations With Foreign Powers c. 545-362 BC (1998).
- Kizgut 2004 İ. Kizgut, Türkiye'nin Seçilmiş Bazı Müzelerinden Hellenistik ve Roma Dönemi Bronz Heykelcikleri I-II, (Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2004).
- Kizgut 2011 İ. Kizgut, "Rhodiapolis Kazıları ve Çevresi Araştırmaları 2010", Anmed sayı 2011-9, 94-99.
- Kleiner 1992 D. E. E. Kleiner, Roman Sculpture (1992).
- Klothe 1970 H. Klothe, "Apollons ethnokultureller Herkunft", Klio 52 1970, 205-230.
- Knoblauch 1993 von P. Knoblauch - C. Witschel, "Arykanda in Lykien Eine Topographische Aufnahme", AA, 1993, 229-262.
- Koldewey 1981 R. Koldewey, Neandria, BWPr 51, 1891, 46.
- Kolb 2008 F. Kolb, Burg - Polis - Bischofssitz, Geschichte der Siedlungskammer von Kyaneia in der Südwesttürkei (2008).
- Korkut 2015a T. Korkut, Akdağlar'ın Yamacında Bir Likya Kenti Tlos, (2015).

- Korkut 2015b T. Korkut, "Arkeoloji", bk.: T. Korkut, (ed.), Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peysaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu, 2015, 3-147.
- Körsulu 2006 H. Körsulu, "Nagidos Kazısı Hellenistik Dönem Seramikleri", (Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2006).
- Köster 2004 R. Köster, Die Bauornamentik von Milet (2004).
- Kramer 1998 S. N. Kramer, Tarih Sümerler'de Başlar, Muazzez İlmiye Çığ, (çev.) (2002).
- Kramer 2002 Samuel Noah Kramer, Sümerler, Ö. Buze, (çev.) (2002).
- Kraemer 2004 R. S. Kraemer, Women's Religions in the Greco-Roman World (2004).
- Kraft 1955 H. Kraft, Kaiser Konstantinus Religiöse Entwicklung (1955)
- Kranz 2004 P. Kranz, Pergameus Deus. Archäologische und numismatische Studien zu den Darstellungen des Asklepios in Pergamon während Hellenismus und Kaiserzeit (2004).
- Krencker 1923 D. Krencker, T. Lüpke, H. Winnefeld, Baalbek (1923).
- Kürkçü 2012 M. Kürkçü, "İmparatorluk Dönemi'nde Likya Kentleri Üzerine Bir Sentez", Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2009, 2012, 219-225.
- Kroll 1912 Kroll, "Hermes Trismegistos" (RE) VIII-1, Stuttgart, 1912, 792-823.
- Kuban 1993 Z. Kuban, "Eisenfunde aus Arykanda", II. Internationalen Lykien-Symposium, 1993.
- Küçükaşcı 2006 M. S. Küçükaşcı, "VII.-XII. Yüzyıllarda Likya'ya Arap İlgisi", bk.: K. Dörtlük- B. Varkıvanç-T. Kahya – J. D. Courtils - M. Doğan Alparıslan - R. Boyraz (ed.) 2006, III. Uluslar arası Likya Sempozyumu Bildirileri, Cilt I, 2006, 375-383.
- Lafli 2003 E. Lafli, Studien Zu Hellenistischen, Kaiserzeitlichen und Spätantikfrühbyzantinischen Tonunguentarien aus Klikien

- und Psidien (Süd Türkei): Der Forschungsstand und Eine Auswahl von Fundobjekten aus den Örtlichen Museen, (Köln Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2003).
- Lambrinudakis v.d. 1984 W. Lambrinudakis–Bruneau–Palagia., "Apollon", LIMC II-1/2, 1984 183-326.
- Laroche 1974 E. Laroche, "L'inscription lycienne", Metzger (ed.) (1979), 49-127.
- Lawrence 1996 A. W. Lawrence, Greek Architecture (1996).
- Larson 2007 J. Larson, Ancient Greek Cults (2007).
- Lebrun 1995 R. Lebrun, "Continuité culturelle et religieuse en Asie Mineure", bk.: O. Carruba et al. (ed.), Atti del II Congresso internazionale di Hittitologia, Studia Mediterranea 9, Pavia, 1995, 249-256.
- Lebrun 1998 R. Lebrun, "Panthéons locaux de Lycie, Lycaonie et Cilicie aux deuxime et premier millénaires av. J.-C.", Kernos 11 (1998), 147 vdd.
- Lebrun 1999 R. Lebrun, "Studia Lyciaca", Hethitica 14, 1999, 53-53.
- Le Glay 1976 M. Le Glay, "Hadrien et l'Asklépieion de Pergame", BCH 100, 1976, 347-372.
- Lehman 1954 P. W. Lehmann, "The Setting of Hellenistic Temples", JSAH Vol. 13 No. 4, 1954, 15-20.
- Lehmann-Spittle 1964 K. Lehmann-D. Spittle, The Altar Court, Samothrace 4 (1964).
- Le Roy 1990 C. Le Roy, "Die Religion der Lykier", Götter, Heroen, Herrscher in Lykien. Katalog der Ausstellung Schloss Schallaburg, 1990, 41-44.
- Letta 1988 Letta, "Helios/Sol", LIMC, IV, 1988, 592-625.
- Leventi 2003 I. Leventi, Hygieia, In Classical Greek Art (2003).
- Lichocka 1997 B. Lichocka, L'Iconographie De Fortuna Dans L'Empire Romain, Travaux Du Centre D'Archéologie Méditerranéenne De L'Académie Polonaise Des Sciences, Tome 29 (1997).
- Lipka 2009 M. Lipka, Roman Gods, A Conceptual Approach, Religions in the Graeco-Roman World (2009).

- Mac Kay 1990 T. S. Mac Kay "The Major Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia", ANRW 2/18. 3, 1990, 2045-2129.
- MacMullen 1981 R. MacMullen, *Le Paganisme Dans L'Empire Romain* (1981).
- Macqueen 2013 J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (2013).
- Magie 1953 D. Magie, "Aegyptian Dities in Asia Minor in Incriptions and on Coins", *AJA*, 57/3, 1953, 163-187.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor, C: I-II* (1950).
- Malten 1912 Malten, "Heliadai", *RE*, I-2, 1912, 2849-2852.
- Mansel 1978 A. M. Mansel, *Side* (1978).
- Mansel 1999 A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (1999).
- Marksteiner 1989 T. Marksteiner, "Das Südtor von Limyra mit Berücksichtigung von Toranlagen und Wehrarchitektur In Lykien", *Jahreshefte Des Österreichischen Archäologischen Institutes In Wien*, Band 59, 1989, 41-112.
- Marksteiner 2002 T. Marksteiner, *Trysa, Eine Zentrallykische Niederlassung Im Wandel Der Zeit, Siedlung, architektur und kunstgeschichtliche Studien zur Kulturlandschaft Lykien, Meinem Vater gewidmet*, Band 5 (2002).
- Martini 1984 W. Martini, *Das Gymnasium von Samos, Samos XVI* (1984).
- Martini 2008 W. Martini, "Perge und seine Akropolis: Zur Funktion der Akropolis in der frühen und mittleren Kaiserzeit", *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı Euergetes*, Cilt I, 2008, 779-797.
- Martino 2006 S. de Martino, *Hititler*, E. Özbayoğlu (çev.) (2006).
- Matern 2002 P. Matern, *Helios und Sol, Kulte und Ikonographie des Griechischen und Römischen Sonnengottes* (2002).
- McCasland 1939 S. V. McCasland, "The Asklepios Cult in Palestine", *Journal of Biblical Literature*, Vol. 58, No. 3, 1939, 221-227.
- Mckay 1998 A. G. Mckay, *Houses, Villas and Places in the Roman World* (1998).

- Meriçboyu-Atasoy 1983 Y. Meriçboyu - S. Atasoy, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Büst Şeklindeki Kantar Ağırlıkları (1983).
- Merkelbach 1995 R. Merkelbach, Isis regina - Zeus Sarapis, Die griechisch-ägyptische Religion nach den Quellen dargestellt (1995).
- Merkelbach-Stauber 1996 R. Merkelbach-J. Stauber, "Die Orakel des Apollon von Klaros", *EA* 27, 1996, 1-54.
- Metzger 1994 I. R. Metzger, "Ein hellenistisches Grabmonument in Eretria", 3rd Scientific Meeting on Hellenistic Pottery, 1994, 71-79.
- Meyer-Schlichtmann 1988 C. Meyer - Schlichtmann, Die Pergamenische Sigillata Aus Der Stadtgrabung Von Pergamon, Mitte 2. Jh. V. Chr.-Mitte 2. Jh. N. Chr., Deutsches Archäologisches Institut (1988).
- Michaelis 1885 Michaelis, "Sarapis Standing on a Xanthian Marble in the British Museum", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 6, 1885, 287-318.
- Michalowski 2008 P. Michalowski, "The Mortal Kings of Ur: A Short Centry of Divine Rule in Ancient Mesopotomia", bk.: N. Brisch (ed.), *Religion and Power Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, 2008, 33-46.
- Milner-Smith 1994 N. P. Milner-M. F. Smith, "New Votive Reliefs from Oinoanda", *AnatSt*, 44, 1994, 70-75.
- Milner 2000 N. P. Milner, "Notes and Inscriptions on the Cult of Apollo at Oinoanda", *AnatSt*. 50 (2000).
- Mitchell 1987 S. Mitchell, "Imperial Building in the Eastern Roman Provinces", *HarvStCIPhil* 91, 1987, 333-365.
- Mitchell 1990 S. Mitchell, M. Waelkens, "Sagalassos 1989", *AnatSt*, Vol. XL (1990).
- Mitchell 1993 S. Mitchell, *Anatolia, Land, Men and Gods in Asia Minor I, The Celts in Anatolia and Impact of Roman Rule* (1993).
- Mitchell 2003 S. Mitchell, "Inscriptions from Melli (Kocçaliler) in Pisidia", *AnatSt*. 53, 2003, 139-161.

- Morkholm-Zahle 1972 O. Morkholm-J. Zahle, The coinage of Kuprlli. Numismatic and archeological study, *Acta Archaeologica* 43 (1972).
- Nardo 2002 D. Nardo, *Greek And Roman Mythology* (2002).
- Neverov 1986 O. Neverow, "Nero-Helios", bk.: M. Henig - A. King (ed.), *Pagan Gods and Shrines of the Roman Empire*, 1986, 189-194.
- Nilsson 1906 M. P. Nilsson, *Griechische Feste Von Religiöser Bedeutung, Mit Ausschluss der Attischen* (1906).
- Neumann 1979 G. Neumann, "Namen und Epiklesen lykischer Götter", in *Florilegium Anatolicum: Mélanges offerts á Emmanuel Laroche*, 1979, 259-271.
- Neumann 1991 G. Neumann, "Der Lykische Ortsname Arykanda", *Historische Sprachforschung/Historical Linguistics*, 104 Bd., 2. H., 1991, 165-169.
- Noegel 2007 S. B. Noegel, "Greek Religion and the Ancient Near East", bk.: D. Ogden (ed.), *A Companion To Greek Religion*, 2007.
- Nohlen 2014 K. Nohlen, "İmparatorluk Kültüne Adanmış Bir Tapınak: Pergamon Traianeumu (A Temple of the Imperial Cult: the Trajaneum of Pergamon)", bk.: F. Pirson - A. Scholl (ed.), *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, 2014, 508-521.
- Nohlen-Radt 1978 K. Nohlen-W. Radt, *Kapıkaya. Ein Felsheiligtum bei Pergamon*, *AvP* XII (1978).
- Oates 2004 J. Oates, *Babil*, F. Çizmeli (çev.) (2004).
- Ohlemutz 1940 E. Ohlemutz, *Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon* (1940).
- Onur 2005 F. Onur, "Roma Dönemi", bk.: N. Çevik - B. Varkıvaç - E. Akyürek (ed.), *Trebenna Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası*, 2005, 7-20.
- Onurkan 1969/1970 S. Onurkan, "Artemis Pergaia", *IstMitt* 19/20, 1969/1970, 289-298.

- Oransay 2001 A. Oransay, "Arykanda'dan Bir Grup Kurşun Sırlı Seramik", bk.: C. Özgünel - O. Bingöl - V. İdil - S. Doruk - K. Görkay - M. Kadıoğlu (ed.), *Gümüşüğında Anadolu, Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar*, 2001, 171-178.
- Oransay 2002 A. Oransay, "Roman Military Equipments from Arykanda", *JromMilStu*, Vol.12/13, 2002, 85-89.
- Oransay 2006 A. Oransay, *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri* (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2006).
- Orgogozo 1949 J. J. Orgogozo, "L 'Hermes des Acheens", *RHR* 136, 1949, 10-30.
- Orlandos 1968 A. K. Orlandos, *Les Materiaux De Construction, Et La Technique Architecturale Des Anciens, Seconde Partie* (1968).
- Oster 1990 R. E. Oster, "Ephesus as a Religious Center Under the Pricipate I, Paganism Before Constantine", *ANRW II*, 18. 3, (1990).
- Öğün 1968 B. Öğün, "Kaunos Sondajları", *TürkArkDerg* 16 Cilt 1, 1968, 121-131.
- Öz 2006 A. K. Öz, *Antik Dönem Meclis Binalarının Metropolis Örneğinde Araştırılması ve Korunması* (Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2006).
- Özbek 2005 Ç. Özbek, *Arykanda Nekropolü'ndeki Tonozlu Anıt Mezar Yapıları* (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2005).
- Özbek 2008 Ç. Özbek, "Arykanda Nekropolü'nde Bulunan Tonozlu Anıt Mezar Yapıları", III. ve IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempzoyumu, *Anadolu/Anatolia, Ek Dizi 2*, 2008, 207-233.
- Özhanlı-Fırat 2011 M. Özhanlı - M. Fırat, "Side Unguentariumları Işığında Dinin Kapların Kullanım Alanları Üzerindeki Etkileri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23, 2011, 7-30.

- Özsait 1985 M. Özsait, Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi (1985).
- Özsait 1999 M. Özsait, "Küçük Asya'da Roma Kolonileri", bk.: N. Başgelen vd. (ed.), Zafer Taşlıkılıoğlu Armağanı Anadolu ve Trakya Çalışmaları vol. I, (1999), 123-132.
- Özüdoğru 2002 Ş. Özüdoğru, Patara Sikke Basımları ve Patara Kazıları'ndan (1989-2001) Ele Geçen Sikkeler (Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2002).
- Özyiğit 1988 Ö. Özyiğit, "Antik Çatılarda Dere Kiremitleri", Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi IV, 1988, 101-116, Lev. XXXV-XXXVI.
- Özyiğit 1990a Ö. Özyiğit, "Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları", X. Türk Tarih Kongresi, 1990, 303-326.
- Özyiğit 1990b Ö. Özyiğit, "Alaturka Kiremidin Oluşumu", Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi V, 1990, 149-179.
- Parke 1986 H. W. Parke, "The Temple of Apollo at Didyma: The Building and Its Function", JHS 106 (1986).
- Pedley 2005 J. Pedley, Sanctuaries and the Sacred in Ancient Greek World (2005).
- Pekman 1964 A. Pekman, Pamphylia Tanrıları (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi 1964).
- Pietschmann 1894 Pietschmann, "Apis", RE, I-2, 1894, 2807-2809.
- Pietschmann 1896 R. Pietschmann, "Asklepios", RE II-2, 1896, 1642-1697.
- Pieper 1912 Pieper, "Harpokrates", RE VII-2, 1912, 2410.
- Piotrovskiy 1965 B. B. Piotrovskiy, "Urartu Dini", DTCFD, Sayı: 1-2, İ. Kaynak (çev.), 1965, 38 vdd.
- Polat 1988 G. Polat, Klazomenai 4. Yüzyıl Siyah Firnis Keramiği (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi 1988).
- Poljakov 1989 F. B. Poljakov, Die Inschriften von Tralleis und Nysa, IK 36, 1, Teil 1, 1989, 131, No. 134.
- Pohlsander 1986 H. Pohlsander "The Religious Policy of Decius", ANRW II, 16-3, 1986, 1826-1842.
- Praschniker-Theuer 1979 C. Praschniker-M. Theuer, Das Mausoleum von Belevi, Forschungen in Ephesos VI (1979).

- Price 2004 S. R. F. Price, Ritüel ve İktidar, Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü, T. Esin (çev.) (2004).
- Radt 2002 W. Radt, Pergamon, Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları (2002).
- Raimond 2002 E. Raimond, "Tlos, un centre de pouvoir politique et religieux de l'âge du Bronze au IVe s. av. J.-C", *Anatolia Antiqua X*, 2002, 113-129.
- Raimond 2006 E. Raimond, "La continuité de la tradition religieuse louvite dans la Lycie de l'Âge du Bronze à l'époque gréco-romaine", bk.: K. Dörtlük- B. Varkıvanç-T. Kahya (ed.), III. Uluslar Arası Likya Sempozyumu Bildirileri, Cilt II, 2006, 647-657.
- Raimond 2007 E. Raimond, "Persian Power and Lycian Religion", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*, Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, 2007, 69-74.
- RicI 1991 M. RicI, "Hosios kai Dikaios, Premiere partice: Catalogue der inscriptions", *EpigrAnat 18*, 1991, 1-70.
- RicI 1992 M. RicI, "Hosios kai Dikaios, Secondee partice: Analyse", *EpigrAnat 19*, 1992), 71-103.
- RIC I C. H. V. Sutherland, Augustus to Vitellius, From 31 BC To AD 69, Roman RIC Vol. I (1984) (yeni baskısı 1999).
- RIC II H. Mattingly-E. A. Sydenham, Vespasian to Hadrian, RIC, Vol. II (1968).
- RIC III Antonius Pius to Commodus, RIC, Vol. 3 (1968).
- RIC IV/1 Pertinax to Geta, RIC, Vol. IV/1 (1968).
- RIC IV/2 Macrinus to Pupienus, RIC, Vol. IV/2 (1968).
- RIC IV/3 Gordian III to Uranius Antoninus, RIC, Vol. IV/3 (1968).
- RIC V/1 Valerian to Florian, RIC, Vol. V/1 (1968).
- RIC V/2 Probus to Amandus, RIC, Vol. V/2 (1968).
- RIC VI C.H.V. Sutherland, From Diocletian's Reform (A.D.294) to the Death of Maximinus (A.D. 313), RIC, Vol. VI (1967).

- RIC VII P. M. Bruun, Constantine to Licinius, RIC, Vol. X (1966).
- RIC X J. P. C. Kent, The Divided Empire and The Fall of The Western Parts AD 395-491, RIC, Vol. 10 (1994).
- Riethmüller 2005 J. W. Riethmüller, Asklepios. Heiligtümer und Kulte, Studien zu antiken Heiligtümer 2 (2005).
- Riethmüller 2014 J. W. Riethmüller, "Pergamon Asklepieionu/The Asklepieion of Pergamon", bk.: F. Pirson - A. Scholl (ed.), Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon, 2014, 492-505.
- Robert 1946 L. Robert, "Un Dieu Anatolien: Kakasbos", Hellenica, No III, 1946, 38-74, 173-174, Lev. 1-6.
- Robert 1983 L. Robert, "Documents d'Asie Mineure XXIII XXVIII", BCH, 107/1, 1983, 497-599.
- Robinson 1933 D. M. Robinson, Excavations at Olynthus V, Mosaics, Vases and Lambs (1933).
- Robinson 1950 D. M. Robinson, Excavations at Olynthus XIII, Vases found in 1934 and 1938 (1950).
- Roebuck 1955 M. C. Roebuck, "Excavation at Corinth: 1954", Hesperia 24 (1955).
- Roebuck 1990 M. C. Roebuck, "Archaic Architectural Terracottas from Crointh", Hesperia, Vol. 59, No. 1, 1990, 47-63.
- Roebuck 1994 M. C. Roebuck, "Architectural Terracottas from Classical and Hellenistic Crointh", Hesperia, Supplement, Vol. 27, Proceedind of the International Conference on Greek Architectural Terracottas of the from Classical and Hellenistic Periods, December 12-15, 1991 (1994), 39-51, 351-361.
- Robinson 1976 H. S. Robinson, "Excavation at Corinth: Temple Hill, 1968-1972", Hesperia 45 (1976).
- Roeder 1920 Roeder, "Sarapis", RE, 1920, 2394-2426.
- Rose 1928 H. J. Rose, Handbook of Greek Mythology (1928).
- Rosenberg 2006 D. Rosenberg, Dünya Mitolojisi, A. U. Cüce – B. Odabaşı - E. Cengiz - E. Kuzhan - K. Akten - K. Emiroğlu - T. Kocayiğit (çev.) (2006).

- Rotroff 1997 S. I. Rotroff, Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, The Athenian Agora XXIX Part 1-2 (1997).
- Rotroff - Oliver 2003 S. I. Rotroff - A. Oliver, The Hellenistic Pottery From Sardis: The Finds Through 1994, Archaeological Exploration of Sardis (2003).
- Rotroff 2006 S. I. Rotroff, The Athenian Agora, Vol. XXXIII, Hellenistic Pottery, The Plain Ware (2006).
- RPC IV V. Heuchert - C. Howgego, Roman Provincial Coinage, Vol. IV (The Antonines).
- Rumscheid 1994 F. Rumscheid, Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus (1994).
- Sancaktar 2012 H. Sancaktar, "2011 Yılı Arykanda Kazısı TK3 Definesi: Bir Ön Değerlendirme", MJH II/2, 2012, 219-228.
- Sancaktar 2012 H. Sancaktar, "Pisidia, Kilikia ve Lykaonia Bölgelerindeki Roma Koloni Kentleri Sikke Tipolojisi", Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2009 Antalya, 2012, 371-384.
- Saraçoğlu 2011 A. Saraçoğlu, "Hellenistic and Roman Unguentaria from the Necropolis of Tralleis", Anadolu/Anatolia 37, 2011, 1-41.
- Sauer 1895 Sauer, "Ares", RE II-1, 1895, 642-667.
- Saygı 2000 L. E. Saygı, Anadolu'da Serapis Kültü (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2000).
- Schädler 1991 U. Schädler, "Attizismen an ionischen Tempeln Kleinasien", İst. Mitt. 41, 1991, 265-324.
- Schazmann 1932 P. Schazmann, Kos, Band I, Asklepieion, Archäologisches Institut Des Deutschen Reiches (1932).
- Schollmeyer 2008 P. Schollmeyer, Römische Tempel (2008).
- Schmaltz 1994 B. Schmaltz, "Kaunos 1988-1991", AA, 1994, 185-232.
- Schowalter - Friesen 2005 Ed. Schowalter - Friesen, Urban Religion in Roman Corinth (2005).
- Schuller 1991 M. Schuller, Der Artemistempel Im Delion Auf Paros (1991).

- Schuller 2003 C. Schuller, "Ein Priestertum der Artemis in Arykanda", *CHIRON*, Bd. 33, 2003, 485-504.
- Schwarzer 2014 H. Schwarzer, "Attaloslar ve Hükümdarlar Kültü/The Ruler Cult of the Attalids", bk.: F. Pirson - A. Scholl (ed.), *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*, 2014, 404-419.
- Scott 1975 K. Scott, *The Imperial Cult under the Flavians* (1975).
- SEG XXVII *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vol. XXVII (1977).
- SEG XXXVIII *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vol. XXXVIII (1988).
- SEG XLII *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vol. XLII (1992)
- SEG XLV *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vol. XLV (1994).
- SEG XLVII *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vol. XLVII (1997).
- Serdaroğlu 2004 Ü. Serdaroğlu, *Lykia-Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarlığı* (2004).
- Serdaroğlu 2005 Ü. Serdaroğlu, *Assos - Behramkale* (2005).
- Seyer 1991/1992 M. Seyer, "Die Wohnsiedlung Hangterrassen", J. Borchhardt, 1991/1992, 142-146.
- Seyer 1993 M. Seyer, "Die Grabung in den Hanghäusern von Limyra", *Lykien-Symposions*, Viyana, 1993, 171-181.
- Shaw 1981 J. W. Shaw, "Excavations at Kommos (Crete) during 1980", *Hesperia* 50, 3 (1981), 211-255, Lev. 49-61.
- SIG W. Dittenberer (ed.), *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, Leipzig 1915-1924 (Yeni Baskı: 1982).
- Siebert 1990 G. Siebert, "Hermes", *LIMC*, V-1 (1990).
- Simon 1998 E. Simon, *Die Götter der Griechen* (1998).
- Sivas 1999 T. T. Sivas, "Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları" (1999).
- Sivas 2002 T. T. Sivas, "Ana Tanrıça/Matar Kubileya Kültü İle Bağlantılı Phryg (Frig) Kaya Altarları Üzerine Yeni Gözlemler". *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3 (2002), 335-355.

- Smith 1997 T. J. Smith, "Votive Reliefs from Balboura and Its Environs", *AnatSt*, Vol. XLVII/1997, 3-49, Lev. I-VIII.
- SNG Cop. Bithynia Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Bosphorus-Bithynia, Copenhagen (1944).
- SNG Cop. Lycia Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Band 31. Lycia-Pamphylia, Copenhagen (1955).
- SNG v. Aul. Bithynien Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung H. von Aulock, Pontus-Paphlagonien-Bithynien, 1-1049 (1957).
- SNG v. Aul. Lykien Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland Sammlung H. von Aulock, Lykien, 10. Heft, Nr. 4041-4476 (1964).
- SNG v. Aul. Nacht. I Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung H. von Aulock, Nachträge I, Pontus-Paphlagonien-Bithynien, 11. Heft, Nr. 6674-7190 (1967).
- Sobel 1990 H. Sobel, *Hygieia, Die Göttin Der Gesundheit*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft (1990).
- Sourvinou-Inwood 2003 C. Sourvinou - Inwood "Festival and Mysteries: aspects of the Eleusinian Cult", *Greek Mysteries The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults*, Ed. Michael B. Cosmopoulos, Routledge, 2003, 25-49.
- Sparkes-Talcott 1970 B. A. Sparkes - L. Talcott, *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries BC. The Athenian Agora XII* (1970).
- Stamper 2005 J. W. Stamper, *The Architecture The Republic To The Middle Empire Of Roman Temples* (2005).
- Steele 2002 L. D. Steele, "Mesopotamian Elements in the Proem of Parmenides? Correspondences between the Sun-Gods Helios and Shamash", *The Classical Quarterly, New Series*, Vol. 52, No. 2, 2002, 583-588,
- Stein 1912 Stein, "Hermes", *RE*, VIII-I, 1912, 738-792.

- Stewart 2010 S. M. Stewart, *Gordion After The Knot: Hellenistic Pottery and Culture*, PhD, University of Cincinnati, Arts and Sciences: Classics (2010).
- Stillwell 1954 R. Stillwell, *The Siting of Classical Greek Temples*, *JSAH* Vol 13, No. 4 (1954), 3-8.
- Strubbe 1997 J. Strubbe, *ΑΠΑΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ*. Imprecations against Desecrators of the Grave in the Greek Epitaphs of Asia Minor, *A Catalogue*, IK 52, 1997.
- Şahin 1994 S. Şahin, *Die Inschriften von Arykanda*, IK 48, Bonn, 1994.
- Şahin 2011 S. Şahin, *Stadiasmus Patarensis Likya Eyaleti Roma Yolları (Bir Özet)* (2011).
- Şenyurt 2012 S. Y. Şenyurt - A. Akçay-Y. Kamaş, *Yüceören, Doğu Kilikia'da Bir Hellenistik-Roma Nekropolü*, *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları: 1* (2012).
- Şimşek-Duman 2007 C. Şimşek - B. Duman, "Laodikeia da Bulunan Ampullalar", *Olba XV*, 2007, 73- 101.
- Şimşek 2009 C. Şimşek, "Regional Cults in the Lycos Valley and its Neighbourhood", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, 2009, 673-690.
- Şimşek-Sezgin 2011 C. Şimşek - M. A. Sezgin, "Eumeneia Açık Hava Kutsal Alanı", *Eumeneia, Şeyhlü-Işıklı*, Ed. B. Söğüt, 2011, 29-43.
- Taeger 1960 F. Taeger, *Charisma, Studien zur Geschichte des Antiken Herrscher Cultes II* (1960).
- Taylor 1975 L. R. Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor* (1975).
- Thraemer 1884 E. Thraemer, "Asklepios", *Roscher, ML I*, 1884, 615 - 641.
- Takács 2008 S. A. Takács, *Vestal Virgins, Sibyls and Matrons: Women in Roman Religion* (2008).
- Tamsü Polat 2010 R. Tamsü Polat, "Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları ve Bir Tipoloji Önerisi", *Anadolu Üniversitesi*

- Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol: 10, Sayı/No: 1, 2010, 203-222.
- Talloen-Alp 2007 P. Talloen - N. Alp, "Pisidia Kültleri Antik Çağda Burdur İlinde Dinsel Hayat", I. Burdur Sempozyumu, 16-19 Kasım 2005, Burdur, 2007, 738-747.
- Talloen 2015 P. Talloen, *Cult in Pisidia, Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity*, *Studies in Eastern Mediterranean Archaeology X*, Brepols, Belgium (2015).
- TAM I E. Kalinka, *Tituli Lyciae, Linguis Graeca et Latina Conscripti*, TAM I-3, Windobonae,
- TAM II E. Kalinka, *Tituli Lyciae, Linguis Graeca et Latina Conscripti*, TAM II-3, Windobonae, 1944.
- TAM III E. Kalinka, *Tituli Lyciae, Linguis Graeca et Latina Conscripti*, TAM III-3, Windobonae, 1
- Taşlıkhoğlu 1954 Z. Taşlıkhoğlu, *Tanrı Apollon ve Anadolu ile Münasebeti* (1954).
- Tambornino 1914 J. Tambornino, "Hygieia", *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft (RE) IX-1*, 1914, 93 - 97.
- Taşlıkhoğlu 1963 Z. Taşlıkhoğlu, *Anadolu'da Apollon Kültü ile İlgili Kaynaklar* (1963).
- Taylor 1931 L. R. Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor*, Connecticut.
- Tek 1994 A. T. Tek, *Arykanda'dan Antik Cam Örnekleri* (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi 1994).
- Tek 2001 A. T. Tek, "Arykanda Kazılarında Bulunan Bir Myra Sikkesi", C. Özgünel - O. Bingöl - V. İdil - S. Doruk - K. Görkay - M. Kadıoğlu (ed.), *Günışığında Anadolu*, Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar, 2001, 238-243.
- Tek 2002a A. T. Tek, *Arykanda Kazılarında Bulunan Antik Sikkeler Üzerine Yeni İncelemeler: 1971-2000 Sezonları*, (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2002).

- Tek 2002b A. T. Tek, "Arykanda'dan Bulunan Beylikler ve Osmanlı Dönemi Sikkeleri", Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, 2002, 355-270.
- Tek 2003 A. T. Tek, "Prismatic Glass Bottles with Greek Inscriptions from Arycanda in Lycia", J. Price (ed.), Annales du 15e Congrès de l'Association Internationale pour l'Historie du Verre, New York 2001, 2003, 82-87.
- Tek 2005 A. T. Tek, "The Coins of Gordianus III found at Arykanda, Evidence for an Earthquake Relief Fund in Lycia?", XIII. Congreso Internacional de Numismatica, Madrid 2003, Actas Vol. 1, Ed. C. Alfaro ve C. M. P. Otero, Madrid, 2005, 947-957.
- Tek 2006 A. T. Tek, "Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemlerinde Likya'da Basılan Otonom Şehir Sikkeleri", K. Dörtlük - B. Varkıvaç - T. Kahya v.d. (ed.), III. Uluslararası Likya Sempozyumu 2005, Sempozyum Bildirileri, II. Cilt, 2006, 769-787.
- Tek 2007 A. T. Tek, "Arykanda'da Bulunan Antik Cam Eserlere Genel Bir Bakış", SERES 2005, IV. Uluslar arası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri, 2007, 153-168.
- Tek 2013 A. T. Tek, "Arykanda Kazılarında (1993-2007) Bulunan Mozaik Cam Kâse ve Tabaklar", Ç. Gençler Güray (ed.), Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu 17-20 Haziran 2010, Kaunos/Kbid Toplantıları 2, 2013, 213-236.
- Tekçam 2007 T. Tekçam, Arkeoloji Sözlüğü (2007).
- Tekinalp 2006 V. M. Tekinalp "Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Liturjik Taş Eserleri", K. Dörtlük - B. Varkıvaç - T. Kahya vd. (ed.), III. Uluslararası Likya Sempozyumu 2005, Sempozyum Bildirileri, II. Cilt, 2006, 789-799.
- Tekinalp-Gerçek 2014 V. M. Tekinalp - A. Gerçek, "2013 Yılı Arykanda Çalışmaları", ANMED, 2014-12, 20-25.

- Tekoğlu 1015 R. Tekoğlu, "Epigrafi", T. Korkut (ed.), Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peysaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu, Sayı 1, 2015, 229-247.
- Thompson 1933 H. A. Thompson, "Terracotta Lamps", *Hesperia*, Vol. II, Part I (1933).
- Thompson 1934 H. A. Thompson, "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3/4, 1934, 311-480.
- Thompson 1954 D. B. Thompson, "Three Centuries of Hellenistic Terracottas, I, B and C", *Hesperia* 23/1, 1954, 72-107.
- Themelis 1994 P. Themelis, "Hellenistic Architectural Terracottas from Messene", *Hesperia*, Supplement, Vol. 27, Proceedings of the International Conference on Greek Architectural Terracottas of the Classical and Hellenistic Periods, December 12-15, 1991, (1994), 141-169, Pl. 48-56.
- TIB VIII H. Hellenkemper-F. Hild, *Lykien und Pamphylien*, Teil 2 (2004).
- Tıbıkoğlu-Akalın 2009 H. O. Tıbıkoğlu - E. Akalın, "An Unknown Bath-Gymnasium at Kithanaura", *BAR-IS* 1900 (2009), 374-379.
- Tiryaki 2004 S. G. Tiryaki, *Likya'da Kaynak Kültü (Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2004)*.
- Tiryaki 2006 S. G. Tiryaki, "A Preliminary Evaluation of the Spring Cult and Related Structures in Lycia", *Adalya IX*, 2006, 33-52.
- Tomlinson 2003 R. A. Tomlinson, *Yunan Mimarlığı* (2003).
- Tran Tam Tinh 1988 Tran Tam Tinh, "Harpokrates", *LIMC* IV-1 (1988).
- Tran Tam Tinh 1990 Tran Tam Tinh, "Isis", *LIMC* V-1/2 (1990).
- Troxell 1982 H. A. Troxell, *The Coinage of the Lycian League*, New York (1982).
- Turcan 1998 R. Turcan, *The Gods of Ancient Rome*, A. Nevill (çev.), Routledge New York (1998).
- Tül 1995 Ş. Tül, *Aigai* (1995).
- Tüner Önen 2012 N. Tüner Önen, "Yazıtlar Işığında Phaselis", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi*

- Sempozyumu 04-07 Kasım 2009, Antalya, Sempozyum Bildirileri, 2012, 479-488.
- Ulansey 1998 D. Ulansey, Mithras Gizlerinin Kökeni, Antik Dünyada Kozmoloji ve Din, H. Ovacık (çev.) (1998).
- Uncu 2013 E. Uncu, "Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü", History Studies, International Journal of History, Vol. 5-1, 2013, 349-366.
- Uzel 2000 I. Uzel, Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri (2000).
- Ünal 2003 A. Ünal, Hititler Devrinde Anadolu-II (2003).
- Ünlüoğlu 2002 B. B. M. Ünlüoğlu, Anadolu'da İsis (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2002).
- Üreten 2004 H. Üreten, "Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri", Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları, XXII, 25, 2004, 185-214.
- Varkıvanç 2008 B. Varkıvanç, "Antik Dönemde Çok Kanatlı Kapılar", III. ve IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anadolu/Anatolia, Ek Dizi No. 2, 2008, 323-339.
- Vedder 2001 U. Vedder, "Dar Kolossale Weihgeschenk Aus Der Kriegsbeute und das Heiligtum des Helios in Rhodos", Tekmeria, 2006, 361-369.
- Vessberg 1953 O. Vessberg, "Hellenistic and Roman Lamps in Cyprus", Opuscula Atheniensia (1953).
- Vidman 1970 L. Vidman, Isis und Sarapis bei den Griechen und Römern, Epigraphische Studie zur Verbreitung und zu den Trägern des Ägyptischen (1970).
- Vlassopoulou 1990 C. Vlassopoulou, Decorated Architectural Terracottas from the Athenian Acropolis: Catalogue of Exhibition, Hesperia, Vol. 59, No. 1, 1990, I-XXXI.
- Vogt 1961 J. Vogt, Eskiçağ Tarihine Dair İki Konferans: İmparator Konstantin ve Hristianlık-İlkçağ Tarihi ve Dünya Tarihi, U. Esin (çev.) (1961).
- Yaşar 2010 A. Yaşar, Milet Müzesi'nde Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Unguentariumlar (Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2010).

- Yavis 1949 C. G. Yavis, *Greek Altars Origins and Typology*, Saint Louis, Missouri (1949).
- Yıldırım 2012 N. Yıldırım, "Herakles Hermelerinin Anlamı ve Kullanımı", *MJH II/1*, (2012), 229-237.
- Yurtsever 2015 A. Yurtsever, "Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2015, 1-16.
- Zeyrek 2002 T. H. Zeyrek, *Perge Doğu Konut Alanı 1989-98 Kazılarında Ortaya Çıkarılan Evler (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2002)*.
- Ziegenaus 1970 O. Ziegenaus, "Die Ausgrabungen zu Pergamon im Asklepieion", *AA*, 1970, 176-201.
- Zimmermann 1992 M. Zimmermann, *Untersuchungen zur historischen Landeskunde Zentrallykiens (Ph. D. diss Tübingen 1990)*, *Antiquitas Reihe 1, Abhandlungen zur alten Geschichte 42* (1992).
- Waelkens 2006 M. Waelkens, "The Late Antique to Early Byzantine City in Southwest Anatolia. Sagalassos and its Territory: A Case Study", *Historia, Zeitschrift für Alte Geschichte*, Heft 190, *Die Stadt in der Spätantike-Niedergang oder Wandel?*, *Akten de internationalen Kolloquiums in München am 30. Und 31. Mai 2003*, Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2006, 200-255.
- Weickert 1929 C. Weickert, *Typen der Archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien* (1929).
- Weinreich 1927 Weinreich "Sozon", *RE III A-1* (1927).
- Wernicke 1895a Wernicke, "Apollon", *RE II-1* (1895).
- Wernicke 1895b Wernicke, "Artemis", *RE II-1* (1895).
- Wiegand-H. Schrader 1904 Th. Wiegand - H. Schrader, *Priene* (1904).
- Wilamowitz-Mollendorff 1903 U. Von. Wilamowitz - Mollendorff, "Apollon", *Hermes*, 38, 1903, 575-586.

- Winter 1996 E. Winter, "Staatliche Baupolitik und Baufürsorge in den römischen Provinzen des kaiserzeitlichen Kleinasien", AMS 20 (1996).
- Witt 1971 E. Reginal Witt, Isis in the Graeco-Roman World (1971).
- Witt 1997 E. Reginal Witt, Isis in the Ancient World (1997).
- Witulski 2007 T. Witulski, Kaiserkult in Kleinasien Die Entwicklung der Kultisch-Religiösen Kaiserverehrung in der Römischen Provinz Asia von Augustus bis Antoninus Pius (2007).
- Vollkommer 1992 R. Vollkommer, "Mithras", LIMC VI-1-2 (1992).
- Woolf 2008 G. Woolf, Divinity and Power in Ancient Rome, Religion and Power, Divine Kingship in The Ancient World and Beyond, N. Bricht (ed.), (2008), 243-259.
- Woolf 2014 G. Woolf, "Isis and the Evolution of Religions" Power, Politics and the Cults of Isis: Proceedings of the Vth International Conference of Isis Studies, Boulogne-Sur-Mer, October 13-15, 2011, Chapter III (25, 2014),
- Wörrle 1996 M. Wörrle, "Ein Weihaltar aus Kilepe/Yeşilköy", F. Blakolmer v.d. (ed.), Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchhardt, Band I, 153-160 (1996).
- Wörrle 1999 M. Wörrle "Artemis und Eleuthera in Limyra", Geburtstag, P. Scherrer (ed.), Steine und Wege. Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Wien, 1999, 269-274.
- Wulf 1999 U. Wulf, Altertümer von Pergamon XV, Die Stadgrabung Teil 3: Die Hellenistischen und Römischen Wohnhäuser von Pergamon (1999).
- Wycherley 2011 R. E. Wycherley, Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?, N. Nirven (çev.) (2011).

KATALOG

1. Helios Tapınağı Buluntular.....	212
1.1. Mimari Elemanlar	212
1.2. Yazıtlar.....	225
1.3. Seramikler.....	227
2. Sebasteion Buluntuları.....	236
2.1. Mimari Elemanlar.....	236
3. Arykanda Akropolis Kült İle Bağlantılı Epigrafik, Nümismatik ve Arkeolojik Buluntular.....	238
3.1. Yazıtlar.....	238
3.1.1. Onurlandırma Yazıtları.....	238
3.1.2. Tanrılara Adak Yazıtları.....	240
3.1.2.1. Adak Sunakları.....	240
3.1.2.1.1. Helios.....	240
3.1.2.1.2. Artemis.....	242
3.1.2.2. Adak Stelleri.....	246
3.1.2.2.1. Helios ve Selene.....	246
3.1.2.3. Mezar Yazıtları.....	247
3.1.2.3.1. Hermes.....	247
3.2. Sikkeler.....	248
3.3. Arkeolojik Buluntular.....	252
3.3.1. Heykel ve Heykelcikler.....	252
3.3.1.1. Apollon.....	252
3.3.1.2. Hermes.....	254
3.3.1.3. Asklepios ve Hygieia.....	254
3.3.1.4. İmparator.....	256
3.3.2. Figürinler.....	257
3.3.2.1. Helios.....	257
3.3.2.2. Apollon.....	258
3.3.2.3. Hermes.....	259
3.3.2.3. Mısır Tanrıları.....	261
3.3.3. Adak Sunakları.....	266
3.3.3.1. Helios.....	266

3.3.3.2. Artemis.....	268
3.3.4. Adak Stelleri.....	269
3.3.4.1. Artemis.....	269
3.3.5. Küçük Buluntular.....	270

Helios Tapınağı

1.1. Mimari Elemanlar

Kat. No. 1 (Lev. 46, Çiz. 6, Lev. 48, Res. 72)

Eser Adı: Sütun Başlığı

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,24 m Abakus G.: 0,44 x0,44 m

Alt Çap.: 0,325 m

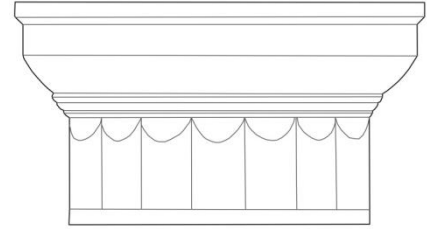
Buluntu Durumu: Abakus levhası ekhinus

seviyesine kadar oldukça aşınmıştır ve iki yönde ekhinus ve üç annulet de dâhil sütun tamburuna kadar büyük kırıklar mevcuttur. Yivli sütun gövdesini çevreleyen bant kısmında küçük kırıklar mevcuttur.

Tipolojik Benzerler: Hoepfner 1971, Taf. 17c; Mansel 1978, 254-255; Rumscheid 1994, Kat. No. 2.2; 15; 30; 132.1; 188.17-18; 214; 224; 288; 309.4-9; 352; 363.1-2.

Tarih: MÖ IV. yy üçüncü çeyreği veya sonu

Tanım: Dor sütun başlığında, 0,055 m yüksekliğinde yapılan taç profilli abakusu, 0,045 m yüksekliğinde yayvan işlenmiş ekhinus takip eder ve 0,025 cm genişliğinde üç annulet ile sınırlanır. Başlık sütun tamburunun üst kısmı ile birlikte işlenmiştir. Üçlü annuletin sütun tamburuyla birleşiminde yivler yarım daire dil motifi/yarım ay şeklindedir. Üçlü annuleti 0.10 m yüksekliğinde ve sütun tamburu takip eder ve altta 0,015 m genişliğinde bir bant ile sonlanır. Sütun tamburunun gövdesinde 0,05 m genişliğinde toplam 16 yiv işlenmiştir. Başlığın üst kısmında kare ve alt kısmında yuvarlak 0,09 m çapında zıvana yuvası işlenmiştir.

Kat. No. 2 (Lev. 47, Çiz. 7, Lev. 48, Res. 73)

Eser Adı: Triglif-Metop Frizi Parçası

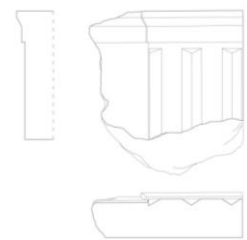
Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,298 m G.: 0,28 m

Triglif araları G.: 0,038 m Triglif yiv G.: 0,036 m Triglifin

üzerindeki profil Y.: 0,058 m Triglif yivleri toplam G.: 0,17 m korunmuş metop G.: 0,088 m

Buluntu Durumu: Dorik triglif-metop friz bloğunun her iki yanı ve altı kırık ve eksiktir.

Tipolojik Benzerler: Rumscheid 1994, Kat. No. 143.7.; 143.14; 143. 16; 214; Martini 2008, 780, 794, Abb. 2. Kulaklı olan benzerler Rumscheid 1994, Kat. No. 224.8-10; 305.4; 309.4-9.

Tarih: Hellenistik

Tanım: Dor düzenine özgü triglif-metop frizinde triglifler iki tam iki yarım üçgen kesitli gliften (yiv/oluk) oluşmaktadır. 0,036 m genişliğindeki tam gliflerin derinliği 0,018 m ve iki glif arası 0,38 m'dir. Triglifin her iki kenarını sınırlandıran yarım gliflerin yüzeyi metop yüzeyine doğru eğimli kesilir. Triglifin sol tarafındaki metop çok az korunmuş durumdadır. Triglif-metop frizinin üzerine gelen taenia 0,04 m yüksekliğindedir ve 0,018 m'lik taç profille sonlanmaktadır.

Kat. No. 3 (Lev. 47, Çiz. 8, Lev. 48, Res. 74)

Eser Adı: Triglif-Metop Frizi Parçası

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

Cinsi: Kireçtaşı

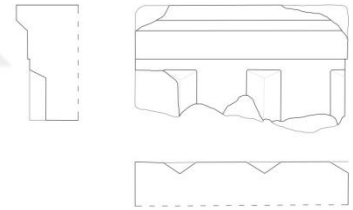
Ölçüleri: Y.: 0,10 m G.: 0,19 m

Buluntu Durumu: Dorik triglif-metop friz bloğunun her iki yanı ve altı kırık ve eksiktir.

Tipolojik Benzerler: Rumscheid 1994, Kat. No. 143.7.; 143.14; 143. 16; 214; Martini 2008, 780, 794, Abb. 2. Kulaklı olan benzerler Rumscheid 1994, Kat. No. 224.8-10; 305.4; 309.4-9.

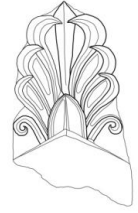
Tarih: Hellenistik

Tanım: Triglifler iki tam bir yarım üçgen kesitli gliften (yiv/oluk) oluşmaktadır. 0,036 m genişliğindeki tam gliflerin derinliği 0,018 m ve iki glif arası 0,38 m'dir. Triglifin her iki kenarını sınırlandıran yarım gliflerin yüzeyi metop yüzeyine doğru eğimli kesilir. Triglifin sol tarafındaki metop çok az korunmuş durumdadır. Triglif-metop frizinin üzerine gelen taenia 0,04 m yüksekliğindedir ve 0,015 m'lik taç profille sonlanmaktadır.

Kat. No. 4 (Lev. 47, Çiz. 9, Lev. 48, Res. 75)**Eser Adı:** Antefiks**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,249 m G.: 0,14 m Motif Y.: 0,165 m**Buluntu Durumu:** Çatı kiremidinin bitim noktasını örten antefiksin ön kısmı korunmuş durumdadır. Fakat arka kısmı tamamen kırık ve eksiktir.**Tarih:** Hellenistik

Tanım: Antefiksin ana süsleme ögesi, büyük bir palmet motifidir. Antefiksde kullanılan kompozisyon, kısa sarmaşık dallarıdır. Kompozisyonda, defne yaprağından oluşan bir kök formu, yaprağın uç kısmından çıkarak tepe noktasına kadar devam eden palmiye yaprağı, kök formunun her iki yanında dip kısmından çıkarak içe doğru kıvrım yapan kısa sarmaşık dalları ve kök formunun her iki yanından çıkan üçer palmet yaprağı, palmiye dalına doğru yükselerek uç kısımları içe doğru kıvrımlar oluşturmaktadır. Palmet yaprakları iki damarlıdır. Kaliteli bir işçilik gösteren antefiksin ön tarafı, ince uçlu taşçı kalemiyle işlenmiştir.

Kat. No. 5**Eser Adı:** Arşitrav Bloğu Parçası**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,094 m G.: 0,078**Buluntu Durumu:** Regulanın altında iki guttae dışında tamamen kırık ve eksiktir.

Tanım: Arşitrav bloğunun regula kısmına ait küçük bir parça. Yalnızca iki guttae korunmuş durumdadır.

Kat. No. 6 (Lev. 20, Çiz. 1, Lev. 22, Res. 40-41)**Eser Adı:** Attik Kaide**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Propylon Kuzey

Duvarı Batı Ucu

Cinsi: Kireçtaşı**Ölçüleri: Kaide:** Y.: 0,40 m Alt G.: 0,50 m Üst
G.: 0,44 m**Blok:** Y. 64 cm Blok G. 120 cm**Buluntu Durumu:** Hava şartlarından kaynaklanan bozulmalar başlayan kaide genelinde çatlaklar ve kırıklar mevcuttur.

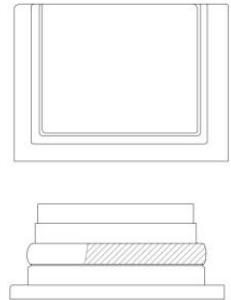
Tanım: Dikdörtgen formlu kaidede 0,14 m yüksekliğinde plinthos ve onu 0,10 m yüksekliğinde bezemesiz torus takip eder. Torusun üst kısmı 0,07 m yüksekliğinde 0,01 m içe girinti yapan silmeyle 0,09 m yüksekliğinde düz bir şekilde devam eden geçişle sonlanmaktadır. Kaidenin profili duvardaki konumuna göre işlenmiştir. Batıya bakan yan tarafı, görünen yere kadar yarım işlenmiştir. Kaidenin profili sadece güney ve batı yönde görülebilmektedir. Kaidenin üst kısmına propylonun kuzeyini sınırlayan duvar bloğu yerleştirilmiştir. Kaidenin yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve ince uçlu dişli tarakla perdahlanmıştır.

Kat. No. 7 (Lev. 21, Çiz. 2, Lev. 22, Res. 40, 42)**Eser Adı:** Attik Kaide**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Propylon Kuzey Duvarı

Doğu Ucu

Cinsi: Kireçtaşı**Ölçüleri:** Ön Yan Y.: 0,30 m Arka Yan Y.: 0,44 m Ön Alt
G.: 0,72 m Ön Üst G.: 0,45 m

Attik Kaide Üzerindeki Blok Y.: 0,73 m

Buluntu Durumu: Hava şartlarından kaynaklanan bozulmalar başlayan kaide genelinde çatlaklar ve kırıklar mevcuttur.

Tanım: Dikdörtgen formlu kaidede altta düz şekilde kesilmiş 0,07 m yüksekliğinde bir altlığı 0,10 m yüksekliğinde plinthos ve onu 0,10 m yüksekliğinde bezemesiz torus takip eder. Torusun üst kısmı 0,10 m yüksekliğinde 0,01 m içe girinti yapan silmeyle

0,08 m yüksekliğinde düz bir şekilde devam eden geçişle sonlanmaktadır. Kaidenin güneye ve doğuya bakan yönü propylonun taban döşemesi altında olduğu için profilin alt kısmı tam olarak görülememektedir. Profil daha iyi görünen kuzey yan (arka) taraftan alınarak çizilmiştir. Kaidenin yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve ince uçlu dişli tarakla perdahlanmıştır.

Kat. No. 8 (Lev. 21, Çiz. 3, Lev. 22, Res. 40, 43)

Eser Adı: Blok

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Propylon Kuzey Duvarı

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,30 m G.: 1,24 m D.: 0,37 m

Buluntu Durumu: Blok genelinde hava şartlarından kaynaklanan bozulmalar başlamıştır. Bloğun özellikle üst kısmında çatlaklar ve kırıklar mevcuttur.

Tanım: Bloğun üst kısmında 0,30 m uzunluğunda, 0,09 m yüksekliğinde ve içe doğru 0,01 m derinliğinde bir yuva yeri mevcut. Bloğun yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve ince uçlu dişli tarakla perdahlanmıştır.

Kat. No. 9 (Lev. 23, Çiz. 4, Lev. 24, Res. 44-45)

Eser Adı: Attik Kaide

Buluntu Yılı: 1990

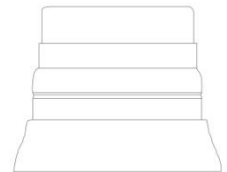
Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Propylon Güney Duvarı
Doğu Ucu

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,66 m Alt G.: 0,68 m Üst G.: 0,49 m

Buluntu Durumu: Hava şartlarından kaynaklanan bozulmalar başlayan kaide genelinde çatlaklar ve kırıklar mevcuttur.

Tanım: Dikdörtgen formlu kaidede altta düz şekilde kesilmiş 0,07 m yüksekliğinde bir altlığı, dıştan yukarı doğru daralan verev şekilde kesilmiş 0,20 m yüksekliğinde 0,02 m içe girinti yapan bir profili, 0,10 m yüksekliğinde plinthos ve onu 0,10 m yüksekliğinde torus takip eder. Torusun üst kısmı 0,10 m yüksekliğinde 0,01 m içe girinti yapan ve 0,16 m yüksekliğinde düz bir şekilde devam eden geçişle sonlanmaktadır. Kaidenin doğuya bakan yönü toprak altında olduğu için profilin alt kısmı tam olarak görülememektedir. Profil daha iyi görülebilen güney yan taraftan alınarak çizilmiştir.

Kaidenin yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve kalın uçlu dişli tarakla perdahlanmıştır.

Kat. No. 10 (Lev. 23, Çiz. 5, Lev. 24, Res. 44)

Eser Adı: Blok

Buluntu Yılı: 1990

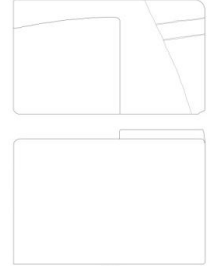
Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Propylon Güney Duvarı

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,36 m G.: 0,90 m D.: 0,54 m

Buluntu Durumu: Hava şartlarından kaynaklanan bozulmalar başlayan kaide genelinde çatlaklar ve kırıklar mevcuttur.

Tanım: Blok, propylonun güney duvarının doğu ucunu sınırlandıran Attik kaidenin yanında yer almaktadır. Blok, dikdörtgen formu ve düzdür. Üst kısmında, kendi üzerine yerleştirilecek olan blok yuva yeri işlenmiştir. Bloğun üst kısmında açılan yuva yeri Attik kaidenin üstüyle örtüşmektedir.

Kat. No. 11 (Lev. 49, Çiz. 10, Lev. 50, Res. 76)

Eser Adı: Kaide

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

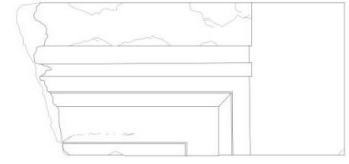
Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,40 m G.: 0,70 m D.: 0,35 m

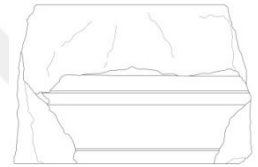
Buluntu Durumu: Kaidenin sol alt ve üst köşeleri kırık ve eksiktir.

Tanım: Dikdörtgen formu kaidede altta 0,10 m yüksekliğinde plinthos ve onu 0,05 m yüksekliğinde torus ve onu da 0,05 m yüksekliğinde düz bir geçiş takip eder. Düz geçiş dışı doğru 0,015 m verev şekilde çıkıntı yaparak onu 0,03 m yüksekliğinde bir bant geçişi takip eder. Bant 0,015 m içe verev şekilde girinti yaparak düz bir şekilde sonlanmaktadır. Kaidenin yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve kalın uçlu dişli tarakla perdahlanmıştır.

Kat. No. 12 (Lev. 51, 54, Çiz. 12, Lev. 55, Res. 78)**Eser Adı:** Lento Bloğu**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,58 m Uz.: 1,28 m D.: 0,74 m

Tanım: Ion kapısına ait iki fascialı cephe, 0,04 m genişliğinde torus ve 45°'lik açıyla yönelen 0,04 m genişliğinde bir çerçeve ile sonlanmaktadır. Lento, iki fasciaya ayrılmıştır ve bezemesizdir. Fascialar alttan üste 0,08 m ve 0,128 m genişliğindedir. Lentonun ön yüzdeki yüksekliği 0,58 m'dir. Derinliği 0,74 m olan lento bloğunun alt kısmında kapı milinin oturtulması için 0,32 m uzunluğunda, 0,10 m yüksekliğinde ve 0,12 m derinliğinde dikdörtgen bir alan oyulmuştur. Faskiaların yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve ince uçlu dişli tarakla perdahlanmıştır.

Kat. No. 13 (Lev. 52, 54, Çiz. 13, Lev. 55, Res. 78)**Eser Adı:** Lento Bloğu**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,56 m G.: 0,85 m G.: 0,74 m

Tanım: Ion kapısına ait iki fascialı cephe, 0,04 m genişliğinde torus ve 45°'lik açıyla yönelen 0,04 m genişliğinde bir çerçeve ile sonlanmaktadır. Lento, iki fasciaya ayrılmıştır ve bezemesizdir. Fascialar alttan üste 0,08 m ve 0,128 m genişliğindedir. Lentonun ön yüzdeki yüksekliği 0,58 m'dir. Derinliği 0,74 m olan lento bloğunun alt kısmında kapı milinin oturtulması için 0,32 m uzunluğunda, 0,10 m yüksekliğinde ve 0,12 m derinliğinde dikdörtgen bir alan oyulmuştur. Faskiaların yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve ince uçlu dişli tarakla perdahlanmıştır.

Kat. No. 14 (Lev. 53, 54, Çiz. 14, Lev. 55, Res. 79)**Eser Adı:** Söve Bloğu**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,56 m Uz.: 72 m D.: 69 m

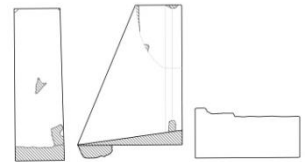
Tanım: İon kapısına iki fascialı cephe, 0,04 m genişliğinde torus ve 45°'lik açıyla yönelen 0,04 m genişliğinde bir çerçeve ile sonlanmaktadır. Bezemesiz olan fascialar içten dışa 0,08 m, ve 0,128 m genişliğindedir. Sövenin duvar içerisinde kalan derinliği 0,77 m'dir. kapı içerisinde Faskiaların yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve ince uçlu dişli tarakla perdahlanmıştır.

Kat. No. 15 (Lev. 52, 54, Çiz. 15, Lev. 55, Res. 78)**Eser Adı:** Söve Bloğu**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,355 m Uz: 1,10 m D.: 0,675 m

Tanım: İon kapısına iki fascialı cephe, 0,04 m genişliğinde torus ve 45°'lik açıyla yönelen 0,04 m genişliğinde bir çerçeve ile sonlanmaktadır. Bezemesiz olan fascialar içten dışa 0,08 m ve 0,13 m genişliğindedir. Sövenin duvar içerisinde kalan derinliği 0,77 m'dir. kapı içerisinde Faskiaların yüzeyi geniş ağızlı keski ile özenli bir şekilde düzgünleştirilmiş ve ince uçlu dişli tarakla perdahlanmıştır.

Kat. No. 16 (Lev. 57, Çiz. 26)**Eser Adı:** Stroter (Çatı Kiremidi)**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Pişmiş Toprak**Ölçüleri:** Y.: 0,16 m Uz.: 0,28 m D.: 0,075 m

Buluntu Durumu: Uzun sol yan tamamen ve kısa üst yanın çoğunluğu kırık ve eksiktir.

Tanım: Stroter parçasının uzun yan çerçevesi, astragal olarak da tanımlanan yarım yuvarlak bir profile sahip kısa üst yan kenardaki çerçeveden daha uzundur. İç kısımda sağ alt köşede yarım daire şeklinde kabartma yer almaktadır.

Kat. No. 17 (Lev. 57, Çiz. 27)

Eser Adı: Stroter (Çatı Kiremidi)

Buluntu Yılı: 1990

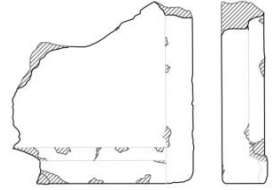
Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: U.: 0,20 m G.: 0,20 m D.: 0,047 m

Buluntu Durumu: Uzun sol yan ve kısa alt yan tamamen, uzun sağ yan ve kısa üst yanın çoğunluğu kırık ve eksiktir.

Tanım: Stroter parçasının uzun yan çerçevesi iç taban seviyesinden 0,047 m yüksekliğindedir. Astragal olarak da tanımlanan kısa üst yan kenardaki çerçeveye uzun yanlara göre daha kısa ve yarım yuvarlak bir profile sahiptir.

Kat. No. 18 (Lev. 57, Çiz. 28)

Eser Adı: Stroter (Çatı Kiremidi)

Çizim No.: 41

Buluntu Yılı:

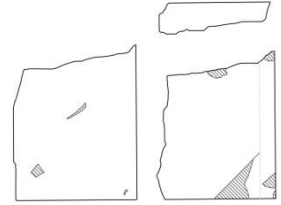
Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

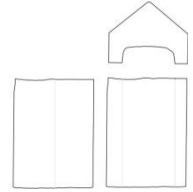
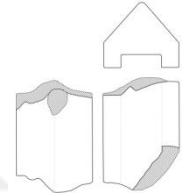
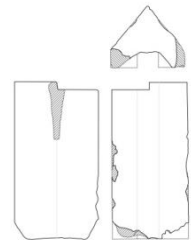
Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,16 m G.: 0,20 m D.: 0,04 m

Buluntu Durumu: Uzun sol yan ve kısa üst yan tamamen, uzun sağ yan ve kısa üst yanın bir kısmı kırık ve eksiktir.

Tanım: Stroter parçasının uzun yan çerçevesi iç taban seviyesinden 0,04 m yüksekliğindedir. Astragal olarak da tanımlanan kısa üst yan kenardaki çerçeveye korunmamıştır. Kısa alt yan tarafı çerçevesizdir. İç kısımda sağ alt köşede üçgen şeklinde kabartma yer almaktadır.

Kat. No. 19 (Lev. 57, Çiz. 16, Lev. 58, Res. 85-86)**Eser Adı:** Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,12 m U.: 0,199 m D.: 0,15 m**Buluntu Durumu:** Sol alt yan ve bir yönü kırık ve eksiktir.**Tipolojik Benzerler:** Bingöl 1984, 53 Tip c, 76, Res. 7 c.c; Res. 9-13, 16.**Tarih:** Hellenistik**Tanım:** Dıştan dört yüzeyli çift eğimli ve çatı görünümlü, iç profili yarım dikdörtgen formludur.**Kat. No. 20 (Lev. 57, Çiz. 17, Lev. 58, Res. 85-86)****Eser Adı:** Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,15 m U.: 0,26 m D.: 0,175 m**Buluntu Durumu:** Ön ve arka yönü kırık ve eksiktir.**Tipolojik Benzerler:** Bingöl 1984, 53 Tip c, 76, Res. 7 c.c; Res. 9-13, 16.**Tarih:** Hellenistik**Tanım:** Dıştan dört yüzeyli çift eğimli ve çatı görünümlü, iç profili yarım dikdörtgen formludur.**Kat. No. 21 (Lev. 57, Çiz. 18, Lev. 58, Res. 85-86)****Eser Adı:** Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,12 m U.: 0,30 m D.: 0,14 m**Buluntu Durumu:** Bir yönü kırık ve eksiktir.**Tipolojik Benzerler:** Bingöl 1984, 53 Tip c, 76, Res. 7 c.c; Res. 9-13, 16.**Tarih:** Hellenistik

Tanım: Dıştan dört yüzeyli çift eğimli, çatı görünümlü ve iç profili yarım dikdörtgen formludur.

Kat. No. 22 (Lev. 57, Çiz. 19, Lev. 58, Res. 87)

Eser Adı: Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

Cinsi: Kireçtaşı

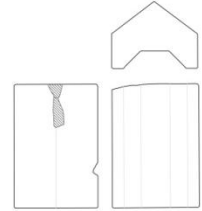
Ölçüleri: Y.: 0,115 m U.: 0,215 m D.: 0,15 m

Buluntu Durumu: Her iki yönü kırık ve eksiktir.

Tipolojik Benzerler: Bingöl 1984, 53 Tip c, 76, Res. 7 c.c; Res. 9-13, 16.

Tarih: Hellenistik

Tanım: Dıştan dört yüzeyli, çift eğimli ve çatı görünümlüdür. İç profili yarım altıgen formludur.

Kat. No. 23 (Lev. 57, Çiz. 20, Lev. 58, Res. 87)

Eser Adı: Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

Cinsi: Kireçtaşı

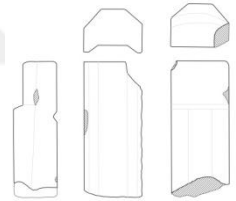
Ölçüleri: Y.: 0,09 m U.: 0,28 m D.: 0,12 m

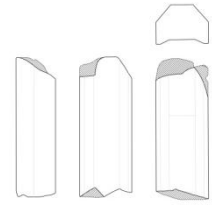
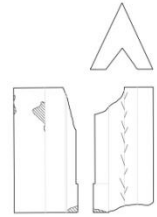
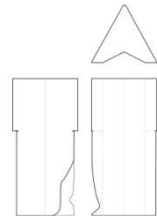
Buluntu Durumu: Ön tarafa gelecek olan yönü kırık ve eksiktir.

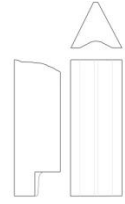
Tipolojik Benzerler: Bingöl 1984, 53 Tip c, 76, Res. 7 c.c; Res. 9-13, 16.

Tarih: Hellenistik

Tanım: Dıştan üstü düz olarak, beş yüzeyli, çift eğimli ve çatı görünümlüdür. İç profili yarım altıgen formludur. Üst tarafında kendinden önceki kalypteri oturtma yeri korunmuş durumdadır.

Kat. No. 24 (Lev. 57, Çiz. 21, Lev. 58, Res. 87)**Eser Adı:** Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,09 m G.: 0,32 m D.: 0,12 m**Tipolojik Benzerler:** Bingöl 1984, 53 Tip c, 76, Res. 7 c.c; Res. 9-13, 16.**Tarih:** Hellenistik**Tanım:** Dıştan üstü düz olarak, beş yüzeyle, çift eğimli ve çatı görünümündedir. İç profili yarım altıgen formludur.**Kat. No. 25 (Lev. 57, Çiz. 22, Lev. 58, Res. 88)****Eser Adı:** Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,118 m G.: 0,20 m D.: 0,101 m**Tipolojik Benzerler:** Özyiğit 1990b, Şek. 5 f-g.**Tarih:** MS IV.-V. yy**Tanım:** Dıştan iki yüzeyle üçgen veya ters V görünümlü ve iç profili de üçgen formludur.**Kat. No. 26 (Lev. 57, Çiz. 23, Lev. 58, Res. 88)****Eser Adı:** Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,105 m G.: 0,25 m D.: 0,12 m**Tipolojik Benzerler:** Özyiğit 1990b, Şek. 5 f-g.**Tarih:** MS IV.-V. yy**Tanım:** Dıştan iki yüzeyle üçgen veya ters V görünümlü ve iç profili de üçgen formludur.

Kat. No. 27 (Lev. 57, Çiz. 24, Lev. 58, Res. 88)**Eser Adı:** Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,11 m G.: 0,31 m D.: 0,12 m**Tipolojik Benzerler:** Özyiğit 1990b, Şek. 5 f-g.**Tarih:** MS IV.-V. yy**Tanım:** Dıştan iki yüzeyli üçgen veya ters V görünümlü ve iç profili de üçgen formludur.**Kat. No. 28 (Lev. 57, Çiz. 25, Lev. 58, Res. 88)****Eser Adı:** Kalypter (Çatı Kapama Kiremidi)**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,11 m G.: 0,34 m D.: 0,11 m**Tipolojik Benzerler:** Özyiğit 1990b, Şek. 5 f-g.**Tarih:** MS IV.-V. yy**Tanım:** Dıştan iki yüzeyli üçgen veya ters V görünümlü ve iç profili de üçgen formludur.

Yazıtlar

Kat. No. 29 (Lev. 55-56, Res. 79, 81)

Eser Adı: Yazıtlı Blok

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Tonozlu Yapı Önü Avlu

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,50 m G.: 1,46 m D.: 0,60 m

(Ama bloğun derinlik devamı görülüyor)

Buluntu Durumu: Hava şartlarından kaynaklanan bozulmalar başlayan blok genelinde çatlaklar ve kırıklar mevcuttur.

Tarih: MS I.-II. yy

Tanım: Dikdörtgen kesilmiş blok. Ön yüzünde iki sütunlu yazıt yer almaktadır. Yazıtlı blok, Tonozlu Yapı önündeki avlunun güneyini sınırlandıran duvarda devşirme olarak kullanılmıştır.

Yazıtın Çevirisi: Soldaki yazıt, "Arykandalılar'ın Halk Meclisi; atalarından beri hem sözüyle hem işiyle iyi bir insan olmuş olan, Embromos oğlu Demetrios'u, erdemi ve Arykandalılar'ın halkına karşı gösterdiği teveccüh nedeniyle, cesaretinin ödülü olarak verilen altın bir çelenk ve bronzdan bir heykelle, tiyatrodaki ilk sırada oturma hakkıyla, Prytaneion'da resmi gıda ikramıyla onurlandırdı" (Çev. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu).

Kat. No. 30 (Lev. 56, Res. 82)

Eser Adı: Yazıtlı Blok

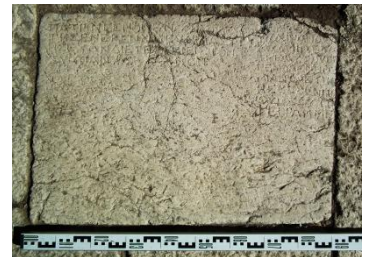
Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Kutsal Alanın Doğusu-Kireç Ocağı'na Ait Avlunun Taban Döşemesi

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,90 m G.: 0,67 m H.Y.: 0,02 m

Tarih: MS I.-II. yy

Tanım: Dikdörtgen kesilmiş blok. Tonozlu Yapı önündeki avlunun tabanında döşeme taşı olarak kullanılmıştır ve halen de bu şekilde korunmaktadır.

Yazıtın Çevirisi: "(Falanca kişi[ler]) tüm halka karşı sahip olduğu iyi niyetinden ve erdeminden dolayı vatansever birisi olmuş (falanca kişiyi) (onurlandırdı[lar])" (Şahin 1994, 76, No. 60).

Kat. No. 31 (Lev. 59, Çiz. 29, Lev. 60, Res. 89)

Eser Adı: Yazıtlı Heykel Kaidesi

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

Cinsi: Kireçtaşı

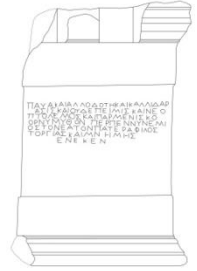
Ölçüleri: Y.: 1,32 m Alt ve Üst G.: 0,84 m Orta G.: 0,73.5 m

D.: 0,90 m H.Y.: 0,02 m

Tarih: MS I-II. yy

Tanım: Attik-Ion kaideli dikdörtgen formlu heykel kaidesi. Kaidenin alt kısmı 0,06 m yüksekliğinde torus, 0,01 m yüksekliğinde düz bir silme, 0,04 m yüksekliğinde trokhilos, 0,023 m yüksekliğinde torus, 0,007 m yüksekliğinde ve 0,008 m içe doğru girinti yapan düz bir silmeyle gövde kısmına geçiş sağlanmaktadır. Gövdenin 0,55 m yüksekliğindeki orta kısmını aşağıdan 0,009 m içe doğru daralan verev şekilde kesilmiş profille ve yukarıdan 0,009 m dışa doğru açılan verev şekilde kesilmiş bir profille geçiş sağlanan 0,20 m genişliğinde bir bantla sınırlandırılmıştır. Gövdenin üst kısmı 0,08 m yüksekliğinde kyma rekta profilini takip eden alt ve üst kısmı birer bantla sınırlandırılmış olan 0,10 m yüksekliğinde profil ile sonlanmaktadır. Kaidenin ön yüzünde gövde ortasında 7 satırdan oluşan bir yazıt bulunmaktadır. Kaidenin üst kısmında bir heykelle ait ayak yuvaları yer almaktadır. Sağ ayak yuvası 0,22 m ve sol ayak yuvası 0,15 m uzunluğundadır. Sağ ve sol ayak yuvaları 0,08 m genişliğindedirler. Kaidenin ön ve yan yüzleri ince uçlu taşçı kalemiyle işlenmiştir. Arka yüzü ise tıraşlanarak kabaca bırakılmıştır.

Yazıtın Çevirisi: "Paua, Apollodote, Kallidarsasis, Oudepeimis, Neoptolemos ve Parmenikos babaları Perpennunemis oğlu Ornymyθος'u şefkati ve anısı vesilesiyle (onurlandırdılar)" (Şahin 1994, 120, No. 137).

1.2. Seramikler

Kat. No. 32 (Lev. 61, Çiz. 30, Lev. 64, Res. 90)

Eser Adı: Kantharos Gövdesi

Buluntu Yılı: 1991

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı

Ölçüler: Korunan Gövde Çapı: 0,084 m Y.: 0,045 m. Kl.: 0,007 m

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)

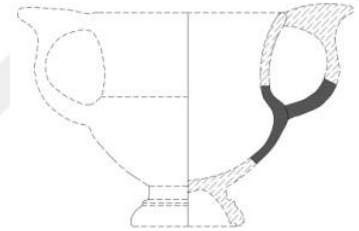
Astar: Siyah (5 YR 2.5/2)

İç Astar: Siyah (5 YR 4/4)

Tipolojik Benzerler: Rotroff 1997, Fig. 1, 6, 8-15, 23, 31, 42, 44, 58, 73, 82-83; Işın 2008, 160, No. 4-5, Taf. 38, 4, Taf. 39, 1; Dündar-Işın 2015, 206-207, Fig. 10-12.

Tarih: yak. MÖ 325-275

Tanım: Boyundan gövdeye geniş ve dışbükey profilli bir geçiş söz konusudur Dış yüzeyi kaideden gövdeye doğru parlak siyah, gövdeden itibaren parlak kırmızı firnislidir. Yumuşak dokulu, katkısız hamurlu ve iyi pişirilmiştir.

Kat. No. 33 (Lev. 61, Çiz. 31, Lev. 64, Res. 91)

Eser Adı: Kantharos Kaidesi

Buluntu Yılı: 1991

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı

Ölçüler: Kaide Çapı: 0,0 m Y.: 0,028 m Kl.: 0,007 m

Hamur Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)

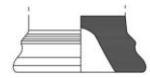
Astar: Siyah (5 YR 2.5/2)

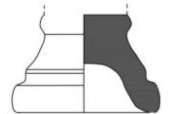
İç Astar: Kırmızımsı Kahverengi (5 YR 4/4)

Tipolojik Benzerler: Rotroff 1997, Fig. 1, 6, 8-15, 23, 31, 42, 44, 58, 73, 82-83; Işın 2008, 160, No. 4-5, Taf. 38, 4, Taf. 39, 1; Dündar-Işın 2015, 206-207, Fig. 10-12.

Tarih: yak. MÖ 325-275

Tanım: Torus-trokhilos-torus profilli kaide, yumuşak dokulu, katkısız hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Kaidenin içbükey alt yüzeyi parlak kırmızımsı kahverengi, dış yüzeyi parlak siyah firnislidir.

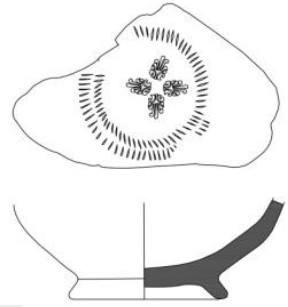
Kat. No. 34 (Lev. 61, Çiz. 32, Lev. 64, Res. 92))**Eser Adı:** Kantharos Kaidesi**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Kaide Çapı: 0,06 m Y.: 0,022 m Kl.: 0,008 m**Hamur Rengi:** Pembe (5 YR 7/4)**Dış Astar:** Siyah (5 YR 2.5/2)**İç Astar:** Siyah (5 YR 4/4)**Tipolojik Benzerler:** Rotroff 1997, Fig. 1, 6, 8-15, 23, 31, 42, 44, 58, 73, 82-83; Işın 2008, 160, No. 4-5, Taf. 38, 4, Taf. 39, 1; Dündar-Işın 2015, 206-207, Fig. 10-12.**Tarih:** yak. MÖ 325-275**Tanım:** Torus-trokhilos profilli kaide, yumuşak dokulu, katkısız hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Kaidenin içbükey alt yüzeyi ve dış yüzeyi parlak siyah firnislidir.**Kat. No. 35 (Lev. 61, Çiz. 33, Lev. 64, Res. 93)****Eser Adı:** Kantharos Kaidesi**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Kaide Çapı: 0,05 m Y.: 0,028 m Kl.: 0,007 m**Hamur Rengi:** Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)**Dış Astar:** Siyah (5 YR 2.5/2) **İç Astar:** Kırmızımsı Kahverengi (5 YR 4/4)**Tipolojik Benzerler:** Rotroff 1997, Fig. 1, 6, 8-15, 23, 31, 42, 44, 58, 73, 82-83; Işın 2008, 160, No. 4-5, Taf. 38, 4, Taf. 39, 1; Dündar-Işın 2015, 206-207, Fig. 10-12.**Tarih:** yak. MÖ 325-275**Tanım:** Torus-trokhilos profilli kaide, yumuşak dokulu, katkısız hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Kaidenin içbükey alt yüzeyi ve dış yüzeyi parlak siyah firnislidir.

Kat. No. 36 (Lev. 61, Çiz. 34, Lev. 64, Res. 94)**Eser Adı:** Ekkinus Kâse**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Kaide Çapı: 0,05 m Y.: 0,03 m Kl.: 0,006 m**Hamur Rengi:** Açık kırmızı (5 YR 7/6)**Dış Astar:** Siyah (5 YR 2.5/2) **İç Astar:** Siyah (5 YR 4/4)

Kaideden gövdeye doğru siyah parlak firnis, gövde firnisi (Gley 1 2.5/N).

Tipolojik Benzerler: Sparkes-Talcott 1970, 837, 841.**Tarih:** MÖ 325-310

Tanım: Konik gövdeli, içe çekik ağız profilli bir forma sahip kâse gövde parçası yumuşak dokulu, mikasız hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dış yüzeyi ağız kenarından başlayarak gövdeye kadar parlak kırmızımsı ve gövdeden kaideye kadar ise parlak siyah firnislidir. İç yüzeyi tamamen parlak siyah firnisli ve tondosunda iki sıralı rulet içerisinde dört palmet bezemesi yer almaktadır.

Kat. No. 37 (Lev. 61, Çiz. 35, Lev. 64, Res. 95)**Eser Adı:** Ekkinus Kâse**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Ağız Çapı: 0,12 m Y.: 0,035 m Kl.: 0,007 m**Hamur Rengi:** Açık Gri (Gley 1 7/N)**Dış Astar:** Siyah (5 YR 2.5/2) **İç Astar:** Siyah (5 YR 4/4)

Kaideden gövdeye doğru Kırmızımsı Kahverengi (5 YR 4/4), gövdeden ağza kadar siyah parlak firnisli (Gley 1 2.5/N).

Tipolojik Benzerler: Rotroff 1997, No. 995-996, 1000; Dündar-Işın 2015, 206, Fig. 17-18.**Tarih:** MÖ 325-300

Tanım: Konik gövdeli, içe çekik ağız profilli forma sahip kâse ağız parçası yumuşak dokulu, katkısız hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dış yüzeyi ağız kenarından başlayarak gövdeye kadar parlak siyah ve gövdeden kaideye kadar ise parlak kırmızımsı firnislidir.

Kat. No. 38 (Lev. 61, Çiz. 36, Lev. 64, Res. 96)**Eser Adı:** Ekkinus Kâse**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Ağız Çapı: 0,14 m Y.: 0,023 m Kl.: 0,007 m**Hamur Rengi:** Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)**Dış Astar:** Siyah (5 YR 2.5/2) **İç Astar:** Kırmızımsı Kahverengi (5 YR 4/4)**Tipolojik Benzerler:** Rotroff 1997, No. 995-996, 1000; Dündar-Işın 2015, 206, Fig. 17-18.**Tarih:** MÖ 290-275

Tanım: Konik gövdeli, içe çekik ağız profilli forma sahip kâse ağız parçası yumuşak dokulu, katkısız hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dış ve iç yüzeyi tamamen mat siyah firnislidir.

Kat. No. 39 (Lev. 62, Çiz. 37, Lev. 64, Res. 97)**Eser Adı:** Ekkinus Kâse**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Ağız Çapı: 0,16 m Y.: 0,029 m Kl.: 0,005 m**Hamur Rengi:** Pembe (7.5 YR 8/4)**Dış Astar:** Mat Siyah (5 Y 2.5/2) **İç Astar:** Mat Siyah (5 Y 2.5/2)**Tipolojik Benzerler:** Rotroff 1997, No. 995-996, 1000; Dündar-Işın 2015, 206, Fig. 17-18.**Tarih:** MÖ 290-275

Tanım: Konik gövdeli, içe çekik ağız profilli forma sahip kâse ağız parçası yumuşak dokulu, katkısız hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dış ve iç yüzeyi tamamen mat siyah firnislidir.

Kat. No. 40 (Lev. 62, Çiz. 38, Lev. 64, Res. 98)**Eser Adı:** Ekkinus Kâse**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Çap: 0,18 m Y.: 0,039 m Kl.: 0,006 m**Hamur Rengi:** Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6)

Dış Astar: Mat Siyah (5 Y 2.5/2) **İç Astar:** Mat Siyah (5 Y 2.5/2)

Tipolojik Benzerler: Retroff 1997, No. 995-996, 1000; Dündar-Işın 2015, 206, Fig. 17-18.

Tarih: MÖ 290-275

Tanım: Konik gövdeli, içe çekik ağız profilli forma sahip kâse ağız parçası yumuşak dokulu, katkısız hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dış ve iç yüzeyi tamamen mat siyah firnislidir.

Kat. No. 41 (Lev. 62, Çiz. 39, Lev. 64, Res. 103)

Eser Adı: Kâse

Buluntu Yılı: 1991

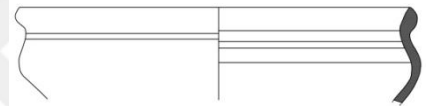
Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı

Ölçüler: Çap: 0,14 m Y.: 0,032 m Kl.: 0,003 m

Hamur Rengi: Çok soluk kahverengi (10 YR 8/4)

Astar: Kırmızı (2.5 YR 4/6)

Tarih: MÖ 200-170

Tanım: Dışa çekik ağızlı, S profil gövdeli derin formulu ağız gövde parçası, yumuşak dokulu, katkı maddesiz hamurlu ve iyi pişirilmiştir

Kat No. 42 (Lev. 62, Çiz. 40, Lev. 64, Res. 99)

Eser Adı: Kalınlaştırılmış/Katlamalı Ağız Profilli Tabak

Buluntu Yılı: 1991

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı

Ölçüler: Çap: 0,18 m Y.: 0,033 m Kl.: 0,006 m

Hamur Rengi: Açık gri (Gley 1 7/N)

Astar: Koyu gri (Gley 1 4/N)

Tipolojik Benzerler: Retroff 1997, No. 669, 673.

Tarih: Yak. MÖ 200

Tanım: Yayvan gövdeli, alçak kaideli bir forma sahip ağız gövde parçası sert dokulu, katkı maddesiz hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dış ve iç yüzeyi tamamen koyu gri firnislidir.

Kat. No. 43 (Lev. 62, Çiz. 41, Lev. 64, Res. 100)**Eser Adı:** Kalınlaştırılmış/Katlamalı Ağız Profilli Tabak**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Çap: 0,18 m Y.: 0,032 m Kl.: 0,005 m**Hamur Rengi:** Pembe (7.5 YR 8/4)**Astar:** Kahverengi (7.5 YR 4/2)**Tipolojik Benzerler:** Rotroff 1997, No. 669, 673.**Tarih:** MÖ 200-175

Tanım: Yayvan gövdeli, alçak kaideli bir forma sahip ağız gövde parçası, sert dokulu, çok ince kireç tanecikli hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dış ve iç yüzeyi tamamen kahverengi firnislidir.

Kat. No. 44 (Lev. 62, Çiz. 42, Lev. 64, Res. 101)**Eser Adı:** İçe Dönük Ağız Profilli Tabak**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Çap: 0,24 m Y.: 0,027 m Kl.: 0,005 m**Hamur Rengi:** Yeşilimsi gri (Gley 1 6/5GY)**Astar:** Koyu gri (Gley 1 4/N)**Tarih:** MÖ 150-110

Tanım: Yayvan gövdeli bir forma sahip ağız gövde parçası, yumuşak dokulu, katkı maddesiz hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dış ve iç yüzeyi tamamen koyu gri firnislidir.

Kat No. 45 (Lev. 62, Çiz. 43)**Eser Adı:** Dışa Dönük Ağız Profilli Tabak**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Çap: 0,32 m Y.: 0,029 m Kl.: 0,005 m**Hamur Rengi:** Yeşilimsi gri (Gley 1 6/10Y)**Astar:** Çok koyu gri (Gley 1 3/N)**Tarih:** MÖ 110-75

Tanım: Yayvan gövdeli bir forma sahip ağız gövde parçası, sert dokulu, katkı maddesiz hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dış ve iç yüzeyi tamamen çok koyu gri firnislidir.

Kat. No. 46 (Lev. 63, Çiz. 44, Lev. 64, Res. 102)**Eser Adı:** Dışa Sarkık Ağız Profilli Tabak**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Çap: 0,28 m Y.: 0,04 m Kl.: 0,007 m**Hamur Rengi:** Pembe (7.5 YR 8/4)**Dış Astar:** Pembe (7.5 YR 7/4)**İç Astar:** Kahverengi (7.5 YR 4/2)**Tarih:** MÖ 2. yy sonları-Augustus Dönemi Arası

Tanım: Dışa sarkık ağız profilli, derin gövdeli tabak ağız gövde parçası, sert dokulu, gözenekli hamurlu ve iyi pişirilmiştir. Dışa sarkık ağız kenarında dil bezemesi yer almaktadır.

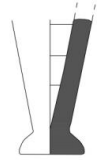
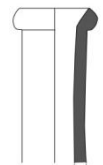
Kat. No. 47 (Lev. 63, Çiz. 45, Lev. 64, Res. 104)**Eser Adı:** Unguentarium**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Kaide Çapı: 0,03 m Y.: 0,049 m Kl.: 0,006 m**Hamur Rengi:** Pembe (7.5 YR 8/4)**Dış Astar:** Pembe (7.5 YR 8/4) **İç Astar:** Koyu kahverengi (7.5 YR 3/2)

Tipolojik Benzerler: Shaw 1981, Lev. 58f, C 2704, 2735, 2743; Hayes 1991, Lev. XIV, No. 9-17; Dotterweich 1999, Lev. 2-3, Kat. Nr. 2; Civelek 2001, 127, U29, Lev. XXVII; Rotroff-Oliver 2003, 69, Kat. No. 256-257, Pl. 44; Lafli 2003, Taf. 60 a-b; Dündar 2006, Kat. No. U92-95; Stewart 2010, 308, Kat. No. 410, Fig. 249; Saraçoğlu 2011, 17, Cat. No. 13, U13; Fırat 2013, Kat. No. 8, Çizim 8.

Tarih: MÖ 2. yy

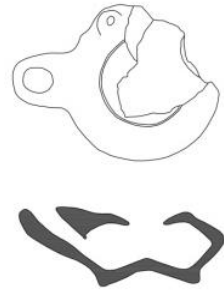
Tanım: "İğ" formulu ve halka kaideli unguentarium yumuşak dokulu, çok ince kireç katkılı ve çok ince gözenekli bir hamura sahiptir.

Kat. No. 48 (Lev. 63, Çiz. 46, Lev. 64, Res. 105)**Eser Adı:** Unguentarium**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Kaide Çapı: 0,03 m Y.: 0,049 m Kl.: 0,006 m**Hamur Rengi:** Pembe (7.5 YR 8/4)**Dış Astar:** Pembe (7.5 YR 8/4) **İç Astar:** Koyu kahverengi (7.5 YR 3/2)**Tipolojik Benzerler:** Shaw 1981, Lev. 58f, C 2704, 2735, 2743; Hayes 1991, Lev. XIV, No. 9-17; Dotterweich 1999, Lev. 2-3, Kat. Nr. 2; Civelek 2001, 127, U29, Lev. XXVII; Rotroff-Oliver 2003, 69, Kat. No. 256-257, Pl. 44; Laflı 2003, Taf. 60 a-b; Dündar 2006, Kat. No. U92-95; Stewart 2010, 308, Kat. No. 410, Fig. 249; Saraçoğlu 2011, 17, Cat. No. 13, U13; Fırat 2013, Kat. No. 8, Çizim 8.**Tarih:** MÖ 2. yy**Tanım:** "İğ" formulu ve halka kaideli unguentarium yumuşak dokulu, çok ince kireç katkılı ve çok ince gözenekli bir hamura sahiptir.**Kat. No. 49 (Lev. 63, Çiz. 47, Lev. 64, Res. 106)****Eser Adı:** Unguentarium**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Sondajı**Ölçüler:** Ağız Çapı: 0,036 m Y.: 0,067 m Kl.: 0,005 m**Hamur Rengi:** Kırmızımsı sarı (5 YR 6/6)**Astar:** Siyah (5 YR 2.5/1)**Tipolojik Benzerler:** Shaw 1981, Lev. 58f, C 2704, 2735, 2743; Hayes 1991, Lev. XIV, No. 9-17; Dotterweich 1999, Lev. 2-3, Kat. Nr. 2; Civelek 2001, 127, U29, Lev. XXVII; Rotroff-Oliver 2003, 69, Kat. No. 256-257, Pl. 44; Laflı 2003, Taf. 60 a-b; Dündar 2006, Kat. No. U92-95; Stewart 2010, 308, Kat. No. 410, Fig. 249; Saraçoğlu 2011, 17, Cat. No. 13, U13; Fırat 2013, Kat. No. 8, Çizim 8.**Tarih:** MÖ 2. yy**Tanım:** "İğ" formulu, dışa çekik ağız profilli ve silindirik boyunlu unguentarium sert dokulu, çok az mikalı ve çok ince gözenekli bir hamura sahiptir.

Kat. No. 50 (Lev. 63, Çiz. 48)**Eser Adı:** Kandil**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı**Ölçüler:** U.: 0,043 m G.: 0,05 m Y.: 0,034 m**Hamur Rengi:** Koyu Devetüyü ()**Astar:** Siyah Firnisli (5 YR 2.5/1)**Tipolojik Benzerler:** Thompson 1933, 200, Res. L268; Howland 1958, 74-75, 129-130, No 530; Işık-Yılmaz 1989, 5, Res. 30.**Tarih:** MÖ 3. yy'ın ilk Çeyreği

Tanım: Küresel gövdeli, uzun burunlu, fitil deliği oldukça küçük, burnun üst kısmı gövdeye düz bir şekilde bağlanmakta ve doldurma deliğinin etrafını derin geniş bir yiv çevrelemektedir. Burun ve gövdenin bir kısmı korunmuş durumdadır¹⁰⁹⁷.

Kat. No. 51 (Lev. 63, Çiz. 49)**Eser Adı:** Kandil**Buluntu Yılı:** 1991**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Kutsal Alanı Güneydoğusu Sondaj**Ölçüler:** U.: 0,08 m G.: 0,06 m Y.: 0,028 m**Hamur Rengi:** Kiremit Rengi ()**Astar:** Siyah (5 YR 2.5/1)**Tipolojik Benzerler:** Broneer 1930, 47-49, 143-144, Kat. No. 141-153; Iconomu 1967, 8, Res. 7.10; Vessberg 1953, 118, No. 814.**Tarih:** MÖ 3. yy'ın İlk Yarısı

Tanım: Çift konik gövdeli, gövde yüksekliğini aşan uzun burna sahip, fitil deliği küçük, yağ deliği etrafı yivle çevrili ve konkav bir ağza sahiptir. Kaide derin ve yüksek, gövdenin sol tarafında delinmemiş bir başparmak tutamağı bulunur¹⁰⁹⁸.

¹⁰⁹⁷ Thompson 1933, 200, No. L 268 Lev. I; Howland 1958, 539; Işık-Yılmaz 1990, 5, Res. 30.

¹⁰⁹⁸ Blinkenberg 1931, No. 3201; Vessberg 1953, 118, Tip 3; Bruneau 1965, No 193, 229; Catling 1972, 76-78; Kassab-Tezgör 1995, No.184-196.

2. Sebasteion

2.1. Mimari Elemanlar

Kat. No. 52 (Lev. 75, Res. 123)

Eser Adı: Oluk/Yivli-Akanthus Sütun Başlığı

Buluntu Yılı: 1989

Buluntu Yeri: Sebasteion

Ölçüleri: Y.: 0,44 m Üst G.: 0,585 m Alt Çap.: 0,395 m

Literatür: İdil 1984, 19, Lev. 13. 2; Başaran 1999, 32, 73-74, Res. 30-31; Köster 2004, Taf. 122, 4.

Tarih: MS II. yy Sonu

Tanım: Düz profilli abakusu kalathos dudağı ve kalathos dudağını kaulis çanağı takip etmekte. Kaulis çanağında, akanthus yapraklarının üzerinden, başlangıçları yarım dairesel ve çerçevesi iç bükey 20 uzun oluk/yiv düz kalathos dudağına kadar uzanır. Kalathos yüzeyinden taşkın tek sıra 8 akanthus yaprak lobları içe doğru dönerek oluşmuştur. Ana damar, tepe yaprağına altına kadar oylumlu yan yaprak loblarına uzanan paralel iki yiv arasında dil biçiminde devam etmektedir. Alt yaprak çelenginde akanthusların birbirine bağlanmasıyla oluşan göz göz oyulmalarının sayısının artmış ve akanthus yapraklarının bağlantısında 2 köprü tamamlanarak 3.'sü için zemin hazırlanmıştır. Başlık düz işlenmiş kalathos taban bileziğiyle sonlanır.

Kat. No. 53 (Lev. 72, Res. 121)

Eser Adı: Postament

Buluntu Yılı: 1989

Buluntu Yeri: Sebasteion

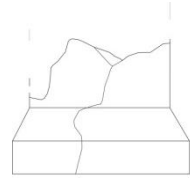
Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,60 m Alt. G.: 0,50 m Orta G.: 0,40 m

Buluntu Durumu: Üst kısmı tamamen kırık ve eksik, alt köşelerde kırık ve eksiktir. Postament genelinde taş yüzeyinde aşınma ve bozulmalar mevcuttur.

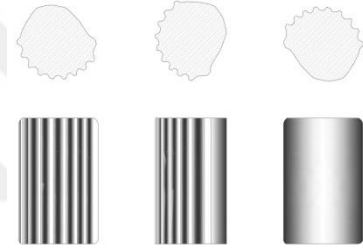

Tanım: Dikdörtgen formlu kaidede altta düz şekilde kesilmiş 0,08 m yüksekliğinde bir altlığı, dıştan içe ve yukarı doğru 0,05 m daralan verev şekilde kesilmiş 0,08 m yüksekliğinde silmeyi, 0,24 m yüksekliğinde düz bir şekilde devam eden geçiş olasılıkla profille sonlanmaktadır.

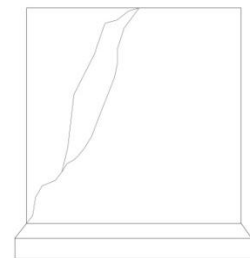
Kat. No. 54 (Lev. 73, Çiz. 52)**Eser Adı:** Postament**Buluntu Yılı:** 1989**Buluntu Yeri:** Sebasteion**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,60 m Alt. G.: 0,45 m Orta G.: 0,40 m

Buluntu Durumu: Üst kısmı tamamen kırık ve eksik, alt köşelerde kırık ve eksiktir. Kaide genelinde taş yüzeyinde aşınma ve kırılmalar mevcuttur.

Tanım: Dikdörtgen formlu kaidede altta düz şekilde kesilmiş 0,08 m yüksekliğinde bir altlığı, dıştan içe ve yukarı doğru 0,05 m daralan verev şekilde kesilmiş 0,08 m yüksekliğinde silmeyi, korunmuş olan 0,16 m yüksekliğinde düz bir şekilde devam eden geçiş ile devam etmektedir.

Kat. No. 55 (Lev. 73, Çiz. 51)**Eser Adı:** Sütun Tamburu**Buluntu Yılı:** 1989**Buluntu Yeri:** Sebasteion**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,573 m Çap.: 0,366 cm

Tanım: Yarısı 10 yivli ve yarısı yivsiz işlenmiş düz sütun tamburuna ait parçadır. Yiv sırtları 0,02 m genişliğinde işlenmiştir. Yumuşak kireç taşından yapılmış olan sütun parçaları çok aşınmış ve parçalanmış durumdadır.

Kat. No. 56 (Lev. 73, Çiz. 53, Lev. 72, Res. 120)**Eser Adı:** Heykel Kaidesi**Buluntu Yılı:** 1989**Buluntu Yeri:** Sebasteion**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,84 m Alt. G.: 0,80 m Orta G.: 0,72 m

Buluntu Durumu: Üst ve sağ yan kısmı kısmen kırık ve eksik, alt köşelerde kırık ve eksiktir. Kaide genelinde taş yüzeyinde aşınma, bozulma ve kırılmalar mevcuttur.

Tanım: Dikdörtgen formlu kaidede altta düz şekilde kesilmiş 0,08 m yüksekliğinde bir altlığı, dıştan içe ve yukarı doğru 0,05 m daralan verev şekilde kesilmiş 0,08 m yüksekliğinde silmeyi, 0,72 m yüksekliğinde düz bir şekilde devam eden geçiş ile sonlanmaktadır.

Arykanda Akropolisi Kült İle Bağlantılı Epigrafik, Nüsmatik ve Arkeolojik Buluntular

3.1. Yazıtlar

3.1.1. Onurlandırma Yazıtları

Kat. No. 57

Eser Adı: Apollon Rahibi Sarpedon'u Onurlandırma Yazıtı

Kazı Env. No:

Buluntu Yılı:

Buluntu Yeri: Bizans Dönemi Duvar Yapısı

Cinsi: Mermer

Teknik: Yontu

Ölçüleri: Y.: 0,41 m G.: 0,81 m D.: 0,64 m H. Y.: 0,02-0,022 m

Buluntu Durumu: Üzerinde aşınmalar mevcuttur. Bloğun üst tarafında çok yoğun tortulanmalar oluşmuştur.

Tarih: Geç Hellenistik

Tanım: Profilli bir kaidenin arka ve yan yüzleri düz, ön kısmında ise yazıtın üst kısmını sınırlayan düz bir bant geçişi bulunmaktadır.

Yazıt:

- Ἄρυκανδέων ὁ δῆμος ἐτείμησεν
 2 Σαρπήδωνα Πριάμου Δαφνιέα χρυσῶι
 Στεφάνωι καί εἰκόني χαλκῆι, ἀναγορεύσει,
 4 προεδρίαὶ ἄνδρα καλόν καὶ ἀγαθόν
 ὑπάρχοντα διὰ προγόνων
 6 ἱερατεύσαντα Ἀπόλλωνος

Yazıtın Çevirisi: "Arykanda Halkı Apollon rahibi, iyi ve becerikli insan, kendinden sonra gelenlerce sevilen, Daphniai'li Priamos'un oğlu Sarpedon'u altın bir taçla ve bronz bir heykelini halka açık bir alana dikilerek onurlandırılmasına karar verdi" (Şahin 1994, 38, No. 34, Taf. 7).

Kat. No. 58**Eser Adı:** Yazıt**Kazı Env. No:****Buluntu Yılı:** 1989**Buluntu Yeri:** Sebasteion**Cinsi:** Kireçtaşı**Teknik:** Yontu**Ölçüleri:** Y.: (Frg. 1): 0,35 m G.: (Frg. 1): 0,42 m + (Frg. 7): 0,57 m (Frg. 8): 0,45 m**Buluntu Durumu:** Yazıtlı arşitrav kaplama levhaları, parçalar halinde ele geçmiştir.**Tarih:** MS 197-209

Tanım: Toplam uzunluğu 4,50 m ve kalınlığı 0,11 m olan yazıtlı kaplama levhalarından oluşan panelin toplam alanı üç faskialı bir arşitrav şeklindedir. Faskialar oluk şeklinde olup, geçişler düz şeritler halindedir. Yazıt, üstten üçüncü faskia üzerindeki düz geçişten başlamakta ve aşağı doğru üç faskiada devam etmektedir.

Yazıt:

Αὐτοκράτορσι Κα[ίσαρσι Λ. Σεπ]τιμί[ω] (sic.) Περτίνακι καὶ Μαρκῶ

Αύρηλίῳ Ἀντωνεῖν[ω Σε]βα[στοῖς καὶ Π. Σεπτιμίῳ Γέτα Καίσαρσι

καὶ Ἰουλία Σεβαστή [μητί καστρων]

v a c. καὶ τή γλυκυτάτη πατρίδι va c.

Ἄρχεπολ[ις τοῦ δαῖνος---κατ]ασκευάσας[-----?ἀνεθηκ]ε

καὶ τὰ περί αὐτ[ή?] χρή[ματα ?σύν τοῖς od. ταῖς] ἐν αὐτ[ή?-----

-----]

vac. Ἄπε[-]νος Ἐμβρόμου] [vac.]

Çevirisi: "Falancanın oğlu (isim yazıtta korunmamıştır) Archepolis bu yapıyı kendi parasından yaptırdıktan sonra yapıyı İmparator L. Septimius Severus Pertinax ve Marcus Aurelius Antoninus'a, Caesar Publius Septimius Geta'ya, Iulia Sebaste'ye ve vatana adanmıştır" (Şahin 1994, 20-23, No. 18, Taf. 5; Bayburtluoğlu 2003, 68-69).

3.1.2. Tanrılara Adak Yazıtları

3.1.2.1. Adak Sunakları

3.1.2.1.1. Helios

Kat. No. 59 (Lev. 83, Res. 137)

Eser Adı: Helios'a Adak Sunağı

Kazı Env. No.: Ary 90 Ktb 215

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,144 m Alt ve Üst G.: 0,095 m Orta G.: 0,09 m H. Y.: 0,01 m

Buluntu Durumu: Üst sol ön köşe kırık ve eksik, alt köşeler de aşınmış durumda.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi

Tanımı: Portatif dikdörtgen prizması formlu adak sunağı, alt ve üst kısmında düz profilli silme mevcut ve üst kısmı düz bitmektedir. Ön yüzde gövde ortasında "Ἡλίου" yazıtı yer almaktadır.

Yazıtın Çevirisi: "Helios'un" (Şahin 1994, 94, No. 88, Taf. 15).

Kat. No. 60 (Lev. 83, Res. 139)

Eser Adı: Helios'a Adak Sunağı

Kazı Env. No.: ARY 2004 T 714

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Karayolu Nekropolü Yüzey

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,085 m G.: 0,115 m H. Y.: 0,02 m

Buluntu Durumu: Üst ve alt sağ köşe kırık ve eksiktir. Sunak genelinde yer yer tortulanmalar oluşmuştur.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi

Tanım: Portatif dikdörtgen prizması formlu adak sunağı, alt kısmı ve yanları profilsiz düz. Ön yüzünde altta tek satır yazıt ve hemen üzerinde gövdesinin alt tarafı korunmuş durumda olan cepheden büst tasviri görülmektedir. Yazıtı dikkate alındığında bu büst Helios olmalıdır. Sunak geneli ince uçlu murçla işlenmiştir.

Yazıtın Çevirisi: "Helios'a (adak)" (çev. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu).

Kat. No. 61 (Lev. 83, Res. 138)**Eser Adı:** Helios'a Adak Sunağı**Kazı Env. No.:** ARY 92 KTB 118**Buluntu Yılı:** 1992**Buluntu Yeri:** Kütüphane Alt Mekânları, Batıdan 2. Odanın Tabanında**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,245 m G.: 0,09 m D.: 0,085 m H. Y.: 0,015 m**Buluntu Durumu:** Üst ve alt sağ köşeler ve orta ön sol köşe kırık ve eksiktir. Alt ve üst aşınmış durumda.**Tarih:** Yaklaşık MS II.-III. yy**Tanımı:** Portatif dikdörtgen prizması formlu adak sunağı, alt ve üst kısmında kyma profilli silme mevcut. Sunak geneli ince uçlu murçla çok kaba işlenmiştir. Ön yüzde gövde ortasında beş satır yazıt yer almaktadır.**Yazıt:** "θεω Ηλ[ίω] / Δημη[τρι]- / [ο]ς εόχ[α]- / [ρ]ιστήρ[ι]- / ον" (Şahin 1994, 95, No. 89).**Yazıtın Çevirisi:** "Demetrios Helios'a şükranlarını sunmakta".

3.1.2.1.2. Artemis Eleuthera ve Kombike

Kat. No. 62 (Lev. 84, Res. 140)

Eser Adı: Eleuthera'ya Adak Sunağı

Müze Env. No.: 2001-152A /2010-595

Kazı Env. No.: Ary 1999-Ktb 174

Buluntu Yılı: 1999

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Doğusu 2 Nolu Açma, Seviye 6

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,26 m Alt G.: 0,16 m Üst G.: 0,151 m
Orta G.: 0,117 m H. Y.: 0,016 - 0,006 cm

Buluntu Durumu: Alt ve üst sol ön köşe akroterinin üst kısmı kırık ve eksiktir.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi

Tanımı: Portatif ve dikey olarak dikdörtgen prizması formu sunağın, alınlık şeklinde yapılmış üst bölümünde yuvarlak/dairesel formu sunu çanağı/omphalos bulunmaktadır. Sunu çanağının etrafında yarısı ön, yarısı yan kısımda kalacak şekilde palmet yaprağı motifli akroterler mevcuttur. Akroter şeklindeki çıkıntıları, altta düz bir silme, kyma reversa ve dışa ve yukarı doğru açılan verev şekilde kesilmiş bir profil takip etmektedir. Üstte yer alan profillerin altında bulunan ana gövde üzerinde, üstte üç satırlık yazıt yer almaktadır. Gövde altında dışa çıkıntılı keskin bir profil, kyma rekta profili ve düz bir silme ile devam etmektedir. Sunağın sadece ön yüzünde alt bölümünün dikdörtgen şeklinde oyulduğu görülmektedir.

Yazıtın Çevirisi: "Hieron, Eleuthera Epekoos'a (adadı)" (çev. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu).

Kat. No: 63 (Lev. 85, Res. 141)**Eser Adı:** Eleuthera'ya Adak Sunağı**Kazı Env. No.:** Ary 2008-T 160**Buluntu Yılı:** 2008**Buluntu Yeri:** Bazilika'nın Batısı, 4 Nolu Açma**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,118 m Alt ve Üst G.: 0,085 m Orta G.: 0,063 m H. Y.: 0,011-0,006 m**Buluntu Durumu:** Sunak genelinde yer yer aşınmalar mevcuttur. Fakat Üst tamamen aşınmış durumdadır. Sunağın üst sağ köşe, orta sağ yan ve alt sağ köşe kırık ve eksiktir.**Tarih:** Roma İmparatorluk Dönemi**Tanımı:** Portatif dikdörtgen prizması formlu adak sunağı, alt ve üst kısmında düz profilli silme ve üst kısmında yuvarlak sunu çanağı mevcuttur. Sunağın yazıtlı gövde ön yüzü hariç kalın uçlu murçla çok kaba işlenmiştir. Ön yüzde gövde ortasında dört satır yazıt yer almaktadır.**Yazıtın Çevirisi:** "Mittouna...Eleuthera'ya adadı" (çev. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu).**Kat. No. 64 (Lev. 85, Res. 143)****Eser Adı:** Eleuthera'ya Adak Sunağı**Kazı Env. No.:** Ary 2000-T 162**Müze Env. No.:** 2001-150A / 2010-581**Buluntu Yılı:** 2001**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Doğusu 2 Nolu Açma, Seviye 7**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,157 m Alt G.: 0,076 m Üst G.: 0,077 m Orta G.: 0,061 m H. Y.: 0,012-0,007 m**Buluntu Durumu:** Sağ üst köşe ve sağ yan kırık ve eksiktir.

Yüzeyinde çok yoğun tortu tabakası oluşmuştur.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi**Tanımı:** Portatif dikdörtgen prizması formlu adak sunağı, alt ve üst kısmında düz profilli silme ve üst kısmında yuvarlak sunu çanağı mevcuttur. Sunağın ön yüzünde gövde ortasında üç satır yazıt yer almaktadır. Sunağın ön yüzü ince uçlu murç, arka ve yan yüzleri ise kalın uçlu murç ile daha kaba işlenmiştir.

Yazıtın Çevirisi: "Eleuthera'ya adak" (çev. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu).

Kat. No. 65 (Lev. 85, Res. 142)

Eser Adı: Eleuthera'ya Adak Sunağı

Kazı Env. No.: Ary 2002-Ktb 192

Buluntu Yılı: 2002

Buluntu Yeri: HTD, 4 Nolu Açma, Seviye 4

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,144 m G.: 0,055 m D.: 0,061m H. Y.: 0,009-0,014 m

Buluntu Durumu: Alt ön profilli silme, sağ yan ve üst kırık ve eksiktir. Yazıtın dört satırı korunmuş durumdadır.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi

Tanımı: Portatif dikdörtgen prizması formulu adak sunağı, alt kısmında düz profilli silme mevcuttur. Sunağın ön, arka ve yan yüzleri ince uçlu murçla işlenmiştir. Sunağın ön yüzünde gövde ortasında korunmuş durumda dört satır yazıt yer almaktadır.

Yazıtın Çevirisi: "Alosios...Eleythera'ya adadı" (çev. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu).

Kat. No. 66 (Lev. 86, Res. 144)

Eser Adı: Kombikes'e Adak Sunağı

Kazı Env. No.: Ary 1986

Buluntu Yılı: 1986

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Doğusu 2 Nolu Açma, Seviye 7

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,10 m Alt G.: 0,133 m Orta G.: 0,103 m H.Y.: 0,02 -0,017 m

Buluntu Durumu: Üst tamamen kırık ve eksiktir. Sunak genelinde yüzey çok aşınmış durumdadır.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi

Tanımı: Portatif dikdörtgen prizması formulu adak sunağı, alt kısmında düz profilli silme mevcuttur. Sunak geneli kalın uçlu murçla çok kaba işlenmiştir. Ön yüzde gövde ortasında korunmuş durumda iki satır yazıt yer almaktadır.

Yazıtın Çevirisi: "...Kombikes ..." (Şahin 1994, 92, No. 85 Taf. 15).

Kat. No. 67 (Lev. 86, Res. 146)**Eser Adı:** Artemis Kombikes'e Adak Sunağı**Müze Env. No.:** 27.29.98 / 2010-533**Kazı Env. No.:** Ary 1998 T 231**Buluntu Yılı:** 1998**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Doğusu 2 No'lu Açma**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** Y.: 0,187 m Alt G.: 0,101 m Üst G.: 0,092 m Orta G.:
0,095 m**H. Y.:** 1.6-1.1 cm**Buluntu Durumu:** Üst sol ön ve arka köşeler ve alt kırık ve eksiktir. Sunak geneli çok aşınmış durumdadır.**Tarih:** Roma İmparatorluk Dönemi**Tanımı:** Portatif dikdörtgen prizması formulu adak sunağı, alt ve üst kısmında düz profilli silme ve üst kısmında yuvarlak sunu çanağı mevcut. Sunak geneli kalın uçlu murçla çok kaba işlenmiştir. Ön yüzde gövde ortasında dört satır yazıt yer almaktadır.**Yazıtın Çevirisi:** "Artemis Kombike'ye (adak) " (çev. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu).**Kat. No. 68 (Lev. 86, Res. 145)****Eser Adı:** Artemis Kombikes'e Adak Sunağı**Kazı Env. No.:** Ary 2012 T 8519**Buluntu Yılı:** 2012**Buluntu Yeri:** YHK 1**Cinsi:** Kireçtaşı**Ölçüleri:** -**Buluntu Durumu:** Üst tamamen kırık ve eksik, alt köşeler de aşınmış durumda.

Sunak genelinde çok yoğun tortu tabakaları oluşmuştur.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi**Tanımı:** Portatif dikdörtgen prizması formulu adak sunağı, alt kısmında düz profilli silme mevcut ve alt kısmı düz bitmektedir. Sunak geneli ince uçlu murçla işlenmiştir. Ön yüzde gövde ortasında korunmuş durumda iki satır yazıt yer almaktadır.**Yazıtın Çevirisi:** "[Artemis] Kombike'ye (adak)" (çev. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu).

3.1.2.2. Adak Stelleri

3.1.2.2.1. Helios

Kat. No. 69 (Lev. 87, Res. 147)

Eser Adı: Adak Steli

Müze Env. No.: 2002-166A / 2010-592

Kazı Env. No.: Ary 2002-Ktb-201

Buluntu Yılı: 2002

Buluntu Yeri: BÜ 2002 - 4 No'lu Açma, Seviye 3

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,22 m G.:0, 255 m D.: 0,07 m Alt

Çerçeve G.: 0,075 m Sağ Yan Çerçeve G.: 0,03 m Sağ Fig. Y.: 0,141 m Orta Fig.

Y.: 0,082 m Sol Fig. Y.: 0,037 m

H. Y.: 1.4 - 1.1 cm

Buluntu Durumu: Stelin üst kısmında ve sol tarafı kırık ve eksiktir. Sağdan sola ilk füğürün boyundan yukarısı, ikinci füğürün kalçadan yukarısı ve üçüncü füğürün dizlerden yukarısı kırık ve eksiktir. Stelin sağında ve alt kısmında aşınmalar mevcuttur. Yazıtın ilk satırındaki boya izleri korunmuş durumdadır.

Tarih: Roma İmparatorluk Dönemi

Tanım: Yazıtın üst kısmında, çerçeve içerisine alınan kabartmada dört füğür tasvir edilmiştir. Füğürlerde stelin üst ve sol kısmı kırık olduğu için eksiklikler bulunmaktadır. Kabartmanın sağ alt köşesinde cepheden bir boğa başı yer alır. Hemen yanında ayakta, cepheden, peplos giyimli bir kadın füğürü betimlenmiştir. Füğür kollarını vücuttan yanlara doğru açmış ve dirsekten bükerek elleriyle kalça hizasındaki giysisinin etek uçlarını tutmaktadır. Füğürün omuzlarının arkasında hilal görülmektedir. Bu hilal ve yazıttan dolayı füğürün Selene olduğu anlaşılmaktadır. Selene'nin solundaki füğür, ayakta ve cepheden verilmiştir. Bel kısmına kadar korunan füğür, üzerinde iki katlı plili khiton ve altında Persvari yün pantolonuyla betimlenmiştir. Füğürün sol kolunun çok az bir kısmı korunmuş olup aşağı doğru sarkmaktadır. Elinde olasılıkla ? tutmaktadır. Bu füğür Kat. No. 89 nolu eserdeki pantolonlu anlatımla olan benzerliğinden dolayı Helios olabileceğini düşündürmektedir. En solda ise sadece khitonun çok az bir kısmı korunan olasılıkla ayakta ve cepheden verilmiş füğür bulunur.

Yazıtın Çevirisi: "... Helios (ve) Selene (için) dikti " (Çev. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu).

3.1.2.3. Mezar Yazıtları

3.1.2.2.1. Hermes

Kat. No. 70 (Lev. 88, Res. 148)

Eser Adı: Prytanen (Kurucu) Hermaios'un Heroon'u

Müze Env. No.:

Kazı Env. No: Ary 1984

Buluntu Yılı: 1984

Buluntu Yeri: Naltepesi

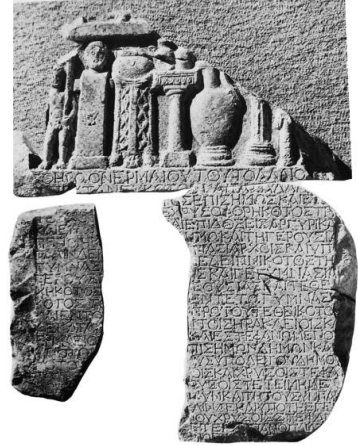
Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,915 m G.: 0,70 m D.: 0,14 m H. Y.:
0,02 m

Tarih: Roma İmparatorluk

Tanım: Yirmi üç satırdan oluşan yazıt ve üstünde bir rölyef bulunmaktadır. Rölyefin etrafını bir çerçeve sınırlandırmaktadır. Bu rölyefte soldan ilk figür Herakles, ayakta, cepheden ve sağ elinde sopasını tutmakta, sol kolu kırık ve eksiktir. İkinci figür Herme, dikdörtgen bir sütunun üzerinde Hermes'in sakallı başı ve merkezde onun verimliliğinin gücüne işaret eden bir phallos kazanmıştır. Üçüncü figür tripot ve üzerinde içinde yağ bulunan bir kap tasvir edilmiştir. Tripotun sağında üzerinde iki küçük kap bulunan Korinth sütunu, büyük bir amphora ve Ion sütunu yer almaktadır. Amphoranın kulbu ve Ion sütununun üstü kırık ve eksiktir.

Yazıtta Hermaios adlı kişi tarafından Arykanda'da her ay Hermes ve Herakles için spor yarışmaları düzenlediği belirtilmektedir (Yazıt için bk.: Şahin 1994, 131-134, No. 162, Taf. 29).

3.2 Sikkeler

Kat. No. 71 (Lev. 89, Res. 149-150)

Eser Adı: Sikke

Cinsi: Bronz

Tarih: MÖ II. yy – MÖ 80 (Otonom)

Tanım: 1. Seri

Ö/ Helios'un ışın taçlı başı, sağa dönük.

A/ Apollon Daphneus ayakta sola dönük, çıplak, sol kolu ile sağındaki kalın sütunceye dayanmakta, sağ eli ile yay tutmakta, solda monogram "AP".

SNG v. Aul. 10 no. 4273; SNG v. Aul. 18 no. 8483.

Kat. No. 72 (Lev. 89, Res. 151-152)

Eser Adı: Sikke

Cinsi: Bronz

Tarih: MÖ II. yy - MÖ 80

Tanım: 1. Seri

Arykanda

Ö/ Helios'un ışın taçlı başı, sağa dönük.

A/ Apollon Daphneus ayakta sola dönük, çıplak, sol kolu ile sağındaki kalın sütunceye dayanmakta, sağ eli ile yay tutmakta, solda monogram "AP".

SNG v. Aul. 10 no. 4273; SNG v. Aul. 18 no. 8483.

Kat. No. 73 (Lev. 89, Res. 153)

Eser Adı: Sikke

Cinsi: Bronz

Tarih: MÖ II. yy - MÖ 80

Tanım: 1. Seri

Arykanda

Ö/ Helios'un ışın taçlı başı, sağa dönük.

A/ Triskeles, "AP".

SNG Cop. Lycia, 50; Tek 2002, 18, Res. 28.

Kat. No. 74 (Lev. 89, Res. 154-156)**Eser Adı:** Sikke**Cinsi:** Bronz**Tarih:** MS III. yy**Tanım:**

Arykanda

Ö/ AYT KAI MANT M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB. İmparator III. Gordianus'un defne çelenkli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ARYKANDE-ωN. Dört nala giden at üzerinde süvari tanrı Helios, başında ışın taçlı Phrygia başlığı, sağ elinde Herakles sopası tutmakta, arkasında uçan khlamys.

Hans v. Aul. Lykien, 29-37, 48; SNG v. Aul. 4279.

Kat. No. 75 (Lev. 89, Res. 157)**Eser Adı:** Bronz Sikke**Cinsi:** Bronz**Tarih:** MS III. yy**Tanım:**

Arykanda

Ö/ CABEINIA TP ANKYΛAINA CE. İmparatoriçe Tranquillina'nın drapeli büstü sağa dönük, omuzlarında hilal.

A/ARYKANDE-ωN. Quadriga sağa doğru ve üzerinde ışın taçlı Helios ve Zeus veya Gordianus ve Tranquillina tasvir edilmiştir.

Hans v. Aul. Lykien, 47; SNG v. Aul. 4278; Tek 2002, No. 963-964.

Kat. No. 76 (Lev. 89, Res. 158)**Eser Adı:** Sikke**Cinsi:** Bronz**Tarih:** MS III. yy**Tanım:**

Arykanda

Ö/ "AYT KAI MANT M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB". İmparator III. Gordianus'un defne çelenkli ve zırlı büstü sağa dönük.

A/ "ARYKANDEωN". Herakles, ayakta, sola dönük, sağ elinde sopasını tutmakta, sol kolunda aslan postu.

Hans v. Aul. Lykien, 43; SNG v. Aul. 4276; Tek 2002, No. 961-962.

Kat. No. 77 (Lev. 89, Res. 159)

Eser Adı: Sikke

Kazı Env. No: Ary 2012 S 10771

Buluntu Yılı: 2012

Buluntu Yeri: YHK 2

Cinsi: Bronz

Ölçüleri: Ağırlık: 18.31 gr Çap: 30.0 mm Yön: 1

Tarih: MS III. yy

Tanım:

Ö/ "ΑΥΡ ΚΑΙ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB". İmparator III. Gordianus'un defne çelenkli, zırlı büstü sağa dönük.

A/ "ΑΡΥΚΑΝ-ΔΕΩΝ". Ares ayakta başı sağa dönük, askeri giysili ve miğferli, sol elinde mızrak tutmakta, sağ eli kalkan üzerinde.

Hans v. Aul. Lykien, 43.

Kat. No.78 (Lev. 89, Res. 160)

Eser Adı: Bronz Sikke

Cinsi: Bronz

Tarih: MS III. yy

Tanım:

Ö/ CABEINIA TP ANKYΛΛINA CE. İmparatoriçe Tranquillina'nın drapeli büstü, sağa dönük, omuzlarında hilal.

A/ ΑΡΥΚΑΝΔΕ-ΩΝ. Tykhe ayakta sola dönük, başında polos, sol elinde kornukopiae ve sağ elinde yere dayalı çapa tutmakta.

Hans v. Aul. Lykien, 26-28; Tek 2002, No. 960.

Kat. No. 79 (Lev. 89, Res. 161)**Eser Adı:** Sikke**Buluntu Yılı:** 2006**Cinsi:** Bronz**Tarih:** MS III. yy**Tanım:**

Ö/ "AYT KAI MANT M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB". İmparator III. Gordianus'un defne çelenkli ve zırlı büstü sağa dönük.

A/ "ARYKANDEON". Atlı tanrı (Kakasbos), askeri kıyafet ve khlamys giymekte ve başında Phrygia başlığı, sağ eliyle atının dizginlerini ve sol elinde Herakles sopası tutmakta, sağda yerde içinden su akan bir hydria?

Tek 2002, No. 965.

Kat. No. 80 (Lev. 89, Res. 162)**Eser Adı:** Sikke**Cinsi:** Bronz**Tarih:** MS III. yy**Tanım:**

Ö/ AYT KAI MANT M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB. İmparator III. Gordianus'un defne çelenkli ve zırlı büstü sağa dönük.

A/ARYKANDE-ON. Kesik yaban domuzu başı üzerinde kanatları açık kartal, cepheden, başı sağa dönük.

Hans v. Aul. Lykien, 41-42, 51; Tek 2002, No. 969-971.

Kat. No. 81 (Lev. 89, Res. 163)**Eser Adı:** Sikke**Cinsi:** Bronz**Tarih:** MS III. yy**Tanım:**

Ö/ AYT KAI MANT M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB. III. İmparator Gordianus'un defne çelenkli ve zırlı büstü sağa dönük.

A/ Ayakta, cepheden, iki genç erkek figür, atlarının dizginlerini tutmakta. Üstte APYΑΣ ve altta ΚΑΝΔΟΣ .

3. Arkeolojik Buluntular

3.1. Heykel ve Heykelcikler

3.1.1. Apollon

Kat. No. 82 (Lev. 90, Res. 164)

Kat. No. 22 Eser Adı: Apollon Başı

Müze Env. No: 2. 16. 76 / 2010-540

Kazı Env. No: Ary 1976 T 2

Buluntu Yılı: 1976

Buluntu Yeri: Doğu Nekropolü M-6 Mezarı Ön

Temizliği

Cinsi: Mermer

Ölçüleri: Y.: 0,202 m G.: 0154 m

Buluntu Durumu: Başın tepe noktasından sol yanağın kulak hizasına kadar kırıktır. Boyundan itibaren gövdesi kırık ve eksiktir. Burun tamamen, dudaklar ise kısmen aşınmıştır.

Tipolojik Benzerler: Defne çelengi için benzer örnekler LIMC II-2, 514, 538, 544, 547-548, 550a, 574

Tarih: MS II. yy

Tanım: Apollon başı, boyun ve baş dik, göz bebekleri yukarı doğru. Genel olarak baş anatomisinde uzun, dolgun ve etli yüz hatları hâkim. Yanaklar geniş ve toplu, hafif bir çıkıntı yapan çene ise etli bir yapıya sahiptir. Dudakları etli kıvrımlı ve hafif aralıktır. Burun kaşların devamı biçimde geniş ve düz inmektedir. Gözler badem biçimli, göz kapakları belirgin, iris plastik işlenmiş ve göz pınarları belirgindir. Kulaklar saçların altından kısmen görülmektedir. Saçlar dalgalı ve alnın ortasından ikiye doğru ayrılarak enseye kadar sarkıtılmıştır. Başın etrafını çevreleyen defne çelengi vardır.

Kat. No. 83 (Lev. 90, Res. 165)**Eser Adı:** Apollon Belvedere Heykelciği**Müze Env. No:** 2005.66A / 2010.561**Kazı Env. No:** Ary 2005 T 488**Buluntu Yılı:** 2005**Buluntu Yeri:** Bazilika'nın Güneyi 4 Nolu Açma

Taban Seviyesi

Cinsi: Mermer**Ölçüleri:** Y.: 0,204 m G.: 0,148 m**Buluntu Durumu:** Boyundan itibaren baş, omuzların alt kısmından itibaren kollar ve kalçadan itibaren bacaklar kırık ve eksiktir. Heykelcik genelinde yer yer kalker tabakası oluşmuştur.**Tipolojik Benzerler:** LIMC II-2, 67e.**Tarih:** Roma İmparatorluk Dönemi

Tanım: Figürün gövde yapısı ince ve uzuvları orantılıdır. Ayakta ve çıplak tasvir edilen figürün sol bacağı sabit, sağ bacak sağ yana doğru hafif açılmaktadır. Gövde sağa doğru esneyerek sola doğru hafif eğik, sağ omuz yukarıda ve sol omuz aşağı doğru hafif eğiktir. Gövde kas yapısı belirgin işlenmiştir. Göğüs ve kalçaları kısmen dolgun, karın bölgesi şişkin, sırt, bel oyuntusu, kasık çizgileri ve cinsel uzuvları belirgin verilmiştir. Uzun dalgalı saç tutamı enseden sol omzuna doğru dökülmektedir. Sadağın askısı önden bakıldığında sağ omuz üzerinden ve iki göğüs arasından geçerek aşağı uzanan ve sol kol altından sırtta dönerek omuz üzerinde birleşmektedir.

3.1.2. Hermes

Kat. No. 84 (Lev. 91, Res. 166)

Eser Adı: Hermes Heykeline Ait Para Kesesi tutan El

Müze Env. No: Ary 88 kb 65

Kazı Env. No: Ary 1988 - 22

Buluntu Yılı: 1988

Buluntu Yeri: Ticaret Agorası Altarlı Oda

Cinsi: Mermer

Ölçüleri: Y.: 0,67 m G.: 0,036 m

Buluntu Durumu: Bilekten ve para kesesinin üst kısmından itibaren kırık ve eksiktir. Eserin genelinde yoğun tortulanmalar oluşmuştur.

Tanım: Hermes'e ait heykel, parmaklarıyla para kesesini üst tarafından tutmakta. Para kesesinin sol yanında iki tane çıkıntı mevcuttur.

3.1.3. Asklepios ve Hygieia

Kat. No. 85 (Lev. 90, Res. 165)

Eser Adı: Hygieia? Heykeline Ait Baş

Kazı Env. No: Ary 1990 T 41

Müze Env. No: 9. 33. 90

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı, Tonozlu Yapı Yanı

Cinsi: Mermer

Ölçüleri: Y.: 0,096 m G.: 0,071 m

Buluntu Durumu: Başın boyundan yukarısı korunmuş durumda.

Tarih: MS II. yy

Tanım: Hygieia? heykeline ait olduğu düşünülen baş hafif sola eğik, genel olarak baş anatomisinde uzun ve ince yüz hatları hâkim. Çene hafif bir çıkıntı yapmakta, dudaklar ince, kıvrımlı ve hafif aralıktır. Burun ince ve kaşların devamı şeklinde, gözler badem biçimli, göz bebekleri belirgin, göz kapakları kalın ve göz bebeğine kadar inmekte. Kaşlar ince, alın geniş ve üçgenimsi. Saçlar dalgalı ve ortadan bir yiv ile ikiye ayrılarak arkada topuz yapılmış. Başında bir saç bandı bulunmaktadır.

Kat. No. 86 (Lev. 92, Res. 167)**Eser Adı:** Asklepios Heykeline Ait Baş**Kazı Env. No:** Ary 1990 T 5**Müze Env. No:** 10.33.90**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı II. Mekân**Cinsi:** Mermer**Ölçüleri:** Y.: 0,089 m G.: 0,061 m

Buluntu Durumu: Başın boyundan yukarısı korunmuş durumda ve başın genelinde yoğun tortulanma görülmekte. Alnın sağ tarafından zıt istikamette sakala doğru inen bir çatlak mevcut. Alnın sağ üst kısmında saçında, sol kulağı kapatan saç kısmında ve sakalın sol kısmında kırıklar mevcut.

Tarih: Roma Dönemi

Tanım: Asklepios heykeline ait baş hafif sola eğik, genel olarak baş anatomisinde uzun ve hafif dolgun yüz hatları hâkim. Sakallı ve bıyıklı, sakal dikey hafif dalgalı bantlar şeklinde aşağı doğru inmekte. Dudaklar kalın, kıvrımlı ve kapalı, burun ince ve kaşların devamı şeklinde, gözler badem biçimli, göz kapakları kalın, belirgin ve yarı kapalı şekilde, göz pınarları da belirgin, kaşlar kalın, alın geniş ve üçgenimsi. Saçlar dikey hafif dalgalı bantlar şeklinde ve kulaklar saçların altında görülmemekte.

Kat. No. 87 (Lev. 92, Res. 168)**Eser Adı:** Asklepios Heykeli**Müze Env. No:** 6.33.90**Kazı Env. No:** Ary 1990 T 87**Buluntu Yılı:** 1990**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı II. Mekân**Cinsi:** Mermer**Ölçüleri:** Y.: 0,29 m G.: 0,16 m

Buluntu Durumu: Belden yukarısı, ayakların ve kaidenin ön kısmı kırık ve eksiktir. Eserin genelinde yer yer tortulanmalar ve bozulmalar oluşmuştur.

Tarih: Roma İmparatorluk

Tanım: Asklepios'a ait sakince ayakta duran, yarı giyimli, hacimli bir erkek heykelinin belden aşağısı. Göğsü açıkta bırakan, bel hizasında bükümlü ve bir parçası dışa katlanmış uzun himation ayak bileklerine dek vücudu örtmektedir. Sol bacak hafif yana

açılarak önde. Gövde ağırlığı sağ bacadır. Heykelin solunda destek şeklinde bir ağaç yer almakta ve sol eliyle desteğe yaslanmaktadır.

3.1.4. İmparator

Kat. No. 88 (Lev. 94, Res. 171)

Eser Adı: İmparator Severus Alexander Heykeline Ait Baş

Müze Env. No: 2002.176.A

Kazı Env. No: Ary 2002 AE 345

Buluntu Yılı: 2002

Buluntu Yeri: HTD 2002 VII, Seviye 3

Cinsi: Bronz

Ölçüleri: Y.: 0,203 m G.: 0,14 m D.: 0,145 m

Buluntu Durumu: Sol kulağı 1989 yılında Ticaret Agorası Doğudan 5. Odada ele geçmiştir. Bu parçanın Env. No. Ary 89 M 22.

Tipolojik Benzerler: Bergmann 1977; Taf. 2, 1-6, Taf. 3, 4-6 Bergmann 1977; Kleiner 1992, 363-364, Fig. 321.

Tarih: MS 222-235

Tanım: İmparator Severus Alexander (M.S. 218-235) heykeline ait baş dik, genel olarak baş anatomisinde uzun ve hafif dolgun yüz hatları hâkimdir. Elmacık kemikleri belirgin ve hafif bir çıkıntı yapan çene ise etli bir yapıya sahiptir. Dudakları kalın ve kıvrımlıdır. Günümüze kadar korunmamış durumda olan gözler, olasılıkla farklı bir materyalden yapılmış olmalıdır. Kaşlar kalın, alın dar, burun iri ve kaşların devamı şeklindedir. Saçlar düz ve ince perçemler halinde alını çevrelemekte ve alından keskin bir hat ile ayrılmaktadır. Kulaklar anatomisine uygun ve kıvrımları belirgindir. Başında diadem izleri görülmektedir. Sağ gözünün yanında, kaşının üstünde ve sağ yanağında tamir izleri mevcuttur.

Heykel başı, içi boş döküm tekniğinde yapılmıştır.

3.2. Figürinler

3.2.1. Helios

Kat. No. 89 (Lev. 95, Res. 172)

Eser Adı: Helios-Mithras Figürini

Müze Env. No: 2002.165

Kazı Env. No: Ary 2002 AE 168

Buluntu Yılı: 2002

Buluntu Yeri: Bouleterion Üstü 4 Nolu Açma, Seviye 3

Cinsi: Bronz

Ölçüleri: Y.: 0,176 m G.: 0,83 m

Buluntu Durumu:

Tipolojik Benzerler: Etrafı ışınlarla çevrili Phryg başlıklı örnek için bk.: SNG v. Aul. Nacht. I, 6784; SNG Cop. Bithynia, 226; Goddard 2004, Pl. LXXX, 1164. Phryg başlıklı atlı örnekler için bk.: SNG v. Aul. Nacht. I, 6785-6788; SNG v. Aul. Bithynien, 139; SNG Cop. Bithynia, 227-228.

Tarih: MS III. yy

Tanım: Helios-Mithras süvari heykelciği, öne doğru uzattığı sol eli ile olasılıkla atın dizginlerini tutmakta, kırık olan sağ elini yukarı doğru kaldırmakta ve olasılıkla meşale tutmakta. Baş yukarı doğru ve bakışlar da yukarı yönlendirilmiştir. Başında uç kısmı öne doğru kıvrık Phrygia başlığı, başlığın etrafında dördü yanlarda ve biri tam ortada beş ışın yer almaktadır. Figürin süvari giyimli, boyundan bağlı khalamysi sol omzundan aşağı doğru sarkmakta ve Pers tipi bir pantolon ve dolak giyimlidir.

Figürin, içi boş döküm tekniğinde yapılmıştır.

3.2.2. Apollon

Kat. No. 90 (Lev. 96, Res. 173)

Eser Adı: Apollon Figürini

Kazı Env. No: Ary 2008-PT 108

Buluntu Yılı: 2008

Buluntu Yeri: Bazilika'nın Kuzeyi, Tapınak Batısı, 3 Nolu Açma, seviye 4

Cinsi: Terrakotta

Ölçüleri: Y.: 0,129 m G.: 0,059 m

Buluntu Durumu: Ayak bileklerinden itibaren ayakları kırık ve eksiktir. Heykelciğin genelinde kalker tabakası yoğundur. Özellikle yoğun kalker tabakasından dolayı yüz detayları görülememektedir.

Tipolojik Benzerler:

Tarih:

Tanım: Apollon, olasılıkla dikdörtgen profilli bir kaide üzerinde ayakta ve çıplak betimlenmiştir. Gövde cepheden, baş yarı profilden verilmiştir. Figür gövde ağırlığını sabit duran sol bacağına vererek sağa doğru esnemiştir. Sağ bacak öne doğru hafif dizden kırılarak verilmiştir. Kalçadan sonra sola doğru esneyen gövde omuz bölgesinde tekrar doğrularak "S" duruş kısmen tamamlanmıştır. Sağ kol gövdeye paralel sol yana açılarak aşağı doğru sarkarak dirsekten kırılmakta ve öne doğru uzanarak eliyle desteğe tutunmakta. Sağa doğru gövdeden ayrılarak ve dirsekten kırılarak yukarı doğru kaldırdığı sol koluyla, solundaki desteğe tutunmakta. Boyun ve baş dik, bakışlar karşıya yönlendirilmiştir. Göğüs üzerinde düğümlenen khlamysin göğüste oluşturduğu kıvrımlar çıplak vücuda hareket katmaktadır. Baş üzerindeki kurdele alın üzerine doğru işlenmiş ve doğaldır. Söz konusu bu tip, Apollon'un bilinen heykel ve figür tipleri içerisinde oldukça yaygındır. Apollon Hellenistik Dönem sanatında birçok değişikliğe uğramıştır. Apollon her zaman genç ve güzel gösterilirken Hellenistik Dönem'e geldiğinde daha yumuşak süzgül ve kadınsı bir hava kazanmıştır. Böylece hem güçlü ve genç görünüm sağlanmış hem de oğlan çocuğu izlenimini kazanmıştır. Bu figürde de bu ifade verilmiştir. Benzer örneklerde sağ eliyle kithara tutmaktadır. En dikkat çeken yönü genele uyararak genç olarak tasvir edilmiş olması gösterilebilir. Vücuttaki esnek yapı ve ayakların hareketinden alan zıtlık ise Geç Hellenistik dönem özellikleridir.

Ancak Hellenistik Dönem'in Apollon heykellerinde görülen genç ve güzel gösteriliş daha da ileri aşamaya götürülerek çocuksu betimlenmiştir.

Figürin, kalıp tekniği ile yapılmıştır.

3.2.3. Hermes

Kat. No. 91 (Lev. 97, Res. 175)

Eser Adı: Hermes-Thoth Figürini

Müze Env. No: 2.12.79

Kazı Env. No: Ary 1979 AE 126

Buluntu Yılı: 1979

Buluntu Yeri: Yukarı Stoa Kenarındaki Dükkân

Cinsi: Bronz

Ölçüleri: Y.: 0,07 m G.: 0,044 m

Buluntu Durumu: Figürin kırık ve eksiksizdir.

Tipolojik Benzerler: Grimm 1969, 167, Kat. 59, Taf. 59, 1-2; Siebert 1990, 972, 974; LIMC VI-2, 43 (Mercury); Kizgut 2004, İst-063, Lev. 28 a-b, Feth-001, Lev. 32 c-d.

Tarih: MS I.-II. yy

Tanım: Atletik yapılı figür ayakta ve çıplak, vücut eksenini S biçimindedir. Rahat bir duruş gösteren sabit olan sağ bacağı gövde ağırlığını taşımakta, sol bacak dizden bükülerek hafif yana ve öne atılmıştır. Sağ ayağın duruşu yere parmak uçları ile bastığını göstermektedir. Baş ve gövde orantılı, boyun uzun, sırt ve kalça yapısında özenli çalışılmış. Başında üç kanatlı petasos ve lotus çiçekli taç. Baş sağa dönük, bakışlar karşıya doğru yönlendirilmiş ve yüzünde tebessüm ifadesi mevcut. Alın dar, kaşlar ince yay biçimli, burun kaşların devamı biçiminde, gözler ince uzun badem biçimli, ağız küçük. Sağ kol gövdeden yana açılarak ve dirsekten bükülerek ileri doğru uzatılmış. Sağ el parmakları kapatılarak yumruk durumuna getirilmiş elinde para kesesi tutmakta. Sol kol gövdeden yana açılarak aşağı doğru sarmakta ve iki boğumlu içi dolgulu kerykeion/caduceus tutmakta. Gövde atletik yapılı, vücut kasları vurgulanmış. Omuzlarındaki khlamys, sol göğsünün üst kısmı ile sırtının bir kısmını örtmekte ve sol kolun üzerinden aşağı sarkıtılmıştır. Sağ ayağının yanında bitişik olarak küçük bir koç yer almaktadır. Atribüleri petasos, kerykeion/caduceus, para kesesi ve koçtur. Figürin, içi boş döküm tekniğinde yapılmıştır.

Figürinin atletik, dolgun yapılı gövde duruşu ve giysi düzenlenişi ile benzer örnekler ışığında MS I.-II. yy'a tarihlendirilmiştir.

Kat. No. 92 (Lev. 97, Res. 176)

Eser Adı: Hermes Figürini

Müze Env. No: 17.29.98 / 2010.644

Kazı Env. No: Ary 1998 AE 174

Buluntu Yılı: 1998

Buluntu Yeri: Ticaret Agorası 2 Nolu Açma, Seviye 2

Cinsi: Bronz

Ölçüleri: Y.: 0,035 m G.: 0,021 m

Buluntu Durumu: Gövdenin dizlerden aşağısı, bacakları kırık ve eksiktir. Eser üzerinde yoğun korozyon mevcut.

Tipolojik Benzerler: Kizgut 2004, Ant-008, Lev. c-d.

Tarih: MS I.-II. yy

Tanım: Figür ayakta ve çıplak. Olasılıkla rahat bir duruş gösteren sabit olan sağ bacağı gövde ağırlığını taşımakta. İnce yapılı gövde ve baş orantılı. Başında yuvarlak formu petasos. Baş sola dönük, bakışlar aşağı doğru yönlendirilmiş ve yüzünde tebessüm ifadesi mevcut. Alın dar, kaşlar ince yay biçimli, burun kaşların devamı biçiminde, gözler ince uzun badem biçimli, ağız küçük. Sağ kol gövdeden yana açılarak ve dirsekten bükülerek ileri doğru uzatılmış. Sağ el parmakları kapatılarak yumruk durumuna getirilmiş elinde para kesesi tutmakta. Sol kol gövdeye bitişik olarak aşağı doğru sarkmakta ve sol omzuna dayadığı iki boğumlu, uzun saplı kerykeion/caduceusu tutmakta. Gövde atletik yapılı, vücut kasları vurgulanmış. Boynuna bağlanmış olan sol omzundaki khlamys sol göğsünün üst kısmı örtmekte ve sol koluna dökülmekte. Atribüleri kerykeion/caduceus ve para kesesi. Sırt kısmında bir yere tutturmak için 0.3 cm çapında bir delik bulunmaktadır.

Figürin, içi boş döküm tekniğinde yapılmıştır.

3.2.4. Mısır Tanrıları

Kat. No. 93 (Lev. 98, Res. 177)

Eser Adı: İsis-Fortuna Figürini

Müze Env. No: 9.40.99

Kazı Env. No: Ary 1999 kb 183 / AE 292

Buluntu Yılı: 1999

Buluntu Yeri: HTD 3 Nolu Açma, Seviye 3 (başın bulunduğu yer); HTD 8 Nolu Açma (Gövdenin bulunduğu yer)

Cinsi: Bronz

Ölçüleri: Y.: 13 cm G.: 4.0 cm D.: 2.0 cm

Buluntu Durumu: Başı boyundan kopuk. Sağ kol dirsek üstünden, sol kol omuz altından bileğe kadar; dümenin ise alt ve üst kısmı dışında kırık ve eksik. Sol elde yer alan kornukopiaenin üst kısmı kırık ve eksik. Figür eksiklere karşın iyi korunmuş durumda. Yüzeyde yoğun korozyon ve açık yeşil patina.

Tipolojik Benzerler: Grimm 1969, 145, Taf. 24, 2-3; Tran tam Tinh 1990, 312 d-h; Lichocka 1997, 113-116, Fig. 488-492, 501-502; Kizgut 2004, 275-276, İst-046, Lev. 97 a-b.

Tarih: MS III. yy

Tanım: Figürin ayakta, kalın ve ayak uçlarına kadar inen dökümlü bir giysiye sahip. Vücut ağırlığı sabit olan sağ bacak üzerinde, sol bacak dizden hafif bükülerek öne doğru bir hareket oluşturmuş. Cepheden verilen gövdede baş dik. Dirseğine kadar gövdeye bitişik olan sağ kol, dirsekten itibaren yana doğru açılarak sağındaki dümeni eliyle kavramaktadır. Sol kol omuzdan yana doğru açılır ve eliyle sapının dibinden kavradığı kornukopiaeyi tutmaktadır. Gövde yapısı dolgun, boyun kalın ve baş gövdeyle orantılıdır. Yüz yuvarlak ve uzuvları orantılı olarak küçük işlenmiştir. Başında ortada lotus çiçeği, arkasında palmet ve iki yana açılan başaklar şeklinde 0,021 m yüksekliğinde başlık yer almaktadır. Ortadan düzgün bir şekilde ikiye ayrılan saçları yanlarda kulak arkasından örgü halinde omuzlarına kadar inmekte ve başın arkasında da

V şeklinde taranarak ensede topuz oluşturulmuştur. Figürin sol göğsü açıkta bırakan kısa kollu khiton ve himation giyimlidir. Sağ omuzdan sol göğüs altına inen khiton'un V şeklindeki yakası püsküllüdür. Ayaklarına kadar inen khiton göğüs altında çift bantlı bir kuşak ile bağlanmıştır. Sol omuz üzerinden düşen khiton sol göğsü açıkta bırakmaktadır. Sol koldan sağ kalça altına inen himation kalçayı örterek çapraz bağlanmıştır. Khitonun oluşturduğu dikey dökümlü kıvrımlar hacimsizdir, himationun oluşturduğu kalın ve verev kıvrımlar hacimlidir. Figürinin atribüleri sol elinde kornukopiae ve sağında dümendir.

Kaliteli bir işçiliğe sahip olan figürin benzer örneklerdeki duruş ve giysi özellikleriyle MS 3. yy'a tarihlendirilmelidir.

İçi boş döküm tekniği ile yapılan figürinin başı gövdeye applike edilmiştir.

Kat. No. 94 (Lev. 99, Res. 178)

Eser Adı: Harpokrates Figürini

Müze Env. No:

Kazı Env. No: Ary 2003 AE 237

Buluntu Yılı: 2003

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Doğusu 3 Nolu Açma, Seviye 3 (Taban)

Cinsi: Bronz

Ölçüleri: Y.: 0,074 m G.: 0,043 m D.: 0,025 m

Buluntu Durumu: İyi korunmuş durumda olan figürün sadece kanatlarından birinin ucu kırık ve eksiktir. Yüzeyde yoğun korozyon ve açık yeşil patina.

Tipolojik Benzerler: Grimm 1969, Taf. 38, 3; Tran Tam Tinh 1988, 243 Fig. 55b.

Tarih: Geç Hellenistik

Tanım: Ayakta duran figürün sağ bacağı taşıyıcı, sol bacağı serbest ve öne doğru, sakin bir şekilde ayakta durmakta. Gövdede sağ kalça esneyerek sola yönelmiş ve sol omuzun da sağa yönelmesi ile S duruş tamamlanmıştır. Başında modius, baş hafif öne eğik, saçlar kıvrıkcık, kaşlar ince yay biçimli, burun kaşların devamı biçiminde, gözler ince uzun badem biçimli, alt ve üst göz kapakları kalın, ağız küçük, dudaklar aralıklı. Sağ kol dirsekten bükülerek alt dudağa götürülen elin işaret parmağıyla, susmaya davet eder pozda dudağına dokunmakta. Sol kol dirsekten hafif bükülerek sol taraftaki

sopanın üzerine dayanmakta. Vücut çıplak, boynunda kolyesi, vücudunun arkasında kanatları mevcuttur. Atribüleri sol elinde kornukopiae'dir. Kornukopiae üzerinde çeşitli meyveler, yapraklar ve aşağıya sarkan bir üzüm salkımı ve sopa desteğinin budakları işlenmiştir.

Figürin, içi boş döküm tekniği ile yapılmıştır.

Kat. No. 95 (Lev. 100, Res. 180)

Eser Adı: Harpokrates Figürini

Müze Env. No: Etütlük

Kazı Env. No: Ary 2012 M 10624

Buluntu Yılı: 2012

Buluntu Yeri: Yamaç Hamamı Kuzeyi 2 Nolu Açma, kod. 1049

Cinsi: Bronz

Ölçüleri: Y.: 0,074 m G.: 0,043 m D.: 0,025 m

Buluntu Durumu: Sağ ve sol kol kırık ve eksiktir. Sol elinde tuttuğu kornukopiae kırık ve eksiktir. Yüzeyde çok yoğun korozyon ve siyah patina.

Tipolojik Benzerler: Tran Tam Tinh 1988, Fig. 67a, 108, 112b, 148e; Kizgut 2004, SH-064, Lev. a-d.

Tarih: MS III. yy (Sikkeler)

Tanım: Oturan çıplak figürin bir platform üzerinde geriye doğru yaslanır pozisyonda. Başını arkaya doğru eğerek yüzü ve bakışları yukarı doğru yönlendirilmiş. Boyun çok kısa ve kalın, yüz yuvarlak, yanaklar dolgun, uzuvlar küçük, kaşlar ince yay biçimli, burun kaşların devamı biçiminde, gözler badem biçimli, dudaklar aralıklı ve gülümseyen pozisyonda. Geriye ve yana taranmış dalgalı saçlar, tepeden altına düşen küçük bir topuz yapılmıştır. Yanlardaki saçlar bukleler halindedir. Gövde tombul, göbek, kol ve bacaklar bu dolgunlukla paraleldir. Kırık olan sağ eli ile kornukopiae tutmaktadır. Atribüleri kornukopiae'dir.

Figürin, içi boş döküm tekniği ile yapılmıştır.

Kat. No. 96 (Lev. 102, Res. 182)**Eser Adı:** Harpokrates Figürini**Müze Env. No:** 1.24.81**Kazı Env. No:** Ary 1981**Buluntu Yılı:** 1981**Buluntu Yeri:****Cinsi:** Cam-Firit**Ölçüleri:** Y.: 0,025 m G.: 0,013 m**Buluntu Durumu:** Figür eksiksiz olarak korunmuş durumda. Yüzeyde bozulmalar mevcut.

Tanım: Figür çıplak, oturur pozisyonda. Başlıklı başı dik, bakışlar karşıya doğru yönlendirilmiş ve yüzünde tebessüm ifadesi mevcut. Saçlar kıvrıkcık, yüz yuvarlak, yanaklar dolgun, kaşlar ince, burun kaşların devamı biçiminde, gözler badem biçimli, ağız küçük, dudaklar aralıklı. Gövde tombul, göbek ayrıca şişkin yapılmış. Kol ve bacaklarda dolgun gövdeyle orantılıdır. Fakat kol ve bacaklar dolgun gövdeye göre kısa kalmıştır. Bel geniş, kalça dolgun, boyun yok denecek derecede kısadır. Sağ ve sol kol dirsekten bükülerek her iki elin işaret parmağı ile alt dudakına dokunmakta. Gövdenin arkasında asmak için yapılan deliği mevcut.

Kat. No. 97 (Lev. 100, Res. 179)**Eser Adı:** Harpokrates Tasvirli Amulet**Müze Env. No:** 2001.175/2010.610**Kazı Env. No:** Ary 2001 kb 43**Buluntu Yılı:** 2001**Buluntu Yeri:** HTD 11 Nolu Açma**Cinsi:** Altın**Ölçüleri:** Y.: 0,024 m G.: 0,017 m Kl.: 0,01 m Ağırlık: 0.9 gr**Buluntu Durumu:** İki parça halinde ele geçmiştir ve parçalardan biri kanadının küçük parçasıdır. Eser yumuşak bir madde olan altından yapıldığı için ezilmiş durumdadır ve eserin sağ üst köşesi kırık ve eksiktir.**Tipolojik Benzerler:****Tarih:** MS I-II. yy

Tanım: Ayakta duran figürün sağ bacağı taşıyıcı, sol bacağı serbest ve öne doğru, sakin bir şekilde ayakta durmakta. Gövdede sağ kalça esneyerek sola yönelmiş ve sol

omuzun da sağa yönelmesi ile S duruş tamamlanmıştır. Başında modius, baş hafif öne eğik, saçlar dalgalı, kaşlar ince yay biçimli, burun kaşların devamı biçiminde, gözler ince uzun badem biçimli, alt ve üst göz kapakları kalın, ağız küçük, dudaklar aralıklı. Sağ kol dirsekten bükülerek alt dudağa götürülen elin işaret parmağıyla, susmaya davet eder pozda dudağına dokunmakta. Sol kol dirsekten hafif bükülerek sol omzuna dayadığı atribüsü olan kornukopiaenin ucunu tutmakta. Vücut çıplak, vücudunun arkasında yanlara doğru açılan kanatları mevcut. Atribüleri sol elinde kornukopiae'dir. Kornukopiae üzerinde çeşitli meyveler, yapraklar ve aşağıya sarkan bir üzüm salkımı. Figür çevresindeki boş alan noktalama ile işlenmiştir.

Kat. No. 98 (Lev. 101, Res. 181)

Eser Adı: Rahip? Figürini

Buluntu Yılı:

Buluntu Yeri: Batı Nekropolisi Kaya Mezarları Yakını-Yüzey

Cinsi: Bronz

Buluntu Durumu: Figür eksiksiz olarak korunmuş durumda.

Yüzeyde çok yoğun korozyon ve yeşil patina.

Tanım: Diz çöken rahip figürini, dizlerinin üstüne oturmuş pozisyonda. Kafası tıraşlı, baş dik ve bakışlar karşıya yönlendirilmiştir. Figürinin elleri dizlerinin üstünde dua eder pozisyonda. Üst gövdesi çıplak, belden diz üstüne kadar giysi mevcut. Figürin, içi boş döküm tekniği ile yapılmıştır.

Kat. No. 99 (Lev. 102, Res. 183)

Eser Adı: Apis?/Boğa Figürini

Kazı Env. No: Ary 2012 M 10597

Buluntu Yılı: 2012

Buluntu Yeri: YHK 2

Cinsi: Bronz

Buluntu Durumu: Ön sol, arka sol ve sağ bacaklar ve kuyruğun uç kısmının kırık ve eksik. Yüzeyde korozyon ve koyu yeşil patina.

Tipolojik Benzerler: Grimm 1969, 161, Taf. 41-2, 42-1, 2.

Tarih: MS III. yy (Roma)

Tanım: Apis?/Boğa figürini, ayakta, baş sağ yana çevrilmiş, başın yana çevrilmesi ile boyun kısmında oluşan kıvrımlar ve boynun arkasındaki gerginlik iyi bir şekilde verilmiş. Ön sağ bacağı geriye, kendi vücuduna doğru kıvrılmış, ön ve arka sol bacak geri hareket halinde, sağ arka bacak ise ileri doğru hareket halinde. Figürinin yüz detayları iyi bir işçilik göstermekte. Kuyruk gövdeye birleşik olarak aşağı doğru ve Apis Boğaları'nda olduğu gibi çift tüylü. Karın şişkin durumda, gövde kasları ve üreme organları da iyi bir işçilik göstermekte. Apis Boğası olabileceği düşünülen bu figürinin atribütü olan alnındaki beyaz üçgen veya başın üzerindeki güneş kursu mevcut değildir. Figürin, içi boş döküm tekniği ile yapılmıştır.

3.3.3. Adak Sunakları

3.3.3.1. Helios

Kat. No. 100 (Lev. 103, Res. 184)

Eser Adı: Helios Adak Sunağı

Müze Env. No: 15.33. 90

Kazı Env. No: Ary 1990 T 86

Buluntu Yılı: 1990

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı II. Mekân

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,0215 m Alt ve Üst G.: 0,0111 m Orta G.: 0,078 m

Sunu Çanağı/omphalos Çapı: 0,091 m

Buluntu Durumu: Sunağın üst, alt ve gövde kısmında aşınmalar mevcut. Sağ üst köşe ve sol alt köşe kırık ve eksiktir.

Tarih: MS III.-IV. yy

Tanım: Portatif dikdörtgen prizması formulu adak sunağı, alt ve üst kısmı kyma profilli ve üst kısmında sunu çanağı/omphalos mevcuttur. Ön yüzünde yüksek kabartma olarak Helios büstü, cepheden, giyimli, başında beş şualı tacı. Gövde dikdörtgen, sol omuz daha yukarıda, boyun ince uzun, yüz yuvarlak ve dolgun, çene küçük çıkıntı olarak, ağız küçük, dudaklar ince ve ağız hafif açık, burun ince ve kaşların devamı şeklinde, gözler badem formulu, kaşlar kalın, alın geniş, saçlar alnın üzerinde ve ışın tacının altında dairesel kıvrımlar şeklindedir. Sağ kolu açıkta bırakan giysi kıvrımları V şeklinde yapılmıştır.

Adak sunağı, yontu tekniği ile yapılmıştır.

Kat. No. 101(Lev. 103, Res. 185)**Eser Adı:** Helios Adak Sunağı**Kazı Env. No:** Ary 1985 T ?**Buluntu Yılı:** 1985**Buluntu Yeri:** Yamaç Hamamı**Cinsi:** Kireçtaşı**Buluntu Durumu:** Çene altından itibaren alt kısmı ve sunağın sağ tarafı tamamen kırık ve kesiktir.**Tarih:** MS III.-IV. yy

Tanım: Portatif dikdörtgen prizması formlu adak sunağı, üst kısmında profilli silme mevcuttur. Sunağın ön yüzünde yüksek kabartma olarak Helios başı, cepheden, başında korunmuş olan dört ışınlı (sekiz ışın olmalı) tacı. Yüz yuvarlak ve dolgun, ağız geniş, dudaklar etli ve hafif kıvrımlı, burun kalın ve kaşların devamı şeklinde, gözler badem formlu, kaşlar kalın, alın geniş, saçlar alnın üzerinde ve diademin altında dairesel kıvrımlar şeklindedir.

Adak sunağı, yontu tekniği ile yapılmıştır.

Kat. No. 102 (Lev. 103, Res. 186)**Eser Adı:** Helios Adak Sunağı**Kazı Env. No:** Ary 2001 T 308**Buluntu Yılı:** 2001**Buluntu Yeri:** Helios Tapınağı Doğusu 2 Nolu Açma, Seviye 16**Buluntu Durumu:** Sağ yanında aşınmalar mevcuttur.**Tarih:** MS III.-IV. yy

Tanım: Portatif kare formlu minyatür adak sunağı, üst kısmında profilli silme mevcuttur. Sunağın ön yüzünde stilize Helios büstü, cepheden. Gövde ince uzun, baş gövdeye göre daha büyük ve oval, başında altı ışınlı tacı, gözler yuvarlak oyuk şeklinde ve burun aşağı doğru dikdörtgen oyuk şeklinde. Sunağın yan tarafında "KAC" yazıtı okunmaktadır.

Adak sunağı, yontu tekniği ile yapılmıştır.

3.3.3.3. Artemis

Kat. No. 103 (Lev. 104, Res. 187)

Eser Adı: Artemis Potnia Theron Adak Sunağı

Kazı Env. No: Ary 1999 T 117

Buluntu Yılı: 1999

Buluntu Yeri: Helios Tapınağı Doğusu 5 Nolu Açma, Seviye 1

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,17 m G.: 0,09 m D.: 0,075 m

Teknik: Yontu

Buluntu Durumu: Kabartma genelinde detaylar belirsizdir.

Özellikle figürün yüzü ve kolları çok tahrip olmuştur.

Tipolojik Benzerler

Tarih:

Tanım: Portatif dikdörtgen prizması formlu adak sunağı, alt ve üst kısmı profilsiz düzdür. Ön yüzünde yüksek kabartma olarak Artemis, ayakta, cepheden. Artemis'in arkasında geyik sola doğru. Geyik ön ayaklarını kıvrırmakta ve Artemis kollarını iki yana açarak sağ eliyle geyiğin boynuzlarından tutmaktadır. Artemis'in omuzları arkasında kanatları.

Adak sunağı, yontu tekniği ile yapılmıştır.

Kat. No. 104 (Lev. 104, Res. 188)

Eser Adı: Artemis Lagbene Adak Sunağı

Müze Env. No: 7.23.97

Kazı Env. No: Ary 1997 T 93

Buluntu Yılı: 1997

Buluntu Yeri: BE 7 Nolu Açma, Seviye 3

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,185 m G.: 0,052 m D.: 0,075 m

Buluntu Durumu: Sunak çok aşınmış durumda olduğu için kabartma genelinde detaylar belirsizdir.

Tipolojik Benzerler: Smith 1997, 8-9, 15, 17, 21, 31.

Tarih:

Tanım: Portatif dikdörtgen prizması formlu adak sunağı, alt ve üst kısmı kyma profilli ve üst kısmında sunu çanağı /omphalos mevcuttur. Ön yüzünde yüksek kabartma olarak

Artemis Lagbene ve boğa tasvir edilmiştir. Tanrıça boğanın arkasında veya üzerinde olmalıdır. Tasvir tahrip olduğu için tanrıçanın sadece vücut hatları görülebilmektedir. Sunağın kaidesinde ise iki satır yazı yer almaktadır. Üstteki satır çok siliktir ve alttaki satırda "TE" harfleri okunabilmektedir.

Adak sunağı, yontu tekniği ile yapılmıştır.

3.3.6. Adak Stelleri

Kat. No. 105 (Lev. 104, Res. 189)

Eser Adı: Artemis Lagbene Adak Steli

Kazı Env. No: Ary 2002 T 532

Buluntu Yılı: 2002

Buluntu Yeri: HTD 4 Nolu Açma

Cinsi: Kireçtaşı

Ölçüleri: Y.: 0,27 m G.: 0,27 m K.: 0,12 m

Buluntu Durumu: Adak steli parçalar halinde ele geçmiştir ve parçaları birleştirilmiştir. Adak stelinde kırık ve eksikler mevcuttur.

Tipolojik Benzerler: Smith 1997, 8-9, 15, 17, 21, 31.

<http://www.mfa.org/collections/object/votive-shrine-to-artemis-lagbene-151288>.

Tarih:

Tanım: Tanrıça yaban domuzu üzerinde sola doğru ilerlemekte. Tanrıça sola doğru kaldırdığı elinde bir kılıç tutmaktadır. Yaban domuzunun önünde solda küçük bir altar. Stel üzerinde yer yer boya izleri görülmektedir.

Yontu tekniği ile yapılan stelin arka yüzü kabaca işlenmiş ve ön yüzü ince ve geniş uçlu tarak ile perdahlanmıştır.

3.3.4. Küçük Buluntular

Kat. No. 106 (Lev. 96, Res. 174)

Eser Adı: Madalyon

Müze Env. No: 3.44.92 / 2010.602

Kazı Env. No: Ary 1992 Kb 15 (Env. No. 5)

Buluntu Yılı: 1992

Buluntu Yeri: Stadion

Cinsi: Bronz

Ölçüleri¹⁰⁹⁹: Çap.: 2.2-1.9 cm K.: 0.3 cm

Buluntu Durumu: Figür eksiksiz olarak korunmuş durumda. Yüzeyde çok yoğun korozyon ve koyu yeşil patina.

Tipolojik Benzerler:

Tarih:

Tanım: Oval formlu, madalyonun arkası düz ve ön yüzü kabartmalı olarak yapılmıştır. Madalyonun ön yüzünde dış hattı kline konturlu bir tasvir yer almaktadır. Dış hattı kline şeklindeki tasvirin alt kısmında üstü üçgen çatılı altı niş tasvir edilmiştir. Üçgen çatılı nişler içerisinde ve nişler üzerinde tanrı-tanrıçalar yer almaktadır. Nişler içerisinde sağdan sola doğru birinci niş de dikdörtgen platform üzerinde sola dönük oturan bir figür, ikinci niş içerisinde Poseidon'un atribütü olan trident, üçüncü niş içerisinde kaide üzerinde bir figür bulunur fakat figür aşınmış durumdadır. Dördüncü niş içerisinde ayakta ve sağa dönük bir erkek figürü, sağ elinde kalkan tutmaktadır. Olasılıkla bu figür Ares olmalıdır. Beşinci niş içerisinde postement üzerinde, cepheden, giyimli, başı üzerinde hilal motifi bulunan bir tanrıça figürü görülmektedir. Bu figür başındaki hilalden dolayı ay tanrıçası Selene olmalıdır. Altıncı niş içerisinde ise yine cepheden kaide üzerinde bir figür yer alır fakat aşınmış durumdadır. Üçgen çatılı nişlerin üzerinde kline de oturur ve yarı uzanır durumda tanrı-tanrıçalar yer almaktadır. Bu tanrı-tanrıçalar sağdan sola Sarapis, Harpokrates, İsis/Hathor, Hathor/İsis ve Hermes'tir. Madalyon üzerinde Sarapis başında modius, gür saç ve sakallı, üst gövdesi çıplak olarak, sola dönük yarı uzanır durumda; Harpokrates, ayakta, sola dönük, arkasında kanatları, işaret parmağı ile alt dudağına dokunmakta; İsis/Hathor khiton ve himation giyimli ve kendi sembolü olan başlığı ile tasvir edilmiştir. Öne doğru uzattığı sağ elinde sistrum ve sol elinde cornucopiae tutmaktadır. İsis/Hathor'un hemen solunda yer alan

¹⁰⁹⁹ Madalyon, müze vitrininde bir altlığa yapıştırıldığı için ağırlığı alınamamıştır.

dördüncü figür de Hathor/İsis'dir. Figür sola dönük oturur durumda ve sağ kolunu öne doğru uzatmaktadır. Khiton ve himation giyimli figürün başından sırtına kadar inen bir başörtüsü bulunur. Sol kol, başından aşağı inen örtü içerisinde. En solda tanrı Hermes, gövdesinin üst kısmı çıplak, sola dönük oturmaktadır ve sağ elinde kerykeion ve başında petasosuyla betimlenmektedir. Dış konturu kline şeklindeki nişli tasvirin üst kısmını çizgisel düz bir hat sınırlamakta ve bu hattın alt tarafında aşağı doğru sarkan yedi tane yarım daire formu süsleme yer almaktadır.

Kat. No. 107 (Lev. 93, Res. 170)

Eser Adı: Asklepios ile Hygiei Tasvirli Yüzük Taşı

Müze Env. No: 1.16.91

Kazı Env. No: Ary 1991 Kb 153

Buluntu Yılı: 1991

Buluntu Yeri: 18 Nolu Mezar

Cinsi: Cam-Akik

Ölçüleri: Çap.: 1.5-1.3 cm K.: 0.2 cm Ağırlık: 0.51 gr

Buluntu Durumu:

Buluntu Durumu: İyi korunmuş durumda olan yüzük taşının yalnızca sağ alt ucu kırıktır.

Tipolojik Benzerler: Croissant 1990, Fig. 41.

Tarih: MS II. yy

Tanım: Solda Asklepios yaşlı, ayakta, cepheden, sakallı başı sağa dönük, belden yukarısını açıkta bırakan bir himation giyimli, omzundaki himationun sağ kolundan aşağıya doğru sarmakta. Sağ omuz ve gövde çıplak. Sağ eli beline bitişik, sol eliyle yılanlı asasına dayanmakta. Sağda Hygieia ayakta, sola dönük, Dor khitonu giyimli. Kontekst buluntularına göre MS II. yy'a tarihlendirilir.

Kat. No. 108 (Lev. 105, Res. 190)**Eser Adı:** Aplik-İsis Figürü**Müze Env. No:** 2007.125 / 2010.630**Kazı Env. No:** Ary 2007AE 90**Buluntu Yılı:** 2007**Buluntu Yeri:** Bazilika'nın Batısı 5 Nolu Açma**Cinsi:** Bronz**Ölçüleri:** Y.: 6.0 cm G.: 3.3 cm Ağırlık: 50.29 gr**Buluntu Durumu:** Figür eksiksiz olarak korunmuş durumda.

Yüzeyde yoğun korozyon ve siyah patina.

Tipolojik Benzerler: Grimm 1969, 147, Kat. No. 30, Taf. 25, 3.**Tarih:** MS IV. yy

Tanım: Aplik Isis büstü, öne doğru eğik başında ortada lotus çiçeği, arkasında palmet ve iki yana açılan başaklar şeklinde 1.5 cm. yüksekliğinde bir başlığa sahip. Ortadan düzgün bir şekilde ikiye ayrılan, arkada topuz yapılan ve yanlarda ise örgü halinde omuzlarına inen saçları, Libya stilinde. Kucağında bir bebek mevcut. Sol eli ile bebeğin başını tutmakta ve sağ eliyle sol göğsünü tutarak bebeği emzirmekte. Baş öne doğru eğilerek bakışlar bebeğe yönlendirilmiş. Tanrıça khiton, himation ve "İsiyak kostüm" olarak adlandırılan göğsünün ortasında bağlanan püsküllü manto giyimli. İsis başının arka tarafında kancaya bağlanması için 0.5 cm. çapında bir halka ve gövdenin arkasında içinde bir yere aplik etmek için kullanılan kurşun mevcut.

Grimm, bu eserleri kontekst buluntuları olmaması nedeniyle tam olarak tarihlendirmemiştir. Arykanda örneğinde kontekst buluntuları dikkate alındığında MS II. yy'a tarihlendirilir.

Kat. No. 109 (Lev. 106, Res. 191)**Eser Adı:** Aplik-Sarapis Figürü**Müze Env. No:** 2002-169 / 2010-621**Kazı Env. No:** Ary 2002 AE 237**Buluntu Yılı:** 2002**Buluntu Yeri:** BÜ 2002/7 Nolu Açma, Seviye 3**Cinsi:** Bronz**Ölçüleri:** Y.: 6.6. cm G.: 4.1 cm D.: 2.6 cm**Buluntu Durumu:** Figür eksiksiz olarak korunmuş durumda. Yüzeyde yoğun korozyon ve yeşil patina.**Tipolojik Benzerler:** Grimm 1969, 155, Kat. No 37, Taf. 33, 3; Török 1995, LXIII.121 (Terrakotta Serapis Büstü)**Tarih:** MS III. yy

Tanım: Aplik Sarapis büstü, başında modius, uzun saçlı, gür sakallı. Saçlar her iki yanından omuzlara doğru lüleler şeklinde inmekte, yüz hatları uzun, alın dar, kaşlar derin kazıma ile yapılmış, gözler küçük yuvarlaklar şeklinde. Khiton ve yakası V biçimli himation giyimli. Başın arkasında 0.5 cm. çapında deliği olan bir topuz yer almaktadır.

PLAN, ÇİZİM VE RESİMLERİN LİSTESİ

- Plan 1: Arykanda Kent Planı (Kazı Arşivi).
- Plan 2: Arkanda Perspektif Kent planı (Kazı Arşivi).
- Plan 3: Helios Tapınağı Kutsal Alan Planı (Çizim Sema proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 4: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Yapı Planı (Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 5: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Evre Planı (Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 6: Orthografik Fotoğraf: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Planı (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan).
- Plan 7: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Kuzey-Güney Kesiti (Çizim Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 8: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Doğu-Batı Kesiti (Çizim Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 9: Helios Tapınağı Stylobatta Uygulanan Karalej Sistemi (Çizim Hacer Sancaktar, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 10: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Propylon Restitüsyon Öneri Planı (Çizim Hacer Sancaktar, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 11: Sebasteion Planı (Çizim Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 12: Sebasteion Evre Planı (Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 13: Orthografik Fotoğraf: Sebasteion Planı (Sema Proje-Doğan Zilan, Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 14: Sebasteion Kuzey-Güney Kesiti (Sema Proje-Doğan Zilan, Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 15: Sebasteion Doğu-Batı Kesiti (Sema Proje-Doğan Zilan, Özcan Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 16: Sebasteion Doğu-Batı Kesiti (Sema Proje-Doğan Zilan, Özcan Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Plan 17: Sebasteion Mozaik Planı (Çizim ve Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 1:

Resim 1: Stadion Nişli Yapı (Kazı Arşivi).

Resim 2: Stadion Nişli Yapı (Kazı Arşivi).

Resim 3: Stadion Nişli Yapı (Kazı Arşivi).

Resim 4: Stadion Nişli Yapı (Kazı Arşivi).

Levha 2:

Resim 5-6: Tiyatro Tapınağı (Kazı Arşivi-Hacer Sancaktar).

Resim 7: Devlet Agorası Kutsal Alanı (Kazı Arşivi).

Resim 8-9: Devlet Agorası Kutsal Alanı (Hacer Sancaktar).

Levha 3:

Resim 10: Podyumlu Tapınak (Hacer Sancaktar).

Resim 11-12: Traianeum (Hacer Sancaktar).

Levha 4:

Resim 13: Tapınak-Büyük Bazilika (Hacer Sancaktar).

Resim 14: Vaftizhane-Şapel (Hacer Sancaktar).

Resim 15: Nekropolis Kilisesi (Kazı Arşivi).

Resim 16: Kaya Sunakları 1 (Kazı Arşivi).

Resim 17: Kaya Sunakları 2 (Kazı Arşivi).

Levha 5:

Resim 18: Akropolis Hava Fotoğrafı (Kazı Arşivi).

Levha 6:

Resim 19: Merdivenli Sokak (Kazı Arşivi).

Resim 20: Merdivenli Sokak (Hacer Sancaktar).

Levha 7:

Resim 21: Merdivenli Sokak Orthografik Fotoğraf (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan).

Levha 8:

Resim 22: Zikzak Yapan Merdivenli Sokağın 2. Bölümü (Hacer Sancaktar).

Levha 9:

Resim 23: Zikzak Yapan Merdivenli Sokağın 3. Bölümü Orthografik Fotoğraf (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan).

Levha 10:

Resim 24-27: Merdivenli Sokak (Hacer Sancaktar).

Resim 28-29: Propylon Kuzey Duvarı Batı Uç Köşesi Olası Heykel Kaidesi Yeri (Hacer Sancaktar).

Levha 11: Çizim: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Temenos Duvarı-Güney Cephesi (Çizim Hacer Sancaktar, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 12: Orthografik Fotoğraf: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Temenos Duvarı Güney Cephesi (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 13:

Resim 30: Helios Tapınağı Temenos Duvarı Güney Cephesi-Kazı Öncesi (Kazı Arşivi).

Resim 31: Helios Tapınağı Temenos Duvarı Güney Cephesi-Kazı Sonrası (Hacer Sancaktar).

Levha 14: Çizim: Helios Tapınağı Temenos Duvarı-Batı Cephesi (Çizim Hacer Sancaktar, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 15: Orthografik Fotoğraf: Helios Tapınağı Temenos Duvarı-Batı Cephesi (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 16:

Resim 32: Helios Tapınağı Temenos Duvarı - Güney ve Batı Cephesi (Hacer Sancaktar).

Resim 33: Helios Tapınağı Temenos Duvarı- Batı Cephesi (Hacer Sancaktar).

Levha 17:

Resim 34: Helios Tapınağı Temenos Duvarları-Güney ve Doğu Görünüş (Hacer Sancaktar).

Resim 35: Helios Tapınağı Temenos Duvarı-Doğu Cephesi (Hacer Sancaktar).

Levha 18:

Resim 36: Propylon (Hacer Sancaktar).

Resim 37: Propylon-Eşik Taşı (Hacer Sancaktar).

Levha 19:

Resim 38: Propylon (Hacer Sancaktar).

Resim 37: Propylon (Hacer Sancaktar).

Levha 20: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

Çizim 1: Propylon Kuzey Duvarı Batı Köşesine Ait Attik Kaide (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 21: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

Çizim 2: Propylon Kuzey Duvarı Doğu Köşesine Ait Attik Kaide (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 3: Propylon Kuzey Duvarına Ait Blok (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 22:

Resim 40: Propylon Kuzey Duvarı (Hacer Sancaktar).

Resim 41: Propylon Kuzey Duvarı Batı Köşesi Attik Kaide (Hacer Sancaktar).

Resim 42: Propylon Kuzey Duvarı Doğu Köşesi Attik Kaide (Hacer Sancaktar).

Resim 43: Propylon Kuzey Duvarına Ait Blok (Hacer Sancaktar).

Levha 23: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

Çizim 4: Propylon Güney Duvarı Doğu Köşesine Ait Attik Kaide (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 5: Propylon Güney Duvarı Doğu Köşesine Blok (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 24:

Resim 44: Propylon Güney Duvarı (Hacer Sancaktar).

Resim 45: Propylon Güney Duvarı Doğu Köşesine Ait Attik Kaide (Hacer Sancaktar).

Resim 46: Propylon Kuzey Duvarı ve Kutsal Alan Kuzeyi Arası Anakaya Niş (Hacer Sancaktar).

Levha 25: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Kuzeyi-Anakaya Cephesi (Çizim ve Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 26: Orthografik Fotoğraf: Helios Tapınağı Kutsal Alanı Kuzeyi-Anakaya Cephesi (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 27:

Resim 48: Tapınak Kuzeyi Anakaya Duvar (Hacer Sancaktar).

Resim 49: Tapınak Kuzeyi ve Tonoğlu Mezar Batı Duvarı (Hacer Sancaktar).

Levha 28:

Resim 50: Tapınak Kuzeyi (Hacer Sancaktar).

Resim 51: Tapınak Kuzeyi Geç Antik Çağ Duvar Yapısı (Hacer Sancaktar).

Levha 29:

Resim 52: Tapınak Kuzeyi (Hacer Sancaktar).

Resim 53: Tapınak Kuzeyi (Hacer Sancaktar).

Levha 30: Tonuzlu Mezar Ön Cephe Çizimi (Çizim Hacer Sancaktar, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 31: Tonuzlu Mezar Ön Cephe Orthografik Fotoğrafı (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 32:

Resim 54: Tonozlu Mezar Ön Cephesi (Hacer Sancaktar).

Resim 55: Tonozlu Mezar İçi Kireç Ocağı (Hacer Sancaktar).

Levha 33:

Resim 56-57: Tonozlu Mezar İçi Kireç Ocağı (Hacer Sancaktar).

Levha 34:

Resim 58: Tonozlu Mezar-Kireç Ocağı (Hacer Sancaktar).

Resim 59: Tonozlu Mezar İçi Kireç Ocağının Avlusu (Hacer Sancaktar).

Levha 35: Tonozlu Mezar Batı Duvarı Orthografik Fotoğraf (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 36:

Resim 60-61: Kireç Ocağı Avlu Tabanı Detay (Hacer Sancaktar).

Levha 37:

Resim 62: Tapınak Güneydoğusu ve Temel Dolgusu (Hacer Sancaktar).

Resim 63: Tapınak Güneydoğusu Adak Nişleri (Hacer Sancaktar).

Levha 38:

Resim 64-65: Helios Tapınağı Kuzey Krepidoma (Hacer Sancaktar).

Levha 39: Helios Tapınağı Doğu ve Batı Krepidoma (Çizim Hacer Sancaktar, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 40: Helios Tapınağı Doğu ve Batı Krepidoma Orthografik Fotoğraf (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar)

Levha 41:

Resim 66-67: Helios Tapınağı (Hacer Sancaktar).

Levha 42:

Resim 68: Zivana Yuvası ve Akıtma Kanalı (Hacer Sancaktar).

Resim 69: Kırlangıçkuyruğu Kenet ve Küskü Yuvası (Hacer Sancaktar).

- Levha 43: Helios Tapınağı Güney Cephesi ve Kuzey Krepidoma (Çizim Hacer Sancaktar, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Levha 44: Helios Tapınağı Güney Cephesi ve Kuzey Krepidoma Orthografik Fotoğraf (Sema Proje-Doğan Zilan Özcan, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).
- Levha 45:
Resim 70-71: Kuzey Krepidoma (Hacer Sancaktar).
- Levha 46: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar
Çizim 6: Dor Sütün Başlığı (Çizim Hacer Sancaktar).
- Levha 47: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar
Çizim 7: Triglif Parçası (Çizim Hacer Sancaktar).
Çizim 8: Triglif Parçası (Çizim Hacer Sancaktar).
Çizim 9: Antefiks Parçası (Çizim Hacer Sancaktar).
- Levha 48:
Resim 72: Dor Sütün Başlığı (Hacer Sancaktar).
Resim 73: Triglif Parçası (Hacer Sancaktar).
Resim 74: Triglif Parçası (Hacer Sancaktar).
Resim 75: Antefiks (Hacer Sancaktar).
- Levha 49: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar
Çizim 10: Kaide (Çizim Hacer Sancaktar).
Çizim 11: Kaide Parçası (Çizim Hacer, Sancaktar).
- Levha 50:
Resim 76: Kaide (Hacer Sancaktar).
Resim 77: Kaide (Hacer Sancaktar).
- Levha 51: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar
Çizim 12: Lento Bloğu Parçası (Çizim Hacer Sancaktar).
- Levha 52: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar
Çizim 13: Lento Bloğu Parçası (Çizim Hacer Sancaktar).
- Levha 53: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar
Çizim 14: Söve Bloğu (Çizim Hacer Sancaktar).
Çizim 15: Söve Bloğu (Çizim Hacer Sancaktar)
- Levha 54: Lento ve Söve Blokları (Çizim Hacer Sancaktar, Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar).

Levha 55:

Resim 78: Lento ve Söve Blokları (Hacer Sancaktar).

Resim 79: Söve Bloğu ve Yazıtlı Blok (Hacer Sancaktar).

Levha 56:

Resim 80: Blok (Hacer Sancaktar).

Resim 81: Yazıtlı Blok (Hacer Sancaktar).

Resim 82: Yazıtlı Blok (Hacer Sancaktar).

Levha 57: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

Çizim 16: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 17: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 18: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 19: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 20: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 21: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 21: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 22: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar)

Çizim 23: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar)

Çizim 24: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 25: Kalypter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 26: Stroter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 27: Stroter (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 28: Stroter (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 58:

Resim 83: Stroter (Hacer Sancaktar).

Resim 84: Stroter (Hacer Sancaktar).

Resim 85: Kalypter (Hacer Sancaktar).

Resim 86: Kalypter (Hacer Sancaktar).

Resim 87: Kalypter (Hacer Sancaktar).

Resim 88: Kalypter (Hacer Sancaktar).

Levha 59: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

Çizim 29: Heykel Kaidesi (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 60: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

Resim 89: Yazıtı Heykel Kaidesi (Hacer Sancaktar).

Levha 61: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

- Çizim 30: Kantharos Gövde Parçası (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 31: Kantharos Kaidesi (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 32: Kantharos Kaidesi (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 33: Kantharos Kaidesi (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 34: Ekhninus Kâse (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 35: Ekhninus Kâse (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 36: Ekhninus Kâse (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 62: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

- Çizim 37: Ekhninus Kase (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 38: Ekhninus Kase (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 39: Dışa Çekik Ağızlı Kase (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 40: Kalınlaştırılmış Ağız Profilli Tabak (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 41: Kalınlaştırılmış Ağız Profilli Tabak (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 42: İçe Dönük Ağız Profilli Tabak (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 43: Dışa Dönük Ağız Profilli Tabak (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 63: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

- Çizim 44: Dışa Sarkık Ağız Profilli Tabak (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 45: Unguentarium (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 46: Unguentarium (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 47: Unguentarium (Çizim Hacer Sancaktar).
- Çizim 48: Kandil (Çizim Özlem Vapur).
- Çizim 49: Kandil (Çizim Özlem Vapur).

Levha 64:

- Resim90: Kantharos Gövde Parçası (Hacer Sancaktar).
- Resim91: Kantharos Kaidesi (Hacer Sancaktar).
- Resim 92: Kantharos Kaidesi (Hacer Sancaktar).
- Resim 93: Kantharos Kaidesi (Hacer Sancaktar).
- Resim 94: Ekhninus Kâse (Hacer Sancaktar).
- Resim 95: Ekhninus Kâse (Hacer Sancaktar).
- Resim 96: Ekhninus Kâse (Hacer Sancaktar).
- Resim 97: Ekhninus Kâse (Hacer Sancaktar).
- Resim 98: Ekhninus Kâse (Hacer Sancaktar).
- Resim 99: Dışa Çekik Ağızlı Kase (Hacer Sancaktar).

Resim 100: Kalınlaştırılmış Ağız Profilli Tabak (Hacer Sancaktar).

Resim 101: Kalınlaştırılmış Ağız Profilli Tabak (Hacer Sancaktar).

Resim 102: Dışa Dönük Ağız Profilli Tabak (Hacer Sancaktar).

Resim 103: Dışa Dönük Ağız Profilli Tabak (Hacer Sancaktar).

Resim 104: Dışa Sarkık Ağız Profilli Tabak (Hacer Sancaktar).

Resim 105: Unguentarium (Hacer Sancaktar).

Resim 106: Unguentarium (Hacer Sancaktar).

Levha 65:

Resim 107: Sebasteion (Hacer Sancaktar).

Resim 108: Sebasteion (Hacer Sancaktar).

Levha 66:

Resim 109: Sebasteion Peristyl Avlu Kuzeyi (Hacer Sancaktar)

Resim 110: Sebasteion (Hacer Sancaktar)

Levha 67:

Resim 111: Pronaos (Hacer Sancaktar)

Resim 112: Pronaos (Hacer Sancaktar)

Levha 68:

Resim 113: Naos (Hacer Sancaktar)

Resim 114: Pronaos (Hacer Sancaktar)

Levha 69:

Resim 115: Pronaos ve Naos (Hacer Sancaktar)

Resim 116: Naos (Hacer Sancaktar)

Levha 70:

Resim 117: Sebasteion (Hacer Sancaktar)

Resim 118: Naos Kuzeyi Detay (Hacer Sancaktar)

Levha 71: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

Çizim 54: Pronaos (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 55: Pronaos (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 72:

Resim 119: Pronaos (Hacer Sancaktar).

Resim 120: Heykel Kaidesi (Hacer Sancaktar).

Resim 121: Postament (Hacer Sancaktar).

Levha 73: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

Çizim 51: Sütün Tamburu Parçası (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 52: Sütün Kaidesi (Çizim Hacer Sancaktar).

Çizim 53: Heykel Kaidesi (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 74:

Çizim 54: Medusa Başı (Çizim Hacer Sancaktar).

Resim 122: Medusa Başı (Hacer Sancaktar).

Levha 75:

Resim 123: Sebasteion Sütün Başlığı (Hacer Sancaktar).

Levha 76: Pafta Düzeni Yasemin Türkmen Bekar

Çizim 56: Yazıtlı Arşitrav (Çizim Hacer Sancaktar).

Levha 77:

Resim 124: Ticaret Agorası ve Dükkânlar (Hacer Sancaktar).

Resim 125: Ticaret Agorası, Dükkânlar, Bouleuterion ve Helios Tapınağı
Temonos Duvarları (Hacer Sancaktar).

Levha 78:

Resim 126: Bouleuterion (Hacer Sancaktar).

Resim 127: Bouleuterion (Kazı Arşivi).

Levha 79:

Resim 128: Konut (Hacer Sancaktar).

Resim 129: Konut İçindeki Niş (Hacer Sancaktar).

Levha 80:

Resim 130: Kutsal Alanlı Ev (Hacer Sancaktar).

Resim 131: Kutsal Alanlı Ev Detayı (Hacer Sancaktar).

Levha 81:

Resim 132-133: Anakaya Niş (Hacer Sancaktar).

Resim 134: Anakaya Yüzeyindeki Niş (Hacer Sancaktar).

Levha 82:

Resim 135: Gözetleme Kulesi (Kazı Arşivi).

Resim 136: Gözetleme Kulesi (Kazı Arşivi).

Levha 83:

Resim 137: Helios Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Resim 138: Helios Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Resim 139: Helios Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Levha 84:

Resim 140: Artemis Eleuthera Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Levha 85:

Resim 141: Artemis Eleuthera (Hacer Sancaktar).

Resim 142: Artemis Eleuthera (Hacer Sancaktar).

Resim 143: Artemis Eleuthera (Hacer Sancaktar).

Levha 86:

Resim 144: Artemis Kombikes (Hacer Sancaktar).

Resim 145: Artemis Kombikes (Hacer Sancaktar).

Resim 146: Artemis Kombikes (Hacer Sancaktar).

Levha 87:

Resim 147: Adak Steli (Hacer Sancaktar).

Levha 88:

Resim 148: Prytanen Hermaios'un Heroon'u (Şahin 1994, Taf. 29).

Levha 89:

Resim 149: Arykanda Kenti Sikkesi (Tek 2002, 18, Res. 26).

Resim 150: Arykanda Kenti Sikkesi (SNG v. Aul. 10 no. 4273).

Resim 151: Arykanda Kenti Sikkesi

(http://www.wildwinds.com/coins/greece/lycia/arycanda/BMC_02.jpg).

Resim 152: Arykanda Kenti Sikkesi (Tek 2002, 18, Res. 27).

Resim 153: Arykanda Kenti Sikkesi (Tek 2002, 18, Res. 28).

Resim 154: Arykanda Kenti Sikkesi

(http://www.wildwinds.com/coins/ric/gordian_III/_arycanda_BMC_06.jpg).

Resim 155: Arykanda Kenti Sikkesi (Hans v. Aul. Lykien, No. 33).

Resim 156: Arykanda Kenti Sikkesi (Hans v. Aul. Lykien, No. 48).

Resim 157: Arykanda Kenti Sikkesi (Hans v. Aul. Lykien, No. 47).

Resim 158: Arykanda Kenti Sikkesi

(http://www.wildwinds.com/coins/ric/gordian_III/_arycanda_Mionnet_20.jpg).

Resim 159: Arykanda Kenti Sikkesi (Kazı Arşivi).

Resim 160: Arykanda Kenti Sikkesi

(http://www.wildwinds.com/coins/ric/tranquillina/_arycanda_Mionnet_13v.jpg).

Resim 161: Arykanda Kenti Sikkesi (Elmalı Müzesi, Sikke Vitriini).

Resim 162: Arykanda Kenti Sikkesi.

Resim 163: Arykanda Kenti Sikkesi (Kazı Arşivi).

Levha 90:

Resim 164: Apollon Başı (Hacer Sancaktar).

Resim 165: Apollon Heykelciği (Hacer Sancaktar).

Levha 91:

Resim 166: Hermes'e Ait Heykel Parçası (Hacer Sancaktar).

Levha 92:

Resim 167: Asklepios Başı (Hacer Sancaktar).

Resim 168: Asklepios Heykeli (Hacer Sancaktar).

Levha 93:

Resim 169: Hygieia Başı (Hacer Sancaktar-Kazı Arşivi).

Resim 170: Asklepios ve Hygieia Yüzük Taşı (Hacer Sancaktar).

Levha 94:

Resim 171: Severus Aleksender Başı (Hacer Sancaktar).

Levha 95:

Resim 172: Helios-Mitras Figürini (Hacer Sancaktar).

Levha 96:

Resim 173: Apollon Figürünü (Hacer Sancaktar).

Resim 174: Madalyon (Hacer Sancaktar).

Levha 97:

Resim 175: Hermes Thoth Figürini (Hacer Sancaktar).

Resim 176: Hermes Figürini (Hacer Sancaktar).

Levha 98:

Resim 177: İsis-Fortuna Figürini (Hacer Sancaktar).

Levha 99:

Resim 178: Harpokrates Figürini (Kazı Arşivi).

Levha 100:

Resim 179: Harpokrates Figürlü Amulet (Hacer Sancaktar).

Resim 180: Harpokrates Figürini (Hacer Sancaktar).

Levha 101:

Resim 181: Rahip Figürini (Hacer Sancaktar).

Levha 102:

Resim 182: Harpokrates Figürini (Hacer Sancaktar).

Resim 183: Apis? Figürini (Hacer Sancaktar).

Levha 103:

Resim 184: Helios Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Resim 185: Helios Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Resim 186: Helios Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Levha 104:

Resim 187: Artemis Potnia Theron Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Resim 188: Artemis Lagbene Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Resim 189: Artemis Lagbene Adak Sunağı (Hacer Sancaktar).

Levha 105:

Resim 190: İsis Figürlü Aplik (Hacer Sancaktar).

Levha 106:

Resim 191: Sarapis Figürlü Aplik (Hacer Sancaktar).

Levha 107:

Resim 192-195: Aphrodite (Hacer Sancaktar).

Resim 196-199: Athena (Hacer Sancaktar).

Levha 108:

Resim 200-203: Herakles (Hacer Sancaktar).

Resim 204-210: Dioskurlar ve Atlı Tanrılar (Hacer Sancaktar).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Hacer SANCAKTAR

Doğum Tarihi ve Yeri : 28.02.1978 - Antalya

Eğitim Durumu:

Lisans Diploması : Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji Bölümü, 2005

Lisans Tezi : Arykanda VI. Hamam Definesi

Yüksek Lisans Diploması : Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bölümü, 2009

Yüksek Lisans Tezi : Anadolu'daki Roma Koloni Kentleri Sikke Tipolojisi

Yabancı Dil : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler:

Yayımlar:

1. H. Sancaktar, "Late Roman and Byzantine Coins from Miletus Excavations between 1957 and 2003" (Baskıda).
2. H. Sancaktar, "Arykanda VI. Hamam Tahliye Kanalında Ele Geçen Sikkeler" (Baskıda).
3. H. Sancaktar, "Antiokheia (Pisidia) Kazısı Sikkeleri: 2008-2012", Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013 Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 515-524, 2014.
4. H. Sancaktar, "2012 Yılı Pisidia Antiokheia Kazısı Sikkeleri: Ön Rapor", *Pisidia Araştırmaları-I Sempozyum Bildiri Kitabı*, 2014, 368-377.
5. H. Sancaktar, "2011 Yılı Arykanda Kazısı TK3 Definesi: Bir Ön Değerlendirme", *MJH*, Cilt II/Sayı 2, 2012, 219-228.
6. H. Sancaktar, "Pisidia, Cilicia ve Lycaonia Bölgelerindeki Koloni Kentleri Sikke Tipolojisi", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2012, 371-384.

7. H. Sancaktar, "Sikkeler Üzerindeki Mimari Yapıların Arkeolojik Verilerle Karşılaştırılması", *İdol Dergisi*, 2004.

Sempozyum ve Kongrelerde Sunulan Bildiriler:

1. H. Sancaktar, "Pisidia Antiokheia Kazısı Sikkeleri: 2008-2012", I. Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numizmatik Kongresi, Suna-İnan Kıracı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 25-28 Şubat 2013.
2. H. Sancaktar, "2012 Yılı Pisidia Antiokheia Kazısında Ele Geçen Sikkeler", I. Ulusal Pisidia Araştırmaları Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 5-6 Kasım 2012.
3. H. Sancaktar, "Arykanda VI. Hamam Definesi", Anadolu Numizmatik Araştırmaları Çalıştayı, Kaunos 20-22 Haziran 2011.
4. Z. Çizmeli Öğün - H. Sancaktar, "Makedonya Kulesi Kurtarma Kazısı (Edirne) Sikkeler Buluntuları", Kaunos 20-22 Haziran 2011.
5. H. Sancaktar, "Pisidia, Kilikia ve Lykaonia Bölgelerindeki Roma Koloni Kentleri Sikkeler Tipolojisi", Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, Suna-İnan Kıracı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 04-07 Kasım 2009.

Bilimsel Araştırmalar ve Projeler:

- Hierapolis Kazısı, Pamukkale-Denizli (2002).
- Yalvaç Müzesi Pisidia Antiokheiası Basilika Mozaik Restorasyonu, Yalvaç-Isparta (2002).
- Arykanda Kazısı, Arkeolojik ve Numizmatik Çalışmalar, Antalya (2003-2015).
- Çorum Müzesi Sikkeler Koleksiyonu, Smintheion, Salamis, Kaunos ve Klaros Kazıları Sikkeler Buluntuları Işığında Anadolu Numizmatikliği Konulu Bilimsel Araştırma Projesi (2003-2008).
- Ankara Tiyatrosu Projesi, Ankara (2004).
- Zeugma Kazısı, G.Antep-Nizip (2005)
- Anazarbos Antik Kenti Zafer Takı Restorasyon Projesi, Kozan-Adana (2007).
- Cavallino Kazısı Lecce-İtalya (2008).
- Doğu Garajı Nekropol Kurtarma Kazısı, Antalya-Merkez (2009).
- Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL Danışmanlığı'nda Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Arkeolojik Saha İncelemesi, Ankara-Eskişehir-Bursa-Çanakkale-Kırklareli (2009-2010).

- Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL Danışmanlığı'nda Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Arkeolojik Saha İncelemesi, Kuzey Irak Sınırı-Şırnak-Mardin-Urfa (2010).
- Salamis Kazısı, Arkeolojik ve Nümismatik Çalışmalar, Kıbrıs-Gazi Magusa (2010-2013).
- Smintheion Kazısı, Nümismatik Çalışmalar, Çanakkale-Gülpınar (2011).
- Pisidia Antiokheiası Kazısı, Nümismatik Çalışmalar, Isparta-Yalvaç (2012-2013).
- Miletos Kazısı, Nümismatik Çalışmalar, Didim-Aydın (2013).
- Preliminary Assessment of Environmental Impact to the Technical and Economic Feasibility Study "New Transport System in Astana. Combined Option Correction", 2U1K Mühendislik ve Danışmanlık A.Ş., Arkeolojik Saha İncelemesi, 21-24 Ekim, Kazakistan-Astana (2013).
- Mersin Entegre Sağlık Kampüsü Projesi, 2U1K Mühendislik ve Danışmanlık A.Ş., Arkeolojik Saha İncelemesi, Mersin (2013).
- Patara Kazısı, Nümismatik Çalışmalar, Antalya (2015)

Burslar:

1. Università Ca'Foscari Venezia/Italia: Socrates Erasmus Bursu (12.02.-08.06. 2008)
2. Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi 2013.03.0107.001 Nolu Doktora Tezi Projesi
3. Akdeniz Medeniyetleri Doktora Tezi Araştırma Bursu (Haziran 2014)

E-Posta: hacersancaktar@yahoo.com